

ISSN 2226-9355

Табъи

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

4 (44)
2021

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2021. № 4(44)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2021. № 4(44)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2021. № 4(44)

Душанбе – Dushanbe - 2021

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Начмиддинӣён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Муҳаммадҷонзода	доктори илмҳои
Олимҷон Обидҷон	филологӣ, профессор
Саломӣён	доктори илмҳои
Муҳаммаддовуд Қаюм	филологӣ, профессор
Ҷамшедов	доктори илмҳои
Парвонахон	филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон	доктори илмҳои
Мелибоевич	филологӣ, профессор
Восиева Рухшона	доктори илмҳои
Қурбоновна	филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият	номзади илмҳои
Ҳоким	филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои
	педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло	доктори илмҳои
Эргашевич	педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар	номзади илмҳои
Ҳасан	педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда	номзади илмҳои
Мусулмоновна	педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз	доктори илмҳои
Басарович	таърих, профессор
Муллоҷонов	доктори илмҳои
Сайфулло	таърих, профессор
Кучакович	
Рачабов	номзади илмҳои
Саиднеъмун	таърих, дотсент
Муллоҷонович	
Икромов Ғайбулло	номзади илмҳои
Холович	таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷон қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.02.20,
 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷонӣ дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих.
 – 2021. – № 4 (44). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи №189/МҚ-97 аз 19.02.2021 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев,
 17/6.

Сомонӣ маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2021

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Гулназарзода Жило Бури

доктор филологических наук, профессор, ректор
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук, доцент,
проректор по науке и инновации Таджикского
государственного института языков имени
Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийён Мухаммадовуд Каюм	доктор филологических наук, профессор
Джамshedов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Олими Хосият Хоким	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосайдзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.

Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических и
исторических – 2021. – № 4 (44). ISSN 2226-
9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 189/ЖР-97 от 19.02.2021 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2021

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:

Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddiniyon Asadullo Mirzo

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2021. – № 4 (44). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

Certificate № 189/JR-97 от 19.02.2021 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Tel.: (+992 37) 232-87-30

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2021

ТДУ 809.155.0:008

БОЗНИГАРИИ РОӢУ ВОСИТАӢОИ ТАРӢУМАИ ВОӢИДӢОИ БЕМУОДИЛИ ЗАБОН ДАР ТАРӢУМАШИНОСӢ

Турсунов Ф.М., Шоназаров З.М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар тарҷумашиносии ватанӣ бораи ҳалли мушкилиҳои воҳидҳои бемуодили забон таваҷҷуҳи зиёд соҳир мегардад. Баррасии мавзуи мазкурро дар таҳқиқоти Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров, А.В. Фёдоров ва бисёр олимони дигар мушоҳида намудан мумкин аст. Чӣ тавре ки А.О. Иванов ибраз медорад, “масъалаҳое, ки ба муодилнокӣ ва бемуодилии луғавии забон алоқамандӣ дорад, бояд одилона ҳамчун чузъи мушкилии умумии муодилнокии тарҷума баррасӣ карда шаванд” [2, с. 86]. Яке аз хусусиятҳои асосии тарҷумас, ки дар замони ҳозира аксарияти назариётчиён эътироф менамоянд, аз он иборат аст, ки тарҷума амалиёти нисбӣ бо натиҷаҳои худ мебошад.

Дар ҳақиқат, дар ҳар як забон дар робита ба забони дигар таркибҳои ифодаи маъние мавҷуд аст, ки дар шароити муқаррарӣ дар доираи ҳуди матн ғайриимкон аст. Ин гуна чузъҳои забониро ҳамчун тарҷуманашаванда муайян намудан мумкин аст. Аммо набудани муодилҳои луғавии аниқ ва доимии ин ё он калима мафҳуми тарҷуманопазирии маънои он дар матнро надорад. Ҳар як калимаро ба забони дигар ҳадди ақал ба воситаи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума намудан мумкин аст [6, с. 352]. Роҳу воситаҳои тарҷумаи воҳидҳои бемуодили забон бо истилоҳи “тарҷумаи реалияҳо” алоқамандии зич дорад. Мантиқан дуруст аст, ки реалияҳо қисми махсус ва асосии воҳидҳои луғавии бемуодилро дарбар мегиранд. Мо низ дар мақолаи худ аз ин истилоҳот истифода мебарем. Маълум аст, ки фарҳанги муайян дорои реалияҳои миллии ба худ хос буда, дар фарҳанг ва ҳаёти миллати дигар муодили худро надорад. Бояд қайд намуд, ки калимаҳое, ки реалияҳои хоси миллиро ифода менамоянд, худ ба худ мушкилиҳои назарияи тарҷумаро ба вуҷуд меоранд ва, албатта, барои ҳалли мушкилии тарҷумаи онҳо ба забони дигар қонунҳои назариявии муайян лозим мешаванд. Инчунин, як қисми олимони ба он ақидаанд, ки “сухан бояд маҳз дар бораи тарҷумаи номи реалия равад, на ин ки дар бораи тарҷумаи ҳуди реалия”. Реалияҳо мафҳуми экстроллингвистӣ буда, чун дигар ашёи табиат аз як забон ба забони дигар тарҷума шуда наметавонанд.

Чор қонуне мавҷуд аст, ки ба воситаи онҳо номгӯи реалияҳоро тарҷума намудан мумкин аст: 1) транскрипсия ва транслитератсия; 2) эҷод кардани калимаи нав, ибора ва ё калимаи мураккаб барои ифодаи предмети мазкур; 3) истифода намудани калимаи ба он наздик; 4) тарҷумаи гипонимӣ ва ё тарҷумаи тахминии умумӣ. Роҳу усули тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодили забон дар таҳқиқоти муҳталифи назариётчиёни ин соҳа акс ёфтааст, хусусан, дар тарҷумаи адабиёти бадеӣ, публицистӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ. Ҳамин тавр, мушкилоти тарҷумаи унсурҳои тарҷуманопазирии забон баррасӣ шуда, фикру ақидаҳои ҳархела ва ҳатто ақидаҳои муқобил низ мавҷуд аст. Дар садсолаи гузашта оид ба ин мушкилот таҳқиқотчиёни дигар низ ақидаҳои худро ибраз доштаанд. Ба назари баъзеи онҳо “ҳангоми тарҷума, пеш аз ҳама, образи воҳиди бемуодили забонро баён намудан муҳим аст, на ин ки сохтори забонии онро” [4, с.28].

Фикру ақидаҳои анъанавиро дар бораи муҳимияти нигоҳ доштани ҷанбаҳои гуногуни тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодили забон дар раванди тарҷумаро инкишоф дода, ҳар як таҳқиқотчӣ аз нигоҳи худ ҷиҳатҳои асосии онро баён менамояд: “ҳангоми тарҷумаи унсурҳои тарҷуманопазирии забон, дар забони тарҷума ифодаи монандро ёфта, бояд маъно ва образи онро нишон дод ва дар ин маврид бояд аз мадди назари вазифаи услубӣ дур набояд рафт” [7, с.104]. Воҳидҳои луғавии бемуодил метавонанд ба мутлақ ва қисман чудо карда

шаванд. Ҳангоми интиҳоби усули тарҷумаи аз ҳама муносибтар дар ин ё он мавриди муайян муҳимияти ин омилро қайд намудан зарур аст. Мисол, воҳидҳои луғавии бемуодили мутлақ дар забони тарҷума метавонанд бо вазифаҳои монанд, тасвирҳо ва шарҳу эзоҳҳо иваз карда шаванд. Дар адабиёти илмӣ, вақте ки сухан дар бораи мушкилии назариявӣ ва амалии тарҷума меравад, транскрипсия ва транслитератсия ҳамчун яке аз маъмултарин усулҳои тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодили забон, хусусан, реалияҳо, исмҳои шахс ва ғ. зикр карда мешавад. Тарнскрипсия ин интиқоли таркиби овозии калимаҳои забони дигар (исмҳои хос, номҳои ҷуғрофӣ, истилоҳоти илмӣ) бо ёрии ҳарфҳои алифбои забони тарҷума буда, транслитератсия бошад, интиқоли ҳарфҳои забони бегона бо ёрии ҳарфҳои алифбои забони тарҷума мебошад. Бо ибораи дигар, транскрипсия ва транслитератсия бевосита аз ҷониби тарҷумон истифода шудани калимаест, ки воқеӣ ва ё решаи онро дар шакли хаттӣ ё дар якҷоягӣ бо пасвандҳои забони модарӣ ифода менамояд. Дар қатори тарҷумаи транскрипсионӣ ва транслитератсионӣ барои интиқоли воҳидҳои забоние, ки дар забони тарҷума муодили худро надоранд, бисёр вақт тарҷумаи тахтуллафзӣ низ истифода бурда мешавад. Тарҷумаи тахтуллафзӣ аз нав бавучудовари таркиби овозии қисми калима ва ё ибора набуда, балки қисми комбинатории калимаву ибора махсус меёбад, қисмҳои таркибии калима (морфемаҳо) ва ё ибораҳо (лексемаҳо) бо калимаҳои мувофиқи забони тарҷума интиқол дода мешавад.

Тарҷумаи тахтуллафзӣ ҳамчун воситаи тарҷума барои барқарорсозии байнифарҳангӣ дар он маврид истифода бурда мешавад, ки тарҷумаи транслитератсионӣ ғайримақбул бошад. Аммо тарҷумаи тахтуллафзӣ чун воситаи тарҷума нисбат ба тарҷумаи транскрипсионӣ ва ё транслитератсионӣ камтар истифода бурда мешавад. Тарҷумаи тахтуллафзиро бисёр забоншиносон ва тарҷумонҳо барои тарҷумаи номҳои ҷуғрофӣ, муассисаҳои таълимӣ, сару либос, ташкилот, унвонҳо ва вазифаҳо истифода мебаранд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар бисёр ҳолатҳо дар тарҷумаи адабиёти бадеӣ низ тарҷумаи тахтуллафзиро истифода мебаранд. Дарачаи ифодаи маънои воҳидҳои луғавии бемуодил бо ёрии тарҷумаи тахтуллафзӣ аз дараҷаи инъикоси маънои худ бо хусусияти калимабандии онҳо вобастагӣ дорад. Тарҷумаи тахтуллафзиро дар он маврид истифода бурдан мумкин аст, ки дар воҳидҳои луғавии бемуодил ин қисми таркибӣ вучуд дошта бошад.

Воқеан, барои интиҳоби усулҳои тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодили забон хусусияти услубии матн низ таъсир мерасонад. Омили дигаре, ки барои интиҳоби тарзҳои тарҷумаи унсурҳои тарҷуманопазирии забон кумак мерасонад, аҳамиятнокии он дар матн мебошад. Чӣ қадаре ки дараҷаи равшании (муайянии) воҳиди луғавии бемуодили забон дар матн баландтар бошад, ҳамон қадар интиқоли саҳеҳи он муҳим аст. Дар адабиёти хориҷӣ таҳқиқоте зиёде ба ҳалли мушкилии тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил бахшида шудаанд. Истилоҳоти мазкур дар муҳити англисзабонон бо номҳои “translation of cultural elements-translation of cultura-bound items” - “тарҷумаи ҷузъҳои фарҳангӣ” маъруфанд. Ин аз он далолат медиҳад, ки дар бисёр маврид, хусусан, қисми фарҳангӣ воҳидҳои забониро дар гурӯҳи воҳидҳои луғавии бемуодили забон якҷоя менамоянд. Чунон ки дар таҳқиқоти П. Нюмарк қайд карда мешавад, “хусусияти таърихӣ, ҷамъиятӣ ва сиёсии ин ё он миллат бояд ба забони тарҷума беғалат интиқол дода шавад” [13, с. 78]. Муҳаққиқ П. Нюмарк барои фарқияти забонӣ ва фарҳангӣ байни матни асл ва забони тарҷума маънии яхела медиҳад. Яъне “фарқияти фарҳангӣ метавонад нисбат ба тафовути таркиби забонӣ мушкилиҳои ҷиддиро барои тарҷумон ба миён орад”.

Пажӯҳишгар П. Нюмарк дар адабиёти илмӣ назариявӣ ва амалии тарҷума мавҷудияти як қатор роҳҳои ҳалли ин мушкилиҳоро нишон медиҳад ва ду усули мутақобилро пешниҳод менамояд: 1) кӯчонидан (перенос) – усуле ки дар он калимаи матни асл дар матни забони тарҷума бо намуди аслии худ интиқол дода мешавад, ки ин барои матн обуранги ба худ хос медиҳад, мисол, нигоҳдории номҳои фарҳангӣ ва мафҳумҳо; 2) таҳлили ҷузъҳо (компонентный анализ), ки дар он ҷиҳати фарҳангӣ истисно карда шуда, ба худ маълумот диққати махсус дода мешавад [13, с.123].

Ба ақидаи П. Ньюмарк интихоби охиринаи ин ё он усули тарҷума аз омилҳои гуногун ба мисли мақсади аслии матни асл, аз ҳисоби шумораи хонанда ва муҳимияти ҳуди ҷузъи фарҳангӣ вобастагӣ дорад [13, с. 89].

Чӣ тавре ки Ю. Найда қайд менамояд, вазифаи тарҷумон барои интиқоли маълумот, мафҳум ва ҷузъҳои фарҳангӣ аз як забон ба забони дигар мусоидат кардан мебошад [14, с. 13]. Ба андешаи Р. Бейкир, “тарҷумон бояд аз донишҳои семантикӣ, лексикӣ ва аҳамияти калима дар забони тарҷума бархурдор бошад, то ки роҳи ҳалли воҳидҳои луғавии бемуодили семантикиро пайдо намояд” [9, с. 445].

Дейвид Катан менависад, ки байни лакунаҳои лексикӣ ва концептуалӣ фарқият дида намешавад ва се тарзи интиқоли онҳоро пешниҳод менамояд: 1) иқтибос; 2) сарфи назар кардан; 3) эҷод намудани ифодаи нав [12, с. 166].

Дюзан Теллинчер якчанд таърифи воҳидҳои луғавии бемуодили забонро таҳқиқ менамояд. Ва ду матни бадеиро таҳлил намуда, ба ҳулосае меояд, ки ду усули мутақобили тарҷумаи онҳо мавҷуд аст. Якум, транскрипсия ва транслитератсия, ки унсурҳои “ғайримуқаррарӣ”-ро дар матни тарҷума нигоҳ медорад. Дуюм, вақте ки тарҷумон кӯшиш менамояд, ки реалияро дар забони тарҷума бо чизи ба он монанд иваз намояд [17, с. 58]. Дар адабиёти илмӣ англисзабон роҳҳои дигари тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодили забон мавҷуданд, ки онҳоро баррасӣ мекунем: **1. Preservation** - involves translation of a source language phrase directly into the target language one without providing any additional explanation- (**Нигоҳдорӣ**) тарҷумаи калима ва ибораҳои матни асл ба забони тарҷума бидуни шарҳу эзоҳи иловагӣ; **2. Addition**- applied when the original text is ameliorated with additional information in the form of gloss, or introduction - (**Илова намудан**) вақте ки матни асл бо маълумоти иловагӣ бо намуди тобишҳо ва ё муқаддима бехтар карда шудааст; **3. Omission**- used quite frequently in audiovisual translations, especially when a text seems to be hardly translatable. In the case of cultural references, sometimes it is a more convincing idea to «omit a problematic culture-specific item altogether, so that no trace of it is found in the translation» - (**Сарфи назар кардан**) усуле, ки дар бисёр мавридҳо дар тарҷумаи аудиовизуалӣ, хусусан, вақте ки матн бо душворӣ тарҷума мешавад, истифода бурда мешавад. Дар мавриди ишора ва ё далелҳои фарҳангӣ “аз мадди назар дур кардани ҳамаи воҳидҳои луғавии бемуодили тахминӣ ва ё шубҳанок, ки дар тарҷума ин нуқсон ва ё камбудӣ ба назар нарасад” баъзан вақт фикри бештар эътимоднок мебошад; **4. Globalization** - a strategy of superseding culture-bound elements with more general, neutral expressions in the target language - глобализатсия (**Тавсеаёбӣ**) дар забони тарҷума иваз намудани унсурҳои тарҷуманопазирӣ забон бо калима ва ифодаҳои ба он наздик; **5. Localization** - in contrast to globalization, attempts to find a formal equivalent of a cultural reference in the target language. According to Davies, «localization» is applied when translators attempt to «try to anchor a reference firmly in the culture of the target audience» - локализатсия (**Маҳаллигардонӣ**) кӯшиши пайдо намудани муодили расмӣ воҳиди луғавии бемуодил дар забони тарҷума. Ба ақидаи Э. Дэйвис, локализатсия дар мавридҳои истифода мешавад, ки тарҷумонҳо кӯшиши нигоҳ доштани унсури фарҳангии забони аслиро дар фарҳанги забони тарҷума мекунанд; **6. Transformation** - consists of “alteration or distortion of the original”, which means that the original dialog or title is slightly changed in the target language to match it with the target culture reality - трансформатсия (**Тағйири шакл**) аз “дигаргунсозӣ ва ё таҳрифи воҳиди аслӣ” иборат буда, маънои онро дорад, ки муколама ё исми матни асли барои ба пуррагӣ мувофиқат намудан он ба фарҳанги забони тарҷума тағйир дода мешавад;

7. Creation - means a completely different translation of cultural items, which sometimes do not even appear in the source language- (**Офариниш**) – ин маънои куллан тарҷумаи дигарро дошта, ҳатто баъзан дар матни асл ба назар намерасад [9, с. 65].

Муҳаққиқ Х.Ф. Ајксел ҳангоми таҳлил намудани мисолҳо оид ба воҳидҳои луғавии бемуодил аз забони англисӣ ба забони испанӣ 11 усули имконпазирро баррасӣ менамояд, ки барои ҳалли мушкилӣ ва тарҷумаи онҳо кумак мерасонад: 1) Repetition: reproducing the original text - дубора сохтани матни аслӣ; 2) Orthographic Adaptation: transformation alpha system or transliteration - мутобиксозии имлоӣ - тағйири низоми алифбой ё транслитератсия;

3) Linguistic (non-cultural) Translation: preserving referential meaning in the source language text as far as possible - Тарҷумаи забонӣ (ғайрифарҳангӣ) - то қадри имкон нигоҳ доштани маънои ашёӣ дар матн асли; 4) Extratextual Gloss: based on the first three methods to add interpretation such as using footnotes, endnotes, text comment method, etc. - дар заминаи се метод сурат гирифта, тафсирхоро онро ба мисли истифодаи эзоҳи поварақ, методи шарҳи матнӣ ва ғайра илова менамояд; 5) Intratextual Gloss: the interpretation placed in the body - шарҳи воҳиди забон дар дохили матн; 6) Synonymy: the use of different ways to translate the same culture-specific items in order to avoid duplication - ҷиҳати пешгирии такрори истифодаи усули тарҷума, тарҷумаи унсурҳои тарҷуманопазии забон бо истифода аз усулҳои ҳамрадиф сурат мегирад; 7) Limited Univasalization: selecting another source culture-specific items which the readers are more familiar with - интиҳоби воҳидҳои луғавии дигари бемуодили аслие, ки хонанда бо он бештар ошно аст; 8) Absolute Univasalization: using non-culture-specific items to translate culture-specific items - барои тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил ба қор бурдани воҳиди ошно ва ҳолӣ аз унсури фарҳангӣ; 9) Naturalization: selecting culture-specific items in the target language to translate the ones in the source language-интиҳоб намудани воҳидҳои луғавии дорои хусусияти миллии дар забони тарҷума барои тарҷумаи воҳидҳои марбут ба унсурҳои фарҳангии забони асли; 10) Deletion: omitting the culture-specific items in the target language - дар забони тарҷума истифода накардани воҳиди марбут ба унсурҳои фарҳангии забони асли; 11) Autonomous Creation: introduction of culture-specific items which the source language does not have-ворид намудани воҳидҳои бемуодил ё худ марбут ба унсурҳои фарҳангие, ки мавриди истифодаи онҳо дар забони асли ба мушоҳида намерасад [8, с.61]. Инчунин, дар адабиёти назариявии хориҷӣ мулоҳизаҳои мувофиқ бо ақидаҳои ватанӣ оид ба интиқоли исмҳои шахс ба назар мерасанд, ки барои тарҷумаи онҳо аксар вақт транскрипсия истифода бурда мешавад [11, с. 13].

Ҳамин тавр, дар сарчашмаҳои гуногун барои интиқоли ин намуди калимаҳо роҳи усулҳои мухталиф баён гардидаанд. Аз фикри ақида ва фарзияҳои олимоне, ки аз манбаҳои гуногун оварда шудаанд, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар умум ҳамаи тарзу усулҳои интиқоли воҳидҳои луғавии бемуодили забонро ба се гурӯҳи калон ҷудо намудан мумкин аст: 1) трансформатсияи лексикӣ; 2) трансформатсияи грамматикӣ; 3) трансформатсияи омехта (лексикӣ-грамматикӣ). Ба гурӯҳи якуми усули трансформатсионӣ транскрипсия, транслитератсия, тарҷумаи тахминӣ ва ё монанд, таҳтуллафзӣ ва тарҷумаи тасвириро дохил намудан мумкин аст. Аз рӯи таърифи А.В. Фёдоров усули тасвирӣ тарҷумаи баёний ва шарҳи эъзоҳӣ номгузорӣ шудааст [5, с. 133].

Ба гурӯҳи дуюм дигаргуниҳои миқдорӣ ба мисли компрессия, декомпрессия, илова ва ё шарҳдихӣ, тарҷумаи баробар ва сарфи назар кардан аз тарҷумаи воҳиди забонро дохил намудан мумкин аст. Ба гурӯҳи сеюме, ки усули трансформатсияи омехта ва ё лексикӣ-грамматикӣ ном дорад, тарҷумаи антонимӣ (тарҷумаи мутақобил, зидмаъно), ҷуброн, ислоҳ (компенсация), инкишофи маъноӣ ва аз нав ташкилкунӣ умумиро дохил намудан мумкин аст.

Бояд қайд намуд, ки роҳҳои инкишофи ҳар як забони адабӣ дар адабиёти бадеӣ возеҳ инъикос меёбад. Дар бораи чунин робитаи адабӣ ва забони адабӣ академик В.В. Виноградов навиштааст: “Забони маҳсули адабиёти бадеиро ҳамчун ёдгорӣ ва манбаи таърихи ин забон баҳо додан мумкин аст” [1, с. 98]. Адибон дар навбати худ дар қатори истифодаи ҳамаҷонибаи дороиҳои забони адабӣ онро пурра ва мукамал мегардонанд. Дар раванди таҳқиқ нависандагон барои баёни ин ё он ақида ва маънӣ роҳҳои гуногун истифодаи онро истифода мебаранд.

Ҳулоса, қорбурди ҳамаи тарзу усулҳои интиқол ё трансформатсияи воҳидҳои луғавии бемуодили забон ба тарҷумаи сеҳеҳи матн аз як забон ба забони дигар равона карда шудааст. Дарёфт намудани усулҳои мувофиқ ва татбиқшавандаи тарҷумаи воҳидҳои бемуодил бо истифода аз роҳҳои мавҷуда мақсади асосӣ ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО. 2001. – 224 с.
2. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика и её перевод на русский язык: уч. пособие / А.О. Иванов. – Л., 1995. – 192 с.
3. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика: перевод, язык, культура: уч. пособие / А.О. Иванов. – СПб.: Филол. фак. С. – Петерб. гос. ун-та, 2006. – 192 с.
4. Копыленко, М.М. Очерки по переводу: проблемы, методы, опыты / М.М. Копыленко, З.Д. Попова. – Воронеж, 1990. – 28 с.
5. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Фёдоров. – СПб., 2002. – 416 с.
6. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Фёдоров. – М: Высшая школа, 1968. – 352 с.
7. Шамзи, З.А. Дозирование безэквивалентной лексики как путь к оптимальной методике преподавания иностранного языка / З.А. Шамзи // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова. – 2012. – № 3. – С. 104-110.
8. Aixela, Javier Franco. Culture-Specific Items in Translation / Aixela Javier Franco; translation, power, subversion Roman Avarez and M. Carmen. – Africa Vidal eds. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2007. – P. 61-78.
9. Davies, E. E. A Goblin or a Dirty Nose? The Translator: Studies in Intercultural Communication / E. E. Davies. – 2003. – 100 p.
10. Dictionary of Phrasal Verbs and other idiomatic phrases / Richard A. Spears. – USA: National Textbook Company, 1975. – 873 p.
11. Jelena Pralas. Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature. – 2012. – Vol. 10. №1. – P. 11-18.
12. Katan, David. Translating Cultures. An introduction for Translators, Interpreters and Mediators / David Katan. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1999. – 359 p.
13. Newmark, P. A Textbook of Translation / P. Newmark. – New York, 1988. – 292 p.
14. Nida, Eugene A. Towards a science of translating / Eugene A. Nida. – Leiden: E. J. Brill, 1964. – 259 p.
15. Nida E. A. The Theory and Practice of Translation / E. A. Nida & C. R. Taber. – Leiden: Koninklijke Brill. NV, 1969/1982. – P. 199.
16. Nida, E. The theory and Practice of Translation / E. Nida, Ch. R. Taber. – Leiden, 1969. – 220 p.
17. Tellingner, Dusan. A realia fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögeből. In Fordítástudomány / Tellingner Dusan. – 2003. – Vol. 5. – №. 2. – P. 58-60.

БОЗНИГАРИИ РОҲУ ВОСИТАҲОИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ БЕМУОДИЛИ ЗАБОН ДАР ТАРҶУМАШИНОСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили роҳу воситаҳои тарҷумаи воҳидҳои бемуодили забон дар тарҷумашиносӣ бахшида шудааст. Муаллифони мақола масъалаи роҳу воситаҳои тарҷумаи воҳидҳои бемуодили забонро аз нигоҳи назария таҳлил намуда, ҷиҳатҳои амалии онҳоро бо мисолҳои мушаххас мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Дар мақолаи мазкур маълумот оид ба хусусияти асосии тарҷума, алоқамандии воҳидҳои луғавии бемуодили забон бо истилоҳи “реалия”, фикру ақидаҳои олимони оид ба мушкилиҳои тарҷумаи унсурҳои тарҷуманопазирии забон, транскрипсия ва транслитератсия ва тарҷумаи тахтуллафзӣ дарҷ гардидааст.

Дар мақола инчунин таҳқиқоти адабиёти хориҷии марбут ба мавзӯи баррасӣ гардидаанд, ки барои ҳалли мушкилиҳои тарҷумаи воҳидҳои луғавии бемуодил бахшида шудаанд. Дар мақола, ҳамчунин, дар бораи моҳияти воҳидҳои луғавии бемуодили забон маълумот дода мешавад. Дар ин робита муаллифони ақида ва саҳми олимони соҳа Ю. Найда, Г.В. Шатков, А.В. Фёдоров, Г.В. Чернов, Л.Н. Соболев, И.И. Ревзин, Г.Д. Томахин, Л. К.

Латишев, Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров, В.С. Виноградов ва дигаронро мавриди таҳлили амиқ қарор додаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки муаллифон оид ба мушкилоти назариявии воҳидҳои луғавии бемуодили забон аз намоёндагони адабиёти илмӣ хориҷӣ, ба монанди Питер Ньюмарк, Дуглас Робинсон, Л. Милдред, Ю. Наида ва дигарон низ ёдовар шудаанд. Бояд қайд намуд, ки дар мақолаи мазкур тарзу усулҳои маъмул, ки дар адабиёти илмӣ англисзабон истифода мешаванд, низ инъикос ёфтаанд. Гузашта аз ин, муаллифони мақола оид ба 11 усули пешниҳоднамудаи Х.Ф. Айксел, ки ба раванди ҳалли мушкилӣ ва тарҷумаи воҳидҳои бемуодили забон кумак мерасонад, андешаронӣ намудаанд.

***Калидвожаҳо:** воҳидҳои бемуодили забон, тарҷума, забони англисӣ, муқоиса, забони тоҷикӣ, тарҷумашиносӣ.*

ПЕРЕСМОТРЕНИЕ ПРИЁМОВ И СРЕДСТВ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ АДЕКВАТНОСТЬ И ТОЧНОСТЬ ПЕРЕДАЧИ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ В ПЕРЕВОДОВЕДЕНИИ

Данная статья посвящена анализу приёмов и методов, обеспечивающих адекватность и точность передачи безэквивалентной лексики в переводоведении. Авторы статьи освещают вопрос о способах и средствах перевода безэквивалентной лексики с теоретической точки зрения и обсуждают их практические аспекты на конкретных примерах. В данной статье представлена информация об особенностях перевода, взаимосвязи безэквивалентных лексических единиц с термином «реалия», взгляды ученых на проблемы непереводаемых языковых элементов, транскрипции, транслитерации и дословного перевода.

В статье также рассматриваются исследования зарубежных авторов по данной теме, посвященные решению проблемы перевода безэквивалентных лексических единиц. В статье представлена информация о сущности безэквивалентных лексических единиц языка. В этом отношении авторы, в своей статье, разделяют взгляды и вклад ученых в данной области, таких как Ю. Наида, Г.В. Шатков, А.В. Фёдоров, Г.В. Чернов, Л.Н. Соболев, И.И. Ревзин, Г.Д. Томахин, Л. К. Латышев Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров В.С. Виноградов и др.

Следует отметить, что для достижения целей данной статьи авторы также ссылались на взгляды зарубежных исследователей по проблемам безэквивалентных лексических единиц языка, таких как Питер Ньюмарк, Дуглас Робинсон, Л. Милдред, Ю. Наида и др. Следует отметить, что в данной статье описаны наиболее распространенные методы, используемые в англоязычной науке. Кроме того, авторы анализируют 11 методов, предложенных Х.Ф. Айксель, предназначенные для решения задачи и перевода безэквивалентных лексических единиц.

***Ключевые слова:** безэквивалентные языковые единицы, перевод, английский язык, сравнение, таджикский язык, переводоведение.*

TECHNIQUES AND THE METHODS PROVIDING ADEQUACY AND ACCURACY OF TRANSLATION OF NON-EQUIVALENT LEXICAL UNITS IN THE TRANSLATION STUDIES

The article deals with the techniques and methods providing adequacy and accuracy of translation of non-equivalent lexical units in the translation studies. The authors of article considers the problems of ways and means of translation of non-equivalent lexical units. This article also provides information on non-equivalent lexical units. Information on features of the translation, interrelation of bezekvivalentny lexical units with the term "reality", views of scientists of problems of untranslatable language elements, transcriptions, transliterations and literal translation is provided in this article.

Also in article researches of foreign literature on this subject which is devoted to a solution of the problem of the translation of bezekvivalentny lexical units are considered. Information on the essence of bezekvivalentny lexical units of language is also provided in article. In this regard, the authors notes the contribution of scientists in this field, such as G.V. Shatkov Fedorov, G.V.

Chernov, L. Sobolev, Revzin, G. Tomakhin, L.K. Latyshev, L.S. Barhudarov, V.N. Komissarov, V.S. Vinogradov and others.

It should be noted that for the purposes of his article the authors also turns to theoretical problems of lexical units considered by foreign scholars such as Peter Newmark, Douglas Robinson, Mildred L. Larson., E. Nida and others. It is necessary to note that in the article under consideration the most widespread ways and means of transfers non-equivalent lexical units are mentioned. Also, the authors considers 11 possible ways proposed by H.F. Ajksel which helps with the solution of a problem of translating non-equivalent lexical units.

Keywords: *non-equivalent lexical units, translation, comparison, English language, Tajiki language, translation studies, fiction.*

Сведение об авторах: *Турсунов Файёзджон Мелибоевич – доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)935772037, E-mail: fayzbakhsh@ramber.ru.*

Шоназаров Зарбахт Музаффарович - докторант второго курса кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, адрес: г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева 17/6, E-mail: fotehjonzm@gmail.com. Тел.: 2325003; 933213331.

Information about the authors: *Tursunov Fauyozjon Meliboevich* - doctor of Philology, professor of the department of comparative linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, E-mail: fayzbakhsh@ramber.ru. tel.:(+992) 935772037,

Shohnazarov Zarbakht Muzaffarovich, a second-year PhD student of the department of comparative linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address:17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan; E-mail: fotehjonzm@gmail.com. Tel.: 2325003; 933213331.

Вобаста ба пешрафти ҷомеа илми забоншиносӣ низ ба мисли илмҳои дигар рушд менамояд ва дар он ҷарёанҳо ва самтҳои нав пайдо мешаванд. Ҳама гуна тағйироти ҷомеа нақши худро ба забон мегузорад. Забон бо фарҳангу тамаддун ва таърихи халқ пайвастагии қавӣ дорад. Забон, дар маҷмӯъ, як қисми муҳим ва ба ибораи дигар, як бахши ниғорандаи таърихи халқи мо буда, оинаест, ки дар он роҳи дуру дарози тайкардаи халқи тоҷик бо ҳама шебу фарози он инъикос ёфтааст” [8, с. 13].

Танҳо забон қодир аст, ки дар ҳар як давраи замон таҷассумгари фарҳанг, таърих ва ҳаёти иҷтимоии қавму қабила бошад.

Бо рушди ҷомеа ва пешрафти он дар илми забоншиносӣ низ самтҳо ва ҷараёнҳои нав пайдо шуда, доираи омӯзиши онҳо васеъ мегардад. Он масъалаҳои мубрамо ба вучуд меорад, ки аз забоншиносон таҳлилу таҳқиқи зиёдро талаб менамояд. Дар бораи забон ҳамаҷун воситаи муҳими муносибати ҷамъиятӣ нукоти назари фаровон иброн шудаанд. Масалан, муҳаққиқ З. Мухторов таъкид кардааст: “Забон аз оғози офариниш буда, рушд мекунад ва ҳамаҷун масъалаҳои навро барои муҳаққиқон пеш меоварад” [5, с. 6].

Зикр намудан ҷоиш аст, ки илми этнолингвистика (забоншиносии қавмӣ) низ баробари рушди илми забоншиносӣ ба вучуд омадааст. Ҳангоме ки мутафаккирон робитаи зич доштани забонро бо фарҳанг ва анъанаву суннатҳои мардумӣ дарк намуданд, ин боиси ташаккули этнолингвистика ба сифати илми мустақил гардид.

Мусаллам аст, ки этнолингвистика ҳамаҷун як шохҳои алоҳидаи забоншиносӣ дар охири асри 19 пайдо шудааст, гарчанде ақидаҳои гуногун оид ба ин илми тозабунёд аз ҷониби муҳаққиқон ҳеле барвақт зуҳур кардаанд. Омӯзиши ин илм ҳамаҷун илми мустақили тадриҷшаванда дар макотиби олии танҳо дар нимаи дууми асри XX ба роҳ монда шудааст.

Ба ақидаи бархе аз забоншиносону олимони ақидаҳои марбут ба илми этнолингвистика дар асарҳои мутафаккирони барҷаста И.Г. Гердер (асри 18) ва В. Гумболдт (асри 19) ба назар мерасид. Муодили истилоҳи «этнолингвистика» дар забоншиносии тоҷик ибораи “забоншиносии қавмӣ” ба ҳисоб меравад. Дар баъзе мавридҳо барои ифодаи ин мафҳум истилоҳи “антропологияи фарҳангӣ” низ маъмул аст. Бояд қайд намуд, ки асосгузори аввалини ин илм мардумшиносони варзида Франс Боас ва Эдуард Сепир ба шумор мераванд. Онҳо ба омӯзиши забонҳои беҳату беалифҳои ҳиндувони Амрико шугл варзида, бо ин амали хеш ба пайдоиши ин илм замина гузоштанд. Чӣ тавре ки муҳаққиқ С. Матробиён қайд намудааст, “ин тадқиқоти бунёди пойдевори мустаҳакамо ба омӯзиши этнолингвистика гузошт” [6, с. 3].

Гарчанде этнолингвистика ба ҳайси як фанни нисбатан нав баррасӣ шуда, баъзан бо соҳаҳои нави гуманитарии дониш робитаи зич дорад, вале на ҳама ҳамеша маълум аст, ки мавзӯи баҳси он чист, яъне ин илм кадом унсурҳои воқеиятро меомӯзад.

Пеш аз ҳама, бояд зикр кард, ки истилоҳи “этнолингвистика” дорои як мафҳуми аниқу дақиқ нест, зеро ҳар як олим онро ба таври худ шарҳу тавзеҳ дода тавонистааст. Баъзе олимони чунин ақидадоранд, ки этнолингвистика илмест дар чорроҳа. Илова бар ин, метавон қайд намуд, ки пайдоиши «илмҳои дар чорроҳа» хусусияти хоси ҳама илмҳои гуманитарӣ ва ҳама табиатшиносӣ мебошад. Соҳаҳои марзии дониш дар як вақт истилоҳот, забон ва дастгоҳҳои мафҳумии ду ва ё зиёда илмҳои анъанавиро истифода мебаранд. Пас метавон зикр намуд, ки этнолингвистика ба қатори илмҳои дохил мешавад, ки дар чорроҳаи илми забоншиносӣ ва мардумшиносӣ қарор дошта, хусусиятҳои ҳар ду илмро дар бар мегирад.

Бояд ҳаминро қайд намоем, ки на ҳамаи пажӯҳиш ва омӯзишҳо, маводи таълимӣ, мақолаву маъруза ва китобҳои гуногуни илми этнолингвистикаро дар бар мегиранд, ба масъалаҳои мавриди назар баҳшида шудаанд, зеро баъзе муаллифон дар

ҳақиқат, маънии истилоҳи “этнолингвистика”-ро бо истилоҳи “этнология” як мешуморанд ва дар баъзе ҳолатҳо онҳоро омехта менамоянд, гарчанде мавзӯи баҳси онҳо гуногун аст.

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки истилоҳи “этнолингвистика”-ро олимони дар тадқиқоти худ ба таврҳои гуногун шарҳу тавзеҳ додаанд. Масалан, дар китоби «Нақши омили инсонӣ дар забон» истилоҳи “этнолингвистика” аз ҷониби муаллифон ҳамчун самти забоншиносӣ муайян карда шудааст, ки барои барассии робитаи забон ва фарҳанги маънавии мардум, зехнияти (менталитети) халқӣ равона шудааст” [10, с. 26]. Дар ҳақиқат, этнолингвистика ба омӯзиши фарҳанги қавму қабилаҳои гуногун, зехнияти онҳо равона шуда, дар он хусусиятҳои миллии забонҳои алоҳида нишон дода шудаанд.

Таҳлилҳо собит намуданд, ки бештар ба шарҳу тафсири истилоҳи “этнолингвистика” олимони рус кӯшиш намуда, дар ин ҷода ба муваффақиятҳои бештар ноил гардидаанд. Масалан, дар луғати энциклопедии забоншиносӣ истилоҳи “этнолингвистика” ҳамчун илми алоҳида чунин шарҳ дода шудааст: “Этнолингвистика самти забоншиносӣ, ки таъсирпазирии забонӣ, омилҳои пайдоиши фарҳанги маънавии миллий, равшаншиносии қавмиро дар ҷабҳият ва таҳаввулотҳои забон меомӯзад” [4, с. 680]. Албатта, дар ин маврид андешаи мурағбатҳои ин фарҳанги забоншиносӣ то андозае дуруст аст, зеро, дар ҳақиқат, рушди забони қавму қабилаҳо бо ҳолати равшанӣ, инчунин, бо базухурии фарҳанги маънавии онҳо равшанӣ зиёд дошта, метавонад дар ташаккули ин илм то андозае асос гузорад.

Илова бар ин, бояд дарҷ намоем, ки академики рус Н.И. Толстой низ дар баррасии ин масъала бетараф набуда, фикру ақидаи хешро хеле бамаврид баён намуда тавонистааст: “Этнолингвистика ин қисми забоншиносӣ, ё ин ки самти васеътар дар забоншиносӣ аст, ки муҳаққиқро барои баррасии муносибат ва алоқаи забон бо фарҳанги маънавий ва тафаккури мардумӣ, забони эҷодиёти халқ ҳидоят мекунад” [11, с. 27].

Мушоҳидаҳо собит намудаанд, ки эҷодиёти шиғоҳии халқ низ, дар ҳақиқат, як ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги миллии қавму қабилаҳо маҳсуб аст. Пайдоиши ҳар як анъана урфу одат, расму оин ва ҷашну маросими миллий бевосита дар эҷодиёти шиғоҳии халқ таҷассум мегарданд ва агар амиқтар назар афканем, ҳар як маросим дорои суруду рубоиёти алоҳидаи худ буда, дар мавридҳои зарурӣ суруда мешаванд ва яке бо дигаре ягон шабоҳат надоранд. Дар эҷод намудани ин суруду рубоиёт кӯшишу ғайрати қавму қабилаҳо назаррас аст.

Бояд ҳаминро қайд намоем, ки ақидаҳои олимони оид ба истилоҳи «этнолингвистика» гуногун буда, дар мавридҳои зарурӣ яке дигареро пурра мегардонанд. Мурағбатҳои “Луғати тафсирии забони русӣ” тафсири истилоҳи “этнолингвистика”-ро чунин додаанд: “Этнолингвистика баҳси забоншиносӣ, ки ба омӯзиши хусусиятҳои равшанӣ ва этникии қавм, қабила ва инъикоси онҳо дар низомии забон равона шудааст” [1, с. 1520].

Дар ин маврид, пеш аз ҳама, бояд ба хотир овард, ки дар ҳақиқат, хусусиятҳои этникии қавму қабилаҳо дар забонашон таҷассум гашта, тавассути забон қавму қабилаҳо дунёе, ки онҳоро ихота намудааст, тасвир менамоянд ва барои онҳо то ҷое дунёи дигар бегона аст.

Дар шарҳу тафсири истилоҳи “этнолингвистика” саҳми муҳаққиқ А.М. Кузнетсов низ назаррас аст. Дар “Энциклопедияи калони русӣ”(2004), ки аз ҷониби ӯ навишта шудааст, тафсири истилоҳи “этнолингвистика» чунин дарҷ гардидааст: “Этнолингвистика аз калимаи юнонии etno - қавм, қабила ва linguistics - забоншиносӣ ташаккул ёфта, як самте дар забоншиносӣ мебошад, ки он забон ва муносибати онро бо фарҳанг меомӯзад. Дар фаҳмиши васеъ этнолингвистика ҳамчун як илми мураккабе ҳисобида мешавад, ки бо ёрии усулҳои лингвистӣ таҳқиқ мешавад ”[2, 6]. Робитаи зиёд доштани забонро бо фарҳанг бидуни ақидаҳои А. М. Кузнетсов дарк кардан мумкин аст. Зеро забону фарҳанг дорои халқ маҳсуб меёбад. Ба ҳар андозае, ки халқ дорои фарҳанги бою ғайӣ бошад, забонаш низ бо ҳамон андоза ташаккулёфта ва ғановатманд ба ҳисоб меравад.

Илова ба андешаи мутафаккирон, бояд ҳаминро қайд намоем, ки баъзе аз онҳо бевосита ба омӯзишу пажӯҳиши этнолингвистика ҳамчун илми тадрисшаванда кӯшишҳои

зиёде ба харҷ дода, то андозае тавонистаанд, масъалаҳои мубрами ин илми тозабунёдро ҳаллу фасл намуда, ба манфиати ин илм анҷом додаанд.

Масалан, забоншиноси варзида А.С. Герд дастури таълимии "Муқаддимаи этнолингвистика"-ро пешкаши аҳли илм намуда, дар муқаддимааш чунин овардааст: "Мавзуи баҳси этнолингвистика забон ва муносибати он бо қавм, ҷойгоҳ ва нақши забон дар ҷомеа мебошад"[3, с. 5]. Албатта, дар ин маврид андешаи муаллиф хеле дуруст аст, зеро дар натиҷаи тадқиқоти этнолингвистӣ, пеш аз ҳама, муносибати забонро бо қавму қабила ва нақши забонро дар ҷомеа муайян кардан мумкин аст.

Натиҷагирӣ аз мазмуну муҳтавои истилоҳи "этнолингвистика" баъдтар низ идома ёфт. Профессор Е.В.Переховалская соли 2016 собит намуд, ки этнолингвистика фанни нисбатан нав буда, вале на ҳамеша маълум аст, ки мавзуи баҳси он чист. Дар ин бобат мутафаккир андешаи хешро чунин иброз намудааст: "Пеш аз ҳама, гуфта метавонем, ки этнолингвистика ин илмест, ки дар натиҷаи барҳӯрди илмҳои забоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба вуқӯъ пайвастааст. Тадқиқоти монанд дар аксари вақтҳо собит менамоянд, ки зери ин мафҳум номҳои "лингвистикаи антропологӣ", "забон ва фарҳанг" ва "забон дар фарҳанг" ниҳон аст"[7, с. 5]. Аз гуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки этнолингвистика бо мафҳуми «фарҳанг» робитаи зич дорад. Дар монографияи «Нақши омили инсонӣ дар забон», ки соли 1988 ба таърифи расидааст, хусусиятҳои гуногуни ин истилоҳ ба амал оварда шудааст. Яъне, дар ин ҷо ин илмро бештар "забоншиносии антропологӣ" номидаанд. Ҳол он ки ин ду мафҳум аз ҳамдигар дур буда, ба кулӣ фарқ менамоянд. Чӣ тавре маълум гардид, истилоҳи "забоншиносии антропологӣ" мафҳуми "омӯзиши муносибати шахс бо забонаш"-ро ифода мекунад, ки бо забоншиносии қавмӣ ягон иртибот надорад.

Муаллифон, доираи васеъи доштани забоншиносии антропологиро қайд намуда, чунин мепиндоранд, ки ин илм омӯзиши соҳаҳои гуногунро ба мисли шаклҳои муаррифии олами шинохтаи шахс, забоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносии равонӣ, забоншиносии фарҳангӣ, палеонтологияи лингвистиро дар бар мегирад. Барои ҳалли ин мушкилот, яъне дарки мафҳуми "забоншиносии антропологӣ" бояд аввал маънои асосии истилоҳи "этнолингвистика"-ро дуруст дарк кард ва онро илми мустақил номид.

Танҳо пас аз дарки истилоҳи "этнолингвистика" маънои асосии истилоҳи "забоншиносии антропологӣ"-ро муайян карда метавонем. Пас аз таҳлилҳои забоншиносон маълум гардид, ки аксаран дар Аврупо зери мафҳуми "забоншиносии антропологӣ" мафҳуми "этнолингвистика"-ро дарк намуда, танҳо дар доираи ин илм ва масъалаҳои мубрами он ақидадорӣ менамуданд. Аммо бо гузашти вақт онҳо мафҳуми "забоншиносии қавмӣ"-ро аз "забоншиносии антропологӣ" ба кулӣ дарк намуда, солҳои охир тадқиқоти хешро дар доираи этнолингвистика ба роҳ монда истодаанд. Илова бар ин, гуфта метавонем, ки дар Русия истилоҳи "этнолингвистика" аз ҷониби тарафдорони ин илм дар ҳамин шакл пазируфта шудааст ва қайд кардан ҷоиш аст, ки қабули ин истилоҳ дар ҳамин шакл барои ифодаи ин мафҳум то ҷое бамаврид буда метавонад.

Чӣ тавре ки зикр намудем, дар аксари ҳолатҳо омехта намудани мафҳуми "этнолингвистика"-ро бо "этнология" низ мушоҳида намудан мумкин аст. Ҳол он ки "этнология" фарогири мафҳуми тамоми дигар аст, яъне илмест, ки фарҳанги халқҳои алоҳида ва тамоми инсониятро омӯхта, бо "этнолингвистика" ягон иртибот надорад.

Инчунин, бархе аз донишмандон муроди истилоҳи "этнология" истилоҳи "этнография"-ро медонанд, ки ин ақида низ асоси илмӣ надорад, зеро айнӣ замон ба таври кулӣ пазируфта шудааст, ки этнография (мардумшиносӣ) илми тавсифӣ аст. Он, пеш аз ҳама, ба тавсифи фарҳанги модӣ ва маънавии як халқи алоҳида дахл дорад. Этнология "илмест, ки ба тафсири маълумоти бадастомада оид ба қавму қабилаи алоҳида равона шудааст.

Ногуфта намонад, ки ҳатто 20 сол қабл тамоми соҳаҳои дониш оид ба мардумшиносӣ дар кишвари мо бо истилоҳи "этнография" ифода мегардид. Дар нутқи мардуми мо истифодаи калимаҳои "этнографҳо" ва "экспедитсияҳои этнографӣ" ба назар мерасиданд,

гарчанде ки пажухишгоҳе, ки ба мардумшиносӣ ва масъалаҳои он машғул аст, бо ибораи «Пажухишгоҳи мардумшиносӣ» ифода меёбад, на ин ки “Пажухишгоҳи этнографӣ”.

Шарҳи мафҳуми истилоҳоти номбаршуда моро ба хулосае водор менамояд, ки этнолингвистика як соҳаи донишест, ки дар чорроҳаи забоншиносӣ ва этнология қарор дошта, ба омӯзиши забон дар робита бо қавму қабила машғул аст.

Муссалам аст, ки омӯзиши этнолингвистика ба ҳайси фанни таълимӣ қариб дар тамоми мактабҳои забоншиносии кишварҳои пешрафта таълим дода мешавад. Гарчанде ки дар мактабҳои забоншиносии славянӣ омӯзиши ин илм ба пуррагӣ ба роҳ монда шуда бошад ҳам, аммо он дорои масъалаҳои мубраме аст, ки то ҳол роҳи ҳалли худро наёфтаанд.

Омӯзишу пажухиши илми этнолингвистика дар дигар давлатҳои Аврупо низ муҳаққиқонро водор сохт, ки дар ин самт корро ҷиддӣ ба роҳ монанд. Масалан, дар Олмон дар ин ҷода муҳаққиқон ба муваффақият ноил гардида, асарҳои зиёде эҷод кардаанд. Муҳаққиқони олмонӣ, махсусан, ба омӯзиши фолклор, ки дар он ҷо омӯзиши он тайи чандин сол ин ҷониб ба роҳ монда шудааст, машғул шуда, дар натиҷа “Луғати болоимизии боварҳои халқии олмонӣ” (Настольный словарь немецких народных поверий - Hand wörterbuch)-ро ба таъб расониданд.

Аз ин тафсилот бармеояд, ки этнолингвистика шояд алоҳидаи илми забоншиносӣ буда, муносибати забон бо фарҳангро меомӯзад. Чӣ тавре ки муайян намудем, оид ба этнолингвистика муҳаққиқони рус фикру ақидаҳои ҷолиб баён намуданд. Маълум гашт, ки забоншиносии қавмӣ ин як самти забоншиносӣ ба шумор меравад. Пас, барои муайян намудани мафҳуми худ истилоҳи “забоншиносӣ” бояд каме кӯшиш ба харҷ дод. Мавзӯи забоншиносӣ кадом объекти воқеият аст? Савол ба назар хеле сода менамояд: забоншиносӣ забонро меомӯзад, аммо посух он қадар аён нест. Оид ба ин олими варзида Эмил Бенвенисте дар китоби “Забоншиносии умумӣ” чунин овардааст: «Аввалан, забоншиносӣ ду объект дорад: ин илми забон ва илми забонхост. Ин тафовутест, ки на ҳамеша ба назар мерасад: забон ҳамчун қобиляти инсонӣ, ҳамчун як хусусияти умумичаҳонӣ ва тағйирнопазири шахс, ба забонҳои алоҳидаи доимо тағйирёбанда, ки дар он амалӣ карда мешавад, монанд нест» [12, с. 66].

Забони инсонӣ як низоми аломатҳои ба таври табиӣ бавучудода ва табиатан инкишофёфта мебошад, ки, пеш аз ҳама, на барои фарди ҷудогона, балки барои кулли гӯяндаҳо вучуд дорад. Забон як навъ чунин низоми аломатхост ва забони мушаххас низоми мушаххаси аломатҳо мебошад, ки онро баъзе фардҳо дастаҷамъона дар вақти муайян ва фазаи муайян истифода мебаранд. Пас, забони инсон як ҷузъи мушаххаси забони алоҳида ба шумор меравад. Дар баробари ин, мо як синфи мавҷудоти зиндаро бо хусусиятҳои муайян медонем ва онҳоро тавассути забон “парандаҳо” меномем.

Забоншинос низ чунин аст, вай қудрат дорад забонро омӯзад, яъне хусусиятҳо, пайдоиш, намунаҳои гуногуни тағйирот дар низоми ниҳоят мураккаби аломатҳо, ки бо ёрии онҳо иттилоотро рамзгузорӣ, интиқол ва нигоҳдорӣ мекунанд. Дар баробари ин, як забоншинос метавонад як забони мушаххасро омӯзад - англисӣ, испанӣ, русӣ ва ғайра. Омӯхтани қоидаҳои грамматика, луғат, хусусиятҳои лаҳҷавӣ, таърихи ин забон, робитаи он бо забонҳои дигар. Масалан, олими барҷаста Фердинанд де Соссюр таълимоти фонемаро таҳия намуда, дар бораи он, ки забон низом (система) мебошад, хусусиятҳои забонро дар назар дошт, на ягон забони мушаххасро. Ҳар забон як низом аст ва дар ҳама забон фонемаҳо мавҷуданд. Омӯзиши забон ва забонҳо бо ҳам алоқаманданд, зеро ҳангоми омӯзиши забон забоншинос бояд дарк намояд, ки ин забон дар маҷмӯъ, чӣ гуна фаъолият дорад” [7, с. 5].

Ҳамзамон, бояд ҳаминро зикр намоем, ки хосиятҳои забонро мо метавонем танҳо тавассути омӯзиши забонҳои мушаххаси зинда муқаррар намоем, зеро хусусиятҳои этникӣ танҳо дар забонҳои зинда баръало мушоҳида мешаванд.

Дар ибтидо омӯзиши забон ҷузъи мантиқ, илм дар бораи қоидаҳои тафаккур буд, ки ин падидаи нек аз фаъолияти мутафаккири бузург - Арасту сарчашма мегирад. Дар ин марҳила қонунҳои мантиқ ва қонунҳои тафаккур муайян карда шудаанд. Азбаски забоншиносӣ дар аввал дар доираи илми мантиқ ҳаллу фасл карда шудааст, вай аввалин

дастгоҳи истилоҳии худро маҳз дар ҳамин давра мерос гирифтааст: субъект, предмет, предикат. Муссалам аст, ки забоншиносӣ кайҳост, ки ба як илми мустақил табдил ёфтааст ва илова бар ин, бисёр истилоҳоти ба худ хосро дар бар мегирад. Қонуниятҳое, ки ба ҳама забонҳо хосанд, дигар бо умумияти қонунҳои мантиқ шарҳ дода намешаванд. Чунин хусусиятҳои забонҳои мушаххас ба умумиятҳо ҳамроҳ карда мешаванд, яъне хосиятҳои ҳамаи забонҳоро дар маҷмӯъ, ки ҳарчанд ҳатмӣ нестанд, хусусияти забони инсонӣ ҳисобидан мумкин аст. Пас аз муайян намудани объекти илми забоншиносӣ бояд барои омехта накардани мафҳумҳои истилоҳи «этнология» бо «этнолингвистика» ҳуди мафҳуми «этнология»-ро ҳаматарафа дарк намоем, гарчанде истилоҳи «этнолингвистика»-ро муҳаққиқон тафсир намудаанд.

Дар таҳминҳои аввалини пешниҳодшуда, истилоҳи «этнология» ифодагари мафҳуми «илме, ки ба омӯзиши халқҳо ва фарҳанги онҳо, фарҳанги моддиву маданӣ равона шудааст», омадааст. Этнология қонунҳои пайдоиш ва рушди фарҳанги тамоми инсониятро меомӯзад, инчунин, ба омӯзиши хусусиятҳои умумӣ (универсалӣ), ки ба ҳама фарҳангҳо хосанд ва ба хусусиятҳои фарҳанги як халқӣ мушаххас ё хусусиятҳои фарҳанги мушаххаси этникӣ равона карда шудааст. Пас, маълум гардид, ки этнология бо забон ягон робитае надорад.

Муҳаққиқони тоҷик низ ба илми забоншиносӣ диққати махсус дода, ҷанбаҳои ҳаматарафаи онро мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор дода истодаанд. Чӣ тавре ки қайд намудем, «этнолингвистика» ба омӯзиши робитаи забону фарҳанги этникӣ равона карда шудааст. Аз сабаби он ки дар кишвари мо ба ғайр аз забони тоҷикӣ қариб зиёда аз даҳто забони дигар арзи вучуд дорад, барои муҳаққиқони мо имкониятҳои омӯзишу пажӯҳиши ин илм фарохтар аст. Муссалам аст, ки ҳар як забони мушаххас таҷассумгари фарҳанги муайян аст, инчунин, фарҳанги мушаххаси этникӣ як варианти фарҳанги инсонӣ мебошад. Дар баробари ин, забон, бо вучуди ҳама мураккабиҳои хеш, албатта, чун илм дар назар дорем, нисбат ба фарҳанги инсонӣ хеле содатар ба назар мерасад.

Нақши этнолингвистика дар забоншиносии муосир, инчунин, дар забоншиносии тоҷик баръало намоён буда, бо кӯшишу ғайрати муҳаққиқон ин илм рушду такомул ёфта истодааст. Яке аз омилҳои асосии рушду такомул ва инкишофёбии этнолингвистика дар кишвари мо мавҷуд будани қавму қабилаҳо ва забони онҳо ба ҳисоб рафта метавонад.

АДАБИЁТ

1. Большой толковый словарь русского языка/ гл. Ред. С.А. Кузнецов [1-е изд.].- СПб.: Норинт, 1998. – 1534 с.
2. Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002.– 1456 с.
3. Герд, А.С. Введение в этнолингвистику. - СПб.: Изд-во С. – Петерб. ун-та, 2001. – 488с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Ии-т языкознания АП СССР; гл. ред В.Н. Ярцев.- М., 1990. – 688 с.
5. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов.- Душанбе, 2003.- 152 с.
6. Матробиён, С. Дастури таълимӣ-методӣ.- Душанбе, 2011.
7. Переховальская, Е.В. Этнолингвистика (учебник для академического бакалавриата). – М.: Юрайт 2016. –351с.
8. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳастии миллат. Китоби якум / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2018. – 516 с.
9. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳастии миллат Китоби дуюм / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2020. – 432 с.
10. Серебренников, Б.А. Роль человеческого фактора в языке / Б. А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
11. Толстой, Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М., 1995. - 512 с.
12. Эмиль, Б. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М., 1973. - 399 с.

НАҚШИ ЭТНОЛИНГВИСТИКА ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақола зикр гардидааст, ки вобаста ба пешрафти чома илми забоншиносӣ низ ба мисли илмҳои дигар рушд менамояд ва дар он ҷарёанҳо ва самтҳои нав пайдо мешаванд. Муаллиф дарҷ менамояд, ки ҷӣ тағйироте, ки дар ҷамъият ба вуқӯ мепаиванданд, бевосита дар забон инъикос меёбанд, зеро забон бо фарҳангу тамаддун ва таърихи халқ пайвастагии қавӣ дорад.

Илова бар ин, дар мақола шарҳи истилоҳи «этнолингвистика» ҳамчун илм оварда шудааст, ки аз ҷониби муҳаққикон ба тарзҳои гуногун баён гардидааст. Муаллиф дур будани маънои истилоҳи “этнолингвистика”-ро аз истилоҳи, “этнология”, ва “антропология” бо факту далелҳо исбот намудааст, Муаллиф, таъкид менамояд, ки ҳар як муҳаққик этнолингвистикаро ҳамчун илм ба таврҳои гуногун шарҳу баён кардааст. Натиҷагирӣ аз андешаҳои олимони ҳамин аст, ки этнолингвистика ҳамчун илм ба омӯзиши робитаи забон ва фарҳанги этникӣ равона карда шудааст.

Дар мақола муаллиф этнолингвистикаро як соҳаи донише, ки дар ҷорроҳаи забоншиносӣ ва этнология ҷойгир аст ва ба омӯзиши забон дар робита бо қавмиёт қарор дорад, муаррифӣ намуда, овардааст, ки ин илм бо забон ва фарҳанги қавму қабилаҳо робитаи зич дорад.

Муаллиф нақши этнолингвистикаро дар забоншиносии муосир муайян намуда, кӯшиши муҳаққиконро дар рушду такомули ин илми тозабунёд нишон додааст.

Дар хулосаи мақола зикр гардидааст, ки этнолингвистика дар кишвари мо низ ба мисли дигар кишварҳои пешрафта рушду такомул ёфта, дар пешрафти он саҳми муҳаққикони тоҷик баръало намоён аст. Ба ақидаи муаллиф, омилҳои асосии рушду такомул ва инкишофёбии этнолингвистика дар Тоҷикистон ва кишварҳои дигар зиёд будани қавму қабилаҳо ва забони онҳо ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: илм, этнолингвистика, истилоҳ, забон, фарҳанг, қавм, антропология, этнология, этнография, муҳаққик, таҳлил, забоншиносӣ.

РОЛЬ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье отмечается, что в связи с развитием общества, лингвистика, как и другие науки, развивается и в нём появляются новые отрасли, аспекты и направления. Автор отмечает, что изменения, которые происходят в обществе непосредственно отражаются в языке, потому что язык тесно связан с культурой, цивилизацией и историей народа.

Кроме того, в статье дается объяснение термина «этнолингвистика» как науки, которая по-разному рассматривалась исследователями. Автор приводит аргументы и факты, доказывающие значение термина «этнолингвистика» далёкого от терминов «этнология» и «антропология». Автор также подчёркивает, что каждый исследователь по-разному трактует этнолингвистику, как науку. Вывод учёных заключается в том, что этнолингвистика как наука ориентирована на изучение взаимоотношений языка и этнической культуры.

В статье автор представляет этнолингвистику как область знаний, находящуюся на стыке языкознания и этнологии, изучающую язык в тесной связи с этничностью, отмечая при этом, что данная наука тесно связана с языком и культурой народов и племен. Основной целью автора это определить роль этнолингвистики в современной лингвистике и показать стремление исследователей в развитии этой науки. Сделан вывод, что этнолингвистика в нашей стране, как и в других развитых странах развивается и совершенствуется, и вклад таджикских исследователей в его развитие очевиден. По мнению автора статьи, основными факторами развития этнолингвистики в Таджикистане, как и в других развитых странах является наличие большого количества этносов и языков.

Ключевые слова: наука, этнолингвистика, термин, язык, народ, культура, антропология, этнология, этнография, исследователь, анализ, языкознание.

THE ROLE OF ETHNOLINGUISTICS IN MODERN LINGUISTICS

The article notes that due to the development of society, the science of linguistics, like other sciences, is developing and new branches, processes and directions are emerging. The author explains what changes that take place in society directly affect their language. Language is closely connected with the culture, civilization and history of the people. The author has also been able to demonstrate the role of enolinguistics as a new science among other sciences.

In addition, the article provides a definition of the term ethnolinguistics, which has been expressed by researchers in different ways. The author proves the remoteness of the meaning of ethnolinguistics from the terms "ethnology" and "anthropology" with facts and arguments, emphasizing that each researcher has interpreted ethnolinguistics as a science in different ways. And the conclusion from the ideas put forward by scholars is that ethnolinguistics as a science is focused on the study of the relationship of ethnic language and culture.

In the article, the author introduces ethnolinguistics as a field of knowledge located at the crossroads of linguistics and ethnology, and the study of language in relation to ethnicity, noting that this science is closely linked with the language and culture of peoples and tribes.

And the purpose of the author of the article was to determine the role of ethnolinguistics in modern linguistics and to show the efforts of researchers in the development and improvement of this new science. It is concluded that ethnolinguistics in our country, as well as other developed countries, is developing and improving. And the contribution of Tajik researchers in its development and perfection is obvious. According to the author, the main factors in the development and perfection of ethnolinguistics in our country, as well as in the countries are the large number of tribes and languages.

Keywords: science, ethnolinguistics, term, language, people, culture, anthropology, ethnology, ethnography, researcher, analysis, linguistics.

Сведения об авторе: Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 917116426.

Information about the author: Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna – candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426.

КАЛИМА, ИБОРА ВА ҶУМЛАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУТОБИҚАТИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

(дар мисоли асари бадеӣ)

Даминова М. З.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Матнҳои муосири аз назари услубӣ гуногун аз сохторҳои гуногуншакле иборат мебошанд, ки ҷумларо сертаркиб мегардонанд. Яке аз ҷойҳои асосиро дар байни онҳо воҳидҳои туфайлӣ ишғол менамоянд. “Хусусан, ин воҳидҳо барои навиштани иншо, нақли хаттӣ ва мактубҳои одӣ ва расмӣ заруранд. Инчунин, онҳоро барои супоридани имтиҳон аз забон низ метавон муҳим донист, зеро онҳо на танҳо шумораи калимаҳои иншоро зиёд мекунанд, балки ба имтиҳонгиранда нишон медиҳанд, ки шахс забонро ба пуррагӣ медонад” [3, с. 54]. Дар қатори ин, воҳидҳои туфайлӣ дар матнҳои адабиёти бадеӣ низ мавқеи хос доранд. Онҳо ҳамчун сохторҳои дорои оҳанги хос ва маъноҳои мухталифи ташреҳ, дақиқсозӣ, мукамалсозии мухтавои ҷумлаи асосӣ ба кор бурда мешаванд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур муайян намудани тарзи корбурд ва хусусиятҳои калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ бо истифода аз матни бадеӣ мебошад. Мисолҳои таҳлил аз асари Артур Конан Дойл “Adventures of Sherlock Holmes” ва тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ гирифта шудаанд. Гуфтан бамаврид аст, ки бо вучуди анҷом ёфтани тарҷумаи тоҷикии асари номбурда дар асоси матни русӣ (на аз матни аслӣ) матни тоҷикии он барои ҳалли масъалаҳои мавриди назари муаллифон воситаи муносиб доништа мешавад.

Агар ба нутқи ҳамагӯза аҳамият диҳем, пас мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он ҷӣ қадар воҳидҳои туфайлӣ зиёданд. Воҳидҳои туфайлӣ дар забони англисӣ нутқро обуранг медиҳанд ва барои шунаванда гуворо месозанд. Ин ҳамон калимаҳое мебошанд, ки онҳоро аз ҷумла бе вайрон кардани маъно истисно кардан мумкин аст. Лекин бе воҳидҳои туфайлӣ нутқ хеле хушк ва барои ҳамсуҳбат дарки он душвор мегардад. Масалан, дар матнҳои илмӣ миқдори воҳидҳои туфайлӣ ба ҳадди ақал расонида мешавад, бинобар ин, фаҳмидани онҳо барои мардуми одӣ душвор аст. Ғайр аз ин, воҳидҳои туфайлӣ ба нутқ обуранги эмотсионалӣ ва “ҷон” мебахшанд, муносибати шахсии гӯяндаро нисбати ҳолат инъикос мекунанд ва вазифаи муҳимми муоширатиро иҷро мекунанд. Муҳим танҳо он нест, ки онҳо омӯхта шаванд, инчунин, муҳим он аст, ки тарзи истифодаи онҳо дар нутқ хуб азхуд карда шавад ва ин ё он калимаҳо, ибора ва ҷумлаи туфайлӣ ҳамеша дар ҷову мақоми худ истифода гарданд.

Чунон ки маълум аст, ба вазифаи воҳидҳои туфайлӣ зарфҳо, феълҳои, ки муносибати гӯяндаро ба предмети суҳбат нишон медиҳанд ва гурӯҳҳои дигари калима, ибораву таркиб ва ҷумлаҳо истифода бурда мешаванд. Инак, калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар ҷумла як мавқеи мустақилро ишғол намуда, ба аъзои ҷумла дохил намешаванд, ба онҳо ҳамчун аъзои ҷумла савол гузошта намешавад, бо истисно шудани онҳо сохтори асосии ҷумла вайрон намешавад ва одатан, аз дигар аъзои асосии ҷумла бо вергулҳо ҷудо карда мешаванд.

Гуфтан ҷоиш аст, ки воҳидҳои туфайлӣ бо аъзои ҷумла алоқамандӣ надошта бошанд ҳам, ба ҷумлае, ки ворид мешаванд, алоқаманданд. Аввалан, ин алоқаи маъноие мебошад, ки ифодаи худро дар оҳанг ва тартиби калимаҳо меёбад. Масалан, дар ҷумлаи “*The name is no doubt familiar to you*” [11, с. 11]. – “*Ин ном, бешубҳа, ба шумо маълум*” [12, с. 59] – воҳиди туфайлии “*no doubt*” дар ҷумла ҷойи махсуси худро дорад ва мо наметавонем бе вайрон кардани маънои ҷумла онро дар аввали ҷумла, ё дар охири он гузорем, яъне дар ин маврид ин воҳиди туфайлӣ дар сохтори ҷумлаи асосӣ мавқеи устувор дорад.

Сониян, баъзе гурӯҳҳои воҳидҳои туфайлӣ дар ташкили ҷанбаи модалии суҳан иштирок мекунанд, ки яке аз аломатҳои асосии ҷумла ба ҳисоб меравад. Воҳидҳои туфайлии алоҳида қисмҳои сохтории онро таркиб дода, вазифаи конструктивиро дар ҷумла иҷро менамоянд. Ҳамин тавр, дар ҷумлаи “*Certainly, if you wish it*” [11, с. 28] - *агар он ба шумо*

даркор бошад, **марҳамат** [12, с. 76] дар ин ҷо бе воҳиди туфайлӣ ҷумла мазмунан вайрон мешуд.

Дар забоншиносии муосир масъалаи интиҳоб намудани истилоҳи ин падида мавҷуд аст, ки дар сарчашмаҳои гуногун дорои таърифҳои мухталиф: калимаҳои туфайлӣ, воҳидҳои туфайлӣ, аъзои туфайлии ҷумла, парантеза, адюнкт мебошанд. Муаллифони зерин, ба монанди В.Н. Яртсева, Д.Э. Розентал, И.Б. Голуб истилоҳи “калимаҳои туфайлӣ”-ро истифода мебаранд [1, с. 259]; И.П. Иванова, В.Н. Жигадло бошанд, истифодаи истилоҳи “аъзои туфайлии ҷумла”-ро ҷонибдорӣ мекунанд [6, с. 299]. Муҳаққиқ Л.Л. Иофик мафҳуми “воҳидҳои туфайлии ҷумла” ё “парантеза”-ро бештар кор мефармояд [9, с. 85], вале профессор М.Я. Блох истилоҳи “адюнкт”-ро дар шарҳи падидаи мазкур мавриди истеъмоли қарор медиҳад [5, с. 25].

Дар адабиёти илмӣ забоншиносӣ доир ба табиати муносибати мутақобилии унсурҳои туфайлӣ бо ҷумлаҳо ду ақида мавҷуд аст. Муҳаққиқони хориҷӣ ва забоншиносони даврони тошӯравӣ “парантеза”-ро падидаи грамматикӣ бо муҳити худ алоқаманднабуда мепиндоранд.

Муҳаққиқ А.М. Пешковский воҳидҳои туфайлиро ҳамчун падидаи ғайр шуморида, таъкид мекунад: “Воҳидҳои туфайлӣ ба ҷумлае, ки ворид мешаванд, бегона мебошанд» [7, с. 157]. Аммо “бегона” будани онҳо танҳо дар маҳдудияти мавқеъ ва ҷудокунӣ оҳангӣ ва грамматикӣ дар таркиби ҷумла зоҳир мегардад. Дар муносибати маъноӣ онҳо бо мундариҷаи суҳан зич ва бевосита алоқаманданд.

Мо нуктаи назари муаллифонро пайравӣ менамоем, ки воҳидҳои туфайлиро на ҳамчун як падидаи синтаксисӣ, балки ҳамчун падидаи грамматикӣ бо муҳити худ алоқа надошта таҳқиқ мекунанд.

Ҳоло мисолҳои ҷамъовардашудаи воҳидҳои туфайлиро бо истифода аз таснифоти пешниҳоднамудаи муҳаққиқ Иофик Л.Л. таҳлил мекунем [9, с. 86]:

Ба гурӯҳи якум воҳидҳои туфайлие дохил мешаванд, ки муносибати гӯяндаро ба воқеаву ҳодиса ва предмети гуфтор ифода менамоянд. Онҳо азму ирода ва боварӣ, тахмин ва шубҳаву гумонро мефаҳмонанд. Дар забони англисӣ маънои боварӣ ва тасдиқ ба воситаи калимаву таркибҳои **surely, certainly, no doubt** ва **of course, actually** - **албатта, дар ҳақиқат, ҳақиқатан** ва шубҳаву гумон ба воситаи таркибҳои **may be, probably, perhaps** – **мумкин аст, эҳтимол, шояд ки** ва монанди инҳо таъкид меёбанд. Мисолҳоро баррасӣ мекунем: 1. **Surely. Bring him into the sitting-room** [11, с. 22] - **Албатта! Бардошта ба меҳмонхона дароред** [12, с. 70]. 2. **There is no doubt that you have detected and defeated in the most complete manner one of the most determined attempts at bank robbery that have ever come within my experience** [11, с. 53] - **Шумо калонтарин дуздиро нешгирӣ намудед** [12, с. 54]. 3. **I think, perhaps, it is almost time that I prepare for the new role I have to play** [11, с. 20] - **Зохиран, вақти тайёрии роли имрӯз мебозидагуам шуд** [12, с. 68]. (**Албатта! Дар ЗАҲТ, қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 441. ба ҳукми нидо омадааст. Сари ин масъала таҷдиди назар мебояд.**) Дар мисоли аввал калимаи **surely** ҳамчун калимаи туфайлӣ истифода бурда шудааст, ки дар вақти тарҷума ба забони тоҷикӣ маъно ва сохти худро гум накарда, бо вожаи **албатта** ифода ёфтааст. Агар ба сохтори ҷумла бодикқат назар кунем, маълум мегардад, ки ҳарчанд “**surely**” як калима аст, вале ҷумлаи комили яккалимагӣ ё худ унвони менамояд. Дар мисоли дувум ибораи туфайлии **no doubt** - **бе шубҳа** ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ аз дохили ҷумла гирифта шудааст. Дар мисоли сеюм дар ҷумлаи забони англисӣ ду воҳиди туфайлӣ “**I think**” ва “**perhaps**” истифода шудааст, вале ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ бо як воҳиди туфайлӣ “**зоҳиран**” ифода ёфтааст.

Гурӯҳи дуюмро воҳидҳои туфайлие ташкил медиҳанд, ки ҳиссиёту ҳаяҷон ва муносибатҳои эмотсионалиро ифода менамоянд. Дар забонҳои мавриди назари мо ин хосияти воҳидҳои туфайлӣ бо калимаву таркибҳои гуногун (**fortunately, happily, unfortunately, luckily** – **хушбахтона, бадбахтона, хуб шуд, ки** ва ғайра) ифода меёбанд ва ба воситаи онҳо ба ҷумлаи асосӣ робитаи маъноӣ пайдо мекунанд. Мисол: 1. **Suddenly, to my surprise, the three at the altar faced round to me, and Godfrey Norton came running as hard as he**

could towards me [11, с. 17] – **Хайратангезона**, он се нафар нохост ба тарафи ман баргаштанд ва Годфри Нортон бо тамоми қувва ба тарафи ман давид [12, с. 66]. **2. Unfortunately** I could think of nothing else to say to her [11, с. 143] – **Мутаассифона**, ман наредонистам бо ӯ дар бораи чӣ гап занам [12, с. 65]. Агар ба сохтори ҷумлаи аввал бодикқат назар кунем, он гоҳ маълум мегардад, ки ибораи туфайлии **“to my surprise”** дар мобайни ҷумла истифода шуда, аз ду тараф бо вергул чудо карда шудааст, вале дар вақти тарҷума бо калимаи туфайлии **“хайратангезона”**, ки дар аввали ҷумла омадааст, ифода ёфтааст. Дар мисоли дувум ихтилофи маънӣ ба мушоҳида намерасад, яъне калимаи туфайлии **“unfortunately”** тавассути вожаи **“мутаассифона”** тарҷума мешавад, ки новобаста аз контекст ин ду воҳид муодили комили ҳамдигар мебошанд.

Гурӯҳи сеюм аз ҷумлаҳои туфайлие иборат мебошад, ки сарчашмаи фикр ва манбаи истинодери ифода менамоянд. Ин гурӯҳи ҷумлаҳои туфайлӣ бештар бо ибораҳои **in your opinion ба назари шумо, according to his words бинобар гуфтаҳои ӯ, in his view ба назари ӯ** ба ҷумлаи асосӣ дохил мешаванд. Ин гуна ҷумлаҳо барои хулоса баровардан, ба хотир овардан, такроран зикр нашудан низ хизмат мекунанд. Ҷумлаҳои зерин ба гурӯҳи зикршуда мисол шуда метавонанд: **1. It seems, from what I gather, to be one of those simple cases which are so extremely difficult** [11, с. 77]. – Ин, **зоҳиран**, яке аз он воқеаҳои начандон душворе аст, ки ҳалли онҳо ҳамеша ниҳоят мушкил [12, с. 28]. **2. He is, in my judgment, the fourth smartest man in London and for daring I am not sure that he has not a claim to be third** [11, с. 44]. – **Ман чунин мешуморам**, ки вай дар ҷолокӣ дар Лондон ҷойи чорум ва ба ҷасурӣ, шояд, ҷойи сеюмро гирад [12, с. 17]. **3. To the best of his belief, the father was actually in sight at the time, and the son was following him** [11, с. 78]. – Бешабон **тасдиқ мекунад**, ки вай бо ҳамон роҳ аз паси падараш мерафтааст [12, с. 29]. **4. To me, who knew his every mood and habit, his attitude and manner told their own story** [11, с. 4]. **Ман, ки аҳволи рӯҳия ва одати ӯро нағз медонистам**, кунҷ-кунҷи хона қадамзании вай ва шакли киёфаи ӯ аз бисёр чизҳо шаҳодат медиҳанд [12, с. 54]. Дар мисоли аввал ҷумлаи туфайлии **“from what I gather”** истифода шуда, ба забони тоҷикӣ тавассути вожаи туфайлии **“зоҳиран”** тарҷума шудааст. Дар мисоли дувум ибораи туфайлии **“in my judgment”** бо истифода аз ҷумлаи туфайлии **“Ман чунин мешуморам”** ва дар мисоли сеюм, баръакс, ҷумлаи туфайлии **“To the best of his belief”** бо истифода аз ибораи туфайлии **“тасдиқ мекунад”** ба забони тоҷикӣ баргардонид шудааст. Мисоли чорум ба варианти забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, яъне муродифи тоҷикии он вучуд дорад.

Ба гурӯҳи чорум воҳидҳои туфайлии ба истилоҳ пайвастанданда дохил мешаванд, ки барои аз як фикр ба фикри дигар гузаштан ёрӣ мерасонанд. Онҳо ба воситаи калимаву таркибҳои **first, first of all, in the first place; firstly, thus, so; so then; well, then, now, on the one hand, at last, finally, for example, for instance, as a result** ва монанди инҳо ифода меёбанд. Мисолҳоро дида мебароем: **1. Well, I found my plans very seriously menaced** [11, с. 18]. – Ман фаҳмидам, ки нақшаҳои моро хавфи ҷиддӣ таҳдид менамояд [12, 66]. **2. And, first of all, we must choose our positions.** – Ғайр аз ин, ҷойҳои монро иваз кардани мон лозим [12, с. 22]. Дар мисоли аввал калимаи туфайлии **“well”** мавриди истифода қарор гирифтааст, вале ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ аз ҷумла истисно карда шудааст, ҳоло он ки муодили худро дар забони тоҷикӣ дорад, ки он **“инак, хуб”** мебошад. Тарҷумон онро дар ҷумла истифода накардааст, аммо ин ҳатогии тарҷумон ба шумор намеравад, зеро матн аз ин иқдом зарар намебинад. Дар мисоли дуюм ибораи **“first of all”** маънои тартиби иҷрои амалро дорад ва дар ҷумлаи англисӣ дар мобайни ҷумла омада, дар кадом амал иҷро шудани онро мефаҳмонад, вале ин ибора низ ҳангоми тарҷума истифода нашудааст ва ин ҳам муодили худро дар забони тоҷикӣ дорад, ки **“пеш аз ҳама”** мебошад.

Хулоса, гуфтан мумкин аст, ки дар забонҳои англисӣ воҳидҳои туфайлӣ дар ташаккули маъноӣ умумии ҷумлаҳо нақши муҳимро мебозанд ва гарчанде бо ягон аъзои он алокаи синтаксисӣ ҳосил накунад ҳам, унсури ҷудонопазири таркиби маъноии ҷумла мебошанд. Дар ҳақиқат, воҳидҳои туфайлӣ ҳам дар тарҷума аз забони англисӣ ва ҳам дар мулоқот бо он забон нақши калонро мебозад. Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ин маврид истифода

кардани “нақшбозиро” (дар китоби “Ҳар сухан чоеву ...”) ғалат гуфтааст. Бо ёрии онҳо муносибати худ ва баҳои субъективиро нисбати воқеа, ҳолат, предмет ва мавзуи гуфтор ифода кардан мумкин аст.

Чунон ки дар боло зикр гардид, донишони хусусияти воҳидҳои туфайлии забони хориҷӣ ва моҳирона истифода бурда тавонишони онҳо дар нутқ хеле муҳим аст.

Тарҷумонҳо низ бояд аз нозуқиҳои ин падидаи грамматикӣ огоҳ бошанд. Барои онҳо донишони нуктаҳои зерин муҳим аст:

- ҳамчун унсури туфайлӣ таҳхис карда тавонишони воҳидҳо дар ҳайати ҷумлаи забони бегона;

- дарки дурусти тобишҳои маъноии калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ;

- ёфтани воситаи муносиби ифодаи маънои воҳиди туфайлӣ дар забони тарҷума.

Риоя нашудани талаботи мазкур маънои ҷумларо коста гардонид, ба сифати тарҷумаи он таъсири манфӣ мерасонад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки калима, ибора ва ҷумлаҳо маҳз дар ҳолати мушаххас, дар ҳайати ҷумлаҳои ҷудогона мавқеи туфайлӣ пайдо мекунанд. Баъзе калима, ибора ва ҷумлаҳо ба калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ шабоҳат доранд, вале дар асл туфайлӣ нестанд.

Тарҷумаи калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ аз тарҷумонҳо муносибати эҳтиёткорона ва инфиродиро тақозо мекунад ва як гурӯҳ воҳидҳои туфайлии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ муодилҳои комили худро доранд, гурӯҳи дигари онҳо хоси забони англисӣ буда, метавонанд баробарҳои тоҷикии худро надошта бошанд.

Тарҷумаи воҳидҳои туфайлии асари “Adventures of Sherlock Holmes” дар ҷорҷӯби қоидаҳои мавҷуда анҷом ёфтааст.

Адабиёт

1. Аверкина, Л.А. Номинативные особенности и коммуникативно-прагматические свойства парентезы СНЯ. - Горький, 1988.
2. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка / И.В.Арнольд. – Л.: Просвещение, 1981. - 295 с.
3. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. – М., 1965
4. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики / М.Я. Блох. – М., 2004. – 239 с.
5. Грамматика английского языка : учеб. пособие / под общ. науч. ред. М. Я. Блоха; [перевод с английского М.Я. Блоха и др.]. – М.: Астрель, 2006. - 702 с.
6. Жигадло, В.Н., Иванова И.П., Современный английский язык. - М.,1956.
7. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - 7-е изд.- М., 1956. – 511 с.
8. Ремхе, И. Н. Переводческая стратегия как проявление когнитивного стиля технического переводчика [Текст] / И.Н. Ремхе // Научная жизнь. – 2007. - № 2. – С. 92-99.
9. Структурный синтаксис английского языка. Пособие по теоретической грамматике / Под ред. Л.Л. Иофик. - Л.: ЛГУ, 1972. - 176 с.
10. Шеляпина, Л.С. Методика преподавания аналитического чтения на русском языке в VII классе средней школы. Дисс.... канд. пед наук. – М., 1954.
11. Arthur Conan Doyle. Adventures of Sherlock Holmes. Paperback Book Club. USA, 1994, 307 pp.
12. Дойль Артур Конан. Ҳикояҳо дар бораи Шерлок Холмс. Тарҷума аз русӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. 448 с.

КАЛИМА, ИБОРА ВА ҶУМЛАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА РОҲҲОИ ИФОДАӢ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (дар мисоли асари бадеӣ)

Мақола ба таҳлили калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ бо истифода аз асари Артур Конан Дойл “Adventures of Sherlock Holmes” ва тарҷумаи тоҷикии он бахшида шудааст. Дар он, инчунин, таснифоти муҳаққиқи барҷаста доир ба ин воҳидҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Маллиф қайд менамояд, ки воҳидҳои туфайлӣ ба нутқ обурани эмотсионалӣ ва “ҷон” мебахшанд, муносибати шахсии гӯяндаро нисбати ҳолат инъикос мекунанд ва вазифаи муҳими муоширатиро иҷро мекунанд. Муҳим танҳо он нест, ки онҳо омӯхта шаванд, балки муҳим он аст, ки тарзи истифодаи онҳо дар нутқ хуб азхуд карда шавад ва ин ё он калимаҳо, ибора ва ҷумлаи туфайлӣ ҳамеша дар ҷову мақоми худ истифода гарданд.

Ба андешаи муаллиф, на танҳо табиати калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ аз ҷониби муҳаққиқон омӯхта мешаванд, балки ба хусусиятҳои тарҷумаи онҳо аз як забон ба забони дигар таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Зеро як гурӯҳ воҳидҳои туфайлии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ муодилҳои комили худро доранд, гурӯҳи дигари онҳо ҳоси забони англисӣ буда, метавонанд баробарҳои тоҷикии худро надошта бошанд. Бинобар ин, тарҷумонҳо бояд аз нозуқиҳои ин падидаи грамматикӣ огоҳ бошанд.

Калидвожаҳо: воҳид, калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ, асари бадеӣ, тарҷума, забонишиносӣ, муқоиса, таҳлил, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

ВВОДНЫЕ СЛОВА, СЛОВСОСЕЧЕНИЯ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И СРЕДСТВА ИХ ПЕРЕДАЧИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (на материале художественного произведения)

Статья посвящена анализу вводных слов, словосочетаний и предложений в английском языке и средствам их передачи в таджикском языке с использованием произведения Артура Конана Дойла “Adventures of Sherlock Holmes” и его таджикского перевода. В ней также рассматривается классификация водных единиц, выдвинутая известным исследователем.

Автор отмечает, что вводные слова придают речи эмоциональную окраску и живость, отражают отношение говорящего к ситуации и выполняют важную коммуникативную функцию. И главное, не только их выучить и знать, главное – научиться ими пользоваться, и употреблять естественным образом, чтобы эти слова всегда произносились в нужное время и в нужном месте.

По мнению автора, вводные слова, словосочетания и предложения представляют особый интерес не только с точки зрения отдельного их изучения, а также с точки зрения перевода их с одного языка на другой. Поскольку одна группа вводных единиц английского языка имеет свои полные эквиваленты в таджикском языке, другая группа свойственна английскому языку и может не иметь эквивалентов в таджикском. Поэтому переводчикам необходимо знать нюансы этого грамматического явления.

Ключевые слова: вводные слова, словосочетания, предложения, художественное произведение, перевод, языкознание, сравнение, анализ, английский язык, таджикский язык.

PARENTHESES IN ENGLISH AND MEANS OF THEIR EXPRESSION IN TAJIK (based on fiction text)

The article deals with the analysis of parenthetical words, word combinations and clauses in the English language and means of their expression in the Tajik language based upon “Adventures of Sherlock Holmes” by Arthur Conan Doyle and its translation into Tajik. It also considers the classification of an outstanding researcher on these phrases.

The author notes that parentheses give emotional coloring and liveliness to speech, reflect the speaker's attitude to the situation and perform an important communicative function. And the main thing is not only to learn and know them, the main thing is to learn how to use them, and use them in a natural way so that these words and phrases are always pronounced at the right time and in the right place.

According to the author, parenthetical words, phrases and sentences are of particular interest not only from the point of view of their separate study, but also from the point of view of their translation from one language to another. Since one group of English parentheses has its full equivalents in Tajik, the other one is peculiar to English and may not have equivalents in Tajik. Therefore, translators need to know the nuances of this grammatical phenomenon.

Keywords: parenthesis, fiction, translation, comparison, analysis, the English Language, the Tajik Language.

Сведения об авторе: Даминова Мадина Зокировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: madina.daminova@mail.ru, тел.: (+992) 988709600,

Information about the author: Daminova Madina Zokirovna – candidate of Philology, associate Professor of the English philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: madina.daminova@mail.ru, phone: (+992) 988709600

ИХТИСОРШАВИ ҲАМЧУН УСУЛИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ
ВА ТОЧИКӢ

Ҷаматов С.С., Ҳамроев О.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар баробари рушди ҷомеа муносибатҳои иҷтимоӣ низ густариш ёфта, дар ин росто, муҳаббат ва раванди муоширати одамон низ афзоиш меёбад, тарзу намудҳои гуногун нотақрорро касб мекунад. Тамоми ин равандҳои гуногун бо ҳамдигар ба таври ногуфта тавҷуҳ буда, таваҷҷуҳи инсонро ба омӯзиши вижаҳои ҷи забони модарӣ ва ҷи забони дигар бештар менамояд. Дар низоми ҷунин муносибатҳои мураккаб масъалаи басо муҳим ва қобили омӯзиш таҳқиқ масъалаи муқоисаи забонҳо муаррифӣ мешавад. Имрӯзҳо ҷи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷи дар кишварҳои дигари ҷаҳон ба муаммоҳои забоншиносии муқоисавию таърихӣ, типологӣ ва муқобалаӣ аҳамияти хеле ҳам муҳим дода мешавад. Махсусан, дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки равобити байналмилалӣ он бо кишварҳои хориҷӣ густариш меёбад, омӯзиши муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ арзиши назаррас ва аҳамияти рӯзмарра касб кардааст.

Дар мақола муаллифон кӯшиш намудаанд, ки махсусиятҳои умумии усули калимасозии сарфии ихтисораро дар забонҳои мавриди қиёс нишон медиҳанд.

Калимасозӣ яке аз воситаи асосии ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон махсус меёбад. Таркиби луғавӣ бо калимаҳои нав бо тарзи зерин пурра карда мешаванд. Бештари калимаҳо наво, ки дар натиҷаи дигаргуншавии иҷтимоӣ, илму маданият пайдо шудаанд, бо тарзи калимасозӣ ба вуҷуд омадаанд, бо шакли дастурии забон ва қонунҳои дохили он пурра мувофиқат мекунад.

Мавриди зикр аст, ки бо ёрии калимасозӣ ғановатмандшавии таркиби луғавӣ бар хилофи бевосита гирифтани калимаҳо ва ё вожаҳо аз дигар забонҳо ҳамеша рушд мекунад, зеро он пурра инъикоскунандаи забон мебошад. Натиҷаи инкишоф ва тақмил дар илми забоншиносии муосир ин усулҳои калимасозӣ ба ҳисоб меравад.

Олимони забоншиносо, ки ихтисораро таҳлилу баррасӣ намудаанд, на танҳо ҷанбаҳои алоқаманди қоркарди масъалаҳои умумии ихтисора, балки проблемаҳои васеътари назарияи ихтисора ва калимасозиро инъикос кардаанд. Ҳудудҳои байни ихтисора ва калимасозӣ аз тарафи Е.С. Кубрякова муайян карда шудааст ва сохти формалии ихтисора, муносибати онҳо бо вохидҳои таркибӣ таъсир шудаанд. Махсусан, масоили принципҳои асосии тарҳбандии вохидҳои луғавии ихтисоршуда аз ҷониби олимони Е.А. Войнова, А.И. Смирницкий, З.А.Харитончик, Ш.Рустамов, Р. Ғаффоров ихтисораҳои забонҳои фарогирандаи гурӯҳи забонҳои славянӣ, германӣ-романӣ ва тоҷикӣ таҳия шудааст. Боиси зикр аст, ки олимони забоншинос И. В. Арнолд, Г.Б. Антрушина, О.С. Ахманова гурӯҳбандии муҳталифи ихтисораҳоро пешниҳод кардаанд, ки тасаввуроти умумӣ дар бораи равандҳои ташаккули ихтисораҳои илмиро доро мебошанд.

Ихтисоршавии калима гуфта, калимасозии сарфиро меноманд, ки дар он як қисми таркиби овозии калимаи асосӣ партофта мешавад. Новобаста аз он ки ин усул дар забони англисӣ мутаносибан наҷандон пеш (таҳминан аз асри XIII) вуҷуд дорад, дар замони мо вай нақши пешбарандаи калимасозиро иҷро менамояд [3, с. 187].

Муҳаққиқ И.В. Арнолд байни ихтисора ва кӯтоҳкунӣ тафовуте намегузорад. «Ихтисора (shortening of words, abbreviation) гуфта, калимасозии сарфиро меғӯянд, ки дар он як қисми таркиби овозии калима партофта мешавад» [5, с. 108].

Ба ақидаи мо, ҷунин омехтакунӣ беасос аст, яъне таҳти истилоҳи кӯтоҳ қардани калимаҳои алоҳидаи мустақил фаҳмида мешавад, аммо таҳти истилоҳи «ихтисора» кӯтоҳкунии ибораи доништа мешавад. Аз рӯйи аломатҳои шаклӣ ихтисоркунии калимаҳо ба се намуд ҷудо карда мешаванд:

а) аферезис – apheresis, яъне буридани қисми аввали калима: history – story, telephone – phone.

... their sides picturesquely **fenced** with shields gorgeously emblazoned ... [21, с. 82].

б) синкопа – syncope, яъне буридани қисми миёнаи калима: madam – ma’am, even – e’en; never – ne’er.

«—he would **ne’er** have done it for another, I know it well» [21, с. 137].

в) апокопа – apocope, яъне буридани қисми охири калима: back-clipping) editor-ed, advertisement-ad, veteran – vet, vampire – vamp.

Tom’s early life [21, с. 7]. (Tom – Thomas)

Якҷошавии аферзис ва синкопа, синкопа ва апокопа, намудҳои дар боло зикргардида мумкин аст: influenza – flu, refrigerator – fridge, avantgarde – van [5, с. 188].

Мавриди таъкид аст, чунин тарзи ихтисора дар забони тоҷикӣ ба ҷашм намерасад.

Муҳаққиқ Э.М. Дубенетс гуногуншакли ихтисораро қайд кардааст, ки дар байни онҳо намудҳои гуногуни калимаҳои мухтасар мавҷуданд: ихтисоршуда (NATO — North Atlantic Treaty Organization – Созмони Паймони Атлантикаи Шимолӣ, ABC – American Broadcasting Corporation – Корпоратсияи Радиои Амрико Эй-би-си), кӯтоҳшуда (lab — laboratory «лаборатория», plane — airplane «ҳавопаймо»), васли кӯтоҳ (navicert — navigation certificate «шаҳодатномаи посбонони баҳрӣ», smoke + fog-smog «туман бо дуд», breakfast + lunch — brunch «наҳории нисфирузӣ»). Махсусиятҳои семантикии онҳо, махсусан, баробарарзишии семантикии калимаҳои аслий, ки аз онҳо калимаҳои нав ҳосил мешаванд – ҳамаи ин ба нуқтаҳои назари мухтасаре нисбати моҳияти ихтисорот, тавсифи гуногуни ҳудуди онҳо ва таснифоти гуногун оварданд. Дар марҳалаи кунунии рушди забоншиносӣ ихтисорот ҳамчун системаи мураккаб, ки сохтори он унсурҳои муайяни калимасозӣ (ҳиҷоҳои ихтисоршуда, воҳидҳои ибтидоӣ – ҳарфҳо ва садоҳо) ва қоидаҳои калимасозии худро доранд. Ихтисорот раванди ташкили воҳидҳои маҳсулоти такрорӣ бо мақоми калима, ки аз воҳидҳои истисоршудаи забонӣ иборат буда, ки дар натиҷа ба ҳосилшавии калимасе меорад, ки шаклан инъикоси ягон қисм ё қисмҳои ҷузъии аслий мебошанд [10, с. 64].

Чунин мафҳуми васеи ихтисорот дар низомии ягона ба инкишофи таснифоти умумии ихтисорот меорад.

Муҳаққиқи дигар А.Н. Елдишев калимаҳои ихтисораро аз рӯйи аломатҳои зерин гурӯҳбандӣ намудааст [11, с. 60]:

1) навъи воҳиди аслий (калима, ибора, маҷмуи калимаҳо); шумораи элементҳо дар калимаи аслий; тартиботи онҳо ва мувофиқати онҳо ба меъёрҳои синтаксикӣ;

2) намуди аломати сермаҳсулии ихтисорот (дарозии воҳидҳо: ҳарф, ҳиҷо, калима; шумораи ҷузъҳои кӯтоҳнашуда ва мувофиқати онҳо ба шумораи калимаҳо пурраи ибораи аслий);

3) ҷойгиршавии қисмҳои ихтисоршуда дар калимаҳои аслии онҳо – ибтидо, охир, миёна, ибтидоӣ ва ниҳой;

4) хусусиятҳои фонетикӣ ва шаклҳои графикаи ихтисораҳо;

5) ҳузури унсурҳое, ки дар сохтори калимаи ва ё ибораи аслий мавҷуд нестанд дар таркиби калимаҳои ихтисора (масалан, аффиксҳо);

6) усули пайвастании воҳидҳои калимаҳо дар ихтисороти мураккаб – тобеъият, ҳамроҳшавӣ, дохилшавии қисмҳои калимаҳо.

Аломатҳои аз ҷониби А. Н. Елдишев пешниҳодшуда асоси гурӯҳбандии сохтори зеринро ташкил медиҳад, ки ӯ се навъи асосии сохториро таъкид намудааст:

1) ҳиҷоҳои кӯтоҳшуда, ки қисм ё қисмҳои танҳо як калимаро дар бар мегиранд, на камтар аз як ҳиҷои дуфонемагӣ;

2) ҳиҷоҳои мураккаби кӯтоҳшуда, ки на танҳо қисмҳои кӯтоҳшуда (на камтар аз ҳиҷои дуфонемагӣ) дохил мешаванд, аммо дар баробари онҳо, инчунин, калимаҳои пурра дохиланд;

3) истисораҳои ҳарфҳои ибтидоӣ, ки хатман ҳарфҳои ибтидоии (садоҳо) калима ё калимаҳои ибораи кӯтоҳшаванда дохил мешаванд.

Пажухишгар З.А. Харитончик муайян кардаст, ки дар байни ихтисороти ҳичовӣ чор навъҳои ихтисорот мавҷуд буда, онҳо ба кадом қисми калима кӯтоҳ мешавад, вобастаанд. Ин аз байн рафтани ҳичоҳои охир (crock аз crocodile «тимсоҳ»), ибтидоӣ (phone аз telephone «телефон»), аввалу охир (tec аз detective «детектив») ва мобайнии (specs аз spectacles «айнак») калимаи асли мебошад. Ихтисороти ҳичовие, ки дар охири калима кӯтоҳ мешаванд, бештар маъмуланд. Баъзан ихтисороти ҳичовӣ бар заминаи калимаҳои мураккаб ва ибораҳо пайдо мешаванд. Ибораҳо дар охир пош меҳӯранд (public house > public > pub «майгада»). Якчанд намудҳои ихтисороти ҳичовии мураккаб мавҷуданд: 1) ихтисороти ҳичовии мураккаб, ки ҳичои ё ҳичоҳои аввал ба якдигар пайваст мешаванд (Interpol -International police «Ташкилоти байналхалқии таҳқиқи ҷиноят, Интерпол»); 2) васлшавӣ, ки дар таркиби калимаи ихтисора қисми ниҳои калима мавҷуд аст (Oxbridge аз Oxford + Cambridge, bisalo аз bison 'бизон' + buffalo «буйвол, бизон») [20, с. 102].

Ихтисораҳои ҳарфҳои ибтидоӣ аз ҷумла мухталиф мешаванд. Аз рӯйи хусусиятҳои талаффузи онҳо, ихтисорот ҳарфҳои ибтидоӣ ба ҳам ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд: ҳарфӣ бо талаффузи пайдарпайи ҳарфҳо ҳамчун номи ҳарфҳо дар алифбо (MP - Member of Parliament «депутати парлумон»), ва садоӣ бо талаффузи оддии калимаҳо тибқи меъёрҳои фонетикии забон (RAND — Research and Development – корпоратсия илмӣ-тадқиқотии "Rand" дар ИМА »). Илова бар ин, ихтисороти ҳичоҳои аввали калимаҳо (nylon - New York + London) ва ихтисороти қисми ибтидоӣ (V-day - «Рӯзи ғалаба») мавҷуд аст.

Ҳамин тариқ, гуногунии сохтори таркибии ихтисораҳо бармеояд, ки аз амалиёти гуногуни расмӣ дар натиҷаи он коҳишёбӣ пайдо мешаванд. Дар асоси ҳамаи ин амалиёт редуксияи калимаҳо ва ё ибораҳои асл ва истифодаи воҳидҳои кӯтоҳшуда барои сохтани калимаҳои нав ба вучуд меояд, ки нисбат ба калимаҳои асли номгӯи навро ифода мекунад. Навоварии номгӯии ихтисорот дар муқоиса бо калимаи асли, мухтасар ва дар шакли як калима, вазифаи синтаксисии васеъ ва мусоидат ба зичи ва мухтасарии матн – ҳамаи ин хосиятҳо сабабҳои асосии ташкили ихтисораҳоро ташкил медиҳанд.

Бо вучуди ин, вобастагии мустақими воҳиди кӯтоҳшаванда аз хосиятҳои расмӣ воҳиди асли, ки дар бисёр навъҳои ихтисорот ба ҳадди ақал кӯтоҳ шудаанд (ихтисороти ҳарфӣ), аз даст додани хосиятҳои этирофи маъноӣ доираи истифодабарии усули ихтисоротро танг мекунад. Бо аз даст додани ҳавасмандӣ, бисёрии ихтисорот ҳамчун калимаҳои сода доништа мешаванд (масалан, laser аз light amplification by stimulating emission of radiation) [10].

Бо таъсири забони русӣ калимасозӣ бо усули ихтисора дар забони тоҷикӣ пайдо шуда, ҳодисаи нав ба ҳисоб меравад. Дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои ҳам русӣ ва ҳам тоҷикӣ мавҷуданд. Миқдори ихтисораҳои русӣ камтар шудааст, вале ҳамчун лексикаи тайёр қабул шудаанд: совхоз, колхоз, комсомол, ДОСААФ. Заминаи асосии ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ таркибу ибораҳои устувори изофӣ ва истилоҳоти гуногуни забони тоҷикӣ мебошад. Ин аст, ки ин тарзи калимасозӣ ҳоси исм аст. Ном ва тарзи ташаккули ин гурӯҳи исмҳо ҳарфӣ, ҳичой, омехтаи ҳарфию калимагӣ ва ҳичоию калимагӣ мебошад:

А. Гирифтани аз ҳар калимаи ибора танҳо ҳарфи аввалинашро: ВМКБ (Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон), КМ (Кумитаи Марказӣ), РЯМ (Рақами ягонаи мушаххас). Аз ҳар калимаи ибора ҳичои аввал гирифта мешавад: комичроя - Комитети иҷроия.

Б. Гирифтани аз калимаҳои аввали ибора ҳарфи аввал ва пурра овардани калимаи охири: РСС Тоҷикистон - Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон, КМ ПК Тоҷикистон - Кумитаи марказии Партияи коммунистии Тоҷикистон.

В. Гирифтани калимаи якум пурра ва аз калимаҳои дигар ҳарфи аввал: Иттифоқи РСС... - Иттифоқи Республикаҳои Советии Сотсиалистӣ.

Г. Гирифтани ҳичои аввали калимаи якум ва шакли пурраи калимаи баъдина: комичроя - комитети иҷроия [9, с. 171].

Дар ҳулоса, метавон зикр намуд, ки ихтисорот ё кӯтоҳшавӣ усули сарфии калимасозие мебошад, ки дар ҳарду забон ба воситаи он калимаҳои ихтисорашуда пайдо мешаванд. Ин усули калимасозиро яке аз роҳҳои сермаҳсули ҳар ду забон ҳисобидан мумкин аст.

Инчунин, мавриди зикр аст, ки дар асоси таҳлилу муқоисаи вижагиҳои калимасозии сарфӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва ҳамчунин, манбаъҳои дигари забонӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки роҳ ва усулҳои калимасозии сарфӣ аз тарзҳои самаранок ба шумор рафта, дорои вижагиҳои нотакрор ба ҳисоб меравад. Ихтисора яке аз роҳҳои сарфӣ ва сермаҳсули калимасозӣ буда, дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам ба таври фаровон истифода бурда мешавад. Ин усули морфологӣ калимасозӣ дар рушди калимаҳои нав нақши муҳим мебозад ва барои навиштани мафҳумҳои мураккаб, хусусан, дар соҳаи илмию техникаӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Анацкий, И. Н. Историко – типологический анализ сложного слова в современных германских языках / И. Н. Анацкий. – М., 1966. – 160 с.
2. Антрушина, Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка. / Г. Б. Антрушина, О. В. Афанасьева, Н. Н. Морозова. - М.: Дрофа, 2004. – 288 с.
3. Арнольд, И. В. Проблема закономерности семантических изменений в истории западноевропейской семасиологической теории / И. В. Арнольд // Ученые записки Ленинградского пед.института. – 1958.- Т.154. – С. 19-34
4. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1989. – 295 с.
5. Арнольд, И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд, Учеб. пособие. – М. 1991. – 140 с.
6. Ахманова, О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. - М.: Учпедгиз, 1957. – 295 с.
7. Войнова, Е. А. Лексикология современного английского языка учебник / Е. А. Войнова. – М.: Просвещение, 1991. – 193 с.
8. Гинзбург, Е.Л. Одноименность однокоренных производных // Проблемы структурной лингвистики. 1976. -М.,: Наука, 1978.- С. 34-35
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷилди 1: Фонетика, Морфология. – 356 с.
10. Дубенец Э. М. Современный англ. яз. – Лексикология: Пособие для студентов гуманитарных вузов – М., СПб.: ГЛОССА/ Каро, 2004. – 110 с.
11. Елдышев, А. Н. Мотивированность инициальных сокращений и методика их исследований.- М.: МГПИИЯ, 1984. – 266 с.
12. Карашук, П.М. Аффиксальное словообразование в английском языке. -М.: Высшая школа, 1965. – 173 с.
13. Кубрякова, Е. С. Именное словообразование в германских языках // Сравнительная грамматика германских языков / Е. С. Кубрякова. – 1963. – Т. III. – С. 39-131.
14. Мешков, О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков. – М.: Наука, 1976, – 245 с.
15. Мухаммадиев, М. Принципиҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ //Маҷалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967.- С. 37 – 45.
16. Ниёзӣ, Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. –Сталинобод: Нашр. АФ РСС Тоҷ., 1954. - 29 с.
17. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 78 с.
18. Рустамов, Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
19. Смирницкий, А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М., 1956, – 259 с.
20. Харитончик, З.А, О словообразовательном значении и описании смысловой структуры производных суффиксального типа // Принципы и методы семантических исследований.- М.: Наука, 1971, -202 с.
21. Mark Twain. The Prince and the Pauper. A tale for young people of all ages / Twain Mark (Samuel L. Clemens). – London: Chatto & Windus, – 1882. – 392 p.

ИХТИСОРШАВӢ ҲАМЧУН УСУЛИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Мақола ба забоншиносии муқоисавӣ бахшида шудааст. Дар он суҳан дар бораи ихтисоршавӣ ҳамчун усули калимасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ меравад.

Дар мақола махсусиятҳои умумии усули ихтисоршавии калимасозии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Муаллифон дар ибтидои мақола назарияи усули таҳлилу баррасии калимасозии мазкурро пешниҳод намуда, зимни баррасии ихтисора дар забонҳои муқоисашаванда умумият ва фарқияти онҳоро низ нишон додаанд.

Дар қисми дуюми мақола муаллифон барои расидан ба ҳадафи асосӣ ба назария ва паҳлуҳои дигари усули калимасозии ихтисора дар забонҳои мавриди назар рӯ меоваранд. Муаллифон, инчунин, дар бораи таҳқиқоти И. В. Арнолд (Лексикология современного английского языка) ва Ш. Рустамов (Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик) маълумот медиҳанд, ки дар онҳо ихтисора ҳамчун як роҳи сарфии калимасозӣ муайян карда шудааст.

Дар хулосаи мақола муаллифон андешаи муҳаққиқони гуногунро оид ба мавзӯи мазкур таҳқиқ ва натиҷагирӣ намуда, оид ба роҳи калимасозии сарфии забонҳои мавриди қиёс хулосаи хешро пешниҳод кардаанд.

Калидвожаҳо: забон, англисӣ, тоҷикӣ, забоншиносии муқоисавӣ, грамматика, лексикология, ҳичо, калима, калимасозӣ, сарф, усул, ихтисора.

СОКРАЩЕНИЯ КАК СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена сравнительному языкознанию. В статье рассматривается сокращения как способ словообразования в английском и таджикском языках.

Цель статьи анализ и рассмотренные общих особенностей способы словообразования сокращенных языков. Для достижения этой цели в начале статьи авторы приводят теорию этого словообразовательного способа. Авторы также указывают на общие черты и их различия при сравнении сокращений в сопоставимых языках.

Во второй части статьи авторы для достижения основной цели обращаются к теории и другим аспектам способа сокращения в сравниваемых языках. Также авторы обращаются к исследованиям И.В.Арнольда (Лексикология современного английского языка) и Ш.Рустамова (Грамматика современного таджикского литературного языка), в котором они определяют сокращение как один из морфологических способ словообразования.

В заключение статьи авторы подытоживают изложенные идеи и дают собственные выводы об этом морфологическом способе словообразования в сопоставимых языках.

Ключевые слова: язык, английский, таджикский, сравнительное языкознание, грамматика, лексикология, слог, слово, словообразование, морфология, способ, сокращения.

ABBREVIATION AS A WAY OF WORD FORMATION IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted to comparative linguistics. The article discusses abbreviation as a way of word formation in the English and Tajik languages.

The purpose of the article is to analyze and consider the general features of abbreviation as a way of word formation in comparing languages. To achieve this goal, at the beginning of the article, the authors introduce the theory of this word-formation way. The authors also point out their similarities and differences when comparing abbreviations in comparative languages.

In the second part of the article, the authors turn to theory and other aspects of the way of abbreviation in comparative languages to achieve the main goal. Also, the authors refer to the studies of I.V. Arnold (Lexicology of modern English) and Sh. Rustamov (Grammar of the modern Tajik literary language), in which they define abbreviations as one of the morphological ways of word formation.

In conclusion, the authors summarize the ideas presented and give their own conclusions about this morphological way of word formation in comparative languages.

Keywords: language, English, Tajik, comparative linguistics, grammar, lexicology, syllable, word, word formation, morphology, way, abbreviation.

Сведения об авторах: Джаматов Самиддин Салохиддинович, доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел: (+992) 935281020

Хамроев Озодбахт Абдусалимович- ассистент кафедры сравнительной лингвистики и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 939956168

Information about the authors: Jamatov Samiddin Salokhiddinovich, Doctor of Philology, Professor of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 935281020

Hamroev Ozodbakht Abdusalimovich – assistant of the department of comparative linguistics and theory of translation of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992) 939956168

ТАҲЛИЛИ ЯК НАВЪИ КАЛИМАСОЗИИ ЗАРФ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОЧИК

Чабборова Ш.С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Зарф ҳиссаи нутқест, ки нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ дертар ташаккул ёфтааст ва ба ибораи забоншиносии рус И.И. Мешанинов «чараёни ташаккул, ё ин ки ба вучудоии зарф дар ягон забон ба анҷом нарасидааст» [6, с. 138]. Ин гуфтаҳои зарфҳои забони тоҷикӣ низ нисбат додан мумкин аст. Дар ҳақиқат, зарфҳои забони тоҷикӣ то имрӯз аз ҳисоби ҳиссаҳои нутқи дигар ташаккул ёфта истодаанд, ки ин чараён бо роҳҳои гуногун сурат мегирад ва ин ҳодиса дар «илми забоншиносӣ ҳодисаи қонунӣ мебошад» [9, с. 19-20].

Роҳҳои бавучудоии зарфҳои забони тоҷикӣ гуногунанд. Як қатор калимаҳо бе тағйироти шакл ба зарф мегузаранд, қисми дигари онҳо бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ ба вучуд меоянд. «Зарф нисбат ба ҳиссаҳои дигари нутқ дертар ва асосан, дар заминаи онҳо ба вучуд омада, дар айни ҳол ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ бо роҳи воситаҳои гуногун инкишоф ёфта истодааст», - менависад И. Исмоилов [5, с. 9].

Зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта, аз зумраи **ҳамроҳ, якҷоя, бо ҳам, ду ба ду, чор ба чор, дастҷамъона, коллективона, сарҷамъона, дукаса, секаса, чоркаса, чандкаса, ҳамакаса, гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ** низ бо роҳҳои гуногун ба вучуд омадаанд. Масалан, зарфҳои **ҳамроҳ, якҷоя** аз рӯи баромадашон таърихи нисбатан қадимтар дошта, дар давраҳои миёнаи тараққиёти забонамон ҳамчун зарф истифода шудаанд. Зарфҳои **дастҷамъона, коллективона, сарҷамъона, дукаса, секаса, чоркаса, чандкаса, ҳамакаса** бо роҳи калимасозӣ аз ҳисоби ҳиссаҳои дигари нутқ бо ёрии пасвандҳо ба вучуд омадаанд.

Роҳи дигари бавучудоии зарфҳои забони тоҷикӣ тавассути такрори калимаҳои якхела мебошад. Ин роҳи калимасозӣ роҳи маъмул буда, ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ хос аст. Зарфҳои **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ** бо ҳамин роҳ ба вучуд омадаанд. Бояд таъкид дод, ки зарфҳои **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша** аз такрори исмҳои **гурӯҳ, даста, тӯда, қӯша** ва зарфи **қатӣ-қатӣ** аз такрори зарфи **қатӣ** пайдо шудаанд.

Зарфҳои **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, галла-галла** мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, дар шарҳи амали ҷумла ба вазифаи ҳоли ҳамроҳӣ меоянд ва иштироки шумораи зиёду номуайяни иҷрокунандагонро дар иҷрои амал ифода менамоянд:

1. Дар баъзе ҷоҳо *ошӯбгарон даста-даста* ба кӯҳҳо баромада мерафтанд [13, с. 24]);

2. Дар катҳои пасту баланд, дар рӯи қолинҳои суп-сурхи озода одамон *гурӯҳ-гурӯҳ* нишаста, чойхӯрон чақ-чақ мекарданд, куфти корро мебароварданд (Сотим Улугзода. Мунтахабот, ҷ.2, с.461);

3. Шабӣ ҷумъа одамон *гурӯҳ-гурӯҳ* дар ҳавли яке аз худҳошон гун шуда, шабнишинӣ мекарданд [11, с. 339];

4. Дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи заминҳои шудгоришуда зоғу зағанҳо *тӯда-тӯда* менишинанду минқори худро ба хок зада, кирму ҳашарот мечӯстанд [115, с. 79];

5. Он гоҳ Ҳодибой бо дурбин нигоҳ карда дид, ки танкҳо пасу дунбол *қӯша-қӯша* ба ҳаракат даромаданд [14, с. 128].

Дар мисолҳои боло зарфҳои таркибии **даста-даста, гурӯҳ-гурӯҳ, тӯда- тӯда, қӯша – қӯша** дар назди феълҳои мондаи **мерафтанд** (ҷумлаи якум), **нишаста...куфти корро мебароварданд** (ҷумлаи дуюм), **шабнишинӣ мекарданд** (ҷумлаи сеюм), **менишинанд** (ҷумлаи чорум), **ба ҳаракат мебаромаданд** (ҷумлаи панҷум) иштироки якҷояи ашхоси зиёдро ифода намудаанд.

Мавриди зикр аст, ки мавқеи зарфҳои мазкур дар забони адабии ҳозираи тоҷик аниқ муайян карда нашудааст. Дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (қисми1)

зарфҳои боло ҳамчун «исмҳои такроре», ки ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаанд, ба қалам дода шудаанд [4, с. 121].

Чӣ тавре ки зикр карда шуд, зарф ҳиссаи нуткест, ки нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ дертар ба вучуд омадааст ва дар заминаи онҳо ташаққул ёфтааст. Масалан, зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, қӯша-қӯша, тӯда-тӯда, қатӣ-қатӣ** аз такрори исмҳо ва зарф ба вучуд омадаанд, ки аз ҷиҳати сохт зарфҳои таркибӣ мебошанд. Ин зухурот дар забон ҳодисаи воқеӣ ва табиӣ мебошад. Ҳодисаи «ба зарф гузаштани ҳиссаҳои нутқ раванди қадимӣ буда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ давом дорад. Аз ҳиссаҳои мустақили нутқ бештар исму сифат ба зарф мегузаранд», - менависад профессор Ш. Рустамов [9, с. 87].

Калимаҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша** дар алоҳидагӣ исм буда, баробари такрор ёфтанишон маънои исмиашонро аз даст медиҳанд ва ба зарф мегузаранд ва барои ифодаи муносибати ҳамроҳӣ хизмат менамоянд.

Зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда** ба шарҳи амали ҷумла омада, маънои *якҷоя* кас *якҷоя* шуда, *бисёрӣ* шуда, *ичро* кардани амал-ро ифода мекунанд. Зарфи **қӯша-қӯша** бошад, ду кас *якҷоя* шуда, ду кас *ҳамроҳ* шуда, *ичро* кардани амалро мефаҳмонад. Оид ба ин зарфҳо ақидаи олимони тоҷик гуногун аст. Академик Б. Ниёзмӯҳаммадов таъкид мекунанд, ки ҳиссаҳои нутқ дар алоҳидагӣ, берун аз ҷумла дида баромада мешаванд ва ба маънаи дар ҷумла ба вазифаи қадом аъзои ҷумла омадан қарор надоранд. «Магар ин ё он калима (дар айни замон **хуб, нағз, тез ва рост**)-ро аз рӯи вазифаи дар ҷумла ҳол шуда омадани ба гурӯҳи зарф дохил кардан мумкин аст?», - менависад ӯ [8, с. 54]. Калимаҳои **гурӯх-гурӯх, тӯб-тӯб** ва монанди инҳоро муаллиф исми такрор мегӯяд, ки ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаанд. Бояд таваққуф дод, ки калимаҳои мазкур ҳанӯз берун аз ҷумла дар алоҳидагӣ исм мебошанд, аммо баробари такрор шудани худ мавқеи исмиашонро аз даст медиҳанд. Чунки калимаҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, қӯша-қӯша, тӯда-тӯда** ва монанди инҳо предмет ё маъниҳои предметонидашударо ифода карда наметавонанд. Калимаҳои мазкур хусусияти омонимӣ дошта, дар ҷумла бар шарҳи амали ҷумла зарф мешаванд ва ба саволҳои **чӣ тавр?, чӣ тарз?** ҷавоб мешаванд ва амалро аз рӯи иштироки якҷояи шумораи зиёди иҷрокунандагони амал шарҳ медиҳанд ва дар ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд. Барои адвербиализатсия шуда, ба зарф гузаштани онҳо муносибатҳои ҳолӣ замина ба вучуд меоранд. Муҳаққиқ В.М. Никитин дар ин бора чунин менависад: «Зарфҳо аз вазифаи асосӣ – вазифаи ҳолӣ баромадаанд. Чудо кардани ҳолҳо чун аъзои ҷумла ба таъкил ёфтани зарф ҳамчун ҳиссаи нутқ оварда расонд. Чунин генезис ҳоло ба ҳама фаҳмо нест» [7, с. 55]. Ӯ зарфҳои **«...оптом, гуртом, чоҳом, вкупе, совокупно, в раздельности, врозь, вдвоем, втроем, порознь, поротно, повзводно, совместно»**-ро бо номи «зарфҳои ҳамроҳӣ ва ҷудой» (нареҷия совокупности и раздельности) ба гурӯҳи зарфҳои алоҳида ҷудо намудааст [7, с. 39].

Забоншиноси шинохтаи рус Э.М. Галкина-Федорук зарфҳои ҳамроҳии **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ**-ро ба қатори зарфҳои ҳамроҳӣ дохил карда, чунин менависад: «Ба гурӯҳи зарфҳои муайянкунандагӣ, инчунин, зарфҳои ҳамроҳӣ низ тааллуқ доранд: **вдвоем (дукаса), рядом (пахлу ба пахлу), оптом (якҷоя), вкупе, гуртом (тӯда-тӯда), поочередно (пайиҳам), повзводно (гурӯх-гурӯх)** ва ғайра [3, с. 386].

Мирзо Ҷаъфар «аз ҳисоби такрори баъзе исмҳо ва ё сифатҳо (**хурд-хурд, чакра-чакра**)» ба вучуд омадани зарфҳоро махсус қайд менамояд [30, 13], ки зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидоштаи **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, галла-галла** ва монанди инҳо бо ҳамин роҳ пайдо шудаанд.

Дар қисми 1-уми китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (барои мактабҳои олӣ) калимаҳои мазкур чун зарфҳои миқдорӣ ба қалам дода шудаанд [4, с. 180]. Зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, қӯша-қӯша, тӯда-тӯда** аз зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидоштаи **дукаса, секаса, чоркаса**, ки маънои *ду кас якҷоя, се кас якҷоя, чор кас якҷоя*-ро доранд, аз ҷиҳати мафҳум фарқ намеkunанд. Зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша** маънои *якҷоя* кас *якҷоя*ро, ки *як гурӯҳ ё як дастаро таъкил* дода метавонанд, дошта, дар ҷумла дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ иштироки якҷояи ашхоси зиёдро дар иҷрои амал ифода менамоянд.

Инчунин, баъзе калимаҳое ҳастанд, ки метавонанд дар як ҷо ба як маънӣ ва дар ҷойи дигар ба маънои дигар кор фармуда шаванд, ки инро танҳо дар матн муайян кардан мумкин аст. Муҳаққиқ С. Ализода дар «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ» (1942) оид ба чунин зарфҳо сухан ронда, ҳамаи он калимаҳое, ки «аслан зарфанд, зарфи мухтасс» ва калимаҳое, «ки гоҳе зуруф ва гоҳе сифат истемол шаванд, зарфи муштарак» меномад [1, с. 19]. Ин ҳолат ба зарфҳои ҳамроҳие, ки аз такрори калимаҳои якхела ба вучуд омадаанд низ хос аст. Калимаҳои мафҳуми ҳамроҳидошта, монанди **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша- қӯша** вобаста ба мавқеи синтаксисиаҷон дар ҷумла метавонанд ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дошта бошанд, яъне ба ибораи С. Ализода, чунин зарфҳои ҳамроҳӣ низ «зарфи муштарак» мебошанд. Ин ҳодиса дар забоншиносии муосир омонимияи грамматикӣ ном гирифтааст.

Чунончи, калимаҳои **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда –тӯда, қӯша- қӯша** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ зарф мебошанд, ки дар ҷумла бар шарҳи амал ба вазифаи ҳоли ҳамроҳӣ меоянд ва ҳамроҳию якҷоягии иҷрокунандагони амалро дар иҷрои амал ифода мекунанд. Онҳо маънои *якҷанд кас якҷоя (як гурӯҳ ё як дастаро ташиқил дода истода)*-ро дошта, дар ҷумла дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ **бисёр кас якҷоя шуда, иҷро кардани амалро** ифода менамоянд:

1. *Мардум хурсандона гурӯҳ-гурӯҳ ба сӯйи майдони Регистон мерафтанд (Ҷалол Иқромӣ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, с. 195).*

2. *Дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи заминҳои шудгоршуда зогу зағанҳо тӯда-тӯда менишинанду минқори худро ба хок зада, кирму ҳашарот меҷӯстанд (Фотех Ниёзӣ. Мунтахабот, ҷ.1., с.79).*

Инчунин, калимаҳои **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-ласта, тӯда-тӯда** дар ҷумла пеш аз исм ва калимаҳои исмшуда омада, *миқдор ва шумораи аиҳоси зиёдро* ифода менамоянд. Дар чунин мавридҳо онҳо ба зарфҳои миқдору дараҷа тааллуқ дошта, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли миқдору дараҷа меоянд:

1. *Гӯрӯҳ-гурӯҳ аскарон аз канори роҳ сурудхонон мегузаштанд (Фотех Ниёзӣ. Вафо, с. 76);*

2. *Тӯда-тӯда мактаббачагон гулу гулдастаҳо дар даст ба сӯйи мактаб равон гаштанд .*

Дар мисолҳои боло калимаҳои таркибии **гурӯҳ–гурӯҳ** (ҷумлаи якум), пеш аз исми **аскарон, тӯда-тӯда** (ҷумлаи дуюм) пеш аз исми **мактаббачагон** омада, миқдори зиёду номуайянии онҳоро нишон медиҳанд. Онҳо дар чунин мавридҳо зарфи миқдору андоза буда, дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда меоянд.

Зарфи **қатӣ-қатӣ** аз такрори калимаи **қатӣ** ба вучуд омадааст. Калимаи **қатӣ** маънои “*ҳамроҳ*”-ро дошта, дар ифодаи ин маънӣ зарф мебошад. Калимаи **қатӣ** мавқеи худро дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳамчун зарфи мафҳуми ҳамроҳидошта ба маънои *ҳамроҳ, якҷоя* аз даст дода бошад ҳам, вале дар забони зиндаи халқ калимаи мазкур дар ифодаи ин маънӣ дар истемол аст:

...Порина қатӣ будем, қатӣ мегаштем,

Имсол, ки ҷудо шудем, ба ғам пайваستم. (Халқ)

Зарфи **қатӣ-қатӣ** мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, маънои *ҳамроҳ, якҷоя, бо ҳам-ро* ифода менамояд. Зарфи мазкур хусусияти гуфтугӯӣ дорад ва бештар дар нутқи гуфтугӯӣ ва забони персонажҳои асарҳои бадеӣ кор фармуда мешавад:

1. *Охир шумою вай аз шаҳр қатӣ-қатӣ омада будед-ку [15, с. 62];*

2. *Ҳар дуятон ҳам одамони ман ҳастед, қатӣ-қатӣ зиндагӣ кардан мегиред [15, с. 60].*

Зарфи **қатӣ-қатӣ** дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ бо зарфҳои **ҳамроҳ, якҷоя** синоним мешавад ва дар бисёр мавридҳо якдигарро иваз карда метавонанд. Зарфи мазкур ҳамаи хусусиятҳои зарфҳои дигари ҳамроҳиро дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ дар худ таҷассум менамояд ва метавонад дар қатори онҳо ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ дохил шавад.

Аз мушохидаҳои боло бармеояд, ки зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ** ва монанди инҳо мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, дар ифодаи муносибати ҳамроҳӣ бар шарҳи амали ҷумла истеъмоли мешаванд. Зарфҳои мазкур дар ифодаи ин маънӣ бо зарфҳои дигари ҳамроҳӣ муносибати синонимӣ пайдо менамоянд. Онҳо хусусиятҳои дигари зарфҳои ҳамроҳиро доро буда, дар шарҳи амали ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд. Зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ** дар ҷумла муносибати байни иҷрокунандагонӣ амалро ҳангоми иҷрои амал ифода менамоянд ва иштироки яққояи ашхоси зиёдро дар иҷрои амал нишон медиҳанд. Ин зарфҳо аз рӯи хусусиятҳои умумиашон ба гурӯҳи зарфҳои ҳамроҳӣ шомил шуда метавонанд.

Адабиёт

1. Виноградов, В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Виноградов. – М., 1986. – 614 с.
2. Галкина-Федорук, Э.М. Наречия в современном русском языке. // Русский язык в школе. – 1947.- № 1. – С.45-51.
3. Галкина-Федорук, Э.М. Современный русский язык, часть 2, Морфология и синтаксис. – М., 1964. – 637 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 (лексикология, фонетика, морфология). – Душанбе, 1973. – 481 с.
5. Исмоилов, И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик / И. Исмоилов.-Душанбе, 1971.– 87 с.
6. Мещанинов, И.И. Члены предложения и части речи / И.И. Мещанинов. – М.-Л., 1978.-387 с.
7. Никитин, В.М. Морфология современного русского языка. Глагол и наречие / В.М. Никитин. – Рязань, 1961. – 126 с.
8. Ниёзмұхаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / Б. Ниёзмұхаммадов. – Сталинобод, 1960. – 96 с.
9. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (проспект) / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1977. – 187 с.
10. Руднев, А.Г. Синтаксис современного русского языка / А.Г. Руднев. – М., 1963. – 364 с.
11. Садриддин Айнӣ. Кулӣёт. Ҷ.2. – Сталинобод, 1960. – 443 с.
12. Сотим Улуғзода. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе, 1988. – 421 с.
13. Сотим Улуғзода. Восеъ. – Душанбе, 1962. – 408 с.
14. Фотеҳ Ниёзӣ. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.4. – Душанбе, 1973. – 528 с.
15. Ҷалол Иқромӣ. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2. – Душанбе, 1988. – 424 с.

ТАҲЛИЛИ ЯК НАВЪИ КАЛИМАСОЗИИ ЗАРФ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур оид ба як навъи калимасозии зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта бахшида шудааст. Он маънии тавассути тақрори калимаҳои якхела сохта шудани зарфҳои таркибиро дорад. Ба андешаи муаллифи мақола як қатор зарфҳои мафҳуми ҳамроҳидошта, аз зумраи **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ** бо ҳамин роҳ ба вучуд омадаанд. Зарфҳои мазкур аз тақрори исмҳои **гурӯх, даста, тӯда, қӯша** ва тақрори зарфи **қатӣ** (дар шакли қатӣ-қатӣ) сохта шудаанд. Зарфҳои **гурӯх-гурӯх, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, қатӣ-қатӣ** мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, дар ҷумла бар шарҳи амали ҷумла ба вазифаи ҳоли ҳамроҳӣ меоянд ва иштироки яққояи ашхоси зиёдро дар иҷрои амал нишон медиҳанд.

Муаллиф қайд мекунад, ки зарфҳои **қатӣ-қатӣ** низ бо ҳамин роҳ ба вучуд омадаанд. Зарфи **қатӣ-қатӣ** низ мафҳуми ҳамроҳӣ дошта, аз тақрори ҳуди зарфи **қатӣ**, ки дар алоҳидагӣ низ ҳамроҳиро ифода менамояд ва дар ҷумла бар шарҳи амалҳои гуногун ба вазифаи ҳоли ҳамроҳӣ меояд, ба вучуд омадааст.

Дар мақола зикр гардидааст, ки зарфи **қатӣ-қатӣ** хусусияти лаҳҷавӣ-гуфтугӯӣ дошта, бештар дар гуфтугӯ ва нутқи персонажҳои асарҳои бадеӣ истифода мешавад.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар забони адабии ҳозираи тоҷик то ҳол мавқеи зарфҳои **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, галла-галла гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша ва қатӣ-қатӣ** аниқ муайян карда нашудааст.

Муаллиф мавқеи зарфҳои мазкурро аниқ карда, қайд намудааст, ки онҳо аз рӯи хусусиятҳои умумиашон бо зарфҳои дигари мафҳум таҳти унвони «зарфҳои ҳамроҳӣ» дар як гурӯҳи лексикӣ муттаҳид шуда метавонанд.

***Калидвожаҳо:** забони тоҷикӣ, забонишносии, зарф, зарфҳои ҳамроҳӣ, калимасозӣ, исмҳои тақрор, тақрори заф, ҳелҳои зарф.*

О СПОСОБЕ ОБРАЗОВАНИЯ НАРЕЧИЙ СО ЗНАЧЕНИЕМ СОВМЕСТИМОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В статье речь идёт о типе словообразования наречий со значением совместности, который осуществляется путём повторения одних и тех же слов. Таким способом образован ряд наречий со значением совместности, такие как **гурӯҳ-гурӯҳ (группой, гуртом, поротно), даста-даста (отрядами, повзводно) тӯда-тӯда (толпой, гурьбой, кучей), қӯша-қӯша (попарно)**. Данные наречия образованы способом повтора существительных **гурӯҳ, даста, тӯда, қӯша** и наречия **қатӣ** (в форме **қатӣ-қатӣ**). Наречия **гурӯҳ-гурӯҳ (группой, гуртом, поротно), даста-даста (повзводно) тӯда-тӯда (толпой, гурьбой, кучей), қӯша-қӯша (попарно)** имея значения совместности, выражают участие большого и неопределённого количества действующих лиц при выполнении ими каких-либо действий.

Автор отмечает, что наречие **қатӣ-қатӣ** образовано таким же путем. Оно образовалось от повтора самого наречия **қатӣ**, который и отдельно употребляется в значении совместности при выражении отношения совместности, и в этом значении выступает в роли обстоятельства, показывая совместное участие двух или нескольких лиц при выполнении каких-либо действий. Наречие **қатӣ-қатӣ** имеет диалектно-разговорный характер и чаще всего употребляется в дискурсе и речи персонажей художественных произведений.

Автор отмечает, что в современном таджикском языкознании точно не установлена позиция наречий **гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша, галла-галла гурӯҳ-гурӯҳ, даста-даста, тӯда-тӯда, қӯша-қӯша ва қатӣ-қатӣ**.

В данной статье устанавливается позиция этих наречий. Также отмечается, что они имеют общие особенности с другими наречиями со значением совместности, благодаря которым объединяются в одной лексической категории под названием «наречия совместности».

***Ключевые слова:** таджикский язык, языкознание, наречие, наречие совместности, словообразование, повторение существительных, повторение наречий, виды наречий.*

ABOUT THE WAY OF THE ADVERB FORMATION WITH VALUE OF COMPATIBILITY IN THE MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

In this article it is about type of a word formation of adverbs with value of compatibility which is carried out by repetition of the same words. A number of adverbs with value of compatibility, such as **гурӯҳ-гурӯҳ (groups, a herd, crowded), даста-даста (groups, platoons) даста-даста (crowded, by crowds, heaps), қӯша-қӯша (in pairs)** is in such a way educated. These adverbs are formed by way of repetition of nouns **гурӯҳ, даста, тӯда, қӯша** and adverbs **қатӣ** (in form of **қатӣ-қатӣ**). Adverbs **гурӯҳ-гурӯҳ (groups, a herd, crowded), даста-даста (groups, platoons) даста-даста (crowded, by crowds, heaps), қӯша-қӯша (in pairs)** having values of compatibility, express participation of a large and uncertain number of characters when performing of any actions by them.

The author notes that the adverb **қатӣ-қатӣ** is formed in the same way. It was formed from repetition of the adverb **қат** which is separately used in value of compatibility at expression of the relation of compatibility, and in this value acts as a circumstance, showing joint participation of two or several faces when performing any actions. The adverb **қат** at **қат** has dialect and colloquial character and is most often used in a discourse and the speech of characters of works of art.

The author notes that in modern Tajik linguistics the position of adverbs *гурӯх-гурӯх*, *даста-даста*, *тӯда-тӯда*, *қӯша-қӯша*, *галла-галла* *гурӯх-гурӯх*, *даста-даста*, *тӯда-тӯда*, *қӯша-қӯша* ва *қатӣ-қатӣ* are definitely not established.

In this article the position of these adverbs is established. Also it is noted that they have the general features with other adverbs with value of a somestnost thanks to which unite in one lexical category under the name of an adverb of compatibility.

Keywords: *Tajik language, linguistics, adverb, adverb of compatibility, word formation, repetition of nouns, repetition of adverbs, types of adverbs.*

Сведения об авторе: Джабборовва Ш.С. – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 917125555

Information about the author: Jabborova SH. S. - Candidate of Philological Sciences, Associate professor of the Department of the Tajik Language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019. Tel.: 917125555

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Давлатов М.И.

Дангаринский государственный университет

Одним из важных и трудных вопросов, связанных с организацией лексической работы на практических занятиях по русскому языку в неязыковом вузе, является изучение глагольной фразеологии русского языка.

Данная статья является попыткой обобщить опыт работы по изучению фразеологии русского языка на занятиях со студентами-таджиками.

Программа по русскому языку для высших учебных заведений, в которых преподавание ведётся не на русском языке, определяет цели и задачи практического курса русского языка. На базе знаний и навыков, полученных в средней школе, студент должен овладеть русским языком настолько, чтобы иметь возможность широко и свободно пользоваться им в своей учебной и общественной работе, а затем и в практической работе по специальности. Эти задачи определяют место, которое должна занимать лексическая работа при изучении русского языка, так как только на базе активно усвоенного и достаточного по объёму лексического и фразеологического запаса возможно практически овладеть русским языком.

Специфика организации лексической работы в вузе заключается в том, что следует работать не только над расширением словаря студентов за счёт новых, ранее неизвестных слов и фразеологических единиц, но в такой же мере над углублением словарного запаса. В вузе целесообразно знакомить студентов с новыми для них значениями уже известных из средней школы слов, уделять большое внимание работе по усвоению переносных и фразеологически связанных значений, знакомить с различными типами словосочетаний - свободных и устойчивых. Выпускники средних школ знакомы с лексической системой родного языка. Это даёт возможность при проведении лексической работы в вузе более глубоко использовать сопоставление фактов двух языков, сравнение слов и фразеологических единиц русского и родного языка [6, с. 98].

Лексическую работу в высшей школе необходимо строить с учётом типичных ошибок, которые допускают выпускники средних школ, употребляя в своей речи русские слова и глагольные фразеологизмы.

Изучение типичных ошибок даёт возможность выделить для углублённой проработки в аудитории трудные для студентов – носителей таджикского языка группы слов и фразеологических единиц, которые, как правило, полностью не усваиваются в средней школе и которые должны быть поэтому предметом специального изучения в высших учебных заведениях.

Программа по русскому языку даёт лишь количественные нормы слов и фразеологических единиц, предназначенных для усвоения студентами первого курса (примерно около 1000-1200 за год). Отбор слов и фразеологических единиц для каждого периода обучения производится кафедрами русского языка вузов. В Программе по русскому языку указывается, что при изучении русского языка не следует ни на минуту забывать общих практических целей и задач изучения студентами русского языка прежде всего как средства межнационального общения и что поэтому предметом изучения в вузе должны быть прежде всего слова и глагольные фразеологизмы жизненно необходимые, употребительные, без знания которых невозможно практически овладеть русским языком. Это должно быть основным критерием при отборе слов и выражений для активного усвоения [6, с. 46].

Однако, как показывает практика, не все слова и глагольные фразеологизмы (из числа выделенных для активного усвоения) требуют одинаковой работы над ними, одинакового количества тренировочных упражнений. Как правило, слова и глагольные фразеологизмы,

для которых нет точных эквивалентов в родном языке, требуют большого количества специально разработанных упражнений при закреплении и повторении их. Поэтому одним из важных вопросов является вопрос отбора, выделения трудных групп слов и глагольных фразеологизмов для изучения в аудитории. Вопрос этот должен решаться на основании сопоставления лексических систем русского и таджикского языков, изучения типичных ошибок студентов-носителей таджикского языка [3, с. 56].

В данной статье затрагиваются вопросы, связанные с проблемой отбора глагольных фразеологизмов русского языка, рекомендуются различные типы упражнений на их закрепление.

1. Отбор глагольных фразеологизмов.

Как показывает практика, без особого труда усваиваются студентами глагольные фразеологизмы, для которых в их родном языке имеются точные эквиваленты.

Студенты-носители таджикского языка, например, быстро и легко усваивают такие глагольные фразеологизмы, как *глядеть сквозь пальцы*, *бросить взгляд* и т.п. Достаточно объяснить значение таких выражений, предложить составить с ними несколько предложений - и студенты начинают правильно употреблять их в устной и письменной речи [10, с. 123].

Нет необходимости разрабатывать специальные задания на закрепление таких выражений, делать их предметом постоянных упражнений и повторений во время практических занятий.

Углубленного изучения требуют глагольные фразеологизмы, не имеющие точных эквивалентов в родном языке. Сюда относятся прежде всего такие фразеологические выражения русского языка, которые эквивалентны соответствующим фразеологическим выражениям родного языка студентов только по смыслу: *сесть в калошу* - (*въехать в болото*) *хандахариш шудан*; *зарубить на носу* - (*положить за ухо до гробовой доски* - (*до края могилы*) *нагзакак дар хотир доштан, ба гӯш овехтан*.

Распространенной ошибкой студентов - носителей таджикского языка является дословный перевод фразеологических выражений таджикского языка на русский язык. Например: «Дело берёт плохое направление» (вместо *дело принимает дурной оборот*, сравните: *Он самти бад дорад* вместо *Он гардиши бад дорад*).

Или:

«*Терять основу под ногами*» (вместо *терять почву под ногами*, сравните: *таҳкурсии зери пойҳои худро гум кардан* вместо *этимод аз даст додан, мавқеъ гум кардан*).

Очень распространенной ошибкой является употребление сочетаний: «*Класть экзамен*» (вместо *сдавать экзамен*). «*Брать участие*» (вместо *принимать участие*). «*Брать во внимание*» (вместо *принимать во внимание*).

Ошибки эти можно объяснить тем, что в таджикском языке наряду с формами употребляются разговорные формы.

Для специального изучения нужно отобрать такие глагольные фразеологизмы русского языка, которые не имеют эквивалентных глагольных фразеологизмов в родном языке студентов и переводятся свободными сочетаниями слов:

«Отложить в долгий ящик» - ____ (*отложить на долгое время*). «С больной головы на здоровую» - (*переложить вину на невиновного*). «С жеста в карьер» - (*без подготовки, сразу*). «От корки до корки» - (*от начала до конца*) и т. п. Следует выделять глагольные фразеологизмы русского языка, которые переводятся на родной язык студентов одним словом:

Примеры ошибок взяты из ответов и письменных работ студентов первых курсов неязыковых факультетов Дангаринского государственного университета (2018-2021гг).

Клевать носом - *дремать*. Проявить заботу - *заботиться*. Видеть во сне – *сниться*. Прийти в восхищение – *восхищаться*. Держать путь - *идти*. Дать образование - *учиться*. Подвергать критике – *критиковать*. Подвергать наказанию - *наказывать*. Подвергать испытанию - *испытывать* и т.п.

Целесообразно обращать внимание студентов и на такие слова и свободные сочетания слов русского языка, которые переводятся на родной язык фразеологическими выражениями:

Довести до белого каления кого-либо, приводить к потере самообладания – чахли касеро хезондан (овардан)

Довести до сведения – ба маълумот (ба) арз расонидан.

Доводить до чьего сведения – ба маълумоти ки (ба арз) расондан, маълум кардан.

Добиваться, достигать, доставаться – муваффақ шудан, ноил шудан; ба даст даровардан.

Ждать у моря погоды (рассчитывать, надеяться на что-либо, не предпринимая ничего оставаясь пассивным – ба умеди рӯзи «хафтшанбе шудан»

Время не ждет. Необходимо срочно, немедленно действовать – фурсат ганимат

Дело не ждет (не терпит отлагательств) - ин кор таъхирнопазир аст

Приносить жертву - преднамеренный поступок, рассчитанный на что, чтобы совершить хороший поступок - қонфидой кардан.

На занятиях по русскому языку нужно изучать глагольные фразеологизмы всех типов - фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания. Большое место должна занимать работа над фразеологическими сочетаниями, особенно над фразеологическими единствами и фразеологическими сращениями, так как они очень употребительны и распространены в русском языке, трудно их выделить и запомнить.

Выделяя из текста фразеологическое сочетание, надо сообщать студентам не только данное сочетание, но и ряд других сочетаний с тем же словом. Например, если в тексте встречается сочетание *нанести обиду*, или *оказать сопротивление*, или *вести войну*, то в список слов и выражений, предназначенных для изучения, следует включать не только эти выражения, но и выражения *нанести ущерб*, *нанести удар* и т.п. Например: *оказать влияние*, *оказать помощь*, *оказать услугу* и т.д.; *вести переписку*, *вести беседу*, *вести хозяйство* слона или отдельные значения слов употребляются только в сочетании со строго определённым, семантически ограниченным кругом слов. Фразеологически связанные значения слов реализуются лишь в определённых, строго ограниченных в разных языках.

Большое количество ошибок студенты – носители таджикского языка допускают именно потому, что часто слова родного языка сочетаются с другим рядом слов, чем существующие слова русского языка.

Так, например, русское фразеологическое сочетание *кивнуть головой* переводится на таджикский язык *сар ҷунбондан*. Русский глагол сочетается только с существительным *голова*. Однако по аналогии с родным языком *даст ҷунбондан* студенты-носители таджикского языка употребляют сочетание «*кивнуть рукой*» (вместо *махнуть рукой*).

Фразеологически связанное значение русского глагола «прийти во что-нибудь», «проникнуться чем-нибудь, каким-нибудь чувством», целиком «погрузиться в какое-нибудь переживание» реализуется в сочетании с семантически ограниченным кругом слов:

прийти в ужас,
прийти в негодование,
прийти в отчаяние,
прийти в ярость,
прийти в восторг,
прийти в восхищение,
прийти в изумление,
прийти в недоумение
и т. д.

Соответствующий таджикский глагол с этими словами не связывается. Поэтому нужно давать студентам все возможные фразеологические сочетания с глаголом **прийти**, так как они ошибочно связывают этот глагол с другими словами, близкими по значению тем, с которыми он может сочетаться. Например: «*пришел в гнев*» (вместо *его охватил гнев*). «*Он пришёл в радость*» (вместо *его охватила радость*).

Фразеологически связанное значение русского глагола *завязать* (начать какое-то взаимное действие) реализуется в сочетаниях:

завязать дружбу,
завязать знакомство,
завязать разговор, спор,
завязать ссору.

Соответствующий таджикский глагол в такие сочетания не вступает. Необходимо давать студентам ряд слов, с которыми может сочетаться глагол *завязать*, чтобы избежать ошибок типа: «*завязать вражду*» (вместо «*начать вражду*»). Таджикский глагол *бастан, гирех бастан, тугун кардан* сочетается с такими словами, с которыми соотнесённый с ним русский глагол *делать* не сочетается:

Обижать – 1. *ранчондан, озор додан (расондан), озурдан, хафа кардан; 2. махрум кардан*

Стыдить – *шарм дорондан, шарманда (хичил) кардан*

Радовать – *хурсанд (шод, хушнуд) кардан*

и не сочетается с такими, с которыми русский глагол *делать* сочетается:

делать предупреждение - *огоҳонидан*

делать предложение - *хостгорй кардан*

Русский глагол *вести* сочетается с такими словами, с которыми соотнесённый таджикский глагол не сочетается:

вести борьбу - *мубориза бурдан,*

но *вести хозяйство* - *хочагиро идора кардан.*

Свободное значение таджикского глагола *шикастан, вайрон кардан* передаётся на русском языке глаголом *сломать*: *он сломал себе ногу* - *вай пояширо шикаст.*

Фразеологически связанное значение таджикского глагола реализуется в фразеологических сочетаниях:

аз қавли худ гаштан - нарушить слово,

аҳдномаро (шартномаро) лағв кардан - расторгнуть договор,

ба қасам хиёнат кардан - изменить присяге.

Русский глагол *ломать* подобных сочетаний не образует.

По аналогии с родным языком студенты говорят: «*Он сломал слово*» (вместо *нарушил*).

Целесообразно выделять фразеологические сочетания, в состав которых входят слова, вообще не употребляющиеся в свободных значениях, а встречающиеся в языке только в определённых фразеологических единицах:

оказать услугу, сопротивление, помощь; понурить голову; оскалить зубы; таращить глаза; потупить взор, глаза; дремучий лес; преклонный возраст; закадычный друг; заставить врасплох и т. п.

Следовательно, не все фразеологические выражения, предназначенные для активного усвоения, требуют одинаковой работы над ними. Из глагольных фразеологизмов следует выделять такие, которые с трудом усваиваются студентами и над которыми необходима тщательная и кропотливая работа в аудитории. Это прежде всего такие фразеологические выражения, для которых нет точных эквивалентов в родном языке студентов, значение которых передаётся на родном языке свободным сочетанием слов или одним словом, а также такие, компоненты которых могут сочетаться с другим кругом слов, чем в родном языке студентов. Практика убеждает, что эти глагольные фразеологизмы усваиваются таджикскими студентами лишь в результате постоянных тренировочных упражнений.

Глагольные фразеологизмы русского языка, для которых нет эквивалентных устойчивых выражений на родном языке студентов и которые переводятся свободным сочетанием слов или одним словом, можно объяснять путем толкования их значения на русском языке или заменой их одним словом. Например: *Не чаять души в ком-нибудь* - *любить кого-нибудь всем сердцем*; *Битком набит* - *совершенно полный*; *На худой конец* - *в*

худшем случае; С грехом пополам - с трудом, кое-как; Оказывать сопротивление – сопротивляться; Подвергать критике – критиковать; Взять на себя смелость – осмелиться.

Толковать или дословно переводить фразеологические выражения, для которых в родном языке студентов есть эквивалентные по смыслу фразеологические выражения, не представляется целесообразным: это часто уничтожает меткость и образность глагольных фразеологизмов. В этом случае можно рекомендовать раскрывать значение фразеологических выражений заменой их эквивалентными выражениями родного языка. Например:

Отвести душу - 1) мурод ҳосил кардан 2) дил холӣ кардан, дарди дил гуфтан.

Пристаёт как банный лист - кана барин часпидан.

Попасть не в бровь, а в глаз – қофия рост омад.

Бежать со всех ног – бисёр тез давидан, тохтан.

Он и бровью не повёл - пинакаишро вайрон накард, миҷааш хам нахӯрд.

Идти своим чередом - аз рӯи тартиби худ рафтан, ба навбати худ рафтан.

Сводить концы с концами - ба зӯр нӯг ба нӯг расондан.

Слома голову - шитобон, саросемавор.

Можно предложить студентам вести словарь фразеологических выражений, в котором изучаемые выражения располагаются следующим образом:

1) глагольные фразеологизмы русского языка, для которых в родном языке есть точные эквиваленты;

2) глагольные фразеологизмы русского языка, которые эквивалентны соотнесённым фразеологическим выражениям родного языка только по смыслу;

3) глагольные фразеологизмы русского языка, не имеющие эквивалентных глагольных фразеологизмов в родном языке:

а) фразеологические выражения, которые переводятся на родной язык свободным сочетанием слов;

б) глагольные фразеологизмы, которые переводятся на родной язык одним словом.

На закрепление глагольных фразеологизмов можно рекомендовать различные задания. Полезно давать переводы текстов (с таджикского языка на русский) с фразеологическими сочетаниями всех типов.

Подобрать к данным фразеологическим выражениям таджикского языка эквивалентные выражения в русском языке или дать для перевода на русский язык отдельные слова или свободные сочетания слов, значение которых передаётся на русском языке фразеологическими выражениями.

Можно рекомендовать и задания такого типа.

1. Объясните, что означают следующие фразеологические выражения: *точить лясы, попасть впросак, битком набит* и т.п. Составьте с этими выражениями предложения.

2. Замените данные ниже сочетания одним словом.

Принимать участие (участвовать)

Бросить взгляд (взглянуть)

Принять решение (решить)

Задать вопрос (спросить)

Нанести оскорбление (оскорбить)

Подвергать критике (критиковать)

Оказать услугу (ослужить)

Одержать победу (победить) и т. д.

3. Замените данные ниже слова синонимичными им устойчивыми сочетаниями:

Решить (принять решение)

Попросить (обратиться с просьбой)

Влиять (оказывать влияние)

Разговаривать (вести разговор)

Смутить (привести в смущение) (оказать помощь) и т. п.

4. Выберите из слов, данных в скобках, такие, которые могут сочетаться:

а) со словами (*восхищение, радость, уныние, горе, восторг, гнев, отчаяние, изумление*);

б) со словами (*дружбу, вражду, разговор, дискуссию, спор*) и т. п.

5. Вставьте вместо точек нужное слово.

1. Он ... на своих товарищей большое влияние.

2. Доклад на всех очень хорошее впечатление.

3. Мой ... мне большую услугу.

4. Врач ... больному помощь.

5. Мы ... во внимание все указания преподавателя.

6. Все студенты нашей группы участие в обсуждении этого произведения и т.п.

6. Вставьте пропущенные предлоги:

1. Все студенты группы приняли активное участиеработе НСО.

2. Доклад произвёл большое впечатлениевсех студентов и т.п.

7. Назовите известные вам фразеологические выражения, построенные по тем же образцам, как выражения: *изо дня в день, с минуты на минуту, рука об руку*.

8. Выберите из слов, данных в скобках, нужное: *участие (брать, принимать) внимание (брать, принимать) доказательства (опровергнуть, опрокинуть)*.

9. Назовите известные вам слова, с которыми могут сочетаться глаголы: *оказать, подвергать, уделять* и т.п. Составьте предложения с полученными фразеологическими сочетаниями.

10. С какими словами могут сочетаться данные ниже слова?

карие

радушный

преклонный

дремучий

оскалить

поступить

покурить

наступить

таращить

11. Назовите другие известные вам слова, употребляющиеся только в составе фразеологических сочетаний.

Упражнения, подобные приведенным выше, нужно включать и в письменные работы по лексике, а также в тестовые задания по русскому языку.

Таким образом, изучение глагольной фразеологии русского языка в значительной степени обогащает словарный запас студентов – носителей таджикского языка, способствует привитию им практических навыков устной и письменной речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарко, А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление) / А.В. Бондарко. - М.: Просвещение, 1971. - 387 с.
2. Белошапкина, В.А. Современный русский язык: Синтаксис. Учебное пособие / В.А. Белошапкина. - М.: Высшая школа, 1977. – 415 с.
3. Валгина, Н.С. Современный русский язык. Учебник / Н.С.Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И.Фомина. - М.: Логос, 2002. – 528 с.
4. Виноградов, В.В. Русский язык. Учебник / В.В.Виноградов. - М.: Наука, 1972. -370 с.
5. Винокур, Г.О. Форма слова и части речи в русском языке / Г.О.Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М: Знание, 1959. - С.685.

6. Валгина, Н.С. Современный русский язык. Учебник / Н.С.Валгина, Д.Э.Розенталь, М.И.Фомина. – М.: Логос, 2002. – 528 с.
7. Галкина-Федорук, Е.М. Безличные предложения в современном русском языке//Вопросы синтаксиса современного русского языка/Под ред. Виноградова В.В. - М.: Знание, 1950. – 478 с.
8. Гвоздев, А.Н. Современный русский язык. В 2 частях /А.Н. Гвоздев. - М.: Просвещение, 1973. – 573 с.
9. Маджидов, Х. К вопросу о классификации фразеологических единиц современного таджикского языка / Маджидов Х.Т. – Душанбе, 1964.
10. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В.Хушенова. – Душанбе, 1971. – 325 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье говорится, что одним из важных и трудных вопросов, связанных с организацией лексической работы на практических занятиях по русскому языку в неязыковом вузе, является изучение глагольной фразеологии русского языка.

По мнению автора статьи, в системе русского глагола вид охватывает все глагольные формы. Нет ни одной грамматической формы, которая не выражала бы видового значения. Этим вид отличается от остальных категорий глагола - наклонения, времени, лица, числа, рода, при сущих лишь отдельным разрядам глагольных форм. Виды русского глагола представляют собой семантически сложную и по оформлению многообразную грамматическую категорию.

Автор отмечает, что вопрос о категории вида в русском языке всегда представлял наиболее трудную лингвистическую проблему и до последнего времени является дискуссионным (например, о количестве видов, значении их, о том, являются ли виды разными формами одного слова, или разными словами, образованными от одного корня, и т.д.). Но несмотря на это, устоявшимся является членение всех глаголов на два вида: совершенный (включая в него значение однократности, мгновенности) и несовершенный, в который включается и значение многократности.

Упражнения, приведенные в статье, нужно включать и в письменные работы по лексике, а также в тестовые задания по русскому языку.

Изучение глагольной фразеологии русского языка в значительной степени обогащает словарный запас студентов – носителей таджикского языка, способствует привитию им практических навыков устной и письменной речи.

Ключевые слова: лексика, единицы русского языка, таджикский язык, фразеологические единицы, устная фразеологическая единица, глагольный фразеологизм, носитель таджикского языка, аудитория, упражнения, тесты.

ИСТИФОДАИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲОИ ФЕЪЛӢ ДАР ДАРСҲОИ АМАЛИИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола зикр гакридаат, ки яке аз масъалаҳои муҳим ва мушкил вобаста ба ташкили қорҳои луғатомӯзии дарсҳои амалии забони русӣ дар донишгоҳи ғайризабонӣ омӯзиши фразеологияи шифоҳии забони русӣ мебошад.

Ба андешаи муаллиф, дар системаи феълҳои русӣ категорияи намуд ҳама шаклҳои феълро фаро мегирад. Ягон шакли грамматикӣ вучуд надорад, ки маънои мушаххасро ифода накунад. Аз ин рӯ, намуд аз дигар категорияҳои феъл фарқ мекунад - кайфият, замон, шахсият, шумора, ҷинс, ки танҳо дар категорияҳои муайяни шаклҳои феъл вучуд доранд. Навъҳои феъли русӣ дар тархрезӣ як категорияи грамматикӣ мураккаб ва гуногунро ифода мекунад.

Муаллиф зикр намудааст, ки масъалаи категорияи намудҳо дар забони русӣ ҳамеша мушкилтарин проблемаи забонӣ буда, то имрӯз мубоҳисавӣ буд (масалан, дар бораи

шумораи намудҳо, маънои онҳо, оё намудҳо шаклҳои гуногуни як калима ё калимаҳои гуногун мебошанд) ки аз як реша ташаккул ёфтаанд ва ғайра). Аммо бо вучуди ин, тақсимои тамоми феълҳо ба ду намуд собит шудааст: мукамал (аз ҷумла маънои ҷудогона, ғаврӣ) ва нокомил, ки он ҳам маънои чандқаратро дар бар мегирад.

Дар мақола зикр шудааст, ки машқҳои дар мақола овардашуда бояд ба қорҳои хаттӣ оид ба луғат, инчунин, ба супоришҳои тестӣ бо забони русӣ дохил карда шаванд.

Омӯзиши фразеологияи шифоҳии забони русӣ захираи луғавии донишҷӯён – таркиби луғавии забони тоҷикиро хеле ғанӣ гардонид, дар ташаккули малакаҳои шифоҳӣ ва сухани хаттӣ мусоидат мекунад.

Калимаҳои калидӣ: луғат, воҳидҳои русӣ, тоҷикӣ, воҳидҳои фразеологӣ, воҳиди фразеологии шифоҳӣ, гуяндаи забони тоҷикӣ, шунавандагон, машқҳо, тест.

USAGE OF VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN PRACTICAL LESSONS OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The article says that one of the important and difficult issues related to the organization of lexical work in practical classes in the Russian language in a non-linguistic university is the study of the verbal phraseology of the Russian language.

In the Russian verb system, the aspect category covers all verb forms. There is not a single grammatical form that does not express specific meaning. In this, the aspect category differs from the other categories of the verb - mood, tense, person, number, gender, which exist only in certain categories of verb forms. The aspect of the Russian verb represents a semantically complex and diverse grammatical category in design. The question of the category of aspect in Russian has always been the most difficult linguistic problem and until recently has been controversial (for example, about the number of aspects, their meaning, whether the aspect are different forms of one word, or different words formed from the same root, and etc.). But despite this, the division of all verbs into two aspects are well-established: perfect (including the meaning of singularity, instantaneousness) and imperfect, which also includes the meaning of multiple.

The exercises given in the article should be included in written work on vocabulary, as well as in test tasks in the Russian language.

The study of the verbal phraseology of the Russian language greatly enriches the vocabulary of students - native speakers of the Tajik language, contributes to instilling in them practical skills of oral and written speech.

Keywords: vocabulary, Russian, Tajik, phraseological units, verbal phraseological unit, native speaker of the Tajik language, audience, exercises, test.

Сведения об авторе: Давлатов Максадчон Изатуллоевич – старший преподаватель кафедры русского языка Дангаринского государственного университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. И. Шариф-3. E-mail: akila.ru@mail.ru.

Information about the author: Davlatov Maksadchon Izatulloevich - Senior Lecturer of the Department of Russian Language, Dangara State University. Address: 735320 Ismat Sharif Str. 3 Dangara District, Khatlon Region, Tajikistan, E-mail: akila.ru@mail.ru

ВИЖАГИҲОИ ЛЕКСИКИВУ СЕМАНТИКИИ ЧАНДЕ АЗ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ДИНИ ЗАРДУШТӢ ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛИ АСРИ XIV

Калониова М. Ӣ.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Нақши дин дар ҷомеаи инсонӣ хеле бузург буда, дар тӯли ҳазорсолаҳо тамаддун дар доираи муқаррароти дин инкишоф ёфтааст ва арзишҳои фарҳангӣ бо таъсири омили динӣ эътирофи ҳамагон пайдо карда, асоси устувори фарҳанги ҷомеаи ҷаҳониرو ташкил додаанд. Аз ин рӯ, бисёре аз муҳаққиқон ин ё он тамаддунро ба дин вобаста ва симои маънавии ҷомеаро аз он иборат медонанд.

Табиист, ки дар пешрафти ҷомеаи инсонӣ дин мусоидат кардааст ва анъанаю муассисаҳои ба вучуд овардааст, ки ба пешрафти тамаддун кумак расонидаанд. Анъана ва арзишҳои устувори фарҳангӣ, ки ба ақоиди динӣ ораста шудаанд, пойдевори мустаҳками фарҳангиро ташкил додаанд [10, 3; 21-22].

Лексемаи «дин» таърихи қадима дошта, мувофиқи шарҳи луғатшиносон В.С. Расторгуева ва Д. И. Эделман, аз решаи **dai** гирифта шуда, баъдан, дар шаклҳои **dainá/ den/ din** амал кардааст» [3, 297-299].

Истилоҳи дин (den) аз зумраи он вожаҳост, ки аз замони пайдоиш то ба баъд дар маънои он тағйирот ва таҳаввулоте падид наомадааст. Вожаи мазкур маънои *парастиишӯ* *итоат*ро дошта, дар Аврупо бо калимаи «религио» ифода мешавад. Маънои «религио» низ *итоат* ва *ситоиш* буда, миллатҳои гуногуни ҷаҳонро бо ҳамдигар мепайвандад.

Қиссаҳои қуръонӣ ва хусусан, сурати таҳаввулфтои онҳо барои суҳанварон дар моваросии тафаккури бадеӣ чун сарчашмаи муҳим хидмат намудаанд. Доир ба масъалаи истилоҳоти динӣ ва таърихи бавучудоии онҳо солҳои зиёд аст, ки олимону муҳаққиқон таҳқиқоти арзишмандеро рӯи ҷоп оварда истодаанд.

Роҷеъ ба истилоҳоти динии шоирони асри XIV – Камоли Хучандӣ ва Ҳофизи Шерозӣ низ баъзе мақолаҳои арзишманд аз ҷониби забоншиносону адабиётшиносон таълиф шудаанд, ки эътибори ҳамагон гаштаанд. Дар ин радиф профессор Ф. Насриддин дар мақолаи «Манобеи қудсии ашъори Камоли Хучандӣ» истилоҳоти динии шоирро дар ду бахши умда: бахши аввал «Қойгоҳи оёт ва маорифи қуръонӣ дар шеърӣ Камоли Хучандӣ» ва бахши дуюм «Аҳодиси набавӣ дар шеърӣ Камоли Хучандӣ» ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Ҳамчунин, ӯ дар мақолаи худ 8 сура ва 4 оятро шарҳ дода, менигорад, ки дар шеърӣ Камол бархе аз сураҳову оёти қуръонӣ сабт гардида, суҳанвар ба шеваи бисе латиф аз онҳо истифода бурдааст [1, 211-212].

Дар хусуси таҳқиқи истилоҳоти динии Ҳофизи Шерозӣ низ қорҳои шоистаи таҳсин зиёданд. Дар ин хусус метавон, аз олимони тоҷик Ш. Исрофилниё, ки диссертатсияи доктории худро дар риштаи адабиётшиносӣ ба ин мавзӯ бахшидааст ва аз пажӯҳишгарони эронӣ, мисли М. Ҳайдарӣ, М. Муҳаққиқ, Ҳ. Маҳфуз, Р. Ҳумоюнфаррух, Б. Фурӯзонфар, П. Алӣ ёдовар шуд.

Бояд зикр намуд, ки доир ба масъалаи шинохти истилоҳоти диниву маъхазҳои арабӣ-исломии ашъори Камоли Хучандӣ, Ҳоҷа Ҳофиз ва Салмони Савачӣ, ки сарчашмаи муҳимми ғазалҳои онҳоро оёти қуръониву аҳодиси набавӣ ташкил медиҳанд, дар кишвари маҳбубамон, ҳанӯз таҳқиқоти муфасссал ва алоҳида анҷом дода нашудааст.

Омӯзиши лексикаи забони ғазали садаи XIV моро водор сохт, ки дар баробари дигар истилоҳот, вожаҳои марбут ба дини зардуштии асри мазкурро мавриди таҳқиқи худ қарор диҳем. Ҳангоми ҷустуҷӯ маълум гардид, ки Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва Салмони Савачӣ чун дигар аҳтарони тобони адабиёти тоҷику форс истилоҳоти динҳои гуногун, мисли дини зардуштӣ, буддӣ, насронӣ ва албатта, дини мубини исломро шабеҳи рабдаи марҷон ба риштаи назм кашидаанд. Тавре болотар зикр намудем, барои муайян кардани ҳунари вожафаринии шоирони қарни XIV ва мавқеи забонии лексикаи забони адабӣ ашъори шоирон ва намоёндагони барҷастаи асри XIV- Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва Салмони

Совачиро барои таҳқиқ ихтиёр намудем. Мушоҳидаҳо ва абёти бадастовардаи мо бозгӯ аз он мекунанд, ки шоирони мазкур аз динҳои гуногун, комилан, оғаҳ буда, истилоҳоти *динҳои зардуштӣ, буддӣ, насронӣ* ва *исломро* дар ғазали худ устодона ҷой додаанд. Барои мушаххастар баён намудани натиҷаи мушоҳидаҳо тасмим гирифтем истилоҳоти марбут ба дини зардуштиро мавриди таҳқиқи алоҳида қарор диҳем.

Дар ашъори шоирони садаи XIV, ғолибан, чунин истилоҳоти марбут ба дини зардуштӣ зикр гаштаанд: *Зардушт, оташкада, оташ, бут, санам, зуннор ва ғ.*

Зардушт номи бунёдгузори ойини эронӣ бостон, ки дар форсӣ ба номҳои *Зароташт, Зардатушт, Зародҳашт, Зодхушт, Зароҳушт, Зараҳишт* ва *Зартушт* омадааст, дорои маънии *дорандаи уштури зард* буда, дар Готҳо «Зарапуштра» омада, ки «зарат» ба ораши маънои «хуштра» ба ораши шутур мебошад. «Заротҳаштар» дорандаи уштури зард мебошад. Номи хонаводагии ӯ «Спитама» буда, дар паҳлавӣ «Спитамон» навишта шудааст ва замони ӯ шашсад сол пеш аз милод гуфта шуда, номи падараш Пуршасп, номи модараш Дағду ва ҳамзамон бо Гуштосп буда ва Гуштосп дини ӯро пазируфтааст [2,215]. Дар адабиёти асри XIV мурод аз калимаи *Зардушт* шахс ва ойини он фаҳмида шуда, лексемаи бемаҳсул мебошад. Он дар шеъри Ҳофиз 2 дафъа дар таркиби ибораи *дини зардуштӣ* ва худи калимаи *Зардушт*, Салмон 1 маротиба дар дохили ибораи *оташӣ Зардушт* омада ва дар ғазалиёти Камол ба кор нарафтааст, мисол:

*Рӯят афрӯхт оташӣ Зардушт,
Зулфат овард дар миён зуннор [5,347].
Биё соқӣ он оташӣ тобнок,
Ки Зардушт меҷӯдаш зери хок [8,733].*

Оташкада вожаест, ки дар асри XIV ба ду маънӣ роиҷ будааст: 1) *хонае, ки дар он оташӣ фурузон ниғаҳдорӣ мешуд, намозгоҳи пайравони дини Зардушт, ки оташиро муқаддас мешумурданд*; 2) *ҷое, ки оташ мегиронанд, оташдон.*

*Ба оташкада дар ҷамоли бутон
Гар аз рӯйи ту партаве дидаме,
Чу зулфи ту зуннор барбастаме,
Дар оташкада бут парастидаме [7,478].
Оташкадаст ҷони ман аз сези сина, оҳ,
Дуде, ки баргузашт зи равзан, назар кунед! [7,158].
Исломи ту парвона фиристода ба қайсар,
Оташкадаи куфр ба парвона раҳо кард [5,202].*

Калимаи *оташкада* дар шеъри Ҳофиз як дафъа бо ибораи *шуълаи оташкада* омада, маънии *макони ҷамъшавии сӯфиҳо*-ро ифода кардааст. Байти шоҳид:

*Сина гӯ, шуълаи оташкадаи форс бикӯш,
Дида гӯ, оби руҳи Даҷлаи Бағдод бибар [8,250].*

Аз рӯйи таҳқиқи забоншинос Д. Саймиддинов вожаҳои марбут ба *оташ* ва *оташгоҳ* дар давраҳои гуногуни забони форсии тоҷикӣ ба тағйирот дучор наомада, танҳо дигаргунии падидаи ба сохти овозии онҳо иртибот дорад. Масалан, дар забони паҳлавӣ давраи миёна дар маънои *оташ* вожаҳои **adur** ва **ataxs** ба кор рафта, ки ҳар ду низ идомаи ду гунаи як вожаи авестой маҳсуб меёбанд [4,192]. Оташ *рамзи ҳаёт, дили гарм, чизҳои нухтаи гизоӣ, хонаи гарму ободии инсонхост*, лекин дар як вақт *несткунанда, аз байн барандаи ҳаёт ва ҳамаи ашӯхост*. Аз таърих маълум аст, ки мардуми мо оташпараст буд. Оташ, ки чизи муқаддас буд, дар мавридҳои зарурӣ онро бо мақсадҳои муайян кор мефармуданд. Масалан, рӯзи тӯй арӯсу домод гирди оташ давр мезаданд барои гармии дили арӯсу домод ва пайвандон, инчунин, дар охири моҳи Сафар аз болои оташ мечаҳиданд, то ки дарду ранҷ ва гуноҳҳо сӯзанду онҳо пок шаванд. Ҳамчунин, то ҳол дар хонаи баъзе мусибатдорон дар ҷое, ки ғавтида хоб буд, чароғ мемонанд, ки он аз гузаштаи оташпарастии мардуми мо дарак медиҳад. Аз ҳамин хотир аст, ки дар байни мардум ифодаи «Дар гӯри касе чароғ мондан» мустаъмал аст [10,119-120].

Бут ҳайкалест, ки бутпарастон онро мепарастанд, яъне санам [9,130]. Он дар каломии манзуми Ҳофиз, Камол ва Салмон ифодагари маъниҳои маҳбуба, маъшуқа, дилбар, ситамгар, зулмпеша ва ҷафокор аст, мисол:

*Аз ошиқӣ ҳамеша ҷавон аст пири мо,
Холӣ мабод ишқи бутон аз замири мо.
Чун хати нигорини бутон бар гули рухсор,
Туғрои ту ороиши даври қамар омад* [5,205].

Калимаи «бут» дар адабиёти форсу тоҷик чун вожаи сермаъно маъмул буда, ба маънии аслӣ: муҷассмае аз чинси санг буда, дар маънии маҷоз: матлаб, мақсад, ва маъшуқаро фаҳмонад.

Зуннор вожаи арабии полисемӣ буда, чун лексемаи дини зардуштӣ навъи риштаеро мефаҳмонад, ки зардуштиён ва қашқарон насронӣ ба миён мебастанд, то фарқи худро аз мусулмонон нишон диҳанд [11; 6,462]. Ин вожа дар асри мавриди таҳқиқи мо сермахсул ба шумор меравад, чунончи:

*Гуфтам, оям ба сӯи дайру бубандам зуннор,
Боз дидам, ки аз он ҳам накушояд қорам* [5, 362].
*То зулфи чу ҷавғони ту зуннор фуру бафт,
Банди қамарат гӯи латофат зи миён бурд* [7,189].
*Вақти он ширинқаландар хуш, ки дар атвори сайр,
Зикри тасбеҳи малак дар ҳалқаи зуннор дошт* [8, 519].
*Хирқаи солус барҳоҳам қашид аз сар вале,
Тарсам ин зунноргабр дар миён расво шавад* [5,113].

Зунноргабр лексемаи вижаи Салмони Савачӣ буда, дар ашъори дигар шоирон дарёфт нашуд. Шарҳи исми мураккаби зунноргабрро, ки моли Салмон донистем, дар фарҳангҳои форсӣ тоҷикӣ пайдо накардем. Вале бо таъна ба байти шоҳиди шоир чунон мазмун баровардан мумкин аст, ки ба шахси оташпарасте, ки дар миён ва ё гарданаи зуннор (риштае, ки ҳоси зардуштиён аст-К.М.) бафтааст, ишора шудааст.

Дайр низ аз зумраи калимоти арабӣ буда, шакли ҷамъаш *адёр* бошад ва *ибодатхона*ву *хонақоҳи насронӣ* ва *оташпарастонро* фаҳмонад. Шоирони қарни XIV аксар маврид зерини мафҳум ба маънии аслӣ ишора доранд, чунончи: ...*Ману майхонаву ноқусу раҳи дайру кунист* [8;6,315]; *Гуфтам: Ба дайр бо ту расам ё ба Каъба?* *Гуфт: Моро ба ҳар мақом, ки ҷӯянд, ҳозирем* [9,204]; *Ман ба бӯяи гаҳ ба масҷид меравам, гоҳе ба дайр...*[5,131]. Аммо баъзан дар абёти онҳо мурод аз «дайр» киноятан *олами хок ва дунё* фаҳмида мешавад, Камол ва Ҳофиз гӯянд:

*Мо дар ин дайр фитодем, ҳам аз рӯзи аласт,
Ринду девонаву қаллошу хароботиву маст* [7,134].
*Аз забони савсани озодаам омад ба гӯш,
К-андар ин дайри қуҳан қори сабукборон хуш аст!* [8,47].

Вожаи тоҷикӣ «**муғ**» дар дини зардуштӣ муаллим, устод, билхоса, нафареро ифода мекунад, ки рӯҳонии оташпарастон буда, поинтар аз муъбадон меистад [6,791]. Бо таъна ба маъниҳои он метавон, ҳулоса кард, ки лексемаи муғ вожаи омонимӣ буда, ҳамчунин, топониме ба шумор меравад, ки номи деҳа аз баҳши сарбози Шаҳристони Эроншаҳр аст ва 150 тан сукунат дорад [11]. Дар ашъори шоирони номбурда танҳо маънии аввали он-оташпараст фаҳм будааст:

*Гар аз он лаб бичаида ҷошнӣ зоҳиди шаҳр,
Ба хароботи муғон ояду соғар гирад* [7,199].
*Чун дар талаби ратли гарон мегардад,
Тан бар сари бозори муғон мегардад* [5,338].
*Дар дайри муғон омад ёрам қадаҳе дар даст,
Маст аз маю майҳорон а наргиси масташ маст* [8,27].

Габр лексемаи омонимист. Он ба маънии аввал, *пайрави дини зардуштӣ*, ба маънии дуюм, *як навъ либоси ҷангири ифода мекунад, ки бо пахта ва абрешии лаганда шудааст* [6,247].

Ман онро одамӣ донам, ки дорад сирати неку,

*Маро чӣ маслиҳат бо он ки ин **габр** асту он тарсо* [5,212].

Воҳиди луғавии мазкур дар ашъори шоирони асри XIV бемахсул буда, Салмон дар абёти худ аз он дар ду маврид ишора карда, [5,113,212], Ҳофиз ва Камол боре ҳам аз он зикр намекунанд. Мувофиқи шарҳи Ҳ. Амид, вожаи *габр* моли забони оромӣ буда, дар як маънӣ исм, дар маънии дигар сифат мешавад ва ин ном баъд аз ислом ба зардуштиён итлоқ шудааст [11].

Ҳамин тавр, маводи бадастоварда бозгӯӣ он аст, ки шоирони асри XIV то ҳадде кӯшидаанд, дар нигоҳдории истилоҳот, баҳусус, истилоҳоти марбут ба дини зардуштӣ сахмгузор бошанд. Дар баробари ин, ҳини таҳлил бори дигар маълум гардид, ки Камоли Хучандӣ, Ҳофиз Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ ҳофизии Қуръон будаву шариат ва масоили онро, қуллан, дар зеҳни худ фаро гирифтаанд.

Истилоҳоти динӣ дар адабиёти асри мазкур ба маънии асливу мачозӣ омада, дар ҳар мавқеъ ба ҳунари шоирии шоирони ин қарн вобаста аст. Инчунин, аён гардид, ки қисме аз ибораву истилоҳоти динӣ (зуннор, дайр, муғ) серистеъмол, гурӯҳи дигар (оташкада) камистеъмол ва дастаи сеюм (*Зардушт, габр, зунноргабр*) доири истифодаи маҳдуд доранд.

Адабиёт:

1. Насриддинов, Ф. Мазмин ва луғоту таъбириоти қуръонӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ / Муқаддимаи камолшиносӣ / Таҳияи Б. Раҳматов ва И.Шехимов. – Хучанд: Ношир, 2015.- С.415-430.
2. Пошанг, М. Зебономҳои ориёӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 430 с.
3. Расторгуева, В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Том.1.- М.:Восточная литература, 2000. – 327 с.
4. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / С. Саймиддинов. –Душанбе: Пайванд, 2001.- 210 с.
5. Соваҷӣ, С. Девон. Бо кӯшиши Меҳрдоди Авасто. - Техрон, 1338.
6. Точов, Н., Хусейнов К., Назаров Р. Фарҳангшиносӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий.-Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. -232 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ [Матн]: Иборат аз 2 ҷилд. – М.: Советская энциклопедия. – Ҷ.1. - 1969. – 949 с.
8. Хучандӣ, К. Девон [Матн]: (таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдучаббори Сурӯш ва Саидумрон Саидов) / К. Хучандӣ. – Хучанд: Андеша, 2011. – 632 с.
9. Шерозӣ, Ҳофиз. Девони Ҳофиз / Ҳофиз, Шерозӣ. (Бар асоси нусхаи Халхолӣ ва муқобила бо нусхаи Бодлиён ва Панҷоб, бо тасҳеҳи Баҳоддин Хуррамшоҳӣ). – Техрон: Дӯстон,1385. – 668 с.
10. Шоҳаҳмад, А. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ.- Хуросон, 2015. – 736 с.
11. گنجور URL: <https://ganjoor.net/>

ВИЖАГИҲОИ ЛЕКSIKIBY CEMANTIKII ЧАНДЕ АЗ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ДИНИ ЗАРДУШТӢ ДАР ЗАБОНИ ҒАЗАЛИ АСРИ XIV

Муаллиф дар мақолаи мазкур вижагиҳои лексикиву семантикии гурӯҳе аз истилоҳоти марбут ба дини зардуштии забони ғазали садаи XIV-ро мавриди тадқиқ қарор додааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, доир ба масъалаи шинохти истилоҳоти диниву маъхазҳои арабӣ-исломии ашъори Камоли Хучандӣ, Ҳоҷа Ҳофиз ва Салмони Соваҷӣ, ки сарчашмаи муҳими ғазалҳои онҳоро оёти қуръониву аҳодиси набавӣ ташкил медиҳанд, дар Тоҷикистон ҳанӯз таҳқиқоти муфасссал ва алоҳида анҷом дода нашудааст.

Омӯзишу ҷустуҷӯ нишон дод, ки Камоли Хучандӣ, Ҳофиз Шерозӣ ва Салмони Соваҷӣ чун дигар ахтарони тобони адабиёти тоҷикӣ форс истилоҳоти динҳои гуногун, аз

кабили дини зардуштӣ, буддой, насронӣ ва албатта, дини мубини исломро шабеҳи радаи марҷон ба риштаи назм кашидаанд.

Барои муайян кардани ҳунари вожафаринии шоирони қарни XIV ва мавқеи забонии лексикаи забони адабӣ ашъори шоирон ва намоёндагони барҷастаи асри XIV- Камоли Хуҷандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Салмони Соваҷиро интиҳоб гардидаанд. Мушоҳидаҳо ва абёти бадастоварда бозгӯ аз он мекунанд, ки шоирони мазкур аз динҳои гуногун, бахусус, дини зардуштӣ комилан, оғаҳ буда, истилоҳоти *динҳои гуногунро* дар ғазали худ моҳирона ҷой додаанд.

Калидвожаҳо: *асри чордаҳ, забони ғазал, Камоли Хуҷандӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Салмони Соваҷӣ, хусусиятҳои лексикӣ, семантикӣ.*

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ, СВЯЗАННЫХ С ЗОРОАСТРИАНСТВОМ В ГАЗЕЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ XIV ВЕКА

В данной статье автор попытался изучить лексико-семантические особенности группы терминов, относящихся к зороастрийской религии языка газали XIV в. Изучение арабо-исламской терминологии поэм Камоли Худжанди, Ходжи Хафиза и Салмони Соваджи, газели которых являются важным источником стихов из Корана и пророческих хадисов, в нашей стране еще недостаточно исследовано.

Исследования показали, что Камоли Худжанди, Хафиз Шерози и Салмони Соваджи, как и другие блестящие писатели таджикской и персидской литературы, использовали термины разных религий, таких как зороастризм, буддизм, христианство и, конечно же, священная религия ислам. С целью определения лексики поэтов XIV века и языкового положения лексики литературного языка для изучения были отобраны стихи поэтов и выдающихся представителей XIV века Камоли Худжанди, Хафиза Шерози и Салмони Соваджи. Наблюдения и стихи показывают, что эти поэты хорошо знали разные религии, особенно зороастризм, и мастерски включали термины разных религий в свои газели.

Ключевые слова: *четырнадцатый век, язык газели, Камол Худжанди, Хафиз Шерози, Салмон Соваджи, лексико-семантические особенности.*

LEXICAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF SOME TERMS ASSOCIATED WITH ZOROASTRIANISM IN THE 14TH CENTURY GHAZEL LANGUAGE

In this article, the author tried to study the lexical and semantic features of the group of terms related to the Zoroastrian religion of the ghazal language of the XIV century, since

The study of the Arabic-Islamic terminology of the poems of Kamoli Khujandi, Khoja Hafiz and Salmoni Sovaji, whose ghazals are an important source of verses from the Koran and prophetic hadiths, has not yet been sufficiently studied in our beloved country.

Studies have shown that Kamoli Khujandi, Hafiz Sherozi and Salmoni Sovaji, like other brilliant writers of Tajik and Persian literature, used the terms of different religions, such as Zoroastrianism, Buddhism, Christianity and, of course, the sacred religion of Islam. In order to determine the vocabulary of the poets of the XIV century and the linguistic position of the vocabulary of the literary language, poems by poets and prominent representatives of the XIV century Kamoli Khujandi, Hafiz Sherozi and Salmoni Sovaji were selected for study. Observations and verses show that these poets were well aware of different religions, especially Zoroastrianism, and skillfully incorporated the terms of different religions into their ghazals.

Keywords: *XIV century, Ghazal language, Kamoli Khujandi, Hafiz Sherozi and Salmoni Sovaji, lexical and semantic features.*

Сведение об авторе: *Калонова Махина Джумабоевна – к.ф.н., доцент кафедры таджикского языка ТГМУ имени Абуали ибн Сино: г. Душанбе, р. Исмоили Сомони, пр. Хофиза Шерози. Тел.: (+992) 92 728 32 28; Email: m.kalonova@mail.ru*

Information about the author: *Kalonova Mahina Djumaboevna- Candidate of Philology, lecturer of the Department of Tajik Language, TSMU named after Abuali Ibn Sino, Tel.: (+992) 92728 32 28, Email: m.kalonova@mail.ru*

Дар забоншиносии муосир забон на танҳо ҳамчун воситаи муошират баррасӣ мешавад, балки ҳамчун воситаи ифодаи фарҳанги халқ, аз ҷумла ҳамчун воситаи расонидани нуқтаи назари этникӣ дар бораи олами атроф ва ҷойгоҳи шахс дар он мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ба гуфтаи С.Г. Тер-Минасова, «Забон воситаи тавоноии иҷтимоӣ мебошад, ки дар ҷараёни амалкарди худ одамонро ба этнос ташаккул медиҳад, миллатро тавассути нигоҳдорӣ ва интиқоли фарҳанг, анъанаҳо, шуури ҷамъиятии он, маҳз умумияти забонӣ нигоҳ медорад» [11, с. 15]. Чунин як бархӯрд имкон медиҳад, ки фарҳангро ҳамчун як падидаи барои инсонии муосир муҳим, ҳамчун низоми донишҳо ё ҷаҳонбинӣ доир ба анъанаҳо, урфу одатҳо, адабиёт ва санъати як халқи муайян ва намояндаҳои он, ки ба ашё ва падидаҳои воқеияти атроф нуқтаи назари этникии беназир доранд, шиносем.

Ба ақидаи Н.Ф. Алефиренко, «фарҳанг маҷмуи экстрагенетикии ба даст овардашудаи арзишҳои семантикии маълумот, роҳҳои семиотикии ифодаи он, нигоҳдорӣ ва интиқоли он аз насл ба насли дигар мебошад. Асолат ва таҷассуми хоси ҳар як ҷузъи ҷомеаи мавриди назар махсус дар фарҳанги як халқи мушаххас зоҳир мешавад [1, с. 56].

Фарҳангро метавон ҳамчун усули мутобикшавии намояндагони як ҷомеаи муайян ба муҳити зист ва ба одамони дигар фаҳмид. Г.Д. Гачев дар бораи таърихе, ки симои одамонро ба вучуд меорад, сухан ронда, даъво дорад, ки таҳкурсии он таърихи меҳнати одамон барои табдили табиати байни онҳост. Ба гуфтаи муаллиф, фарҳанг «мутобикшавии шахсу мардум ба ҳар қор, ҳаёт, таърих ва табиат мебошад» [5, с. 29].

Забон дар иҷрои вазифаҳои гуногун аз ҷониби фарҳанг аҳамияти махсус дорад. Ҳатто он функсияҳои фарҳанг, ки ба вазифаҳои забон шабоҳати мустақим надоранд, бидуни иштироки забон зоҳир шуда наметавонанд, зеро забон ҳамчун воситаи ифодаи фарҳанг, ҳамчун заминаи табиӣ ва танҳо имконпазири иҷроиши функсияҳои он амал мекунад.

Аҳамияти истисноии забон аз он бармеояд, ки забон дорои «хотираи фарҳангӣ» буда, на танҳо ба фарҳанги забонӣ, балки ба ташаккули шуури ҷамъиятии соҳибзабонҳо низ таъсир мерасонад. Дар ҳақиқат, инсон ин ҷаҳонро аз зовияи фарҳанг ва забони мардум дарк мекунад ва ба он менигарад, зеро вай на бо ҳуди ҷаҳон, балки бо намояндагҳои он, бо мафҳумҳои ифодакунандаи воқеияти реалӣ, бо концептҳо ва моделҳо сару қор дорад.

Шуури инсон нақши миёнаравро дар байни фарҳанг ва забон бозӣ мекунад. Маълумоти фарҳангӣ ба шуур ворид шуда, дар он нигоҳдорӣ, қоркард ва ба низом дароварда мешавад. Шуур барои интиҳоби воситаҳои забонӣ, ки ин маълумотро ба таври мушаххас шарҳ медиҳанд, барои татбиқи баъзе ҳадафҳои коммуникативӣ масъул ҳаст.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки забон бо фарҳанг алоқамандии хеле зич дорад [9, с. 223]. Аз ин рӯ, зарур аст, ки забонро дар робитаи наздиктарин бо фарҳанги ин ё он миллат, ғояҳо ва эҷодиёти муштараки фикрӣ омӯзем. Забоншиносии варзида Э. Сепир мавқеи муҳими методологиеро ба миён гузошт, ки ваҳдат ва вижагии фарҳанг ва забонро ифшо мекунад: «фарҳангро метавон ҳамчун он падидаи муайян қард, ки чӣ гуна фикр қардани ҷомеаи муайян ва соҳибзабонро муайян мекунад» [9, с. 193-194]. Пас забон ҳамчун шакли дохилии амалишудаи ифодаи фарҳангии воқеият, ҳамчун мундариҷаи забонии табиати концептуалӣ амал мекунад ва фарҳанг ҳамчун раванди азхудкунии воқеият ва ҳамчун омиле, ки ба рушди ҷомеаи башарӣ зерини таъсири мустақими забон таъсир мерасонанд, шинохта бояд шавад.

Пас метавон чунин натиҷа баровард, ки забоншиносии фарҳангӣ – ин як соҳаи мураккаби донишҳои лингвистӣ аст, ки мавзӯи он инъикоси фарҳанги маънавӣ дар забон мебошад.

Концепти «тасвири забонии ҷаҳон» ба таълимоти В. Гумболдт дар бораи «шакли ботинӣ» ва «рӯҳияи мардум» бармегардад. Ин мафҳум муддате фаромӯш шуд, аммо дар даҳсолаҳои охир, омӯзиши «тасвири забонии ҷаҳон» боз диққати олимони ба худ ҷалб

намуд (Апресян 1986 [2]; Брутян 1973 [3]; Колшанский 1990 [6]; Wierzbicka 1992 [12] ва ғайра). Ҳамин тавр, ба гуфтаи В.И. Постовалова, «мафҳуми тасвири забонии ҷаҳон яке аз мафҳумҳои бунёдиест, ки хусусиятҳои инсон ва вучуди ӯ, ҳамкории ӯ бо ҷаҳон ва муҳимтарин шароити мавҷудияти ӯро дар ҷаҳон ифода мекунад» [7, с. 11]. Дар адабиёти соҳавӣ (яъне адабиёт доир ба масъалаҳои забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии когнитивӣ ва забоншиносии зехнӣ), ки дар онҳо манзараи забонии ҷаҳон мавриди истифода қарор гирифтааст, хусусиятҳои ҷаҳонбинӣ ва идрок нишон дода шудаанд; он метавонад объективӣ ва субъективӣ, умумӣ ва инфиродӣ, илмӣ ва амалӣ, воқеӣ ва мифологӣ, ҷаҳонӣ ва маҳдуд, яклухт ва маҳаллӣ ва ғайра бошад.

Ҳудуди байни тасвири забонии ҷаҳон ва тасвири концептуалии ҷаҳон ноустувор ва номуайян аст. Таносуби онҳоро ба тариқи зайл ифода кардан мумкин аст: қисми шифоҳии дониш дар бораи ашёву падидаҳои олами атроф ва хосиятҳои хоси онҳо тасвири забонии ҷаҳон аст. Тасвири концептуалии ҷаҳон ғайримуқаррарӣ, тағйирёбанда ва ноустувор аст. Ҳамзамон он дорои унсурҳои мебошад, ки ҳамдигарфаҳмии одамонро таъмин мекунад. Нақши истисноии забон дар фаҳмиши ҷаҳон бо он далолат медиҳад, ки забон ҷамъоварии таҷрибаи инсонӣ, дониш ва малака таҷрибаи шахсро ба дороии коллективӣ табдил медиҳад ва имкон медиҳад, ки тамоми тасвирҳои ҷаҳонии ҳама даврҳо ба воҳидҳои ягона мутаххид гардонем. «Функцияи муттаҳидгардонии забон аз он иборат аст, ки «пайваस्ताгии замонҳо»-ро ҳамчун анбори таҷрибаи коллективӣ таъмин мекунад» [4, с. 10].

Тадқиқоти мо ба эътиқоди амике асос ёфтааст, ки дар забоншиносии фарҳангии ҷаҳони англисзабон мафҳуми асосии «water/об» вучуд дорад, ки нишоне аз мавқеи марказӣ доштани ин концепт дар ин фарҳанг аст ва ҳамчун яке аз «доимӣҳои фарҳангӣ» баромад мекунад. «Мафҳуме, ки ҳамеша ё ҳадди аққал муддати тӯлонӣ вучуд доштааст, ҳамчун як принсипи доимии фарҳангӣ шинохта мешавад» [10, с. 76]. Ин мафҳум натиҷаи донишҳои чандинасра ва истифодаи амалии этноси англисӣ аст, ки моддаи «water /об»-ро, ки воқеан дар табиат вучуд дорад, ҳамчун унсурҳои ҷудонопазири фарҳанги худ шинохтаанд. Дар шуури мардумони англисзабон мафҳумҳо, ғояҳо, асосотиатсияҳо, арзёбиҳо дар робита бо денотатсияи «water/об» ва хусусиятҳои он ба таври таърихӣ ташаккул ёфтааст ва ба таври фарҳангӣ ифода гардидааст.

Ба гуфтаи А.А. Потебня, «шакли ботинии калима муносибати мундариҷаи тафаккур ба шуур мебошад; он нишон медиҳад, ки чӣ гуна инсон фикри худро мебинад» [8, с. 91].

Дар луғатномаи «Longman Dictionary of English Language and Culture» [15], лексемаи об тафсири зеринро дорад:

Water – n.

1. The most common liquid, without colour, taste, or smell, which falls from the sky as rain, forms rivers, lakes, and seas, and is drunk by people and animals. Пас, лексемаи «water /об» дар маънои якуми номинативии худ ҳамчун «моеъи машҳур, беранг, бемазза, бебӯй, ки дар шакли борон афтода, дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳо ташкил медиҳад, ки барои нӯшидани одамон ва ҳайвонот истифода мешаванд» муайян карда мешавад. Хусусиятҳои зерин фарқ карда мешаванд: 1) «пахншавӣ», 2) «ранг», 3) «мазза», 4) «бӯй», 5) «ба шакли борон афтидан», 6) «ташаккулёбии об», 7) «Барои нӯшидани одамон ва ҳайвонот мувофиқат мекунад».

Тавре ки дар боло қайд кардем, тасвирҳои лингвистии калимаи асосӣ, ки дар маъхазҳои лексикографӣ оварда шудаанд, барои омӯзиши концептҳо муҳиманд. Масалан, маънои баррасишудаи концепти мавриди назарро бо мисолҳои зерин нишон медиҳанд:

1. The prisoner was given only bread and water («муносиб барои нӯшокии ҳадди ақали ибтидоии барои ҳаёт зарурӣ») - об ҳамчун чизи ба осонӣ дастрас фаҳмида мешавад;

2. The hotel has hot and cold running water in each room (ҳарорат, моеъ, шароит);

3. A glass of water (микдор);

4. This reservoir supplies the whole city with water (чизи зарурӣ, аввалиндараҷа);

5. Sea water (оби сифаташ муайян, таркиб);

6. Bathwater (барои оббозӣ истифода мешавад).

Биёед ба таҳлили маъноӣ дуҷуми номинативии лексемаи «water /об»-ро, ки дар луғатномаҳо ҳамчун шоҳиди луғавӣ оварда шудааст, мавриди баррасӣ қарор диҳем: A mass or area of water, such as a lake, ocean, or river. Аз ин таъриф бармеояд, ки лексемаи «water /об» ба маъноӣ дуввумаш 1) миқдори муайян ё масоҳати минтақаи обӣ, 2) шаклҳои ҷамъ шудани об, 3) кӯл, уқёнус ё дарё.

Қисми тасвирии тафсири ин маъноӣ лексемаро ба назар мегирем:

1. Help! He's fallen in the water - барои одамон хатарнок - об ҳамчун чизи хатарнок фаҳмида мешавад;

2. She dived into the water and swam towards him - муҳите, ки инсон ба он даромада метавонад ва дар он ҳаракат карда метавонад;

3. After the flood most of the town was under water - муносибати манфӣ изҳор карда мешавад - қобилияти пур кардан, ғарқ кардан);

4. The goods came by water, not by air - хусусияти функционалӣ, қобилияти ҳаракат кардани нақлиёт;

5. A wide stretch of open water - аломати вусъат;

6. The level of the sea (or of some rivers), at a particular time - сатҳи баҳр (ё баъзе дарёҳо) дар вақти муайян;

7. The boat left at high/low water - аломати баландӣ/пастӣ;

8. Above water - ибораи рехта ё устувор мебошад ба маъноӣ «баромадан аз мушкilot», алахусус дар робита бо вазъи молиявӣ; масалан: The company has not had a very successful year but has managed to keep its head above water.

9. Like water off a duck's back - воҳиди фразеологӣ ба маъноӣ «чизе, ки таъсир надорад, ба қасе таъсир намекунад». Масалан: I must have told him a hundred times, and he always forgets - it's like water off a duck's back.

10. Water on the brain/knee/etc. - моеъ дар мағзи сар, зону ва ғайраҳо, ки дар натиҷаи беморӣ ба вучуд омадаанд;

11. Water under the bridge - ҳодисаҳои дерина ва фаромӯшшуда. Дар ин воҳиди фразеологӣ идеяи маҷозии «ҷараёни вақт» ҳамчун ҷараёни ҳаракаткунандаи об ифода карда мешавад. Ҳодисаҳои гузаштаре баргардонидан мумкин нест.

12. Water, water everywhere, but not a drop to drink - дар ин мисол лексемаи «water /об» маъноӣ «оби баҳр»-ро дорад, бинобар ин оби шӯри баҳрҳо аз сабаби корношоям буданаш баҳои манфӣ гирифтааст.

13. Blow something out of the water - хароб кардани корхона, ширкат ё ташкилот; мисол: I could name a number of Australian wines that could blow the French vineyards out of the water.

Дар шумораи ҷамъ ин лексема маъноӣ зерин дорад.

Waters – n.

1. Sea near or belonging to the stated country- баҳре, ки дар наздикии он ҷойгир аст ё мансуб ба кишвари муайян аст. Масалан: fishing in Icelandic waters.

2. The water of the stated river, lake etc. - об дар дарё, кӯл ва обанбори и муайян. Масалан: This is where the waters of the Amazon flow out into the sea.

3. Water containing minerals supposed to be good for health, which comes up out of the ground from a spring and is drunk at a particular place. Дар ин маъно концепти «water /об» ҳамчун «оби чашмаҳои минералӣ» таъриф шудааст. Масалан: He's taking the waters at Bath. Ибораи рехтаи «take the waters» ба маъноӣ «нӯшидани обҳои шифобахш» истифода мешавад.

4. Still waters run deep - шахси ором ва аксар вақт оне, ки дониш ва ҳиссиёти амиқ дорад. Об ҳамчун як чизи нофаҳмо, таҳқиқнашуда, махфӣ дарк карда мешавад.

Ҳамин тариқ, маъноҳои зерини концепти «water /об»-ро фарқ кардан мумкин аст:

1) моеъе, ки дар шакли борон афтода, дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳоро ташаккул медиҳад, ки барои нӯшидани одамон ва ҳайвонот истифода мешаванд;

2) обанбор;

3) массаи об;

- 4) обанбор;
- 5) сатҳи об;
- 6) чараёни об;
- 7) моеъе, ки дар бадани организмҳои зинда ҳосил мешавад;
- 8) баҳр, ки дар наздикии он ҷойгир аст ё ба давлати муайян тааллуқ дорад;
- 9) оби минералӣ.

Инчунин маъноҳои маҷозии концепти «water /об»-ро чунин дар назар гирифтани мумкин аст:

- 1) чизе, ки ба осонӣ дастрас аст;
- 2) чизи хатарнок;
- 3) чараёни об бо гузашти вақт алоқаманд аст.

Барои муаррифии мукамалтари хусусиятҳои концептуалӣ, маҷозӣ ва арзишии концепти «water /об»-ро дар сарчашмаҳои дигари лексикографӣ дида мебароем.

Дар луғати «Collins English Dictionary» (CED 2000: 1721) таърифи зерини лексемаи «water» дода шудааст:

1. A clear colourless tasteless odourless liquid that is essential for plant and animal life and constitutes, in impure form, rain, oceans, rivers, lakes, etc. It is a neutral substance, an effective solvent for many compounds, and is used as a standard for many physical properties. Formula - H_2O . Дар маънои якуми номинативии лексемаи «water /об» чунин хусусиятҳо фарқ карда мешаванд: 1) «шаффофият», 2) «набудани ранг», 3) «лаззат», 4) «набудани бӯй», 5) «барои олами набототу ҳайвонот зарур», 6) «дар ташкили борон, уқёнусҳо, дарёҳо, кӯлҳо ва ғ.», 7) «барқароршавандагӣ дар табиат», 8) «ҳамчун меъёри хосиятҳои физикӣ амал мекунад».

2. Any body or area of this liquid, such as a sea, lake, river, etc. - ҳама гуна масса ё масоҳати об, масалан баҳр, кӯл, дарё ва ғайра;

3. The surface of such a body or area - сатҳи баъзе кӯлу дарёҳо ё обанборҳо: Fish swim below the water;

4. Any form or variety of this liquid, such as rain - ҳар гуна шакл ё навъи об, ба монанди борон ва амсоли он;

5. High water, low water (ибораи ҷаҳа) оби баланд, оби зиёд: «the moment when the water in a river is at its highest point because of the tide», ибораи «low water» ҳамчун антоними он муайян карда мешавад. Ибораҳои «high water» ва «low water» мутаносибан «авҷи муваффақияти баланд» ва «сатҳи пасттарини руқуд» мебошанд.

6. Any of various solutions of chemical substances in water - ҳама гуна маҳлулҳои гуногуни кимиёвӣ дар об. Масалан: lithia water, ammonia water.

7. a) Any fluid secreted from the body, such as sweat, urine, or tears - ҳар гуна моеъе, ки организм истеҳсол мекунад, аз қабилҳои арак, пешоб ё ашк;

7. b) The amniotic fluid surrounding a fetus in the womb - моеъи амниотикӣ, ки дар бачадони занони ҳомил пайдо мешавад;

8. A wavy lustrous finish on some fabrics, esp. silk. – тобиш ё шикасти нур ва ҷилои баъзе матоъҳо, алахусус, абрешим;

9. The degree of brilliance in a diamond - тозагӣ, шаффофияти сангҳои қиматбаҳо. Масалан: «diamond of the first water» - инсони наҷиб ё ҳунарманд (рус. бриллиант чистой воды);

10. Excellence, quality, or degree – аъло, босифат;

11. Мафҳуми иқтисодӣ (finance) a. Capital stock issued without a corresponding increase in up capital, so that the book value of the company's capital is not fully represented by assets or earning power; b. The fictitious or unrealistic asset entries that reflect such inflated book value of capital - барориши саҳмияҳои сохта, ки капитали асосиро беқурб мекунад;

12. Astrology. Of or relating to the three signs of the zodiac Cancer, Scorpio, and Pisces, ба ин маъно, ки «water /об» дар луғат бо се унсури дигари «air – бод», «earth – хок», «fire – оташ» муқоиса карда шудааст. Дар ин ҳолат, об яке аз чаҳор унсури муайянкардаи файласуфони қадим ҳисобида мешавад.

Пас, дар ин луғат маъноҳои зерини лексемаи «water» таъкид шудаанд: 1) моеъи шаффоф, беранг, бебӯй, ки барои олами наботот ва ҳайвонот муҳим аст, борон, уқёнусҳо, дарёҳо, кӯлҳо ва ғайраҳо ба вучуд меорад; 2) обанбор; обанбор; 3) сатҳи об; 4) борон; 5) сатҳи об; 6) маҳлулҳои кимиёвӣ дар об; 7) моеъе, ки организм ба вучуд меорад, аз қабилӣ арақ, пешоб ё ашк; 8) тобиши дурахшон дар матоъ; 9) тозагӣ, шаффофии санги қиматбаҳо; 10) аъло, сифати баланд; 11) воситаҳои асосие, ки бо барориши иловагии сахмияҳо беқурб шудаанд; барориши сахмияҳои сохта, ки капитали асосиро беқурб мекунад; 12) яке аз чор унсури муайянкардаи файласуфони қадим.

Муайян кардани ин маъноӣ концептуалӣ далели аҳамияти тасвирҳои луғатӣ дар омӯзиши мафҳумҳо дар маъхазҳои лексикографӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти лексикографӣ маъноҳои зиёди номинативӣ ба сохтори семантикии лексемаи полисемантикии «water /об» дар замони ҳозира дохил карда шудааст. Гузашта аз ин, ҳар як маъно мустақиман ё ғайримустақим ба маъноӣ асосии номинативии концепти додашуда ишора мекунад, ки натиҷаи бознигарии он мебошад. Ҳамаи ин маъноҳои интиҳобшуда дар омӯзиши мафҳум муҳиманд, зеро онҳо хусусиятҳои асосии концептуалии онро дар бар мегиранд.

Адабиёт

1. Алефиренко, Н.Ф. Культура и языковое сознание / Н.Ф. Алефиренко // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы I междунар. науч. конф., Тамбов, 22-24 апреля 2004. - Т.2, - М.-Тамбов, 2004. - С. 56-62.
2. Апресян, Ю.Д. Дейксис в лексике и фаммашке и наивная модель мира / Ю.Д. Апресян // Семиотика и информатика-Вып. 28. - М., 1986. - С. 5-33.
3. Брутян, Г.А. Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Филос.науки. - 1973. -№1. -С. 108-111.
4. Верещагин, Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. - М.: Русский язык, 1983. - 186 с.
5. Гачев, Г.Д. Иациональные образы мира. Космо-Психо-Логос / Г.Д. Гачев.-М., 1995. - 480 с.
6. Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. - Паука, 1990. - 103 с.
7. Постовалова, В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В.И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. - М.: Паука, 1988. - С. 8-69.
8. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. - 4.1. - М.: Просвещение, 1964. - С. 136-142.
9. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. - М.: Прогресс, 1993. - 656 с.
10. Степанов, Ю.С. Семиотика концептов / Ю.С. Степанов // Семиотика: Антология. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. - С. 603-612.
11. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. - М.: Слово, 2000. - 264 с.
12. Weirzbicka, A. Semantics, culture and cognition. Universal human concepts in culture-specific configurations / A. Weirzbicka. - N.Y.,
13. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / Dr. E. Klein. - Amsterdam, London, N.Y. - Vol. I, II, 1967.
14. Apperson, G.L. English proverbs and proverbial phrases: A Historical Dictionary / G.L. Apperson. - London, Toronto, N.Y., 1929. - 72 p.
15. Longman Dictionary of English Language and Culture. - Harlow: Longman, 2000. - 1568 p. (LDELС).
16. Oxford Illustrated Encyclopedia: в 9 т. - Т. 1. Физический мир. / Под ред. В. Фукс. - М.: Инфра-М. Весь мир, 2000. - 370 с.
17. Oxford Illustrated Encyclopedia: в 9 т. - Т.2. Мир природы / Под ред. М. Ко. - М.: Инфра-М. Весь мир, 1999. - 397 с.

МАРЗИ МАЪНОИИ КОНСЕПТИ «WATER / ОБ» ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мавзуи омӯзиши ин мақола концепти «water об» дар тасвири забони мардумони англисзабон мебошад. Ҳамчун мавзуи омӯзиш, тасвири рамзӣ ва арзиши тавсифи концептуалии концепти мавриди назар дар фарҳанги забони англисҳо ба назар гирифта шудааст.

Яке аз самтҳои аз ҳама ғаъолтарин рушдкунандаи забоншиносии муосир моделсозии забоншиносии фарҳангии забонҳо мебошад; Ҳамзамон, бисёр масъалаҳои ин соҳа, аз ҷумла, омӯзиши намудҳои гуногуни концептҳои фарҳангӣ ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд.

Об ҳам барои як фарди алоҳида ва ҳам барои кулли халқият ва умуми мардум аҳамияти калон дорад. Барои мардуми англисзабон об- манбаи ҳаёт, ҷузъи ҷудонашавандаи муҳити зист ва ғаъолияти рӯзмарраи одамон, унсури қавӣ ва тавоно мебошад, ки қобилияти дигаргун кардани ҳаёти инсонро дорад. Об дар ташаккули фарҳанги мардуми англисзабон, вобаста ба шароити табиӣ ҷуғрофӣ ва таҳаввули таърихӣ нақши хеле муҳимро бозидааст. Ҳамзамон, омӯзиши муносибати байниҳамдигарии табиат ва фарҳанг ҳамчун ду ҷузъ ба ҳам алоқаманди ҷаҳони концептуалии мардуми англис омӯзиши амиқи минбаъдaro тақозо мекунад.

Мафҳумҳои концептуалии «wate /об» дар худ як ташкили мураккаби зеҳниро ифода мекунад, ки дар таркиби он дар шуури англисзабон тавсифҳои концептуалӣ ва арзишӣ дохил мешаванд. Ин концепт дар байни концептҳои забони англисӣ, ҷузъҳои тимсолию тасвирӣ, рафторӣ ва арзиширо ташкил намуда истода, мавқеи калидиро (марказиро) ишғол мекунад.

Дар мақолаи мазкур мақсади омӯзиши фарогири забоншиносию фарҳангии концепти «wate /об» дар шуури мардуми англисзабон баррасӣ шудааст.

***Калидвожаҳо:** об, концепт, забон, забоншиносӣ, забоншиносии фарҳангӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, семантика, доираи семантикӣ.*

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «WATER / ВОДА» В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Предметом данной статьи является лингвокультурный концепт «water /вода» в национальной языковой картине мира англоязычных народов. В качестве предмета изучения рассматриваются образные и ценностные концептуальные характеристики данного концепта в английской языковой культуре.

Одним из наиболее активно развивающихся направлений современной лингвистики является лингвокультурное моделирование языка; в то же время многие вопросы этой области знаний остаются недостаточно изученными, включая исследования различных типов культурных концептов.

Вода играет как для отдельного человека, так и для целых народов чрезвычайно важную роль в жизни. Для англоговорящего этноса вода является источником жизни, неотъемлемая часть среды обитания и жизнедеятельности человека, мощная, грозная стихия, способная оборвать человеческую жизнь. Вода сыграла очень важную роль в формировании культуры в силу природно-географических и исторических условий жизни английского народа. В то же время изучение взаимосвязи природы и культуры как двух неразрывно связанных компонентов в концептуальной картине мира британцев требует дальнейших исследований.

Лингвокультурный концепт «wate /вода» представляет собой сложное ментальное образование, в составе которого в англоязычном сознании выделяются образные, концептуальные и ценностные характеристики; этот концепт занимает ключевое место в сфере концептов английского языка, формируя образные, поведенческие, ценностные компоненты менталитета носителей английского языка.

В настоящей статье ставится цель комплексного лингвокультурологического исследования концепта «wate /вода» в англоязычном сознании.

Ключевые слова: вода, концепт, язык, языкознание, лингвокультурология, английский язык, таджикский язык, семантика, семантическое поле.

THE SEMANTIC FIELD A CONCEPT OF "WATER" IN ENGLISH

Subject of this article is the linguocultural concept "water" in a national language picture of the world of the English-speaking people. As a subject of studying conceptual, figurative and valuable characteristics of this concept in the English culture of language are considered.

Linguocultural modeling of language is one of the most actively developing directions of modern linguistics; at the same time many questions of this area of knowledge including a research of various types of cultural concepts, remain insufficiently studied.

Water plays an extremely important role in lives both the certain person, and the whole people. For the English ethnos water is a source of life, an integral part of the habitat and activity of the person, the powerful, terrible elements capable to tear off human life. Owing to natural and geographical and historical living conditions of the English people water played very important role in formation of its culture. At the same time studying of relationship of the nature and culture as two inseparably linked components in a conceptual picture of the world of British demands further researches.

Linguocultural concept of "water" represents difficult mental education as a part of which in the English language consciousness figurative, conceptual and valuable characteristics are distinguished; this concept takes the key place in sphere of concepts of English, forming figurative, behavioural, valuable components of mentality of native speakers of English.

In the present article the purpose of a complex linguoculturological research of a concept "water" in the English language consciousness is set.

Keywords: water, concept, language, linguistics, cultural linguistics, English, Tajik, semantics, semantic field.

Сведения об авторе: Каримов Хушруз Шомирзоевич – докторант (PhD) 3-го курса кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

Information about the author: Karimov Khushruz Shomirzoevich – 3rd year doctoral student (PhD) of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory of the Sotim Ulughzoda Tajik state Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ НОМИ ДАРАХТОНИ МЕВАДОР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Каюмова С.Ҷ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мусаллам аст, ки қавму қабилаҳои олмонӣ ва тоҷикон аз қавмҳои деринаи ориёӣ маҳсуб ёфта, урфу одат ва суннату анъанаҳои бо ҳам доранд, ки то айни замон ҳифз шудаанд. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки вобаста ба шуғли мардум дар забон калимаву истилоҳоти зиёд пайдо шуда, ҳар яке аз онҳо дар забон мавқеи муайянро ишғол намуда, тавассути забон аз насл ба насл интиқол меёбанд. Чи тавре ки дар китоби “Забони миллат - ҳастии миллат” Пешвои муаззами миллат овардааст: “Забон муҳимтарин унсури бақои миллат буда, оини рӯзгори гузаштаву ҳозира ва маҷмуи тафаккури андешаи халқ ба ҳисоб меравад ва яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои мероси гузаштагон барои наслҳои оянда арзёбӣ мегардад [9, с. 5].

Боғдорӣ ҳам пешаи кӯҳани мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, фарогири калимаву истилоҳоти зиёд мебошад, ки ҳар яке аз онҳо хусусиятҳои луғавию семантикии худро соҳиб мебошанд. Зикр кардан ҷои аст, ки калимаи “боғ” дар забони тоҷикӣ доираи интишори васеъ дошта, муродифҳояш калимаҳои *равза, равзагоҳ, фирдавс* ба шумор мераванд. Ин калима дар луғат чунин тафсир шудааст: боғ – майдони сабзу хуррам, ки дар он бутта, дарахтони меваю бемева, тоқ ва гулҳои рангоранг мерӯянд [11, с.207].

Инчунин, дар забони олмонӣ калимаи “боғ - der Garten” таҷума шуда, мувофиқи луғати профессор И. В Рахманова муродифҳояш калимаҳои *der Obstgarten, der Gemusegarten, der Landschaftsgarten, die Grunanlage, die Grunflache, der Lustgarten, schooner Garten, schattiger Garten, soniger Garten, verwilderter Garten, vernachlassiger Garten* ба ҳисоб мераванд, ки аз пурғановат будани забони олмонӣ дарак медиҳанд [6, с.331].

Пас аз соҳибистиклол гаштанамон мо имконияти зиёд пайдо намудем, ки ҳамаи суннату анъанаро, ки аз гузаштаганамон ба мо ба мерос монда буданд ба пуррагӣ риоя намуда, тавассути ин таркиби луғавии забонамонро бою ғанӣ гардонем. Боғдориро ҳам, агар анъанаи деринаи тоҷикон гӯем, ғалат намекунем. Истиклоли миллати деринатаърих пас аз он ҳама поймолсозии манфиатҳои миллии парчами озодӣ ва истиклолро дар қалби Осиё, дар яке аз минтақаҳои пурҷӯшу хурӯши сиёсати ҷаҳонӣ барафроста, ҷойгоҳи шоистаи ҳешро дар сиёсату иқтисод ва фарҳанги ин ҷавзаи азими тамаддунҳо ба даст овард [8, с.5].

Боғдорӣ шуғли қадимаи тоҷикон ба ҳисоб рафта, дар китоби Авесто муқаддасии дарахтони меваю тоқ зикр ёфтаанд. Бино ба маъхазҳои таърихӣ аҷдоди тоҷикон дар давраи подшоҳони Юнону Бохтар ва аҳди Кӯшонӣ ба бунёди боғ машғул буданд. Дар Осиёи Марказӣ Тоҷикистон яке аз мамлакатҳои қадимтарин дар соҳаи боғдорӣ ба шумор меравад. Кишоварзӣ яке аз манбаҳои асосии рӯзгузаронии мардуми ин диёри аграрӣ ба шумор меравад. Дар ин ҷо чунин омилҳои агроэкологии мамлакат, ба монанди давомнокии рӯз, пасту баланд шудани ҳарорат дар давоми сол, инчунин, консентратсияи баланди нурҳои ултрабунафши офтоб боиси таъсир расонидан ва дигаргун гаштани бисёре аз нишонаҳои морфологӣ ва ирсии набототу ҳайвонот дар Тоҷикистон мегарданд. Аз ин сабаб Тоҷикистон ватани пайдо гаштани чунин зироатҳо аз қабил гандум, пиёз, сирпиёз, лубиёгӣҳо, харбуза, мевагӣҳо ва дигар зироатҳо ба шумор меравад.

Боғдорӣ аз қадимулайём шуғли асосии тоҷикон аст. Ба парвариши дарахтони мевадиханда аҷдодони қадимаи тоҷикон, яъне суғдиён, бохтариҳо, сақоӣҳо ва ғайра машғул буданд. Мувофиқи маълумоти Курсий Руф (ҳамзамони Искандари Мақдунӣ) табиати Бохтар гуногун ва баҳри боғдорӣ хеле мувофиқ будааст. Бохтариҳо анвои мухталифи дарахтони мевадихандаро мепарвариданд ва дар замони худ шуҳрати оламшумул доштанд.

Ба ақидаи олими набототшинос М. Г. Попов (1893-1955), ки дар таҳқиқи анвои меваҷоти водии Зарафшон саҳми назаррас дорад, дар қаламрави тоҷикия (мавзёҳои тоҷикнишини Осиё) 2000 сол қабл навъҳои хел ба хели дарахтони мевадиханда мерӯйданд.

То давраи истилои арабҳо ва муғулу туркҳо мардуми Балх, Марв, Ҳирот, Бухоро, Хоразм, Хатлон, Ҳисор, Рашту Дарвоз, Тошкент, Хучанд ва шаҳрҳои водии Фарғона, Қофаристону Қошғар боғдор буданд. Ба ин гуфтаҳо навъи дастпарвару худрӯйи зардолу, бодом, чормағз, тут ва шафтолу (хоса анҷиршафтолу), ки то ҳол дар нишебиҳои қаторкӯҳҳои Қаротегину Дарвоз, Чатқалу Фарғона, Ҳисор, Боботоғ, Тиёншон, қисми ғарбии Котепдоғ, Помиру Олой фаровонанд, далолат мекунад.

Дар замони Подшоҳии Бохтар (асрҳои 2-3 то милод) дар Истаравшан боғдорӣ хеле пеш меравад. Дар аҳди Кӯшонӣён (асри 1 то милод – асри 1 милод) бино ба маълумоти маъхазҳо ва ҳафриёт кишоварзон баробари ғаллакорӣ ба боғу тоқдорӣ низ шуғл доштанд. Дар натиҷаи ҳафриёти Балаликтеппа (дар наздикии деҳаи Анҳори вилояти Сурхандарё) донакҳои шафтолу, зардолу, олу, пӯчоки чормағз, pista, бодом ёфт шудаанд, ки шаҳодати дар ин мавзёҳо аз қадим вучуд доштани боғдорӣ мебошад. Гарчанде дар мадди назар чунин намояд, ки ҳамаи калимаву истилоҳоте, ки бо номи меваҳо иртибот дорад ба соҳибзабонон фаҳмост, аммо дар забони тоҷикӣ унсурҳои вучуд доранд, ки дар айни замон ба насли наврас нофаҳмост. Масалан, ибораи “нуқли бодомӣ - бодоме, ки ба шакар гиранд бар як қиёс як қиёс нуқли pistaгӣ”, ки дар гузашта мавриди истифода қарор доштааст [10, с. 209].

Мусаллам аст, ки дар асрҳои IX – X дар вожаҳои зироатии Осиёи Марказӣ боғдорӣ нисбат ба давраҳои гузашта бештар тараққӣ кард. Дар боғҳо зардолу, шафтолу, себ, нок, бихӣ, олуча, олу, анор, анҷир, чормағз, бодом парвариш мекарданд. Бо маводи ғизоӣ таъмин кардани инсон бидуни истеҳсоли мева ғайриимкон аст. Ба истеҳсоли меваву ғуҷуммева яке аз соҳаҳои асосии кишоварзӣ – боғдорӣ машғул мебошад. Мева баҳри саломатии инсон аҳамияти калон дорад. Бинобар ин, ҳар як одам бояд дар давоми сол камаш 100 кг мева истеъмол намояд. Талабот ба мева беш аз пеш меафзояд.

Таъминоти аҳоли ба мева дар ҳама мавзёҳои ҷумҳурӣ як хел нест ва дар ин бобат душвориҳои зиёде пеш меоянд.

Яке аз сабабҳои он имконнопазир ё душвор будани парвариши дарахтони мева дар навоҳии шароити иқлимаш номусоид мебошад. Аз як ноҳия ба ноҳияи дигари дурдаст бо душворӣ кашонда шудани мевачот низ аз ҷумлаи мушкилиҳоест, ки садди бо мева таъмин кардани аҳоли мешаванд. Бисёр меваҳо барои кашондан нобобанд ва хароҷоти бисёреро талаб мекунанд.

Бинобар ин, боғдорӣ бояд дар мавзёҳои шароити иқлимашон мусоид ва ба марказҳои саноатӣ наздиктар ривож дода шавад [7, с. 4-5].

Бояд таъкид кард, ки ривочи боғдорӣ на танҳо омили асосии рушди ин соҳа ба ҳисоб рафта метавонад, инчунин, боиси зиёд гаштани калимаву истилоҳоти ин соҳа шуда метавонад. Инро дар мисоли “Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ” дида метавонем, ки танҳо номгӯи анвои ангур якҷад вожаҳои истилоҳотро ташкил медиҳанд: тойфи калон, тойфи майда, чавз, нимранг, ҷумурғонӣ, зангбанд, ҳусайни сурх, ҳусайни сурхи калон, кадуҳусайнӣ, калтаҳусайнӣ, ҳусайни акрамхӯчагӣ, овак, ла(ъ)лӣ, фаҳрӣ, чиликӣ, чилики сурх, чилики сафед, кишмиши сиёҳ, кишмиши зард, резон, дили кафтар, бедон, бедони сурх, дарозак, нӯлӣ, шакарангур, ангури даштӣ ва ғ [1, с. 106-107].

Дар забони тоҷикӣ калимаву истилоҳоти зиёди ин бахш вучуд дорад, ки бевосита ба амали шахс равона карда шудааст. Парвариши дарахтон ва ба воситаи пайванд ба вучуд овардани навъҳои гуногуни меваҳо боиси пайдо шудани истилоҳоти нави ин соҳа шудаанд. Вожаҳои *олучагелос*, *анҷиршафтолу*, *шафтолуи лучак*, *хурмо* зимни пайванди олучаю гелос, шафтолову анҷир, шафтолову зардолу ва челон аз ҷониби боғпарварон ба вучуд омадаанд.

Инчунин, дар забони тоҷикӣ вучуд доштани вожаҳои истилоҳоти “дарахтони босамар” ва “дарахтони бесамар” низ ба ҷашм мерасад, ки муодилашон ибораҳои “дарахтони мевадиханда” ва “дарахтони меванадиханда” шуда метавонанд [3, с. 127].

Вобаста ба навъи парвариши дарахтони мевадору бемева калимаи “боғ” дар забони тоҷикӣ ва олмонӣ ба гурӯҳҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешавад:

1.Номгузории боғҳо аз рӯйи вазифаашон: боғҳои саноатӣ *der industrie Garten*, *боғи мактабӣ* - *der Schulgarten*, *боғи коллексионӣ* *der kollektion Garten*, *боғи ниҳолпарварӣ* - *der Zuchtgarten*, *боғи селекционӣ* - *der Selektiongarten*, *боғи ботаникӣ* - *botanischer Garten*.

Мусаллам аст, пайдоиши ҳар яке аз ин ибораҳо бо чизе вобастагӣ доранд. Масалан, барои боғ заминҳои хокаш ковоку нарм чудо карда мешавад. Ин заминҳо бояд аз намакҳои зарарнок, хусусан, аз намакҳои хлорид ва фосфор орей бошанд. Ҳангоми обмонӣ (дар давраи нашеств) ҳоки беҳи дарахтони беҳосил ва навбар бояд то умқи 30-50 ва дарахтони ҳосилдеҳ 80-100 см нам гирад. Дар ниҳол хонаҳо аз тухм (донак) ё қаламча ниҳоли ҳасак парварида, онҳоро ба таври дилхоҳ пайванд мекунад. Пайдоиши иборати *боғи саноатӣ*, ки аз рӯйи ин тарзи нигоҳбонӣ робитаи зич дошта, боиси пайдо шудани истилоҳоти “*боғҳои саноатӣ*” гашта тавонистааст. Истилоҳоти “*боғҳои коллексионӣ*” ва “*боғҳои селекционӣ*” аз сабабе ба вучуд омадаанд, ки дар муассисаҳои таҳқиқотии илмӣ бо мақсади рӯёнидани навъҳои нави дарахтон, беҳтар намудани навъҳои мавҷуда ва ғайра бунёд мекунад.

Истилоҳи “*боғҳои ботаникӣ*” дар заминаи муассисаҳои таҳқиқотӣ ва фарҳангию маърифатие, ки дар онҳо рустаниҳои маҳал ва дигар кишварҳоро мебарваранд, пайдо гардидааст.

2. Номгузории боғҳо вобаста ба фарогирии масоҳат: *боғи садгектара* - *der hunderthektar Garten*, *боғи панҷгектара* - *der funfhektar Garten*, *боғи даҳгектара* - *der zehnehktar Garten*, *боғи панҷоҳгектара* - *der funfzighektar Garten* ва ғ.

3. Номгузории боғҳо вобаста ба тарзи бунёди онҳо дар замин: *боғи шуршок* - *der Salzboden Garten*, *боғи хушхок* - *der Trockenboden Garten*, *боғи таршок* - *der Nassboden Garten*, *боғи хокаш серҳосил* - *der Fruchtbareboden Garten*, *боғи хокиш камҳосил* - *der Unfruchtbareboden Garten*, *боғи хокаш ковок* - *der Hohlboden Garten* ва ғ.

4. Номгузории боғҳо вобаста ба замони пухта расидани мева: *боғи зимистона* - *Der Wintergarten*, *боғи баҳорӣ* - *der Fruhlingsgarten*, *боғи тобистона* - *der Sommergarten* ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ ибораҳои антонимии дарахтони мевадор ва дарахтони бемева вучуд доранд, ки дар забони олмонӣ низ ин гурӯҳи калимаҳо ба назар мерасанд. Инчунин, дар забонҳои муқоисашаванда дарахтони мевадору бемева дорои синонимҳои зиёд мебошанд, ки чанде аз онҳоро чун намуна оварда метавонем:

1.Синонимҳои дарахтони бемева - *unfruchtbare Baume*: *маҷнунбед/ зарбед; терак/ сафедор* - *die Platane*; *сафедор, испедор, терак* - *die Pappel*; *маҷнунбед, бед, бедӣ муваллаҳ* - *die Trauerweide*; *арча/ сӯзанбарг/ ҳамешаабз/ бурс* - *die Fichte/ die Tanne/ der Wacholder*; *сарв, азизон, санавдар* - *die Fohre* ва ғ. [14, с. 34-36].

2. Синонимҳои дарахтони мевадор: *санҷид/ ҷигда* - *die Quitte биҳӣ, биҳӣ/ себбиҳӣ* - *die Apfelquitte*; *нокбиҳӣ* - *die Birnequitte*; *олуҷа/ турушак; олу/ олуболу* - *die Sauerkirsche*; *гелоси туруш-, süsskirsche*; *гелоси ширин-, die Kirschpflaume* ва ғ. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки калимаи *санҷид* дар забони адабӣ нисбат ба ҷигда серистеъмол буда, аммо дар забони умумиғуфтугӯӣ калимаи *ҷигда* серистеъмол аст:

Дар “Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ” муодили калимаи “ҷигда”, воҳиди луғавии “санҷид” оварда шудааст: Бибӣ, гушна мондам, - гӯем, модарам як каф орди зирбондашуда, ё аз сандуқ камтар зардолу, ё ки санҷид-ҷигда гирифта медихаду худааш гиря мекунад. (Сотим Улуғзода) [4, с. 178].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи “санҷид” чунин тафсир шудааст: Мевае аз чинси унноб, ки мағзаш сафеду ордмонанд буда, пӯсти сурху нозук дорад [12, с. 192].

Ин калимаҳо номи растанӣ – дарахт буда, аз ҷиҳати маъно фарқ надоранд. Масалан, калимаи *арча* дар забони адабии ғуфтугӯӣ нисбат ба *бурс* серистеъмол аст, вале дар забони адабии китобатӣ бештар *бурс* ба кор бурда мешавад. Чашм мекушоед ... шохҳои дарахтони худрӯи кӯҳӣ монанди арча (*бурс*), илғай (*юлғун*), чормағз ва писта ба якдигар печида... (Садриддин Айнӣ)) [3, с. 17].

Вобаста ба зиёд будани навъҳои дарахтони мевадор дар забонҳои муқоисашаванда онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тасниф карда метавонем:

1.Номи навъҳои дарахтони себ:

А) дар забони тоҷикӣ: *дарахти себи хубонӣ, дарахти себӣ сурх, дарахти себи зард, дарахти себи кӯҳӣ, дарахти себи розмарин, дарахти себи смиринка ва ғ.*

Б) Дар забони олмонӣ: *Carola Apfelbaum* (дарахти себи карола), *Holsteiner Cox Apfelbaum* (дарахти себи голштейн кокс), *Pinova Apfelbaum* (дарахти себи пинова), *Pilot Apfelbaum* (дарахти себи пилот), *Rebella Apfelbaum* (дарахти себи исёнгар), *Renewa Apfelbaum* (дарахти себи навкарда), *Jakob Fischer Apfelbaum* (дарахти себи Якоб Фишер), *Geheimrat Dr Apfelbaum. Oldenburg* (котибаи директори Олденбург *Apfelbaum* (як навъ дарахти себе мебошад, ки аз соли 1897 дар демалиген дар идораи олии нигоҳубини дарахтони мевадиханда парвариш карда мешавад), *Altlaender Apfelbaum* (дарахти себи мамлакатҳои кӯҳна), *Pfannkuchenapfel Apfelbaum* (дарахти себи блин), *Baumanns Rennete Apfelbaum* (дарахти себи ренет бауман), *Rote Sternrenette Apfelbaum*, (дарахти себи ренети сурхи ситорагӣ), *Discovery Apfelbaum* (дарахти себи кашфшуда), *weisser Klarapfel Apfelbaum* (дарахти себи сафеди тоза), *Alkmene Apfelbaum* (дарахти себи алкмен), *Roter Boskoop Apfelbaum* (дарахти себи ротер Боскоп), *Granny Smith Apfelbaum* (дарахти себи Грэнни Смит), *Ideared Apfelbaum* (дарахти себи айдаред, як намуди себ аз Москва) *Ontario Apfelbaum* (дарахти себи онтарио) ва ғ. [15, с. 192].

Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки аз сабаби он ки себ меваи дӯстдоштаи мардуми Олмон ба ҳисоб рафта, қариб 2000 сол пеш парвариш карда мешуд, аз ин лиҳоз, дар Олмон дарахтони зиёди навъҳои гуногуни себ парвариш карда мешавад.

2.Номи навъҳои дарахтони олуҷа:

А) Дар забони тоҷикӣ *дарахти олуҷаи кӯҳӣ, дарахти олуҷаи зард, дарахти курсултон, дарахти олу болуи сурх, дарахти одлуболуи зард, олуболуи сабз* ва ғ. Мушоҳидаҳо собит намуданд, ки ба ғайр аз калимаву истилоҳоти овардашудаи ифодакунанда номи анвои олуҷа дар забони тоҷикӣ баъзе калимаҳои мавҷуданд, ки аз давраҳои аввали рушди забонамон сарчашма мегиранд, Масалан, дар луғат калимаи “олуҷа” дар шакли “олунҷ” оварда шудааст, олунҷ- олуҷаро гӯянд ва он меваест маъруф [5, с. 60]. Муҳаққиқи лексикаи лаҳҷаи Тағнов Н.Гадоев шакли лаҳҷавии як навъи олуҷаро капсултон номидааст [2 с. 83].

Б) Дар забони олмонӣ: *Kirschpflaume oder Turkenkirschebaum*– (дарахти олу, гелос ё гелоси туркӣ), *Feuerlandkirschenbaum* – (дарахти олуи коиуэ), *Chilenische Kirschenbaum* (дарахти олуи чилигӣ), *Kornelkirschbaum* (дарахти гелоси доғ), *Tollkirschbaum*, (дарахти олуи шобезак ё белладона).

3. Номи дарахтони гелос:

А) Дар забони тоҷикӣ *дарахти гелоси майда, дарахти гелоси калон, дарахти гелоси сурх, дарахти гелоси зард, дарахти олуҷагелос, дарахти гелоси сиёҳ* ва ғ.

Б) Дар забони олмонӣ *Vogelkirsche oder Susskirschbaum* (*prunus avium*) (дарахти гелос ё гелоси ширин), *Sauerkirschbaum* (дарахти гелоси турш), *Spatbluhende Traubenkirsche oder Amerikanische Kirschbaum* (*Prunus serotina*) (дарахти гелоси парранда ё гелоси Америкоӣ), *Japanische Blütenkirschbaum* /*Prunus serrulata* (дарахти гелоси маҳин аррашуда), *gewohnliche Traubenkirschbaum* /*Prunus padus* (дарахти гелоси паррандаи муқаррарӣ), *Lorbeerkirsche oder Kirschlorbeerbaum* /*Prunus laurocerasus* (дарахти гелоси шифобахши лавр) ва ғ

4.Номи навъҳои дарахтони нок:

А) Дар забони тоҷикӣ *дарахти ноки рарз, дарахти ношпӯтӣ, дарахти фалланоқ, дарахти ноки сабз* ва *дарахти ноки зард.*

Б) *Conference Birnebaum* (дарахти ноки конференция), *Alexander Lucas oder Williams Christ Birnebaum* (дарахти ноки Александр Лукас ё Вилиям Христ), *Gellerts Birnebaum* ё *Kostliche von Charneux* (дарахти нок бо селлюлозаи маҳини маҳсули авакадои Геллерт ё маззаи чорноикс) ва ғ [15 с. 33]

5. Номи навъҳои дарахти биҳӣ:

А) Дар забони тоҷикӣ *дарахти биҳиш сабз, дарахти биҳиш зарад, дарахти себи биҳӣ, дарахти биҳиш калон , дарахти биҳиш майда* ва ғ.

Б) Дар забони олмонӣ: *die Quittebaum* (дарахти бихӣ) *der Apfelquittenbaum* (дарахти себи бихӣ), *der Birnenquittenbaum* (дарахти нокбихӣ).

6.Номи дарахтони зардолу:

А) Дар забони тоҷикӣ *дарахти зардолуи қандак, дарахти зардолуи фалғарӣ, дарахти зардолуи айний, дарахти зардолуи талхак, дарахти зардолуи ширинак* ва ғ.

В) Дар забони олмонӣ *Alexandrinische schwarze Marillebaum* (дарахти зардолуи сиёҳи Александрий), *Ananas Marillebaum* (дарахти зардолуи ананасӣ), *der Baum der Apricose von Nancy* (дарахти зардолуи Нэнси), *Bergeron Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи бержерон), *Fruhe Rosenmarillebaum* (дарахти зардолуи гулобии пешпазак), *Grosse Fruhaprikosenbaum* (дарахти зардолуи калони пешпазак), *Hargrand Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи Харгранд), *Heidesharmer Fruhe Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи Хайдесхаймери пешпазак), *Klosterneuburger Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи намуди анъанавии зардолу бо тамби аъло), *Konigsaprikosebaum* (дарахти шохзардолу), *Kuresia Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи курезия), *Luizet Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи Луизе), *Marena Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи брүнетка), *Mombacher Fruhe Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи момбахери пешпазак), *Niedersulzer Pfirsichmarillebaum* (зардолу шафтолуи паст-сулзер), *Orangered Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи сурх афлесун), *Schmelzende von Gaweinstal Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи гудохтаи гавайншта), *Temperaode Vila Franca Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи темпераои Вили Франк), *Ungarische Beste Aprikosenbaum* (дарахти зардолуи беҳтарин Вангар), *Vinschger Marillebaum* (Виншгер марил) ва ғ.

7. Номи дарахти анор *дарахти анори пешпазак, дарахти анори дерпазак, дарахти анори августӣ, дарахти анори сиёҳдона, дарахти анори сурхдона.* Дар забони олмонӣ дарахти анор др шакли “*Der Granatapfel*” арзи вучуд дорад.

8. Номи дарахтони чормағз *дарахти чормағзи кӯракӣ, дарахти чормағзи қоғатак, дарахти чормағзи сиҳмағз ва дарахти чормағзи сафедмағз* ва ғ. Чормағзҳо ба гурӯҳи растаниҳои фойданок ва хӯрокҳои солим дохил мешавад, махсусан, кислотаҳои равғани чормағзҳо. Қайд кардан зарур аст, ки чормағзҳо қобиляти фикррониро мустақкам кардан доранд.

Намудҳои муҳимтарини чормағзҳо дар забони олмонӣ инҳо мебошанд. *Der Erdnussbaum* (дарахти чормағзи заминӣ), *der Hasselnussbaum* (дарахти чормағз, дарахти чормағзи даштӣ), *der Kokosnussbaum* (дарахти чормағзи норчил, дарахти ҷавзи хиндӣ), *der Macadamia Nussbaum* (дарахти чормағзи Македония), *der Maronibaum* (дарахти шохбулутӣ тухмӣ), *der Paranussbaum* (дарахти чормағзи бразилиягӣ, *дарахти чормағзӣ америкаи ҷанубӣ*), *der Pekannussbaum* (дарахти чормағзи pekan), *der Wallnussbaum* (дарахти чормағз) ва ғ.

9.Номи дарахтони шафтолу *дарахти шафтолуи лучак, дарахти шафтолуи кулчашафтолу, дарахти шафтолуи сурх дарахти шафтолуи очагӣ* ва ғ.

Дар забони олмонӣ дарахти шафтолуҳоро ба 4 гурӯҳи калон чудо мекунам, ки боз онҳо якҷанд намуди дигарро дар бар мегиранд.

Weisserfleischige Pfirsichsorten: Намудҳои шафтолуи сафедгӯшт:

Benedictine Pfirsichbaum (дарахти шафтолуи бенедиктин), *Franziskus Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи фрэнсис), *Helene Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи хелене), *Priscila Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи прискила), *Wunder von Perm Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи аҷоиботи Перм), *Amsden Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи амсден) ва ғ.

Gelbfleischige Pfirsichsorten: Намудҳои шафтолуи зардгӯшт:

Dixired Pfirsichbaum (дарахти шафтолуи дурага), *Proskauer Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи Проскауэр), *Redhaven Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи редхейвен), *Fairhaven Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи ферхейвен), *Spring Lady Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи хонуми баҳорӣ), *Symphonie Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи симфония), *Avalon Pride Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи мавҷи ифтихор), *Starcrest Pfirsichbaum* (дарахти шафтолуи салиби ситора) ва ғ.

Weinbergpfirsich -Sorten: Намудҳои шафтолуи тоқӣ:

Poysdorferpfirsichbaum (дарахти шафтолуи Пойсдорф), Roterpfirsichbaum (дарахти сурхшафтолу), winzertraum Pfirsichbaum (дарахти шафтолуи орзуи шаробпаз).

Zwergpfirsich -Sorten: Намудҳои шафтолуи пакана:

Crimson Bonfire Pfirsichbaum (дарахти шафтолуи оташи кримсон), Bananza Pfirsichbaum (дарахти шафтолуи ганчи беранҷ), Diamond Pfirsichbaum (дарахти шафтолуи алмос) ва ғ.

10. Номи дарахтони тропикӣ: дарахти лимӯ - der Zitronenbaum, дарахти афлесун - der Apfelsinenbaum, кивӣ - der Kiwibaum, банан - der Bananenbaum, дарахти мандарин - der Mandarinenbaum, дарахти ананас- der Ananasbaum ва ғ

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки баъзе аз истилоҳоти ифодакунандаи номи дарахтон дар вобастагӣ бо ранги онҳо ба зухур омадаанд, ки дар забони олмонӣ низ ин умумият ба назар мерасад, масалан, ибораҳои дарахти себи зард, дарахти себи сабз, дарахти себи сурх.

Дар забони олмонӣ намунаҳои зерин ба назар мерасанд: *die blaue Weintraube*- ангури кабуд, *die Sauerkirschebaum*- дарахти олуболуи турш, *die rote Johannisbeere*-қоти сурх, *die schwarze Johannisbeere*-қоти сиёҳ

Инчунин, ибораҳои ифодакунандаи номи дарахтони мевадоре низ ба ҷашм мерасанд, ки бо макони пайдошудаи онҳо иртибот доранд: *ангури дашобод*, *зардолу айни ноки парз*. *Калимаву истилоҳоте ба ҷашм мерасанд, ки бо замони пухта расидани онҳо иртибот доранд: анори пешпазак, анори дерпазак ва ғ.*

Ҳангоми таҳлили хусусиятҳои забони номгӯи дарахтони мевадор дар забони олмонӣ ҳаминро муайян намудем, ки худӣ вожаи “*Die Frucht*” дар забони олмонӣ ифодакунандаи мафҳуми “мева” буда, дар забони олмонӣ аксарияти номҳои меваҳо чинси занона мебошанд. Ҳамаи номҳои дарахтони мевадиханда дар забони олмонӣ бо калимаи *baum* (дарахт) ба анҷом мерасанд ва артикли чинси мардона *der* мегиранд. Ҳамаи меваҳо дар забони олмонӣ ба чинси занона дохил мешаванд ва артикли *die* мегиранд, яъне ба чинси занона дохил мешаванд. Вале баъзе истисноҳо ҳастанд, калимаҳои *der Apfel* (себ), *der Pfirsich* (шафтолу), *der Kurbis* (каду) артикли *der* мегиранд ва ба чинси мардона дохил мешаванд ва дар таблитсаи зерин ин гурӯҳи калимаҳоро тавонистем ба таври зерин орем:

Ҷадвали 1.

Номи меваҳое, ки ба чинси занона тааллуқ доранд	Номи дарахтони мевадори чинси мардона
die Dattel-хурмо	Der Dattelbaum дарахти хурмо
die Kaki – хурмои шарқӣ	der Kakibaum – дарахти хурмои шарқӣ
Die Stachelbeere - бектошӣ	Der Obstbaum- дарахти мевадиханда
die Feige - анҷир	Der Feigenbaum-дарахти анҷир
die Kiwi - киви	Der Kiwibaum - дарахти кивӣ
die Mango -анбаҳ	Der Apfelbaum- дарахти себ
die Banane - банан	Der Bananenbaum – дарахти банан
die Ananas- ананас	Der Ananasbaum – дарахти ананас
die Paranuss – чормағзӣ Америкаи Љанубӣ	
die Kokosnuss – ҷавзи ҳиндӣ	Der Pfirsichbaum дарахти шафтолу
die Erdnuss- финдуки заминӣ	Der Pfirsich - шафтолу
die Pistazie-дарахти pista	
die Mandel-бодом	Der Mandelbaum – дарахти бодом
die Walnuss- чормағз	Der Walnussbaum – дарахти чормағз

die Nuss-чавз, чормағз	Der Nussbaum – дарахти чормағз
die Hasselnuss-чормағзи даштӣ	Der Hasselnussbaum – дарахти чормағзи даштӣ
die blaue Weintrauben- ангури кабуд	
die Weintrauben, die Traube-ангур	
Die Pflaume - олу	Der Pflaumenbaum-дарахти олу
Die Kirsche - олуболу	Der Kirschenbaum-дарахти олуболу
Die Susskirsche – гелос, дарахти гелос	
Die Quitte – бихӣ дарахти бихӣ	
Die Birne - нок	Der Birnebaum-дарахти нок
Die Aprikose - зардолу	Der Aprikosenbaum – дарахти зардолу
Die Zitrone - лимон	Der Zitronenbaum – дарахти лимон
Die Orange - афлесун	Die Orangebaum – дарахти афлусун
Die rote Johanischbeere – қоти сурх	
Die schwarze Johanischbeere – қоти сиёҳ	
Die Erdbeere - қулфинай	
Die Himbeere - тамашк	
Die Nektarine - шаҳд	
Die Johanischbeere - қот	
Die Beere - буттамева	

Ҳамин тавр, аз таҳлилу таҳқиқи мавод бармеояд, ки аксарияти номи меваҳо дар забони олмонӣ муодилҳои худро доранд ва ҳар яке аз онҳо дорои хусусиятҳои забонии ба худ хос буда, аз сабаби гуногунии забонҳо доираи интишори муайяно соҳиб мебошанд.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Г. З. Лексикаи лаҳҷаи Қаратоғ / Г.З Абдуллоева. – Душанбе, 2017. – 190 с.
2. Гадоев, Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н. Гадоев. – Душанбе, 2012. – 208 с.
3. Исмоилов, Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 2018. – 306 с.
4. Муҳаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев – Душанбе, 1993. – 178 с.
5. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. / Бурҳон Муҳаммадхусайн. - Душанбе: Адиб. – 1993. – 280 с.
6. Немецко – русский словарь / Под ред. проф. И. В. Рахманова.- М.: Сов.энциклопедия, 1965
7. Партоев, Қ. Оиди Боғдорӣ / Қ. Партоев, М.Сулангов, Б.Худойдодов. – Душанбе, 2017. – 216 с.
8. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳастии миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2016. – 516 с.
9. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳастии миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2020. – 431с.
10. Сирочуддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят / Орзу Алихони Сирочуддин. – Душанбе, 1992. - 238 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 1. - М., 1969.- 951 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 2. - М., 1969.- 950 с.
13. Шнайдер, Ю. Немецкий язык в Германии
14. Bild – Wörterbuch? Deutsch und Russisch? Zweite Auflage (Veb Verlag Enzyklopadie Leipzig 1961), Seite

15. Cordes, John – Hermann et al.: Obstgehölze, Österreichischer Agramverlag, 2006.
16. Rene Metler «Das grosse Buch der Baume», Verlag: Fischer Sauerlander, 2019, 56 Seite

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ НОМИ ДАРАХТОНИ МЕВАДОР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар мақола оид ба калимаву истилоҳоти ифодакунандаи номи дарахтони мевадор дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ маълумот дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф, қавму қабилаҳои тоҷик ва олмонӣ аз қавмҳои деринаи ориёӣ маҳсуб ёфта, урфу одат ва суннату анъанаҳои бо ҳам монанд доранд, ки то айни замон ҳифз шудаанд. Номгузориҳои боғҳо аз рӯйи таъиноташон дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ низ дар мақола пурра оварда шудааст.

Муаллиф хусусиятҳои забониҳои номи дарахтони мевадорро дар забонҳои тоҷикиву олмонӣ инъикос намуда, омилҳои пайдоиши баъзе аз онҳоро нишон додааст.

Ҳангоми навиштани мақола муаллиф бо далелҳо зиёд будани номгӯи анвои дарахти себ дар забони олмонӣ нисбат ба забони тоҷикиро нишон дода, зикр намудааст, ки аксарияти онҳо вобаста ба макон ба зухур омадаанд. Дар забони тоҷикӣ номгӯи анвои ток, яъне ангур бештар ба назар мерасанд, ки қисми зиёдашон ба амалҳои неки инсон вобастагӣ дорад.

Ба ақидаи муаллиф, мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки баъзе аз ин калимаву истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда омониму синонимҳои зиёд доранд, ки аз ғановатмандии забонҳои муқоисашаванда гувоҳӣ медиҳанд.

Хулосаи муаллиф ҳамин аст, ки бештари калимаву истилоҳоти номи дарахтони мевадор дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ хусусиятҳои якхела дошта, аксарияти номҳои онҳо вобаста ба ранг, макон, замон ба вучуд омадаанд.

Калидвожаҳо: замин, хок, хоки ҳосилхез, Олмон, Тоҷикистон, забони тоҷикӣ, забони олмонӣ, боғдорӣ, дарахтони мевадор, дарахтони бемева, омоним, синоним, антоним, муқоиса, хусусиятҳои забонӣ.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ ПЛОДОВЫХ ДЕРЕВЬЕВ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются слова и термины, используемые для обозначения плодовых деревьев в таджикском и немецком языках. Автор отмечает, что таджикские и германские племена являются одними из древнейших арийских племен и имеют схожие обычаи и традиции, сохранившиеся до наших дней. Наименование садов по их функциям на таджикском и немецком языках также полностью приводится в статье.

Автору удалось привести лингвистические особенности названий плодовых деревьев в таджикском и немецком языках и показать факторы происхождения некоторых из них. Автор приводит доказательства того, что перечень разновидностей яблонь в немецком языке намного шире, чем в таджикском, и большинство из них появляются в зависимости от местонахождения. В таджикском языке чаще встречается наименование винограда, большая часть которого связаны от добрых деяние людей. Наблюдения также показали, что некоторые из этих слов и терминов в сопоставимых языках имеют много омонимов и синонимов, что указывает на богатство сопоставимых языков.

По мнению автора статьи, большинство слов и терминов названий плодовых деревьев в таджикском и немецком языках имеют одинаковые особенности и большая часть их названий образована в зависимости от цвета, местоположения и времени.

Ключевые слова: земля, почва, плодородная почва, Германия, Таджикистан, таджикский язык, немецкий язык, садоводство, плодовые деревья, неплодовые деревья, омонимы, синонимы, антонимы, сравнение, языковые особенности.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NAMES OF FRUIT TREES IN TAJIK AND GERMAN

This article discusses the words and terms used to refer to fruit trees in Tajik and German. The author notes that the Tajik and Germanic tribes are among the most ancient Aryan tribes and have similar customs and traditions that have survived to this day. The names of the gardens according to their functions in Tajik and German are also given in full in the article.

The author also managed to introduce the linguistic features of the names of fruit trees in the Tajik and German languages and show the origin factors of some of them. At the time of writing, the author provides evidence that the list of varieties of apple trees in German is much larger than in Tajik, and most of them appear depending on the location. In the Tajik language, a list of grapes is more common, most of which are associated with the good deeds of people. Observations have also shown that some of these words and terms in comparable languages have many homonyms and synonyms, indicating the richness of comparable languages.

In this article, we came to the conclusion that most of the words and terms for the names of fruit trees in the Tajik and German languages have the same characteristics and most of their names are formed depending on color, location and time.

Keywords: ground, soil, fertile soil, Germany, Tajikistan, Tajik, German, gardening, fruit trees, barren trees, homonyms, synonyms, antonyms, comparisons, linguistic features.

Сведения об авторе: Каюмова Сафармо Джумахоновна – соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: 985778860

Information about the author: Qayumova Safarmo Jumakhonovna - applicant of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6, Muhammadiev str., tel.: 985778860

АФКОРИ МУҲАҚҚИҚОН ОИД БА ЛЕКСИКАИ ИФОДАКУНАНДАИ УРҲУ ОДАТ
ВА МАРОСИМИ ЧАШНИ “САДА”

Лузинаи Зафардухт

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забони тоҷикӣ яке аз ғановатмандтарин забонҳо ба ҳисоб рафта, дар таркиби луғавии он калимаву истилоҳоти зиёде мавҷуданд, ки ифодагари таърих ва фарҳангу тамаддуни бою ғании мардуми тоҷик маҳсуб меёбанд. Тавассути забони нобу шеваи тоҷикӣ на танҳо мардуми мо муошират менамоянд, балки таърих, фарҳангу маданият ва тамаддуни оламшумули миллати мо ҳифз гардида, аз насл ба насл интиқол меёбанд. Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замони таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад” [11, с. 3].

Зикр кардан ҷоиш аст, ки вобаста ба тарзи зисту зиндагониашон мардуми шарафманди тоҷик чашну маросими зиёде доранд, ки ба самте равона гардида, фарогири суннату анъанаҳои хос мебошанд, аз ин лиҳоз, як бахши калони калимаву истилоҳоти забони тоҷикӣ дар робита бо гузаронидани суннату анъана ва чашну маросими мардумӣ, агар ба зухур омадаанд гӯём ҳам, ғалат намекунем. Калимаву истилоҳоте, ки ифодагари чашну маросими миллиамон мебошанд, дар ташаккули баъӣ ва рушди забони тоҷикӣ мавқеи муайянро ишғол намудаанд.

Аслан, ҳуди истилоҳи “*маросим*”, ки марбут ба ин гурӯҳи калимаҳо аст, муҳаққиқонро водор намудааст, ки онро бо тарзҳои гуногун тафсир намоянд. Бо ин васила исбот карда метавонанд, ки тафсири вожаи “*маросим*” аз тасвири забонии ҷаҳоне, ки қавму қабилаҳои ихота намудааст, вобастагии ногустиранд дорад. Илова бар ин, бояд ҳаминро қайд намоем, ки ҳар як муҳаққиқ тавонистааст, калимаи “*маросим*”-ро дар доираи тафаккури миллии қавму қабилааш маънидод намояд.

Бояд таваққуф дод, ки муҳаққиқ Г. Абдуллоева ба маънидод намудани вожаи “*маросим*” диққати махсус дода, оид ба ин ҷунин ибрази андеша намудааст: “Маросим ба маънои динӣ ин шакли рафтори рамзӣ мебошад, ки бо эътиқод ба қувваҳои оӣ (фавқулода ва деринашаванда: ба имкониятҳои фавқулодаи ҳайвонот, ашӯҳо ва ҷизҳои муқаддас, ба рӯхҳо, худоён, ҷодугарӣ, афсун, чашм кардан ва амсоли инҳо; дар динҳои яктопарастӣ – эътиқод ба Худо) алоқаманд аст. Дар давраҳои қадим “*маросим*” баёнгари асосии парастии қувваи оӣ, яъне раҳмдилӣ кардан, қурбонӣ кардан барои он буд ва ҳамчун механизми муттаҳид кардани қабила, танзимгар ва устуворкунондаи ҳаёти қабила хизмат мекард. Тағйироти маъноии маросим аз таҷдиди низоми ҷаҳонӣ, таъиноти маросим бошад, таъмини ҳаёт ва таъмини азнавбарқароркунии меёрҳои таъсисшуда дар оянда иборат аст” [1, с. 65].

Дар дигар сарчашмаҳо тафсири калимаи “*маросим*” дар шакли дигар оварда шудааст. Дар дигар сарчашмаҳо он ҷунин шарҳ дода шудааст: *маросим* - нишонаҳо аз оинҳо” [7, 252]. Гарчанде ки аз таълифи “Ғиёс-ул-луғот” солҳои тӯлонӣ гузашта бошад ҳам, ин истилоҳ то ҳол маънои пешинаи худро гум накардааст.

Пас аз тафсири пешниҳоднамудаи муҳаққиқон оид ба калимаи “*маросим*” ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки *маросим* ин анъанаи бо як тартиби муайян гузаронидани расму оин мебошад.

Бояд ҳаминро дарҷ намоем, ки калимаи “*ҷашн*” дар аксари ҳолатҳо бо калимаи “*маросим*” дар забони тоҷикӣ якҷоя ҳамчун синоними ҷуфти “*ҷашну маросим*” истифода мешавад, гарчанде тафсираш дар луғат ҷунин оварда шудааст: «ҷашн - ид» [16, с. 776], ки аз мафҳуми “эътиқод ба қувваи оӣ” ба кулӣ фарқ мекунад.

Ҷашнҳо ҳам миёни мардуми тоҷик таърихи пайдоиши худро дошта, калимаву истилоҳи ифодакунондаи онҳо дар робита бо базухур омадани ҷашнҳо пайдо шудаанд. Ба ақидаи мутафаккирони варзида, омили асосии пайдошавии ҷашнҳо ин, баёни эҳтирому самимияти ба ҷизҳои муқаддас мебошад. Ҷӣ тавре ки профессор А. Негматӣ қайд намудааст:

«Чашн - ин чорабини бисёрчанбаи ғайриистеҳсолие, ки фаъолият зиндагии мардумро дар ҷамъият нишон медиҳад, мебошад»[9, с. 25].

Истилоҳи “урф” ҳам ба гурӯҳи калимаву истилоҳоти ифодакунандаи ҷашну маросим ва суннату анъана ворид намуда метавонем. Ин калима дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, ҳам дар лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони адабии тоҷик дар шакли “урф” мавриди истифода қарор гирифтааст. Оид ба пайдоиш ва тафсири вожаи «урф» дар забони тоҷикӣ фикру ақидаҳои ҷолиб мавҷуд аст. Масалан, ин калима дар луғат чунин шарҳ ёфтааст: 1. Расм, одат, таомул; 2. Истилоҳ, таъбир [116, с. 394].

Маънои аслии калимаи “одат” ба намоёндогони забони тоҷикӣ ошноост. Воҳиди луғавии “одат”, ки дар аксари ҳолатҳо бо калимаи “урф” якҷоя омада, дар забони тоҷикӣ синоними чуфти “урфу одат”-ро ташкил медиҳанд, ифодакунандаи мафҳуми «қору рафторе, ки одам ба он пеша аст» буда метавонад [15, с. 900].

Боиси зикр аст, ки *Наврӯз*, *Меҳргон*, *Сада*, ҷашнҳои миллии тоҷикон буда, *иди Қурбон*, *иди Рамазон* ҷашнҳои динии мардуми тоҷик ба ҳисоб рафта, ҳар яке дорои хусусиятҳои хоси худ буда, калимаву истилоҳоти ифодакунандаи онҳо низ аз якдигар ба кулӣ фарқ менамоянд. Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки ҳамаи расму оин ва урфу одатҳои мардуми тоҷик, бевосита ба рӯзгору зиндагиашон робитаи зич доранд. Ҷашнгирии ҳар як ид маросим боиси дар забон пайдо шудани калимаву ибораҳои нав мегардад. Масалан, *Наврӯзи кишоварзон*, *Наврӯзи мугон*, *марсими ҷуфтбуророн*, *маросими гандумчошон*, *маросими хонабуророн* ва ғ.

Пеш аз он, ки ба таҳлили калимаҳои ифодакунандаи ҷашну маросими мавсимӣ, махсусан, ҷашни Сада даст занем, бояд аввал муқаррар намоем, ки худидро аз ҷониби одамон аз кадом сабаб истиқбол гирифта мешаванд. Идҳо, албатта, ба ягон ҳодиса ва воқеа иртиботи сахт дошта, ба одам як рӯҳи нав, таъби болида мебахшанд, назар ба рӯзҳои муқаррарӣ, аз ин лиҳоз, фарогири калимаву истилоҳоти зиёд мебошанд. Дар ҳар як давраи замони гузаронидани суннату анъанаҳои мавсимие, ки ба ягон ҷашн алоқамандии зич доранд, ба ҳукми анъана даромада будаанд.

Бояд қайд намоем, ки дар даврони шӯравӣ ҷашнгирии идҳои аслии тоҷикон, ба мисли ҷашни Наврӯзи ҳуҷастапай, Сада ва Меҳргон қариб, ки аз байн рафта, ва калимаву истилоҳоти марбут ба ин ҷашнҳо кам вирди забони мардуми тоҷик мегардиданд.

Танҳо пас аз истиқлол ёфтани мардуми тоҷик баъзе урфу одат ва ҷашну маросими мо аз нав эҳё шуданд ва он калимаву истилоҳоте, ки дар ифодаи ин мафҳумҳо дар таркиби забони тоҷикӣ ҳифз гардида буданд, боз тадриҷан, босуръат мавқеи аввалини худро ба даст оварда, бо ин васила бевосита нақши худро ба рушду такомули забони тоҷикӣ гузошта истодаанд. Забон, дар маҷмӯъ, як қисмати муҳим ва бо ибораи дигар, як бахши нигорандаи таърихи халқи мо буда, оинаест, ки дар он роҳи дуру дарози тайкардаи халқи тоҷик бо ҳама шебу фарози он инъикос ёфтааст [10, с. 13].

Албатта, бояд ҳаминро иброн намоем, ки ба ҷо овардани суннату анъана ва гузаронидани ҷашну маросим барои мардуми тамаддунофари мо ҳатмӣ буда, бо ин васила онҳо метавонанд дар рушду такомули фарҳангу маданияти миллиамон саҳмгузор буда тавонанд. Ба ақидаи Неъматӣ низ, аз ҳама ҷашнҳои, ки қайд намудани онҳо барои мардуми тоҷик ҳатмӣ ва зарур аст, ин ҷашни Наврӯз, Сада ва Меҳргон ба шумор меравад, зеро инҳо идҳои аҷдодии мардуми тоҷик мебошанд [9, с. 25].

Чӣ тавре ки қайд намудем, тоҷикон ҷашну маросими зиёде доранд, ки дар ҳар яке аз онҳо ба ҷо овардани суннату анъанаҳои муайяне ба назар мерасанд. Ба ҷо овардани суннату анъанаҳои миллии боис гардиданд, ки мо онҳоро ба маросими *мавсимӣ*, *динӣ* ва *оилавӣ* гурӯҳбандӣ намуда тавонистем, ки ҳар яке аз инҳо фарогири калимаву истилоҳоти хоси худ мебошанд ва ин калимаву истилоҳот аз гузашта то имрӯз мавриди омӯзишу пажӯҳиши муҳаққиқон қарор гирифтаанд. Таҳлилу тадқиқи калимаву истилоҳоти ифодакунандаи ҷашну маросим ва урфу одат дар ҳама давраи замони мавзӯи бисёр ҷолиб ва муҳими рӯз ба шумор мерафт. Ҷашнҳо ва урфу одат дар пешрафии фарҳангу маданияти ҳар як халқу миллат нақши босазоеро мебозанд [4, 3].

Тоҷикон чашнҳои зиёдро пуршукӯҳ истиқбол мегиранд ва ин омил онҳоро водор месозад, ки ҳар як суннату анъанаро бо тарзҳои гуногун номгузорӣ намоянд. Дар байни ин чашнҳо қойи се чашни миллию мардумӣ – Наврӯз, Меҳргон ва Сада мақоми хосса доранд. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки ҳар як чашну маросиме, ки миёни тоҷикон гузаронида мешавад, аз “*муборақбод кардан*” оғоз мегардад, ки пайдоиши ин ибора аз давраи аввали рушди забонамон сарчашма гирифта, дар луғати “*Чароғи ҳидоят*” низ ба ҳамин шакл оварда шудааст: “*Муборақбод кардан – таҳният додан ва муборақбод гуфтан*” [14, с. 191].

Зикр намудан роиҷ аст, ки дар Тоҷикистони бихиштосои мо чор манотик - Бадахшон, Зарафшон, Хатлону Ҳисори Шодмон воқеъ ҳастанд, ки ин боиси хусусияти маҳаллӣ пайдо намудани калимаҳои ифодакунандаи урфу одат ва чашну маросим гардидааст. Аз ин лиҳоз, ҳар як маросим дар ин минтақаҳо ба таври гуногун гузаронида шуда, бо вожаҳои гуногуни лаҳҷавӣ номгузорӣ карда шудаанд. Бояд зикр намоем, ки урфу одатҳои мардуми тоҷик аз дигар қавму қабилаҳо ба кулӣ фарқ менамоянд. Фарқ байни маданияти Шарқу Ғарб на танҳо зухуроти беруни маданӣ ва фалсафӣ мебошад, балки назари ин халқҳо ба зиндагӣ ва стереотипҳоро низ дар бар мегирад» [18, с. 13].

Мусаллам аст, ки чашни Сада яке аз чашнҳои миллии тоҷикон ба ҳисоб меравад ва бисёр суннатҳои мардумӣ бо ин чашни пуршукӯҳ вобастагии сахт доранд. Чӣ тавре ки маълум аст, дар даврони шӯравӣ қариб, ки ин чашн истиқбол гирифта намешуд. Гарчанде оид ба таърихи пайдоиши чашни Сада мо маълумоти муфассалу мукаммале надорем, аммо аз сарчашмаҳои таърихӣ ва осори ниёгонамон оид ба ин чашн баъзе маълумотро пайдо намудем. Таърихи пайдоиши чашни Сада, ки марбут ба Хуршед ва тимсоли он оташ мебошад, хеле қадима буда, ба замони пеш аз ориёӣ ва ҳатто аз ин ҳам дуртар мерасад. Танҳо бо кӯшишу заҳматҳои беандозаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 боз чашни Сада аз нав эҳё гардида, калимаву истилоҳоти марбут ба ин чашн аз нав вирди забони мардум гардиданд. Чанд сол муқаддам ҳангоми нахустин бор чашн гирифтани иди Меҳргон ишора кардаанд, ки барои халқи тоҷик чашни Сада мисли чашни Меҳргон таърихи қадима дорад ва бояд аз нав эҳё гардад.

Фирдавсии бузургвор ҳам калимаи “Сада”-ро дар осори пурғановати хеш мавриди истифода қарор додааст. Дар достони «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ оварда шудааст, ки сабаби пайдоиши чашни Сада - Ҳушанг пури Самак будааст. Рӯзе Ҳушанг бо ҳамроҳонаш чун аз кӯҳи бузурге мегузаштааст, ногаҳон мори бузурге дар роҳ падида омад. Ҳушанг санги азимеро ба сари мор ҳавола дод. Санг ба санги дигаре бархӯрд «*фурӯге падида омад, аз ҳарду санг*» ва Ҳушанг Худоро аз он сипос гуфт:

Шаб омад, барафрӯхт оташ чу кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке чашн кард он шабу бода х(в)аврд,
Сада номи он чашни фархунда кард» [2 с. 52].

Тибқи сарчашмаҳои мавҷуда ва истифода бурдани истилоҳи Сада аз ҷониби шоир маълум аст, ки дар даврони Фирдавсии бузургвор ин чашни маъмули тоҷикон буда, мардум ба ин чашн ниёзи зиёд доштанд ва мекӯшиданд ин чашнро бо як шукӯҳу шаҳомати хосса истиқбол гиранд. Дар асари беҳамтои худ «Шоҳнома» Фирдавсӣ аз Ҳушанг ёдгор мондани ин чашнро ёдрас месозад:

*Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар Шаҳриёр* [2, с. 55].

Аз рӯйи маълумоти мавҷуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳангоми санг бо санг бархӯрдан, оташ пайдо мешавад ва пайдоиши оташро низ ба чашни Сада ва анъанаву маросими он алоқаманд карда, чандин маросими дигарро дар доираи ин чашн ба сомон расонидаанд, ки дар пайдоиши калимаву истилоҳоти нав замима гузоштааст. Бо пайдо шудани оташ ва муқаддас гардидани он гузаштагони мо баҳри хеш чашни пуршукӯҳи *Садаро* интиҳоб намудаанд, ки Хуршеду оташ сабабгори асосии пайдоиши он мебошанд. Танҳо тавассути равшании Хуршед тамоми мавҷудоти олам зинда аст. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълумот пайдо намудем, ки гӯё нахустин подшоҳе, ки ба расмияти ин чашни

бузург даст задааст, шоҳ Гуштосп буда, бо ин амали неки худ тавонистааст, ки на танҳо ҷашни Садаро ба расмият дарорад, инчунин, барои пайдоиши калимаву истилоҳоти ифодакунандаи анъанаҳои он мавқеи хоссаро гузорад. Гуштосп барои ба расмият даровардани ин ҷашн аввал оташкада сохт, ки ин бевосита барои истифодабарии калимаи “оташкада” дар ҷашни Сада замиа гузошта тавонист. Пайдоиши ибораҳои «оташкадаи Балх», «оташкадаи Озорбойҷон», «оташкадаи Истахри Порс», «оташкадаи Навбаҳор» ва «оташкадаи Мербарзин» аз ин ҷо сарчашма мегиранд. Пас аз он ибораҳои «ҷашнгоҳи Наврӯз», «ҷашнгоҳи Меҳргон» ва «ҷашнгоҳи Сада» дар забони форсӣ – тоҷикӣ пайдо шуданд, ки барои бунёди ин мавзӯҳои таърихӣ ва пайдоиши ин ибораҳо амалҳои неки шоҳ Луҳросп боис гардидаанд. Аз ин бармеояд, ки ин ҷашни бузурги тоҷикон бо оташ алоқамандии хеле зич дошта, дар иртибот бо калимаи “оташ” базӯхур омадааст.

Илова бар ин, бояд ҳаминро дарҷ намоям, ки ба оташ эътиқод доштани мардуми тоҷик аз гузашта то имрӯз идома ёфта, тоҷикон қариб ҳар як маросими хешро бо афрӯхтани оташ ва ба забон гирифтани калимаву истилоҳоти бо “оташ” иртиботдошта ба сомон мерасонанд. Ин ҷиҳати корро ба инбат гирифта, Пешвои муаззами миллат дар китоби навиштаи хеш «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориё то Сомониён» чунин овардааст: “Тоҷикон оташро чизи муқаддас ҳисобида, қариб ки дар ҳама ҷашну маросимашон оташ афрӯхтанро фаромӯш намесозанд. Дар оини зардуштии макруҳ сохтани унсурҳои муқаддас - оташ, об, хок ва ҳаво гуноҳи азим ба шумор мерафт” [12, с. 51].

Гарчанде фасли зимистон аз Даймоҳ ва ҷилаи калон оғоз мешавад (21-уми декабр), аммо ҷашнгирии Садаро бошад мардуми куҳанбунёди мо дар ҷилаи хурд, аз рӯзи 10-уми Баҳманмоҳ (30-уми январ) оғоз менамоянд. Ва истифода бурдани истилоҳи «Баҳманмоҳ» дар истиқболгирии ҷашни Сада бо ин падида иртиботи ногусастанӣ дошта, инро мо дар навиштаҷоти дигар мутафаккирони форсу тоҷик низ дида метавонем. Масалан, мутафаккири бузурги форсу тоҷик Абурайҳони Берунӣ оид ба ин масъала чунин ибрози ақида намудааст: «Сада, Обонрӯз аст аз Баҳманмоҳ. Ва он даҳум бошад ва андар шабаш, ки рӯз даҳ аст миёни ёздаҳ оташафрӯзанд ва шодӣ кунанд». Ба қавли Маҳмуди Гардезӣ, дар Баҳманмоҳ рӯзи дуҷум Баҳманҷана, панҷум Барсада ва даҳум Сада бошад. Тибқи навиштаҷоти онҳо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки рӯзи панҷуми Баҳманмоҳ, ки бо калимаи “Барсада” ифода карда шудааст дар забони тоҷикӣ метавонем бо вожаи “Навсада” иваз намоем, ки ин маънои омодагӣ ба ин ҷашни пуршукӯҳро дорад. Чаро ин ҷашни бузурги тоҷикон «Сада» ном гирифтааст? Бино ба навиштаи Абурайҳони Берунӣ «Сабаб он аст, ки то Наврӯз 50 рӯзу 50 шаб аст ва низ гуфтаанд, фарзандони падари нахустин 100 тан шудаанд» [3, с. 145].

Муҳаққиқи дигари тоҷик А. Раҳмонзода дар рисолаи худ «Назария ва сайри таърихӣ устурасозии форсӣ – тоҷикӣ» доир ба таърихи пайдоиши ҷашни Сада ва устураи Ҳушанг маълумот дода, таъкид кардааст, ки як омил падидаи омадани «оташ» дар тафаккури асолирии мардуми эронитабор аз таассуроти одамони ибтидоӣ ба табиат сарчашма мегирад ва қисме аз онҳо дар аввал ҷанбаи парастии гирифта, бо гузашти замонҳо ва иваз гардидани тафаккури эҷодӣ зеҳнӣ ба таркиби онҳо ҷашнҳои миллий (ба мисли ҷашни Сада, Меҳргон ва амсоли онҳо) ворид шуда, ба маросим табдил меёбад» [13, с. 80].

Гарчанде калимаи «Сада» моли забони тоҷикӣ, аммо пайдоиши ин калима миёни донишмандон баҳсҳои зидӣро ба миён оварда, дар ин замина, фикру андешаҳои гуногун пайдо шудаанд. Бархе аз мутафаккирон решаи ин калимаро ба шумораи «сад» шомил медонанд [80, с. 99]. Дар ин ҳолат мо таъна намудани мутафаккиро ба ҳамон фикру ақидаҳои Абурайҳони Берунӣ, яъне «Сабаб он аст, ки то Наврӯз 50 рӯзу 50 шаб аст ва низ гуфтаанд, фарзандони падари нахустин 100 тан шудаанд» эҳсос менамоем.

Муҳаммад Ғиёсиддин дар «Ғиёс-ул-луғот» ҷашни «Сада»-ро рӯзи ҷашни фарзандони Одам, яъне Каюмарс мегӯяд [6, с. 417], ки ин андеша низ ҷанбаҳои таърихӣ дошта, бедалел нест.

Илова бар ин, зикр намудан роиҷ аст, ки устураи Меҳрдоди Баҳор, ки худ авестошинос низ аст, вожаи «Сада»-ро чунин маънидод намудааст: «Истилоҳи «Сада» аз решаи санд, (sand) ба маънои ба назар расидан муштак гаштааст. Вожаи «Сада» на бо

шумораи сад, балки бо решаи санд, (sand) маънои зоҳир шудан марбут аст ва маънои он «зухур, ошкорӣ, пайдой» аст» [5, с. 24]. Ба назари мо, ин андеша оид ба баромади маънои калимаи «Сада» наздикии бештаре дорад.

Таҳлилҳо собит намуданд, ки оид ба пайдоиш ва баромади калимаи “Сада” миёни мутафаккирон баҳсҳои бепоён то ин ҷониб идома ёфта истодаанд, гарчанде дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «Сада» чунин тафсир шудааст: “яке аз ҷашнҳои эронӣ қадим, ки рӯзи даҳуми баҳманмоҳ (29-30-уми январ) барпо мешудааст ва дар ин рӯз оташи бисёр меафрӯхтаанд» [16, с. 174].

Гарчанде ки солҳои тӯлонӣ ин ҷашн миёни мардуми тоҷик ба таври хоса истиқбол гирифта намешуд, лекин оид ба таърихи пайдоиши ин ҷашн муҳаққиқон маълумотҳои муфассал дода тавонистаанд. Инчунин, тафсири ин истилоҳ дар луғатҳо хеле саҳеҳ оварда шудааст. Ин навиштаҷоти мутафаккирон барои аз нав эҳё гаштани аксари маросими ин ҷашни бонуфузи тоҷикон имконияти хуб фароҳам оварда тавонистаанд.

Чӣ тавре дар боло зикр намудем, пайдоиши ҷашни Сада бо оташ вобастагии хеле сахт дорад, зеро оташ неъматӣ Худованд аст, ки аз касе дареғ надошт, на аз маликон ва на аз мискинон ва ин атои Офаридгор аст, ки дар ҳаққи бандагон кард, то гадову амир дар он яксон бошанд. Дар ин ҷашн бештар вожаҳои *отаиш*, *отаишқада*, *отаишгоҳ*, *отаишдон* корбаст мешаванд, зеро ин ҷашн бо афрӯхтани оташ оғоз гашта, бо хомӯш кардани он ба итмом мерасад.

Аслан, вожаи *отаиш* аз сабаби чизи муқаддас ба ҳисоб рафтаниш, дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, дар луғат чунин тафсир шудааст: “Он чи дар вақти сӯхтани чӯб, ангишт ба вучуд меояд ва дорои равшанию гармист, алав “[16, с. 931].

Инчунин, мушоҳидаҳо собит намуданд, ки бо оташ на танҳо ҷашну маросими мавсимиву динӣ алоқамандии зич доранд, балки дар бештари ҳолатҳо бо оташ сару кор доштан ҳангоми гузаронидани маросимҳои хонаводагӣ ба назар мерасанд. Масалан, ҳангоми тавлиди тифл муддати чихил рӯз ҷароғи фурӯзон менамоянд ва ибораҳои халқии «*Дар ҷилаат ҷароғ надидӣ*» аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад. Инчунин, оини оташпарастии тоҷикон ба ибораҳои халқии «*Ҷароғ аз роҳат намонад*», «*Ҷароғ даргирифтани*», «*Ҷароғи падару модарро даргирондан*», «*Ҷароғи ҳар кас ба хонаи ҳудаи рӯшноӣ мекунад*», «*Ҷароғи равшан*» асос гузоштааст [17, с. 80]. Дар ҷашни арӯсӣ маросими *алобгардон* (дар гирди гулхан гардонидани арӯсу домод) ҳангоми гузаронидани маросими оши бибисешанбегӣ ва мушкулкушо анъанаи *нӯкчамонӣ* (ба чӯб печонидани пахта ва оташ гирондани он, бо равшанӣ оғоз намудани кор) низ одати ниёгонамон буда, барои пайдоиши вожаҳои нав ва рушду такомули забони тоҷикӣ мавқеи калонро бозидааст.

На ҳамаи расму оинҳои мардумӣ ба ҳамон шакли бостонии худ то замони мо омада расидаанд.

Ба оташ мардуми тоҷик аз қадимулайём, ҳангоми қабули дини зардуштӣ ҳамчун рамзи равшанӣ эътиқод доштанд. Аз ин лиҳоз, калимаи *отаиш* дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, бо ин реша калимаҳои зиёде сохта шудаанд, аз қабилӣ *отаишқада* (отаишхона), *отаишгирак* (ашёе, ки тавассути он оташро мегиранд), *отаишпора* (пораи оташ), *отаишқобак* (он чӣ, ки бо он оташро мекобанд), *отаишқоб* (шахсе, ки дар оташқада оташро мекобад), *отаишқорӣ* (оҳангарӣ), *отаишқон* (сахтқон, пуртоқат), *отаишқилва* (ишвагар танноз), *отаишқалвон* (хушхиром), *отаишқӯй* (тундқӯй), *отаишқурх* (сурхқӯй), *отаишқимҳаб* (тезчангол), *отаишқфрӯз* (шахсе, ки оташ меафрӯзад) ва ғ. Дар луғат бо вожаи *отаиш* хеле калимаву ибораҳои зиёд оварда шудааст: *отаишбарг* - ба маънои оташзана аст, ки ҷақмоқ бошад, *отаишпарвар* –теғ ва шамшери обдор, *отаишзабон* – шахсе, ки тунд ҳарф мезанад, *отаишқеъл*– аспӣ ҷалд ва тунд ва тез бошад» [8, с. 42-43].

Луғоти ифодакунандаи маросими ҷашни Садаро таҳлил намуда, ин гурӯҳи вожаҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудем:

1. Калимаву истилоҳоти ифодакунандаи дастурхони ҷашни Сада:

Дастархони ин ҷашнро *ҷашнӣ* ё *ҷилағӣ* меномиданд. Миёни мардуми тоҷик, аслан бо шумораи *чил* калимаву истилоҳоти зиёде ба назар мерасанд, ки ифодагари суннату анъана ва

чашну маросими миллӣ мебошанд. Масалан, воҳиди луғавии “*чиланок*” дар мавриди таваллуд шудани кӯдак то чил рӯз вирди забон оварда мешавад. Калимаи “*чилагурезонак*” бошад, ифодагари мафҳуми маросиме, ки ба муносибати аз чила баромадани кӯдак барпо карда мешавад, мебошад. Калимаи “*чилашинӣ*” мафҳуми пас аз никоҳ ба муддати чил рӯз нишастани арӯсу домод дар таги чодарро ифодагар аст. Инчунин, дар забони тоҷикӣ ибораҳои халқӣ бо шумораи *чил* низ хеле зиёд ба чашм мерасанд. Масалан, агар зимистон сарду қаҳратун ояд, тоҷикон ибораи “*Чилаи саргинсӯз*”-ро вирди забон меоранд. Вожаи “*чила*” дар забони тоҷикӣ хеле маъмул буда, мафҳумҳои зиёдеро ифода менамояд, ки ҳар яке аз он маъниҳои ин вожа дар луғат оварда шудаанд: *чила* - ресмоне бошад, ки аз паҳнои кори ҷӯлоҳагон зиёд ояд ва онро набофанд ва бо ангушт печонида дар ҷое гузоранд; зеҳи камонро низ *чила* гӯянд; *чил* рӯзе, ки дарвешон дар гӯшае нишинанд ва рӯза доранд ва ибодат кунанд [18, с. 354].

2. Калимаву истилоҳоти ифодакунандаи навъҳои нон ва таомҳое, ки дар ҷашни Сада омода месозанд: нони ҷуворигӣ, нони авёсӣ, нони ҷавӣ, нони гандумӣ, мошкичирӣ, нахӯдшӯрак, далда, ширравған, қурутоб, дӯғ, ўмоч, кочӣ ва ғ.

3. Калимаву истилоҳоти навъҳои бозиҳои ҷашни Сада: гулафшонӣ (навъе аз бозӣ, ки ба мушаққаронии кунунӣ шабеҳ аст), ҷавгонбозӣ (як навъ бозии маъмули тоҷикон), бузқашак (қувваозмоии ҷовандозон) ва ғ.

Ҳамин тариқ, бояд ҳаминро қайд намоем, ки ҷашни “Сада” ҷашни маъмулии тоҷикон буда, қариб, ки ҳамаи калимаву истилоҳоти ифодакунандаи ин ҷашн калимаҳои тоҷикӣ мебошанд. Аз он ҷумла, ҳуди истилоҳи “Сада” баромади тоҷикӣ дошта, дар атрофи ин истилоҳ олимони бахшҳои домандор кардаанд.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Г. Семиотика/ Г. Абдуллоева.– Душанбе, 2021. – 136 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ, Шохнома. Ҷ. 1/ Фирдавсӣ Абулқосим. – Душанбе, 2007. – 474 с.
3. Абдурайҳон Берунӣ. Ат-тафҳим / Берунӣ Абдурайҳон. – Душанбе, 1973. – 145 с.
4. Бобоева, М.В. Культурно-историческая трансформация праздно-обрядовых традиций таджиков в 1917-2011гг: автореф. дис... канд. ист. наук / М.В. Бобоева. - Душанбе, 2011. - 25 с.
5. Баҳор Меҳрдод. Ҷусторе чанд дар фарҳанги Эрон / Меҳрдод Баҳор. – Техрон: Интишороти Фикри рӯз, 1376 х. – С. 24–26.
6. Гиёсу-л-луғот. Ҷ.1 - Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с.
7. Гиёсу-л-луғот. Ҷ.2 - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
8. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони котеъ. Ҷ.1. / Бурҳон Муҳаммадхусайн. - Душанбе: Адиб. – 1993. – 280 с.
9. Негмати, А. Земледельческие календарные праздники древних таджиков и их предков / А. Негмати. – Душанбе: Дониш, 1989. –174 с.
10. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳасти миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2016. – 516 с.
11. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳасти миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2016. – 516 с.
12. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби якум. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 124 с.
13. Ризо Ҳошим. Ҷашнҳои оташ ва Меҳргон / Ҳошим Ризо. – Техрон, 1983. – 99 с.
14. Сирочиддин Алихони Орзу. Ҷароғи ҳидоят / Орзу Алихони Сирочиддин. – Душанбе, 1992. - 238 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М., 1969. - 947 с.
17. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе, 1988.- 400 с.
18. Эшназарова, С.М. Концепт – центральная единица лингвокультурологического исследования / С.М. Эшназарова // Вестник института языков. -Душанбе, 2019. – №1(31). – С.13– 19
19. Яқубшоҳ Юсуфшоҳ. Тоҷикон / Юсуфшоҳ Яқубшоҳ. – Душанбе, 1994. – 82 с.

АФКОРИ МУҲАҚҚИҚОН ОИД БА ЛЕКСИКАИ ИФОДАКУНАНДАИ УРҒУ ОДАТ ВА МАРОСИМИ ЧАШНИ “САДА”

Дар мақола зикр шудааст, ки забони тоҷикӣ яке аз ғановатмандтарин забонҳо ба ҳисоб рафта, дар таркиби луғавии он калимаву истилоҳоти зиёде мавҷуданд, ки ба самте, ё соҳае равона гардидаанд. Муаллиф дар мақола, инчунин, дарҷ сохтааст, ки лексикаи ифодакунандаи урғу одат ва чашну марсим низ дар забони тоҷикӣ як қисми калонро ташкил медиҳад. Тафсири истилоҳоти маросим, чашн, урғ ва одат, ки дар луғатҳо дарҷ гардидааст, аз ҷониби муаллиф дар мақола қайд шудааст.

Илова бар ин, дар мақола оид ба таърихи пайдоиши чашни Сада ва калимаву истилоҳоте, ки суннату анъанаҳои ин чашнро инъикос менамояд, маълумот дода шудааст. Муаллиф бо далелҳо собит намудааст, ки таърихи пайдоиши чашни Сада, ки марбут ба Хуршед ва тимсоли он оташ мебошад, хеле қадима буда, ба замони пеш аз ориёӣ ва ҳатто аз ин ҳам дуртар рафта мерасад.

Дар мақола, инчунин ақидаҳои олимони доир ба пайдоиши калимаи «Сада» ва тафсири он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф оид ба номгӯи калимаву истилоҳотеро, ки дастурхони чашни Садаро оро медиҳанд ва миёни мардуми тоҷик маъмуланд, маълумот додааст.

Хулосаи муаллиф ҳамин аст, ки агарчи дар атрофи пайдоиши истилоҳи “Сада” муҳаққиқон баҳсҳои домандор кардаанд, вале ин чашни маъмулии тоҷикон буда, қариб ҳамаи калимаву истилоҳоти ифодакунандаи маросимҳои он баромади тоҷикӣ доранд..

Калидвожаҳо: лексика, тадқиқ, назария, таҳлил, истилоҳ, чашн, анъана, маросим, урғ, одат, Сада, забони тоҷикӣ, миллат.

ВЗГЛЯДЫ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ О ЛЕКСИКЕ ВЫРАЖАЮЩЕЙ ТРАДИЦИИ И ОБЫЧАИ ПРАЗДНИКА “САДА”

В статье говорится, что таджикский язык считается одним из самых богатых языков. В его лексической системе много слов и терминов, относящиеся к какому-либо направлению или сферы деятельности. Автор в статье также заявляет, что лексика выражающая традиции и обычаи, церемонии и ритуалы составляет большой пласт лексики таджикского языка. В статье автором отмечено толкование терминов праздник, традиция, церемония, ритуал и обычай, которые цитированы в толковых словарях. Кроме того в статье представлена информация об истории праздника Сада, а также слова и термины, отражающие традиции и обычаи этого праздника. Автор аргументирует факт, что история происхождения Сады, которая связана с солнцем и его символом огнём, очень древняя и восходит к доарийским временам и раньше.

В статье анализируются взгляды учёных на происхождение слова «Сада» и его толкование. Кроме того, автор смог включить в статью список слов и терминов, которые украшают дастархан праздника Сада и пользуются популярностью у таджиков.

Таким образом, автор приходит к выводу, что праздник Сада это популярный таджикский праздник и почти все слова и термины, обозначающие ритуалы этого праздника имеют таджикское происхождение.

Ключевые слова: лексика, исследование, теория, анализ, термин, праздник, традиция, церемония, ритуал, обычай, Сада, таджикский язык, нация.

THE THOUGHTS OF RESEARCHERS ABOUT THE VOCABULARY EXPRESSING TRADITIONS AND CEREMONIES OF THE SADA HOLIDAY

The article shows that the Tajik language is one of the richest languages, and in its lexical structure there are many words and terms that are directed to a direction or area. The author of the article also notes that the vocabulary of customs, traditions and celebrations is also a big part of the Tajik language. The author's interpretation of the terms ceremony, celebration and custom, which are included in the dictionaries, is given by the author. In addition, the article provides information on the history of the celebration of Sada and the words and terms that reflect the traditions and

customs of this holiday. The author argues with facts that the history of the origin of Sada, which is associated with Khurshed and its symbol of fire, is very old and dates back to pre-Aryan times and even further.

This article discusses the scholars' debate over the origin of the word "Sada" and its interpretation. In addition, the author was able to bring up a list of words and terms that are popular among the Tajik people.

Thus, it should be noted that the holiday "Sada" is a popular holiday of Tajiks, and the term "Sada" has a Tajik origin, around which scientists have long debated. Also, the traditions and customs held on this holiday are mostly of Tajik origin.

Keywords: vocabulary, research, theory, analysis, term, holiday, tradition, ceremony, ritual, custom, Sada, Tajik language, nation.

Сведения об авторе: *Лузинаи Зафардухт* – докторант (Phd) кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Information about the author: *Luzinai Zafarduht* - doctorate student (PhD) of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 90 888 01 33.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -Ӣ (-ГӢ) ВА ВАЗИФАҲОИ ОН ДАР ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Тоирзода А.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пуриктидору қадима ба шумор рафта, қодир аст, ки бо истифода аз имкониятҳои дохилӣ бо роҳи калимасозӣ талаботи маънавии соҳибзабонро бо истифодаи вожаҳои гуногунсохту гуногунмазмун қонеъ гардонад.

Аз давраҳои қадим то имрӯз тавассути калимасозӣ дар забонамон калимаҳои зиёд ба вучуд омадаанд, ки барои нигоҳ доштани асолати забонамон асос гузоштааст.

Пасванди калимасози **-Ӣ (-ГӢ)** яке аз пасвандҳои сермахсултарин махсуб ёфта, вазифаҳои гуногунро адо мекунад. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ ба таври фаровон истифода мешавад. Азбаски морфемаи **-Ӣ (-ГӢ)** сермаънову сервазифа мебошад, онро оморморфема мегӯянд. Вожаи оморморфема аз калимаи юнонии ҳомос (homos) якхела ва морфе (morfe)-шакл гирифта шуда, маънои ҳамшаклро дорад. Бинобар ин, морфемаи **-Ӣ (-ГӢ)** ҳам, ба сабаби он ки дар калимасозии якҷанд ҳиссаи нутқ иштирок мекунад, оморморфема ҳисобида мешавад.

Хоча Ҳасани Нисорӣ доир ба хусусият ва вазифаҳои дастурии пасванди **-Ӣ (-ГӢ)** низ андешаҳои ҷолиби диққат баён кардааст. Ӯ вазифаҳои гуногуни калимасозии ин пасвандро нишон дода, аз осори донишмандони гузашта мисолҳои муътамад меорад. Чунончи, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ мефармояд: «ё»-и нисбат (оморморфемаи «-Ӣ») ва он баъди исме, ки дарояд нисбат ба он исм намояд, чун «забони порсӣ» ва «каломи арабӣ», яъне нисбати забони порс аст ва нисбати калом араб аст. Ҳамчунин «ҳиндустонӣ» ва «хуросонӣ» ва ғайра...» [8, с. 43]. Қайд кардан бамаврид аст, ки профессор Д. Хоҷаев дар китоби «Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ» ҷандин маъноҳои вазифаи калимасозии ин пасвандро возеҳу равшан баррасӣ намудааст. Ӯ баъди таҳлилу баррасии маъноҳои вазифаҳои пасванди **-Ӣ (-ГӢ)** ба хулосаи амиқу дақиқ омада, чунин ибрази назар кардааст: «Чунонки дида мешавад, оморморфемаи **-Ӣ** ҳанӯз дар давраи классикӣ сервазифа гардида, хусусияти оморморфемагӣ пайдо карда будааст» [9, с. 67].

Сервазифагии ин унсури калимасоз дар асари эҷодкардаи ниёгонамон дарҷ шудааст. Масалан, дар луғати «Ғиёс-ул-уғот» ду – **Ӣ** (ё-и маҷхул) зикр шудааст. Муаллифи ин луғат Муҳаммади Ғиёсиддин **ё**-и маъруфро ба 9 ва **ё**-и маҷхулро ба 15 қисмат ҷудо мекунад. **Ё**-и нисбат (пасванди сифатсозӣ-Ӣ-А.А.), ки яке аз қисматҳои **ё**-и маъруф мебошад, ба 11 вазифа оварда шудааст [3, с. 406].

Ин морфема аз пасванди **-ih** ба вучуд омада, таърихан аз забони форсии миёна сурат мегирад [7, с. 31].

Эроншиносии маъруфи рус Л.С. Пейсиков низ дар форсии миёна мавҷуд будани ду пасванди «Ӣ»-ро зикр кардааст. Яке аз онҳо **ё**-и масдарӣ аст, ки аз пасванди форсии миёнаи **-ih** ба вучуд омадааст. Дигаре пасванди **ё**-и нисбат мебошад, ки дар форсии миёна дар шакли **-ih** ба назар мерасад. Пасванди мазкур сифатсоз аст [5, с. 183].

Муњаққик У. Аҳмадов мавқеи истеъмоли пасванди **-Ӣ (-ГӢ)**-ро дар доираи се ҳиссаи нутқ арзёбӣ намуда, аз ҷумла чунин зикр кардааст: «Қаъи назар аз иштироки худ дар сохтани шаклҳои грамматикӣ ҳамчун пасванди калимасоз дар байни се ҳиссаи нутқ исм, сифат ва зарф муштарак аст» [1, с. 18-21].

Муњаққики дигар Э. Шоев мавриди истифодаи ин унсури калимасозро дар баробари иштирок намудан дар калимасозии исму сифат ва зарф дар доираи боби шумора ва ҷонишин низ қайд кардааст [12, с. 22].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба вазифаҳои грамматикӣ морфемаи **-Ӣ (-ГӢ)** маълумоти дақиқ дода шуда, ба воситаи ин пасванд аз исму сифат, феъл ва сифати феълӣ сохта шудани исмҳои маънӣ зикр шудааст [2, с. 15].

Унсури калимасози **-й (-гӣ)** дар адабиёти классикии форс-тоҷик ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ бо ин пасванд 257 калима сохта шудааст [4, с. 55]. Дар «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ бо исму сифат ва асосҳои феълӣ омада, касб ва машғулияти одамон: **корвонӣ, чавҳарӣ**; ба гурӯҳе мансуб будани шахс: **сипоҳӣ, лашкарӣ**; мансубияти шахсро ба маҳалу ҷой: **шомӣ, рустой**; исми ҳолат: **бандагӣ**; исми шахс: **ҳаромӣ** (аз **ҳаромиён** пурхатар), **пешинӣ** (аз амсоли пешиниён панд гиранд) ва монанди инҳоро сохтааст [11, с. 297].

Хусрави Фаршедвард, муҳаққиқи эронӣ оид ба серистеъмол будани пасванди **-й (-гӣ)** чунин ибрази ақида намудааст: «Фаъолтарин пасванди луғатсоз дар замони Фирдавӣ низ монанди замони мо ҳамон «йо»-и масдарӣ ва «йо»-и нисбат аст, ки аввали таркибан ҳар сифатеро бадал ба исми маънӣ месозад, монанди **сиёҳӣ, тезӣ, тундӣ** ва дигари акси ин корро мекунад ва ҳар исми ҷонро бадал ба сифат менамояд, монанди **чангӣ, дирангӣ ва сипоҳӣ**» [10, с. 27].

Пасванди **-й (-гӣ)** яке аз пасвандҳои сермаънову серистеъмол ва оморфема мебошад, Исмҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, маъноҳои гуногуни луғавиро ифода мекунанд. Олими шинохта Ш. Рустамов гурӯҳи исмҳоро, ки ба воситаи ин пасванд сохта шудаанд, аз рӯи маъно ба шаш гурӯҳ ҷудо намудааст: исмҳои ифодакунандаи **макон**: пастӣ, баландӣ, тангӣ, фарроҳӣ; **замон**: пагоҳӣ, бегоҳӣ, нисфирӯзӣ, ҷоштгоҳӣ; **тахассус ва касбу кор**: инжинерӣ, артистӣ; **амал**: алафдаравӣ, заминронӣ, шамшерзанӣ; **ҳолат**: ҳастӣ, нестӣ, шуълаборӣ, шабнишинӣ; **аломату ҳосият**: пирӣ, хоксорӣ, одамӣ ва ғайра [6, с. 45].

Чунонки дар боло ишора кардем, пасванди **-й (-гӣ)** дар тамоми сарчашмаҳои илмӣ ҳамчун пасванди сермаънову серистеъмол ва оморфема дарҷ шудааст. Ин хусусиятҳо дар осори Ш. Шохин низ возеҳу равшан мушоҳида мешавад. Пасванди мазкур дар осори нависанда бо тамоми маъно ва қобилияти калимасозияш истеъмол гардида, бо ин қолиби калимасозӣ калимаҳои зерин сохта шудааст:

Чунончи: **ҷурагӣ, зиндагӣ, бандагӣ, ғунчагӣ, бечорагӣ, одамӣ, нақӯӣ, беҳушӣ, нодонӣ, гадоӣ, танҳой, бедавлатӣ, некӣ, азалиӣ, , чавонӣ, сахтӣ, осонӣ, одамӣ, шӯҳӣ, дӯстӣ, ошиқӣ, чинӣ, зебой, муфти, хубӣ, ҳалочӣ, риндӣ, сурхӣ, гадоӣ, мотамӣ, хубӣ, беҳосилӣ, ҳамӯшӣ ачамӣ, хубӣ, мастӣ, шӯҳӣ, ошноӣ, бепуӣ, раҳой, растӣ, ширинӣ, риндӣ, ҳамӯшӣ, лоғарӣ, танҳой, сиёҳӣ, нармӣ, зинагонӣ, бузургӣ, парешонӣ, мастӣ, нақӯӣ, ошноӣ, ошиқӣ, сахтӣ, афзалиӣ, мисрӣ, пинҳонӣ, урёнӣ, хурсандӣ, тифлӣ, шоирӣ, ошноӣ, ғуломӣ, шӯҳӣ, равшанӣ, беҳудӣ, очизӣ, ширинӣ, сафедӣ, бартарӣ, равшанӣ, тундӣ, расоӣ, равонӣ, кӯтаҳӣ, сабурӣ, сахтӣ, заифӣ чавҳарӣ, пирӣ, чавонӣ, забонӣ, осонӣ вайронӣ, хушёрӣ, мисрӣ, харидорӣ, сахарӣ, ошноӣ, беҳосилӣ, нотагонӣ, шодмонӣ, шохӣ, бевафой, беқарорӣ.**

Исмҳое, ки дар осори адиб ба воситаи пасванди исмсозӣ **-й (-гӣ)** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта шудаанд, метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Пасванди **-й (-гӣ)** бо калимаҳо ҳамроҳ шуда, исмҳое месозад, ки маъноҳои гуногуни луғавиро ифода мекунанд.

Чунончи: **ҷурагӣ, зиндагӣ, ҳаромӣ, вайронӣ, хомушӣ, ҳастӣ, хубӣ, мастӣ, шӯҳӣ, ошноӣ, бепуӣ, растӣ, ширинӣ, риндӣ, сиёҳӣ, бузургӣ, парешонӣ, мастӣ, нақӯӣ, ошноӣ, ошиқӣ, мактабӣ, сахтӣ, ҳамсарӣ, нилӣ, мисрӣ, пинҳонӣ, гармӣ, урёнӣ, хурсандӣ, тифлӣ, шоирӣ, ошноӣ, ғуломӣ, шӯҳӣ, ноумедӣ, равшанӣ, беҳудӣ, очизӣ.**

Ин исмҳо дар навбати худ аз рӯи истифодаи луғавиашон ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

а). Пасванди **-й (-гӣ)** бо исмҳои шахс ҳамроҳ шуда, исми маънӣ сохтааст: **одамӣ, пирӣ, чавонӣ, ошиқӣ.**

Мисолҳо:

На ҳур, на парӣ, на ғаришта, на **одамӣ,**

Билҷумла дар латофати ҳуснат назир нест. [13, с. 72].

Эй дӯст, ба **пирӣ** бирасӣ, марҳамате кун,

То бархӯрам аз давлати васлат ба **чавонӣ**. [13, с. 225].

Дар осори Ш. Шоҳин аз ин исмҳои ғойил ба воситаи пасванди **-ӣ** исмҳои маънӣ сохта шудааст: **ҳамсарӣ**.

Чунончи:

Арбоби ғазл бо ту наёранд **ҳамсарӣ**,

К-он ҷо уқоб ҳамла барад, чун кунад чакак. [13, с. 169].

б) Ба воситаи пасванди **-ӣ** (**-гӣ**) аз исмҳои, ки шахсро аз рӯи касбу кор, машғулият ва ихтисос далолат мекунанд, исмҳои маънӣ сохта шудаанд: **муфтӣ, ҳубӣ, риндӣ, ҳалочӣ, падарӣ, ҳаромӣ, урёнӣ, ғадой, мотамӣ, вайронӣ, хомушӣ, ҳастӣ, ҳубӣ, ҳубӣ, мастӣ, шӯхӣ, ошноӣ, ҳамӯшӣ, танҳой, ошиқӣ, мактабӣ, очизӣ, урёнӣ, заифӣ, пирӣ, чавонӣ, забонӣ**. Ҳамаи ин калимаҳои, ки дар осори адиб вохӯрем, аз рӯи сохт ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

1. Исми, ки аз калимаҳои сода ва пасванди **-ӣ** (**-гӣ**) сохта шудаанд: **муфтӣ, ҳубӣ, ҳалочӣ, риндӣ, сомирӣ, падарӣ, ҳаромӣ, урёнӣ, ғадой, мотамӣ, вайронӣ, хомушӣ** ва ғайра.

Чунончи:

Ғар масъалаи ишқ надонад, гунаҳе нест,

Муфтӣ, ки нахонда ба ҷуз асбоби ғайҳат. [13, с. 85].

Он ки ба **ҳубӣ** масали моҳ буд,

Моҳвагон ҷокару ӯ шох буд. [13, с. 117].

Аз калимаҳои ҳешутаборӣ **дӯст, ҷӯра** ва **ошно** исмҳои ифодакунандаи муносибат месозад: **дӯстӣ, ҷӯрагӣ, ошноӣ**.

Чунончи:

Ҷӣ ҷағоҳо, ки ба ман он бути танноз накард,

Ҷӯрагӣ бо дигарон карду ба ман ноз накард! [13, с. 20].

Ҷу рабудаӣ дили ман ба тариқи **ошноӣ**,

Зи ту, ҳошалиллаҳ, акнун ману тоқати ҷудой. [13, с. 240].

2.

Пасванди **-ӣ** (**-гӣ**) аз сифат исми месозад.

Бояд қайд кард, ки заминаи асосии калимасозии пасванди **-ӣ** (**-гӣ**) сифатҳои аслии буда, аз онҳо исми ҳолат сохта мешавад [2, с. 136].

Дар осори адиб низ дар ин қолаб исмҳои зиёде сохта шудааст, ки аз ҷиҳати маъно ва сохт гуногунанд:

1). Исми, ки аз сифатҳои сода ва пасванди **-ӣ** (**-гӣ**) сохта шудаанд: **некӣ, саҳтӣ, осонӣ, шӯхӣ, олуфтагӣ, даллагӣ, нақӯӣ, ғадой, танҳой, зебой, урёнӣ, вайронӣ, хомушӣ, мастӣ, ширинӣ, лоғарӣ, танҳой, сиёҳӣ, нармаӣ, хуррамӣ, парешонӣ, заифӣ, мастӣ, афзалӣ, гармӣ, урёнӣ, хурсандӣ, равшанӣ, очизӣ, ширинӣ, сафедӣ, тундӣ, кӯтахӣ, сабури, саҳтӣ, заифӣ, пирӣ, чавонӣ, осонӣ, вайронӣ, сурхӣ, хушёрӣ, шодмонӣ**. Калимаҳои зикршуда вобаста ба маъноҳои луғавии асоси калимаҳо ба таври зайл гурӯҳбандӣ мешаванд:

а). Пасванди **-ӣ** (**-гӣ**) бо сифати аслии ҳамроҳ шуда, исми месозад, ки маънои воҳиди рӯшноиро ифода мекунад: **равшанӣ**.

Чунончи:

Рухат зи ғурфаи манзар ба ҷашми ман тобад,

Чунонки моҳ диҳад **равшанӣ** зи ғӯшаи бом. [13, с. 193].

Морфемаи **-ӣ** (**-гӣ**) аз сифатҳои аслие, ки ҷову макон, ғосила ва масоҳатро ифода мекунанд, исми месозад, ки ифодагари маънои макон, масоҳат ва масофа мебошад: **вайронӣ, бузургӣ, кӯтахӣ**.

Чунончи:

Зи бас ҷағои ту бар ошиқон зи ҳад бигзашт,

Ниҳод коидаи ишқ рӯ ба **вайронӣ**. [13, с. 227].

Бад-он **бузургӣ** фалак ба бўса зи пой минбар кунад таҳият,
Чу номи некат барад хатибе зи роҳи иззат ба рӯи минбар [13, с. 148].

б) Унсури калимасози **-ӣ (-гӣ)** аз сифатҳои аслии исмҳое сохтааст, ки ба маънои луғавии асоси калима зич алоқаманданд: **сардӣ, гармӣ**.

Чунончи:

Ин на аҳдест, ки ояд зи зимистон **сардӣ**
В-ин на асрест, ки **гармӣ** расад аз тобистон [13, с. 266].

в) Пасванди **-ӣ (-гӣ)** бо сифатҳои аслии ҳамроҳ шуда, исмҳое месозад, ки ба ҳислату характери шахс далолат мекунад: **хубӣ, некӣ, камбағалӣ, бузургӣ, ростӣ, очизӣ, гадоӣ**.

Чунончи:

Он ки ба **хубӣ** масали моҳ буд,
Моҳвашон чокару ӯ шоҳ буд. [13, с. 117].

Эътибори фақрро нозем аз тарки нигин,
Он чи мемонад ба **некӣ**, то қиёмат номи мост [13, с. 48].

2) Исмҳое, ки аз сифатҳои сохта ва пасванди **-ӣ (-гӣ)** сохта шудаанд: **бегонагӣ, ноумедӣ, бебаҳрагӣ, нотавонӣ, бедавлатӣ, бехосилӣ, бепулӣ, бевафой, бепардагӣ, беқарорӣ**. Чунончи:

Ҳаргиз ба вазъи дӯстӣ аз сар намениҳад
Бегонагӣ, ки шеваи он ёри ошноӣ [13, с. 78].

Кардаам сомони сад мастӣ ман аз **бебаҳрагӣ**,
Як даҳан ҳамёна ҳамчун соғарам, аммо ҳанӯз [13, с. 149].

Хулоса, рушду инкишофи ҳеҷ забонро бе калимасозӣ, ки яке аз бахшҳои муҳими забоншиносӣ маҳсуб меёбад, тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро калимасозӣ заминаи мусоидро барои ба вучуд омадани калимаҳои нав фароҳам оварда, истеъмоли калимаву ифодаҳои бегонаро дар забонамон маҳдуд месозад.

Адабиёт

1. Аҳмадова, Ў. Аффиксҳои муштараквазифа ва мавқеи онҳо дар таълими забони модарӣ // Мактаби советӣ.- 1970.-№9. – 280 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (нашри академӣ). Ҷ.1.- Душанбе, 1985. –356 с.
3. Муҳаммади Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. – Душанбе, 1988. – 416 с.
4. Низомова, С. Калимасозии исм дар «Ҳамса»-и Низомии Ғанҷавӣ. –Душанбе, 2002. –180 с.
5. Пейсиқов, Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. –М., 1973. – 210 с.
6. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе, 1972. – 77 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М., 1969 – 951 с.
8. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. – Душанбе, 1998. – 116 с.
9. Хоҷаев, Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ. –Душанбе, 2004. – 124 с.
10. Хусрави Фаршедвард. Шеваи вожагузинӣ ва вожасозии Фирдавсӣ //Фарҳанг.- 1991.- №9. – 120 с.
11. Ҳалимов, С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ.1. Душанбе, 1975. – 360 с.
12. Шоев, М. Оморморфемаи **-ӣ** //– Мактаби советӣ.- 1981.- №5. – 80 с.
13. Шамсиддин Шоҳин. Девони ашъор. – Душанбе, 2018. – 277 с.

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -Ӣ (-ГӢ) ВА ВАЗИФАҲОИ ОН ДАР ОСОРИ ШАМСИДДИН ШОҲИН

Мақола ба қорбурди калимасозии пасванди серистеъмолтарини забони тоҷикӣ –Ӣ (гӢ) дар заминаи осори Шамсиддин Шохин бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, калимасозӣ аз умдатарин василаи бойшавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, бо пасвандҳои калимасоз роҳу қолабҳои калимасозӣ мунтазам такмил ва инкишоф меёбанд. Тағйиру тақомулоти калимасозӣ тибқи сохти грамматикӣ ва қонуниятҳои дохилии инкишофи забон ба амал меоянд.

Қайд гардидааст, ки таҳқиқи осори нависандагон яке аз масоили мубрам мебошад. Бо дарки ин мубрамы дар мақола қолабҳои асосии сохташавии калимаҳо тариқи пасвандҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф зикр кардааст, ки бо назардошти сермахсулӣ ва серистеъмолии пасвандҳо калимасозии пасвандии исм назар ба калимасозии пешвандии исм дар калимасозии исм мавқеи калон дорад. Ин аст, ки олимони ва донишмандони соҳаи забон ба ин масъала бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд.

Калидвожаҳо: Шамсиддин Шохин, пасванд, калима, калимасозӣ, зинаҳои калимасозӣ, таркиби калима, унсурҳои калимасозӣ, васлишавии калимаҳо, қолабҳои калимасозӣ, забони тоҷикӣ, грамматика, сермахсулӣ.

СЛОВАОБРАЗОВАНИЕ СУФИКСА -Ӣ (-ГӢ) И ЕГО ФУНКЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ШАМСИДДИНА ШАХИНА

Статья посвящена словообразованию суффикса -Ӣ (-гӢ) и его функциям в творчестве Шамсиддина Шахина.

По мнению автора статьи, словообразование является важнейшим способом обогащения словарного состава языка. С развитием структурного состава имен существительных постоянно совершенствуются и развиваются пути и модели словообразования этой части речи. Изменения словообразовательной структуры имен существительных осуществляются в рамках грамматического строя и внутренних закономерностей языка.

Отмечается, что важным источником выявления особенностей словообразования современного таджикского литературного языка являются произведения современных таджикских писателей. Следовательно, материалом для исследования структуры слов детерминативного типа в настоящей статье послужили тексты прозаических произведений Шамсиддина Шахина.

Автор отмечает, что с учетом продуктивности суффиксов суффиксальное словообразование существительных занимает важное место. Поэтому ученые и знатоки области языка все чаще обращают внимание на этот вопрос.

Ключевые слова: Шамсиддин Шахин, суффикс, слово, словообразование, ступени словообразования, структура слов, элемент словообразования, словосложение, словообразовательные шаблоны, таджикский язык, грамматика, продуктивность.

THE WORD FORMATION OF THE SUFFIX -Ӣ (-ГӢ) AND ITS FUNCTIONS IN THE WORKS OF SHAMSIDDIN SHAHIN

The article is devoted to the word formation of the suffix -Ӣ (-гӢ) and its functions in the work of Shamsiddin Shahin.

According to the author of the article, word formation is the most important way to enrich the vocabulary of a language. With the development of the structural composition of nouns, the ways and models of word formation of this part of speech are constantly being improved and developed. Changes in the word-formation structure of nouns are carried out within the framework of the grammatical structure and internal laws of the language.

It is noted that an important source of identifying the features of the word formation of the modern Tajik literary language are the works of modern Tajik writers. Consequently, the texts of prose works by

Shamsiddin Shahin served as the material for the study of the structure of determinative type words in this article.

The author notes that, taking into account the productivity of suffixes, the suffix word formation of nouns occupies an important place. Therefore, scientists and experts in the field of language are increasingly paying attention to this issue.

Keywords: *Shamsiddin Shahin, suffix, word, word formation, word formation levels, word structure, word formation element, composition, word formation patterns, Tajik language, grammar, productivity.*

Сведения об авторе: *Тоирзода Абдусалом Рахим, докторант второго курса кафедры теория и практики языкознания ТГПУ им. С. Айни. Тел.: (+992) 985556567, E-mail: Toirzoda0710@mail.ru*

Information about the author: *Toirzoda Abdusalom Rahim - a second-year PhD student of the department of Theory and Practice of Linguistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone: (+992) 985556567; E-mail: Toirzoda0710@mail.ru*

Яке аз вижагиҳои фразеологизмҳои забони муосири тоҷикӣ соҳиби гуна (вариант) будани онҳо маҳсуб меёбад.

Профессор Ҳ. Мачидов дар хусуси гунанокии воҳидҳои фразеологӣ чунин овардааст: «Вариантҳои воҳиди фразеологӣ қолабҳои таркибан тағйирёфтаи ҳамон як фразеологизм мебошад» [4, с. 58].

Гунаҳои фразеологӣ дар ифодаи тафаккури рангини нависанда имкониятҳои фаровони забониро фароҳам оварда метавонад.

Вариантҳои фразеологӣ бо роҳи усулҳои гуногун дар натиҷаи иваз шудан, илова шудан ва ё афтидани унсурҳои луғавию грамматикӣ ба вучуд меоянд. Аз рӯи ин хусусияташон профессор Ҳ. Мачидов онҳоро чунин гурӯҳбандӣ кардааст: ивази унсури луғавӣ, иловашавии унсури нав, афтидани унсури таркиби воҳиди фразеологӣ. Бо дарназардошти ҳамин таснифот гунаҳои фразеологӣ насри У. Кӯҳзодро ба тариқи зайл ба гурӯҳҳо ҷудо намудем:

А) ивази унсурҳои луғавии таркиби воҳидҳои фразеологӣ. Иваз гардидани унсури таркибӣ аз ҳодисаҳои маъмули воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Ин ҷиҳати воҳидҳои фразеологиро нависанда У. Кӯҳзод хеле моҳирона истифода намудааст. Ҳангоми иваз намудани унсури луғавии таркибии ВФ нависанда калимаҳоро аз қабатҳои гуногуни лексикӣ бо назардошти таносуби маъноии наздикдошта ва бештар бо воҳиди луғавии ҳаммаъно ё наздикмаъно ба кор бурдааст. Чунончи, дар мисолҳои зайл дар натиҷаи ивази ҷузъҳои гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ **таҳти дил, димоғи ҷоқ доштан, сари касеро ҷуфт кардан, дар бадани касе мурғак дамид** гунаҳои тозаии онҳо **қаъри дил, димоғи хуш доштан, сари касеро дуто кардан ва дар пӯсти касе мурғак дамид** ба вучуд овардаанд, ки хеле рангину муассиранд:

Вай он папкаҳоро аз як лав кушода, варақ задан гирифт ва дар **қаъри дил** як умеди мубҳаме дошт, ки маҳз ҳамин варақҳои зардшуда мушкилии ӯро осон мекунад (3, 226).

Дар ҷумлаи ҷавқ ба ҷойи калимаи аслан тоҷикии **таҳ (таҳт)** нависанда вожаи арабии «қаър» –ро истифода намуда, онро ба калимаи дигари арабии **мубҳам**, ки маънои «пӯшида, пинҳон, номуайян, номаълум» дорад, наздик менамояд. Дар ин ҳолат **қаър** аз **таҳ** дида, «мубҳамияти умед» –ро як дараҷа таъсирбахштар таъкид мекунад. Дар мисоли дигар Ҷ. Кӯҳзод калимаи иқтибосии туркии **ҷоқро** ба тоҷикии **хуш** иваз намуда, фразеологизми сирф тоҷикӣ сохтааст:

Сарпаноҳат бошад, хӯрданию пӯшидани бошад, **димоғата хуш дошта**, кайф карда гард! (3, 76).

Яке аз хусусиятҳои забони эҷоди нависанда ҳам дар ҳамин аст, ки мувофиқ ба вазни маънӣ, таъсирнокии тобишҳои маъноӣ муродифотро интиҳоб мекунад, то ба шуур, дарку рӯи хонанда асари мусбате гузошта тавониста бошад. Аз ин лиҳоз, вожаҳои забонзадаи таркиби фразеологизмҳоро бо муодилот ё муродифоти аслии тоҷикӣ ё, агар чунин калимаи сирф тоҷикӣ ёфт нашавад, он гоҳ бо иқтибосҳои арабӣ иваз менамояд. Масалан, дар ҷумлаи зайл вожаи **дуторо** ба **ҷуфт** иваз намудааст, ки ба таъбир таровати нав ва хушро илқо мекунад:

Ҳоло гапи дигар, бо чашмат мебинӣ, аз миёнаш дошта мерақсӣ, ба оббозӣ мебарӣ, баъд маъқул ки шуд, **саратро дуто кун** (1, 225).

Дар бадани касе мурғак давидан ҳам воҳиди фразеологӣ маъмулии забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Дар мисоли зер адиб ба ҷойи калимаи «бадан» вожаи «пӯст» –ро истифода мебарад, ки мантиқан мувофиқтар аст, зеро аслан ҳам «мурғак» дар пӯст «медавад» ва таҳти вожаи «бадан» аз устухон то рағу пай ва пӯст дар назар дошта мешавад:

Аз пайи пойи онҳо бадани Ҷавони паҳлавон ваҷаррос мезад, **дар пӯшташ мурғак медамид**, аъзои баданаш меҳорид, вале ӯ илоҷе надошт.... (3, 46).

Воҳидҳои фразеологӣ **хуни дил хӯрдан, хуни чигар хӯрдан, хуни дил шудан ва хуни чигар шудан** бо ҳам вариант буда, дар умум як маъно «азобу машаққат кашидан» –ро далолат кунанд ҳам, лекин аз ҷиҳати мавқеи истеъмол аз ҳамдигар фарқ доранд. Ибораи **хуни дил хӯрдан** умумистеъмол буда, ҳам дар услуби бадеӣ–китобӣ ва ҳам гуфтугӯӣ фаровон истифода мешавад. Вариантҳои **хуни чигар хӯрдан, бо хуни дил хӯрдан, хуни дил шудан ва хуни чигар шудан** нисбатан камистеъмоланд ва ҳоси забони адабианд.

Муаллим **хуни чигар хӯрда**, даҳ сол таълим диҳад, ки одами нав ба воя мерасонам ва дар ниҳояти қор онҳо ба Тӯрабоевичу Рачабу Хумор монанд шаванд, хуб нест (1, 51).

Дуруст аст, ки гунаҳои фразеологӣ бояд умумияти маъноиро соҳиб бошанд, аммо дар матнҳои боло фразеологизми **хуни чигар хӯрдан** бо тобиши нозуки маъно ҳолат ва заҳмати рӯҳии шахсро ифода намудааст. Дар мисолҳои дигар тобиши заҳмату меҳнати ҷисмонии персонаж дар назар дошта шудааст, аз ин рӯ нависанда варианти **бо хуни чигарро** истифода мебарад:

Ин ҷӣ хел баробарӣ ва бародарӣ мешудааст, ки як нафар оби шикамашро начунбонад ва соҳиби молу мулк бошад, ки як нафари дигар **бо хуни чигар** ва бо арақи ҷабин ёфтааст? (6, 62) Дар ҳар ду маврид ҳам ниҳолҳои **бо хуни чигар** сабзондаи мо, на танҳо бор надод, балки қариб решақан шуд (4, 152).

Дар матни зайл бошад, ҳар ду ҳолат – ҳам заҳмати рӯҳӣ ва ҳам меҳнати тоқатфарсои ҷисмонӣ ба воситаи гунаи дигари ҳамин воҳиди фразеологӣ **хуни дил шудан** дар назар гирифта шудааст:

...маҳсули фикрашонро дар маҳфилҳои хоса меҳонданд ва бо ёрии хушнависон нусхаҳо мебардоштанд ва аз даст ба дасту аз даҳон ба даҳон, то андозае дар байни мардум паҳн мегардид ва сипас, ғусса меҳӯрданд, ки «**хуни дил шуда**, ин қадар заҳмат кашидем, вале натиҷае ба даст намерасад – на мардум оқилтар мешаванд ва на зиндагӣ беҳтар!». (5, 97)

Аммо дар ҷумлаҳои зер ибораи **ду кафон** ба **ду тақсим** иваз гардидааст ва сабабаш шояд дар он бошад, ки адиби нуктасанҷ вожаи **тақсим**, ки иқтибосии арабист, лекин аз **кафони** аслии тоҷикӣ дида, доираи истеъмолаш васеътар мебошад, ба мақсади ба забони гуфтугӯӣ наздик намудани забони асараш истифода карда бошад, зеро ҷумлаи дуҷумлаи персонажи асари «Кини Хумор» аст.

Онҳо, албатта, бо як сурат нестанд, як шаклу шамоил надоранд – яке фарбеҳ, дигаре хароб, яке дароз, дигаре кӯтоҳ, яке хушрӯ, дигаре беҳеб, вале моҳияти амалашон чун **як себи дукафон** ба ҳамдигар шабеҳ ҳастанд (3, 163). – Охир дар кучо воқеъ шудааст, ки як гурӯҳи одамон, чун **як себу ду тақсим**, ба якдигар монанд бошанд? (1, 124).

Б) воситаи дигари тавлиди гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ ин аст, ки ба таркиби воҳиди фразеологӣ калима ё унсурҳои нави грамматикӣ илова мегардад. Аз ин ҳосияти воҳидҳои фразеологӣ низ Урун Кӯҳзод хуб истифода карда, дар мавридҳои зиёд бо илова кардани ҷузъҳои тоза таркибу ибораҳо ва ҷумлаҳои рехтаву устувори нав ба навро ба вуҷуд овардааст. Масалан, дар мисоли зер ба фразеологизми **сар ба осмон расидан** воситаи грамматикӣ пасванди ҷамъбандии «–ҳо» –ро илова намуда, маънои «хушҳолии дараҷаи олӣ» –ро ба тасвир кашидааст.

Ҳардуи ҳамин маърақаро бе каму кост, бо овозаю дабдаба гузаронанд, **сарашон ба осмонҳо мерасад**, қарзи одамии худро адошуда медонанд, ки умр ба зоеъ нагузаронидаанд (3, 97).

Хонанда дараҷаи эҳсоси шодию хурсандиро дар ифодаҳои **сар ба осмон расидан, сар ба осмонҳо расидан, сар ба осмони ҳафтум расидан ва сар ба Сурайё расидан** ба осонӣ дарк кардан метавонад. Дар ҷумлаҳои поён дараҷаи хурсандии қаҳрамонони осори нависанда бо илова намудани унсурҳои грамматикӣ гуногун тасвир шудааст. Албатта, мисолҳо аз саҳифаҳо ва ҳатто асарҳои гуногун оварда шудаанд ва мо махсусан онҳоро бо ин тартиб гузоштаем, то нозукбаёнӣ ва латофати суханофарии адиб дар нишон додани дараҷаи шодиву

нишоти қаҳрамонон, ки бо воситаи гунаҳои фразеологӣ ифода гардидаанд, дуруст шинохта шавад:

- Вай гуфт, ки меҳмони азиз, рафиқи мушфик, дӯсти дар ҳар номади кор дастгири мададгор – Ҷӯра Тӯрабоевич дар байни долу зарби кор сухани моро ба замин намонда, аз баҳри корҳои заруриашон баромада, бо ташрифашон маҷлиси хоксоронаи моро обод карданд, яъне ки **сари моро ба осмони ҳафтум расондаанд** (1, 30). Акнун ман дар ҷомаи худ намегунҷидам. Аз хурсандӣ гӯё қанот бароварда, **сарам гӯё ба Сурайё мерасид** (5, 104).

В) гунаҳои фразеологӣ дар натиҷаи афтидани ин ё он ҷузъ ба вучуд омада, рангубори ибтидоии худро аз даст диҳанд ҳам, дар зери қалами нависанда Урун Кӯҳзод, онҳо ба оҳангу чилваҳои тозаии маъноиву услубӣ соҳиб гаштаанд. Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷузъҳои ҷудогонаашон ҷудо шуда, бо рехтагиву ихчамии худ аз шаклҳои пештараашон фарқ карда, мафҳумҳоро боз ҳам равшантар ифода карданд. Чунончи, дар мисолҳои зайл аз ифодаҳои маъмули **аз замири дил, аз афти кор, сари калобаи чизеро гум кардан, нависанда гунаҳои кӯтоҳшудаи онҳоро замири дил, аз афташ, аз афти кор, сари калобаро** ба вучуд овардааст, ки онҳо аз қолабҳои аввал нафақат бо маъно, ҳамчунин, бо сохтори худ низ фарқ мекунанд. Ин фарқиятро мавриди муқоисаи ҷи шаклҳои ибтидоӣ ва ҷи гунаҳои дар асоси онҳо нав ба вучудомадаи мисолҳои зайл хуб дарк кардан мумкин аст. Масалан, **замири дил** дар асоси **аз замири дил** ба маънои «сир (р), роз, асрор» дар натиҷаи афтидани пешоянди аз ба вучуд омадааст:

- **Замири дилашро** ғайр аз ҳудаш қаси дигар намефаҳмид ва модоме, ки одати умум буд, қасе таҳқиқ ҳам карда намегашт (3, 91). Дар мисоли дигар воҳиди фразеологӣ мазкур дар шакли маъмулаш кор фармуда шудааст:

Он вақт Исфандиёр **аз замири дили** ӯ оғаҳ набуд, бо як ҳавобаландии беҳосили бачагона менигарист ва дар гӯши Вера мегуфт (1, 15).

ВФ –и **аз афташ** дар асоси таъбири маъмули **аз афти кор** ба маънои «шояд» ба вучуд омадааст, ки аз таркиби он вожаи кор ихтисор шудааст:

Ҳавсалаи Деҳқонов ҳам **аз афташ** пир шуд, ки ба сари мақсад омад. (3, 156)

Сари калоба аз **сари калобаро гум кардан** – «бесаранҷом шудан» сохта шуда, ба маънои «дар вазъияти душвор ҷӣ кор кардани худро надоништан» ба кор рафтааст:

Кӣ медонад, ки сабаб чист ва **сари калоба** дар кучост? (4, 47) Духтараш бо ноз нигариста, ҳар гоҳ ду дандони тиллояшро нишон дода меистод. Ман аз таҳайюр **сари калобаамро** гум карда будам (5, 221).

Дар адабиёти илмӣ ба воҳидҳои фразеологӣ бахшидашуда гунаҳои фразеологиро ба се навъ – гунаҳои савтӣ, сарфӣ ва луғавӣ ҷудо кардаанд [1; 4].

«Вариантҳои фонетикӣ воҳидҳои фразеологӣ, одатан, дар натиҷаи ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил шудани калимаҳои вариантдор ба вучуд меоянд. Маълум аст, ки дар забони адабии муосири тоҷик як гурӯҳ калимаҳо чанд вариант доранд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, ҳелҳои гуногуни вариантҳои фонетикӣ калимаҳо дохил мешаванд. Инъикоси калимаҳои дорои гунаҳои гуногуни фонетикӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ вариантҳои онҳоро ба вучуд меоварад» [4, с. 60]. Одатан, вариантҳои фонетикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз ҷумлаи ҳодисаҳои доимии системаи забонамон ба шумор мераванд.

Нависандагон чунин гунаҳоро қариб ба вучуд намеоваранд, вале онҳо кӯшиш мекунанд, вариантҳои савтии ҳар услуби ҳосаи ифодаро маҳз дар ҳамон услуб ба кор баранд. Масалан, агар гунаҳои навъи **нигоҳ доштан, ба роҳ андохтан, даҳон задан** ва монанди инҳо ҳоси сабки баланди ифода бошанд, пас гунаҳои **нигаҳ доштан, ба раҳ андохтан, даҳан задан** ҳоси услуби умумиистеъмолӣ буда, ифодаи одии нутқ ба шумор мераванд, ки дар забони Урун Кӯҳзод низ ин фарқият нигаҳ дошта шудааст. Масалан, дар мисолҳои зерин чунин гунаҳои фонетикӣ дида мешаванд: **даҳан задан // даҳон задан** – «хӯрдан, гап партофтан»; **даҳон накушодан // гап аз даҳонаш афтидан** – «гап нагуфтан, надоништан»;

– Зудтар ҳезед, ки нами қокдонҳо напарад, ин ҷонварҳо чорта **даҳан зананд**, – мегуфт ӯ, албатта, ваҷҳ пеш оварда (3, 74) Вай гӯш дода менишаст, қайдҳо мекард ва

чамъбаст менамуд. Вале ҳоло касе **даҳон намекушод**. (1, 75) Гӯё аз гарданаи респондент баста оварда бошанд, ки **гап аз даҳонаи меафтад**. (1, 2 38)

Гунаҳои савтии воҳидҳои фразеологӣ, ҳамчунин, дар натиҷаи тағйирёбии ягон унсурҳои грамматикӣ онҳо ба вучуд меоянд. Чунин гунаҳои фразеологӣ бештар дар натиҷаи афтидан ё иловашавии пешояндҳо, пасояндҳо ва пасвандҳои калимасозии дохили фразеологизм ба вучуд омадаанд.

Гунаҳои сарфӣ воҳидҳои фразеологӣ низ аз унсурҳои шахшудамондаи системаи забон ба шумор рафта, дар зерҳои қалами нависанда ба мақсадҳои услубӣ, таъкиди сабки ифода ба қор бурда мешаванд, зеро гунаҳои мухталифи сарфӣ, одатан, мансуби сабкҳои гуногуни ифода, масалан, китобӣ, шифоҳӣ, сабки баланд ё паст мебошанд. Дар забони адиб низ чунин фарқиятҳои истеъмолии вариантҳои сарфиро мо мушоҳида мекунем. Масалан, дар гунаҳои маъмули **аз афти қор, ба ҳок рафта, ба роҳ рафта** ва амсоли инҳо дар нутқи ҳуди нависанда, ки нишона аз услуби баланди ифода аст, ба қор равад, пас гунаҳои ихтисорёфтаи онҳо **афти қор, ҳок рафта, роҳ рафта** дар нутқи иштирокчиёни асарҳо бештар истеъмол шудаанд:

Миёни гапро шикастан// гапи касеро буридан

...Меҳмонон чӣ тавр аз меҳмондорӣ ӯ ба вачд омада, бо соҳибхона бӯсобӯс кардаанд, ки Зокир борҳо шӯҳид будааст, **миёни гапро нашикаста** ба ҳикояти саргузаштҳои худ гузашт (1, 21). – Дар китоб ҳар чизро навиштан мегиранд, – мулоимхунукона **гапи ӯро бурид** (6, 159).

Гунаҳои луғавӣ аз навъҳои ҳеле сермаҳсули гунаҳои фразеологӣ ба шумор меравад. Дар забони тоҷикӣ чунин гунаҳои фразеологӣ ниҳоят серистеъмоланд ва анвои мухталифи онҳо вазифаҳои ниҳоят гуногуни услубӣ доранд. Ин хосияти гунаҳои луғавии воҳидҳои фразеологиро адиби боистеъдод Урун Кӯҳзод бо тамоми нозуқиҳои дарк қарда, ҳар якеро дар мавриди худ ба қор бурдааст. Чунин, гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ **ҳавою ҳавас ва орзуву ҳавас, расму одат ва урфу одат, аз сидқи дил ва аз таҳти дил, назар партофта ва ҷашм партофта**, ки дар матнҳои поён истифода шудаанд, ҳамин гуна вазифаҳо доранд:

... агар ту ҳам обрӯи маро набардорӣ, нону намаки халқро надиҳӣ, урфу одаташонро пос надорӣ, агар ту ҳам **орзуву ҳаваси** моро пушти по занӣ, ҳудо шӯҳид аст ва ту бояд бидонӣ, ки як дастӣ падарат то рӯзи қиёмат аз гӯр берун меистад ва модари шӯрбаҳтат шири сафедашро ба осмонҳо мечӯшад. (3, 93) Лекин ман ҳалос мешавам аз ин **урфу одатҳо**. (3, 183) ...баъзе **расму одатҳо** ба ҷо овардан зарур, ки ба ҷашму гӯши халқ бад нарасад ва ҳурмати духтардор ба ҷой ояд. (3, 94) Ман ба яқраи ту ҳайрон – **аз сидқи дил** тааҷҷуб қард Зокир (1, 57). Нурулло **аз таҳти дил** аз табиату мақсадаш барнамеояд, балки зоҳирист дар замиранд бедаво нест, гӯё он садоқат ғарази ниҳоние дорад. (3, 200) ...ба ӯ як **назар партофт** ва гӯё чизе настунида бошад, ҷумча гирифта, маззаи таомро ҷашиданӣ шуд. (3, 89) Дар ҳамин ҷо тӯй мекунем, – хандид Тамара ва ба Вера **ҷашм партофт**. (1, 38)

Ҳамин тариқ, гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ забони асарҳои Урун Кӯҳзод дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, ба рангинтару ҷозибтар ифодаи гаштани ҳаёли бадеии адиб мусоидат кардаанд.

Адабиёт

1. Кӯҳзод, У. Бандиҳои озод (Ҳикояҳо, роман) / Урун Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб, 1994. – 267 с.
2. Кӯҳзод, У. Кини Ҳумор (Повест). / Урун Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон. – 1978. – 238 с.
3. Кӯҳзод, У. Ҷамъи парешон. / Урун Кӯҳзод. – Душанбе: Сурушан. – 2003. – 136 с.
4. Кӯҳзод, У. Ҳайҷо (роман). / Урун Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб. – 2007. – 594 с.
5. Кӯҳзод, У. Тоҷикони имрӯза (Достонҳо, мақолаҳо). / Урун Кӯҳзод. – М.: Трассдорнаука. – 2000. – 191 с.
6. Кӯҳзод, У. Як сару сад ҳаёл (Ҳикояҳо). / Урун Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон. – 1983. – 256 с.
7. Маджидов, Ҳ. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Ҳ. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
8. Маҷидов, Ҳ. Таркибҳои ҷуфти фразеологӣ дар забони асарҳои устод Мирзо Турсунзода / Ҳ. Маҷидов // Мақолаҳои советӣ. – 1981. - №10. – С. 18 – 20.
9. Маҷидов, Ҳ. Таркибҳои фразеологӣ / Ҳ. Маҷидов // Мақолаҳои советӣ. – 1980. - №1. – С. 24 – 26.

10. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик /Ҳ.Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
11. Муслимов, М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ/М. Муслимов. – Душанбе, 2009. – 188с.
12. Талбакова, Ҳ. Синонимика ва вариантҳои шевагии фразеологизмҳо / Ҳ.Талбакова // Паёми донишгоҳ. – 1993.- №4. – С. 102 – 108.
13. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2 /М. Фозилов. – Душанбе, 1964. – 802 с.
14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 /М. Фозилов. – Душанбе, 1963. – 952 с.

ГУНАНОКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ОҲАРИНИШИ ОБРАЗҲОИ ТОЗА (дар мисоли осори Урун Кӯҳзод)

Дар мақола зикр гардидааст, ки фразеологизмҳо мисли калима метавонанд гуна (вариант) дошта бошанд. Тағйироти лексикӣ ва грамматикӣ чузъҳо, ки боиси вайрон шудани шахсияти маъноии онҳо намегарданд, тафовут мефаҳманд. Вариант дар соҳаи фразеологизм натиҷаи зуҳури қолабҳои умумии забонӣ мебошад, ки барои тамоми сатҳҳои забон мувофиқанд.

Ба андешаи муаллиф, вариантҳои фразеологӣ бо роҳи усулҳои гуногун дар натиҷаи иваз шудан, илова шудан ва ё афтидани унсурҳои луғавию грамматикӣ ба вучуд меоянд. Гунаҳои фразеологӣ дар натиҷаи афтидани ин ё он чузъ ба вучуд омада, рангубори ибтидоии худро аз даст диҳанд ҳам, дар зер қалами нависанда Урун Кӯҳзод, онҳо ба оҳангу чилваҳои тозаии маъноиву услубӣ соҳиб гаштаанд. Воҳидҳои фразеологии аз чузъҳои ҷудогонашон ҷудо шуда, бо рехтагиву ихчамии худ аз шаклҳои пештарашон фарқ карда, мафҳумҳоро боз ҳам равшантар ифода карданд.

Муаллиф таъкид кардааст, ки вариантҳои фонетикӣ воҳидҳои фразеологӣ, одатан, дар натиҷаи ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил шудани калимаҳои вариантдор ба вучуд меоянд. Маълум аст, ки дар забони адабии муосири тоҷик як гурӯҳ калимаҳо чанд вариант доранд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, ҳелҳои гуногуни вариантҳои фонетикӣ калимаҳо дохил мешаванд. Инъикоси калимаҳои дорои гунаҳои гуногуни фонетикӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ вариантҳои онҳоро ба вучуд меоварад». Гунаҳои сарфии воҳидҳои фразеологӣ низ аз унсурҳои шахшудамондаи системаи забон ба шумор рафта, дар зер қалами нависанда ба мақсадҳои услубӣ, таъкиди сабки ифода ба кор бурда мешаванд, зеро гунаҳои мухталифи сарфӣ, одатан, мансуби сабкҳои гуногуни ифода, масалан, китобӣ, шифоҳӣ, сабки баланд ё паст мебошанд.

Зикр гардидааст, ки вариант дар соҳаи фразеологизм натиҷаи зуҳури қолабҳои муштаракӣ забонӣ мебошад, ки барои тамоми сатҳҳои забон мувофиқанд, яъне, мутобиқ шудан ба меъёрҳои муайяни забонӣ, таъкиди қиёсӣ, интиқоли рангорангии замон, эҷоди таъсири навоварии воҳид, инчунин майли таҳкими тамоюлҳои эҳсосӣ ифодакунанда, ки ин ҳама дар осори Урун Кӯҳзод мушоҳида мешавад.

Хулосаи муаллиф ҳамин аст, ки гунаҳои воҳидҳои фразеологии забони асарҳои Урун Кӯҳзод дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, ба рангинтару ҷозибтар ифода гаштани ҳаёли бадеии адиб мусоидат кардаанд. Гунаҳои фразеологӣ дар ифодаи тафаккури рангини нависанда имкониятҳои фаровони забониро фароҳам оварда метавонанд.

Калидвожаҳо: *Урун Кӯҳзод, забонишиносӣ, забони тоҷикӣ, воҳидҳои фразеологӣ, гуна, образ, нависанда, асари бадеӣ.*

ВАРИАНТНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В СОЗДАНИИ ОБРАЗНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

(на примере произведений Уруна Кухзода)

В статье отмечается, что фразеологизмы, как и слова, могут иметь варианты. Представляя фразеологическую вариантность как частную проблему вариантности в языкознании, отмечается, что для фразеологизмов, как единиц более сложных по сравнению со словом, проблема вариантности является особенно актуальной, поскольку с усложнением архитектоники языковой единицы возрастает многообразие видов ее варьирования. Действительно, если варьирование фонем, главным образом, проявляется в потенциальном присутствии фонологически несущественных признаков, варьирование морфем состоит в комбинаторике фонем, варьирование в лексике заключается в семантически несущественных отличиях, то в

фразеологических единицах объединяются все эти виды формального и формально-смыслового варьирования, не исключая варьирования на лексическом и синтаксическом уровнях.

По мнению автора статьи, вариантность в области фразеологии — это результат проявления общих языковых закономерностей, актуальных для всех уровней языка, а именно: адаптация к определенным языковым нормам, подчеркивание аналогии, передача колорита времени, создание эффекта новизны единицы, а также стремление усилить эмоционально-экспрессивные тенденции, которого наблюдаются в произведениях Уруна Кухзода.

Рассмотренные в данной статье определения вариантов и их категориальных признаков свидетельствуют о том, что много противоречивых и спорных моментов включает в себе проблема отождествления и идентификации фразеологических единиц, различающихся по лексическому составу, а также разграничение фразеологических вариантов и фразеологических синонимов.

Автор резюмирует, что типы фразеологизмов языка произведений Уруна Кухзода имеют свои особенности и способствуют более красочному и привлекательному выражению художественного воображения писателя. Фразеологические варианты в выражении колоритного мышления писателя могут дать массу языковых возможностей.

Ключевые слова: Урун Кухзод, языкознание, таджикский язык, фразеологические единицы, вариант, образ, писатель, произведение.

VARIANCE OF PHRASEOLOGICAL UNITS AND ITS VALUE IN CREATING THE IMAGE IN THE WORKS OF ART (on the example of the works of Urun Kuhzod)

Presenting phraseological variance as a particular problem of variance in linguistics, we note that for phraseological units, as units that are more complex than a word, the problem of variance is especially relevant, since with the complication of the architectonics of a linguistic unit, the variety of types of its variation increases. Indeed, if the variation of phonemes mainly manifests itself in the potential presence of phonologically insignificant features, variation of morphemes consists in combinatorics of phonemes, variation in vocabulary consists in semantically insignificant differences, then all these types of formal and formal semantic variation are combined in phraseological units, not excluding variation in lexical and syntactic levels. Variation in the field of phraseology is the result of the manifestation of common linguistic patterns that are relevant for all levels of the language, namely: adaptation to certain linguistic norms, emphasizing analogy, transferring the color of time, creating the effect of novelty of a unit, as well as the desire to strengthen emotionally expressive tendencies.

Variation in the field of phraseology is the result of the manifestation of common linguistic patterns that are relevant for all levels of the language, namely: adaptation to certain linguistic norms, emphasizing analogy, transferring the color of time, creating the effect of the novelty of a unit, as well as the desire to strengthen emotionally expressive tendencies, which is observed in the works of Urun Kuhzoda.

The definitions of variants and their categorical features considered in this work indicate that many contradictory and controversial points involve the problem of identifying and identifying phraseological units that differ in lexical composition, as well as differentiating phraseological variants and phraseological synonyms.

Thus, the types of phraseological units of the language of the works of Urun Kuhzoda have their own characteristics and contribute to a more colorful and attractive expression of the writer's artistic imagination. Phraseological options in expressing the colorful thinking of a writer can give a lot of linguistic possibilities.

Keywords: Urun Kuhzod, linguistics, Tajik language, phraseological units, variant, image, writer, work.

Сведения об авторе: Худоёрова Н. – старший преподаватель кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. тел.: +(992) 933931094

Information about the author: Khudoyorova N. - Senior Lecturer of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki ave. 17. Phone: +(992) 933931094

ЧУМЛАИ СОДАИ ДУТАРКИБА ВА ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-и СОТИМ УЛУҒЗОДА

Эгамбердиева Б. Ғ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сотим Улуғзода яке аз бузургтарин нобиғаҳои адабиёти муосири тоҷик буда, дар инкишофу такомули забони адабӣ саҳми беҳамто дорад. Хусусан, дар жанри романнависӣ истеъдоди ғавқуллодае дошт, ки забони ғасеҳу шеваи асарҳои ӯ гувоҳи ин гуфтаҳост. Нависанда ҷумлаҳоро ҳунармандона дар асарҳояш кор фармуда, бо ин услуби хоси худ дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи махсус дорад. Дар осори насрии Сотим Улуғзода ҳамаи ҳелҳои ҷумлаҳо ба кор рафтаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда дар эҷод намудани асарҳои насрӣ сабки фардии нигорандагии худро пайдо намудааст. Тасвири нависанда хеле воқеӣ буда, дар тасвир намудани рӯйдодҳои олами воқеӣ, тасвири манзараҳои табиат ва дар фардӣ кардани нутқи персонажҳо кӯшишҳои зиёд намудааст, ки ин гуна тасвир ба ҳамаи нависандагон муяссар намегардад. Воқеан, нависандаи ҳақиқӣ хуб медонад, ки тобишҳои услубӣ ва обуранги бадеӣ ба асар ҷилои тоза мебахшад.

Сотим Улуғзода дар истифодаи қабатҳои лексикӣ забон ва меъёрҳои калимасозиву калимабандӣ, қолабҳои ибораориву ҷумлабандӣ хеле эҳтиёткор аст. Махсусан, дар ҷумласозӣ нависанда хеле моҳир буда, ба шогирдон ва нависандагони ҷавон мактаби адабии бузург ва макони сухани ноби тоҷикӣ аст.

Нависанда дар романи “Фирдавсӣ” аз ҷумлаи содаи дутаркиба хеле зиёд ва бомаврид истифода бурдааст. Ҷумлаи содаи дутаркиба бояд дорои ҳар ду сараъзо- мубтадо ва ҳабар бошад, чунки онҳо барои ғаҳмидани мазмуни ҷумла ниҳоят заруранд. Барои мисол якчанд ҷумлаҳои содаи дутаркибаро аз романи таърихӣ “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода меорем:

***Равшан** дар косаҳои чинӣ шири гарм овард¹ (7).*

***Шоир** аз дарсхони писараш пурсон шуд (7).*

***Ҷотима** бо шунидани шарфаи пойи шавҳарааш Ҳушангро ҳезонд (7).*

Дарачаи омӯзиши ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ қаноатмандкунанда мебошад. Дар ин самт забоншиносони ватанӣ, устодон Д. Тоҷиев, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Н. Маъсумӣ, М. Қосимова, Ш. Рустамов, А. Мирзоев, Б. Камолиддинов, Ғ. Зикриёев, С. Шербоев, М. Норматов ва дигарон асарҳои илмӣ- тадқиқотӣ навиштаанд. Устод Д. Тоҷиев асарҳои калони илмӣ «Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» (1981), «Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои тобеъ дар забони тоҷикӣ» (1971) ва зиёда аз 300 мақолаю монографияҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаю мураккаб навиштаанд. Олими варзида Ш.Рустамов доир ба мавзӯҳои муҳталифи синтаксис маҷмуаи илмӣ бо номи «Мушкилоти синтаксис», «Ҷумлаи пайрави сабаб дар забони адабии тоҷик, муҳаққиқи шинохта М. Қосимова «Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи асри XI», «Ҷумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик», «Ифодаи мафҳуми тасдиқ дар ҷумлаҳои содаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ва ғайра эҷод кардаанд.

Дар бораи инкишофи забони адабии тоҷик ва сохти грамматикӣ он Н. Маъсумӣ чунин навиштааст: «Забони умумихалқӣ тоҷик ва шакли ҳаттии он- маҳсули як қатор даврҳост, ки дар раванди асрҳо ба худ шакли муайян гирифта, сохти грамматикӣ худро пурра ба низом даровардааст» [5].

Дар сохтори нахвӣ ҷумла сараъзо - мубтадо ва ҳабар чун бунёди асосии ҷумлаи сода ва аъзои пайрав - муайянкунанда, пуркунанда, ҳол ба шарҳи сараъзо ва ҳамдигар омада, маънои мубтадо, ки соҳиби амалу ҳолату аломати ҷумла аст ва маънои ҳабарро, ки ифодакунандаи воқеъшавии амал, ҳолат ва аломат аст, инчунин маънои ҳамдигарро аз ҷиҳати муносибатҳои гуногун: аломату соҳибият, мафъули амал, замону макон, сабабу мақсад ва ғайра пурра мекунад. Ҷӣ хеле ки забоншиноси шинохта С. Шербоев дар китоби

¹ Улуғзода С. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб. – 1988. – 270 с. (Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда мешавад)

худ «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» қайд намудаанд, «агар алоқаи ҷузъҳои ибора бо роҳи тобеъкунӣ сурат гирифта, бо се навъ (изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ) чудо карда шуда бошанд, чунин алоқаи калимаҳо дар ҷумла, пеш аз ҳама, бо ду роҳ- тобеъкунӣ ва пайвасткунӣ ба вучуд меояд. Яъне, дар ҷумла ду навъи алоқа дида мешавад: тобеъ ва пайваст. Алоқаи тобеи калимаҳо дар ҷумла, дар навбати худ чор хел мешаванд: **мувофиқат, изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ**. Алоқаи мувофиқат дар байни сараъзоҳои ҷумла- мубтадо ва хабар ба вучуд меояд. Мувофиқи талаби ин навъи алоқа хабар ба мубтадо тобеъ буда, бо он (мубтадо) аз рӯи шахсу шумора мувофиқат мекунад» [13, с.334]. Чунин намуди мувофиқаткунӣ ё худ алоқаи мувофиқатро Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» хеле фаровон истифода бурдааст. Масалан:

Фотима ба ғундоштани дастархон **шуруъ кард** (14).

Мо далелу бурҳон **талаб кардем** (18).

Чӣ хеле ки мебинем, дар ин мисолҳо аз мубтадоҳо яке шахси танҳову (Фотима) дигаре шахси чамъ (мо)- ро ифода намуда, хабарҳои ҷумла бошанд (шуруъ кард ва талаб кардем) низ дар ҳамин шахсу шумора омада, бо мубтадоҳои худ мувофиқат кардаанд. Ҳамин тавр, аз рӯи шахсу шумора бо ҳам алоқа пайдо кардани мубтадо ва хабарро алоқаи мувофиқат меноманд.

Алоқаи вобастагиву ҳамроҳӣ бештар дар байни аъзоҳои пайрави ҷумла (пуркунандаву ҳолҳо) ва хабар сурат мегирад. Алоқаи изофии калимаҳо бошад, дар ҷумла метавонад дар байни аъзоҳои он- байни мубтадову муайянкунанда, пуркунандаву муайянкунанда, ҳолу муайянкунанда ва ҳатто хабару муайянкунанда сурат бигирад. Чунончи:

Шунавандагонӣ ваъз ба тарафи вай рӯ гардонданд (37).

Дар ин мисоли овардашуда чор аъзо- мубтадо (Шунавандагон), хабар (рӯ гардонданд), муайянкунанда (ваъз), ҳол (ба тарафи вай) мавҷуд буда, байни мубтадову хабар (шунавандагон рӯ гардонданд) алоқаи мувофиқат, байни мубтадову муайянкунанда (шунавандагонӣ ваъз) алоқаи изофӣ ва байни ҳолу хабар (ба тарафи вай рӯ гардонданд) алоқаи вобастагӣ ба вучуд омадааст.

Алоқаи пайваст бошад, дар байни аъзоҳои чидаи он ва зиёда ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда сурат мегирад. Ин гуна ҷумлаҳо дар романи «Фирдавсӣ»- и устоди зиндаёд Сотим Улуғзода хеле бисёранд. Масалан:

Фирдавсӣ ва Абдулаф бо лабханди маънидор ба ҳамдигар нигаристанд. (118)

Дар ин ҷумла мубтадо (**Фирдавсӣ ва Абу Дулаф**) чида шуда омадааст, ки алоқаи онҳоро пайвандакӣ пайвасткунандаи **ва** таъмин намудааст.

Маъноӣ луғавӣ мубтадо оғоз, ибтидо ва аввал аст. Агар калимаҳои мафҳуми шахсдошта ба вазифаи мубтадо омада бошанд, мубтадо ба саволи кӣ? (киҳо?), дар дигар ҳолатҳо ба саволи чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешавад:

Маликушшуаро аз бурдани «Шоҳнома»- ро назди Маҳаммад сахт пушаймон шуд [саҳ.204].

Маликушшуаро сахт ошuftахотир гаист. (223)

Қарматиёну исмоилиён аз шиа бармеоянд. (206)

Дар ин ҷумлаҳо мубтадо шахсро ифода намуда, ба саволи кӣ? ҷавоб мешавад.

Қурби дирам нисбат ба динори тиллоӣ даҳ бар як буд. (217)

Тангаҳо ба рӯи кат рехта шуданд. (219)

Дар ҷумлаи дигар мубтадо ашъёи бечонро ифода намуда, ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад.

Мубтадоҳои романи «Фирдавсӣ»- и Сотим Улуғзода аз ҷиҳати сохт ду хел ҳастанд: сода ва таркибӣ. Мубтадоҳои сода бо як калима ифода ёфтаанд:

Онҳо як-як ба оташи газаби вай доман задан гирифтанд. (222)

...Фармон ба зудӣ дар шаҳр овоза шуд. (223)

Мубтадоҳои содаи ҷумлаҳои мазкур **онҳо** ва **фармон** мебошанд.

Мубтадоҳои таркибии асар бо таркибҳо ва ифодаҳои рехта ифода ёфтаанд:

Мусофирони тӯсӣ дар лаби ҷӯй ба истироҳат нишаста нону ангур тановул мекарданд. (225)

Аспони аз зин бароварда ва ба дарахт басташуда низ дам гирифта, беда меҳӯрданд. (225)

Мусофирони мо роҳи Ҳирот пеш гирифтанд. (226)

Меҳмонони мондашуда дар меҳмонхонаи соҳиб баъд аз намози хуфтан дарҳол майли хоб карданд (227).

Андешаҳои гарон дили хастаи ўро мефишурданд. (227)

Дар ин ҷумлаҳо мусофирони тўсӣ, аспони аз зин бароварда ва ба дарахт басташуда, мусофирони мо, меҳмонони мондашуда, андешаҳои гарон мубтадоҳои аз ҷиҳати сохт таркибӣ мебошанд.

Мубтадо, асосан, дар аввали ҷумла меояд. Чунончи:

Ман ба деҳа рафта будам. (229)

Фирдавсӣ ба вай ҷавоб нагуфта, ба андеша рафт. (229)

Соҳибхонаҳо хонаро ба эҳтимоли омадани меҳмонон покиза рӯбучин ва бо намаду кўрпачаҳо орошта буданд. (230)

Лекин дар романи мазкур мубтадо дар мобайни ҷумла низ бештар омадааст:

Дар ҳар ду сурат дастгир шудани ӯ муқаррар аст. (227).

То он вақт шумо дар деҳқада гўшанишин мешавед. (229)

Баъд аз хўроки шом ҳар чаҳорашон дар ҷоғаҳи қатор андохташуда ба хоб рафтанд. (230)

Дар ҷумлаи якум мубтадо дастгир шудани ӯ, дар ҷумлаи дуюм шумо, дар ҷумлаи сеюм ҳар чаҳорашон дар мобайни ҷумла омадааст.

Вале вобаста ба мақсад нависанда тавонистааст онро дар охири ҷумла орад. Дар ин сурат оҳанги хониши ҷумла тағйир ёфта, задаи мантиқӣ ба мубтадо афтодааст:

- *Дуруғро ту мегўӣ, Ҳушанг* (8).

- *Аҷаб шоҳи беҳираде будааст Ҳурмуз!* (102)

Чунин аст мазҳаби нопоки шиа. (203)

Мубтадоҳои романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода бо дигар ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд. Бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода ёфтани мубтадоро дар ҷумлаҳои Сотим Улуғзода дида мебароем. Масалан:

1. Бо исм:

Абдуннабӣ ба манзили худ баргаиш. (25)

Меҳрон аз таи болишт «нома»-ро баровард. (34)

Ҳавлӣ мотамсаро гаиш. (251)

Чашимонаш аз ашк тар буданд. (267)

Ҳаким Носири Ҳусрави Алавӣ баъд аз бисту ду сол ва *Низомии Арӯзии Самарқандӣ* баъд аз наваду чаҳор соли вафоти Фирдавсӣ он работро бо чашии худ дидаанд (268).

2. Бо ҷонишин:

Онҳо кўдакони Равшан буданд. (7)

Мо далелу бурҳон талаб кардем. (8)

Ман мусалмони муъмину муътақидам. (35)

Онҳо ўро муддате аз шугли шоиронаш боздоштанд. (43)

Акнун вай аз нав дар шугли худ гарқ шуд. (44)

Инҳо шоирони форсизабон буданд. (146)

3. Бо сифат:

Ҳушнавис бегоҳии рӯзи дигар дар ҳуҷраи Фирдавсӣ ҳозир гаиш. (31)

Золим ва хоин ба зиндон андохта мешавад. (42)

Бадгавҳар, гуломзода ба зоташ кашид. (220)

Ҷавон даст бар сина ниҳода сўи Фирдавсӣ нимтаъзиме кард. (79)

Ҷавони ошиқ соати рафтани ўро поида сари чашма раванда шуд. (233)

4. Бо шумора:

*Ба намози пешин **ҳар ду** дар масҷиди Шодоб ҳозир шуданд. (22)*

*Дар мадрасаи Нишопур **дуяшон** муддате шарикдарс буданд. (60)*

***Дуяшон** аз нав вохӯрдии бағалкаи карданд. (60)*

***Ҳарсеяшон** халтапалави бо гӯшти мурғ ва дорувор пухташударо тановул карданд. (62)*

***Дуяшон** шоҳмотбозӣ мекарданд. (64)*

***Ҳар чаҳор** сайёҳ дар офтоби сӯзон ва ҳавои тафсон хеле монда шуда буданд. (83)*

***Ҳар ду** бо ҳам паймон кардаанд. (87)*

***Ҳарду** дар ҳузури падару модари Мария бо ҳам дидор карданд, гиристанд. (91)*

***Дуяшон** сари роҳ дар Маиҳад равза (мазор)-и имоми ҳаштуми шиаҳо Алӣ ибни Мусо-ал-Ризоро зиёрат карданд. (98)*

***Ду аспи овардаи Абу Дулаф** ҳамон аспони инъомии амири Каҳистон буданд. (220)*

*Инак, **ду шоири дар ҷавонӣ бо ҳам ошношуда** дар пирӣ ба дидори ҳам расиданд. (127)*

***Ҳар ду** дар пешгоҳ шона ба шона нишастанд. (143)*

*Сари роҳ **ҳар ду** бо ҳам дар бораи Фарруҳӣ гуфтугӯ мекарданд. (154)*

5. Бо масдар:

***Шунавандагони ваъз** ба тарафи вай рӯ гардонданд. (37)*

***Таширф овардани ҳоким** ба хонаи Фирдавсӣ ба зудӣ дар деҳа овоза шуд. (66)*

***Пинҳон кардан** суд надорад. (210)*

6. Бо сифати феълӣ:

***Хонанда ва гӯяндаи** моҳира Фотима бо овози софу маҳинаш қиссаҳоро шавқангезтар, ҷозибаноктар мегардонид. (45)*

***Пийдае** аз қафои мулозим як хӯрчини пурро бардошта меомад. (53)*

***Гӯянда** аз ханда бозистода буд, ки шоир ин суҳанҳо бар забон ронд. (63)*

***Гӯянда** бархоста бо ҳозирон хайрбод кард (154).*

***Хонанда** варақҳоро зуд- зуд гардонда, ба қиссаи матлуб расид. (198)*

*Алқисса, **омадагон** ба қабули ҳоким даромаданд. (266)*

***Омадагон** ба ду қодоки холии сандалӣ нишастанд. (244)*

***Фиристодагон** ин таклифро қабул накарданд. (266)*

Феъл дар наҳв ба вазифаи хабар меояд. Чӣ хеле ки забоншинос Қосимова М. қайд мекунад: «Агар гӯянд: «Феъл чист?» Гӯем: «Асаре аст аз фоил андар мафъул ё асаркунанда андар асарпазир».... [4, с. 64]

Дар романи мазкур ба вазифаи хабар асосан феъл серистеъмол буда, ҳиссаҳои дигари нутқ-исму сифат, шумораю ҷонишин, масдар ва сифати феълӣ низ ба ин вазифа меояд. Мисол:

*Он шаб хоби **ӯ ҳаром шуд**. (240)*

*Ӯ гоҳо дар манзилҳо чаҳор-панҷ рӯз **меистод**. (261)*

*Дар байни халқ маҷлисҳои шоҳномагонӣ **расм шуда буданд** (261).*

Хабарҳои феълӣ ҳам сода ва ҳам таркибӣ мешаванд. Хабарҳои феълӣ сода ба воситаи яке аз шаклҳои феълӣ ҳамаи сиғаҳо ифода меёбанд:

*Хизматгори Моҳак барои ба навқари серҷоғ хӯрок овардан ба ҳавли дарун **рафт**. (218)*

*Навқар бори аспашро **фурувард**. (219)*

*Ба дасту рӯйи саворон чакраҳои сард **чакиданд**. (220)*

Аз ин мисолҳои аз асар овардашуда равшан аст, ки дар хабарҳои содаи феълӣ маънои луғавӣ ва грамматикӣ хабарҳо бо як калима ифода меёбад.

*Халтаҳоро фуруварда ба лаби суфа **гузошт**. (217)*

*Хонандаро дер интизор накарда, «муаммо»- ро **мекушоем**. (211)*

Хабарҳои феълӣ таркибӣ аз ду ва зиёда феълҳо (феълҳои ёридиҳандаю масдар) ташкил меёбанд:

Фирдавсӣ ҳам ба ин маҷлис даъват шуда буд. (213)

Бо амри шоҳ дувоздаҳ нафар номдортарин шоирони дарборӣ барои шунидани қасидаи нави Фаррухӣ дар боргоҳ ҷамъ омада буданд. (213)

То аз маҳаллот ва боготи шаҳр гузашта ба дашт баромадан Фирдавсӣ лаб ба суҳан боз накард. (220)

Онҳо як-як ба оташи газаби вай доман задан гирифтанд. (222)

Вақти видоъ Фирдавсӣ ва Абу Дулаф ҳамдигарро оғӯи карда гиристанд. (230)

Феъли ёридиҳанда аломати грамматикӣ (сиға, замон, шахс ва шумора)- ро ифода карда, ҳамчунин ба оғоз, анҷом ва давомнокии амал ишора менамояд. Ё ба гуфти забоншинос Қосимова М. “Махсусан калимаи будан ҳамчун феъли ёвар бо сиғаи хабарӣ омада, дар сохтани шаклҳои замони он иштирок мекунад”. [3, с. 304]

Хабарҳои номӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин) ва сифати феълию масдар ифода меёбанд:

Ин ҳоли ҳозир рози пинҳони ӯ буд. (19)

Гап воқеан нав ва ғалатӣ буд. (22)

Чоршанбе дар Ҷӯс рӯзи бозори калон буд. (42)

Меҳрон ба зиндон андохта шуд. (43)

Хабарҳои номӣ се шакли ифода доранд:

А) Ҳиссаҳои номии нутқ бе ягон ҳиссаи ёридиҳанда меоянд:

- Зархариди дируза - имрӯз амири Ғазнӣ?. (78)

Б) Ҳиссаҳои номии нутқ бо бандакҳои хабарӣ меоянд:

Обу ҳавои мусоид дар саросари вилоят парварандаи зироату боғдорист. (5)

Ҷӯс ва рустоҳо - деҳқадаҳои атрофи он ҳама хушбоду ҳаво, сердолу дарахтанд. (5)

Туркони қарохонӣ дар тараддуи лашкаркашӣ ба мулки Сомониёнанд... (147)

Ман амир Ҳусайни Қутайбам. (53)

Тақдирам ба дасти шумост... (65)

- Меҳмон шоири машҳур Абулқосими Фирдавсианд. (79)

В) Ҳиссаҳои номии нутқ бо феъли ёридиҳанда, бештар бо будан меоянд:

Дар мадрасаи Нишопур дуяшон муддате шарикдарс буданд. (60)

Хеле суҳанвар ва нурғӯӣ буд. (61)

Занаки меҳнатӣ, бодаступой, ҳам озода, камгап, боҳаё ва ҳалимае буд. (64)

Арӯсро Фотимабону аз бисоти худ сарулибоси лозима пӯшонда буд. (65)

Ба ҳамин равиш акнун зиндагии ӯ сару сомоне ёфта буд. (66)

Ду аспи овардаи Абу Дулаф ҳамон аспони инъомии амири Каҳистон буданд. (220)

Баъзан ҷумлаҳо бе феъли ёридиҳанда меоянд. Аз мазмуни ҷумла муайян кардан мумкин аст, ки дар ин ҷо феъли ёридиҳандаи будан бояд бошад. Мисол:

Бар сари ҳар ду қулоҳи сиёҳи душоха, дар камарбанди фарохи симқубашон ханҷари қач ҷамоил. (235)

Хабарҳои номӣ аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешаванд:

Инак, сездаҳ сол ин ҷониб вай ба назми «Шоҳнома» машғул аст. (57)

Сабабаи ҳамин ишқи қўдакона аст. (87)

Охир, ин ошкоро беҳурматӣ ва ҳатто нофармонӣ ба ҳоким аст. (124)

-Ин дар ҳақиқати арабон иҳонат аст. (147)

-Гӯри Сиёвуш дар даруни арки шаҳр аст. (165)

Ин навъи ангур ҳам махсуси Ғазнӣ ва умуман Зобулистон аст. (184)

Дӯстии ту бо шоҳони маҷусии Эрон аст... (215)

Хабарҳои таркибии номӣ аз феълҳои ёридиҳандаю бандакҳои хабарӣ ва ҷузъҳои номӣ таркиб меёбанд. Ҷузъҳои номии онҳо дорои маънои луғавӣ буда, маънои грамматикашон ба воситаи феълҳои ёридиҳандаю бандак ифода мегардад:

-Аз ғалла ушри сол рӯёнда шуда буд. (27)

Таҳдиди ҳабсу банд ва ҳатто тахтачаи занҷирбанд овехтан ба гардани қарздорон **пайдо шуд**. (29)

Меҳрон ба зиндон **андохта шуд**. (43)

Дар асари Сотим Улуғзода хабар баъзан дар мобайни ҷумла низ меояд:

Ҳазор динору панҷсад дирам **мегузорем** барои харҷи рӯзгор. (59)

Ҳамин тавр **меғӯяд** шоир дар оғози «Ҷусифу Зулайхо». (91)

Ба «Шоҳнома» як қасидаи хуб **зам кунед** дар мадҳи султон. (104)

Ҳамин тавр **меғуфт** Ҷавҳари Заргари шоир ба Исмоили саҳҳоф. (243)

Ҳамин тариқ, дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода ҷумлаи содаи дутаркиба мувофиқи таъби нависанда баҳри равону дилчасп гардонидани асари бадеӣ ва ба вазифаи мубтадо ҳамаи ҳиссаҳои номии нутқ истифода шудааст. Ҷойи ҳиссаҳои номии нутқ дар таркиби ҷумлаи содаи дутаркиба гуногун мебошад. Дар таркиби ҷумла мубтадо ва хабар дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омадаанд, ки оид ба ин мисолҳои зиёде оварда шудааст. Аз мисолҳои овардашуда бармеояд, ки мубтадо асосан дар аввали ҷумла ва хабар бошад, дар охири ҷумла омадааст. Аз ин лиҳоз, забони асарҳои С.Улуғзода аз ҷиҳати балоғати суҳан ва ҳусни баён хеле шевову равонанд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2. – Душанбе: Дониш, 1986. – 368 с.
2. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
3. Қосимова, М. Ганҷи суҳан / М.Қосимова. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 639 с.
4. Қосимова, М. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик / М.Қосимова. – Душанбе, 2017.
5. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н Маъсумӣ. - Душанбе: 1959. – 294 с.
6. Раҳматова, С. Хабарҳои чида дар забони адабии ҳозираи тоҷик / С.Раҳматова. – Душанбе, 1984
7. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис/ Ш. Рустамов. -Душанбе: Маориф, 1988. - 339 с
8. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. — 128 с.
9. Рустамов, Ш. Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии тоҷик. / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1998. — 176 с.
10. Тоҷиев, Д.Т. Воситаҳои алоқии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Ирфон, 1971. - 184 с.
11. Тоҷиев, Д. Ҷумлаи мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1981. — 218 с.
12. Улуғзода, С. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб. – 1988. – 270 с.
13. Шербоев, С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2020. – 334 с.

ҶУМЛАИ СОДАИ ДУТАРКИБА ВА ВИЖАГИҲОИ ОН ДАР РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Мақола ба таҳлилу баррасии ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва вижагиҳои корбурди онҳо дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, масъалаҳои назариявии ҷумлаҳои содаи дутаркиба дар забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст, вале вижагиҳои корбурди он дар осори адибони муосири тоҷик, бахусус, осори адабии Сотим Улуғзода пурра таҳқиқ нашудааст. Бинобар ин, омӯзиши вижагиҳои сохторию маъноии ҷумлаҳо аз масъалаҳои марказии илми наҳв боқӣ мемонад.

Зикр гардидааст, ки Сотим Улуғзода дар истифодаи қабатҳои лексикӣ забон ва меъёрҳои калимасозиву калимабандӣ, қолабҳои ибораориву ҷумлабандӣ хеле эҳтиёткор аст. Махсусан, дар ибораорӣ ва ҷумласозӣ нависанда хеле моҳир буда, ба шогирдон ва нависандагони ҷавон мактаби адабии бузург ва макони суҳани ноби тоҷикӣ аст.

Дар мақола, асосан, яке аз навъҳои ҷумлаҳои сода ва маъмултарин он ҷумлаҳои содаи дутаркиба бо мисолҳо аз романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода таҳлил шудаанд.

Муаллиф зикр кардааст, ки Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» аз ҳамаи навъҳои ҷумлаҳои сода ба таври фаровон истифода намудааст.

Калидвожаҳо: Сотим Улуғзода, романи «Фирдавсӣ», наҳв, ҷумла, ҷумлаи сода, дутаркиба, нависанда, мубтадо, хабар.

ПРОСТЫЕ ДВУСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В РОМАНЕ СОТИМА УЛУГЗОДА «ФИРДАВСИ»

Статья посвящена анализу простых двусоставных предложений и особенностям их использования в романе Сотима Улуғзода «Фирдавси».

По мнению автора статьи, теоретические проблемы простых двусоставных предложений в таджикском языкознании решены, но особенности их использования в произведениях современных таджикских писателей, в том числе, в литературных произведениях Сотима Улуғзода, изучены не полностью. Поэтому изучение структурных и семантических особенностей предложений остается одним из центральных вопросов грамматики.

Отмечается, что Сотим Улуғзода очень бережно относится к использованию лексических пластов языка, норм словообразования, построения словосочетаний и предложений. В частности, писатель очень мастеровит в построении словосочетаний и предложений, и является прекрасной литературной школой в изучении таджикского языка студентами и молодыми писателями.

В статье в основном анализируется один из видов простых предложений, наиболее продуктивными из которых являются двусоставные простые предложения. Также примеры двусоставных предложений приведены из романа Сотима Улуғзода «Фирдавси». В романе «Фирдавси» Сотим Улуғзода широко использовал все виды простых предложений.

Ключевые слова: Сотим Улуғзода, роман «Фирдавси», грамматика, предложение, простое предложение, двусоставный, писатель, подлежащее, сообщение.

TWO-PART SIMPLE SENTENCES AND THEIR FEATURES IN THE NOVEL "FIRDAVSI" BY SOTIM ULUGHZODA

The article is devoted to the analysis of simple two-part sentences and the peculiarities of their use in the novel "Firdavsi" by Sotim Ulughzoda. Theoretical problems of simple two-part sentences in Tajik linguistics have been solved, but the peculiarities of its use in the works of modern Tajik writers, especially in the literary works of Sotim Ulughzoda have not been fully studied. Therefore, the study of structural and semantic features of sentences remains one of the central issues of grammar.

The author notes that Sotim Ulughzoda is very careful in the use of lexical layers of the language and the norms of word formation and word formation, phraseology and sentence structure. In particular, the writer is very skilled in rhetoric and sentence construction, and is a great literary school and a place of Tajik language for students and young writers.

The article mainly analyzes one of the types of simple sentences and the most popular ones are two-part simple sentences with examples from Sotim Ulughzoda's novel "Firdavsi". Sotim Ulughzoda in the novel "Firdavsi" has widely used all kinds of simple sentences.

Keywords: Sotim Ulughzoda, novel "Firdavsi", grammar, sentence, simple sentence, two-part, writer, subject, message.

Сведения об авторе: Эгамбердиева Бибиджон Ганиджоновна – соискатель кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.:(+992) 987532524

Information about the author: Egamberdieva Bibijon Ghanijonovna - applicant of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 987532524

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ 891. 550. 09+07 (575.3)

ИРТИБОТ ВА ТАЪСИРПАЗИРИИ МУТАҚОБИЛАИ АДАБИЁТ ВА МАТБУОТ ДАР ОҒОЗИ АСРИ БИСТУМ

Абдураҳимов Б.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Адабиёти тоҷик таърихи куҳан дорад. Яке аз махсусиятҳои он дар оғози асри бистум он аст, ки дар ин давра бо матбуот алоқамандии зич пайдо кард. Дар мавриди он ки ин таъсирпазирӣ то чӣ андоза буданду адабиёт ва матбуот аз ҳамдигар чӣ омӯхтанду ба ҳамдигар чӣ таъсир расониданд, дар байни аҳли таҳқиқ мулоҳизаҳо ба миён наомадаанд. Ҳарчанд ин масъала дар соҳаҳои илмҳои ҷамъиятшиносӣ ба назар хеле муҳим менамояд, то ба ҳол ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Ба назари мо, омӯзиши масъалаи мазкур дар шароити ҷаҳонишавӣ, тезитундии муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, маънавӣ, сиёсӣ ва таърихӣ вазифаи аввалиндараҷаи илмҳои адабиётшиносӣ ва таърихи матбуот ба ҳисоб меравад, зеро имрӯз адабиёт ва матбуот ба омили муҳими таъсиррасонӣ ба ҳаёти ҷомеа табдил ёфтаанд. Маҳз ба ин сабаб, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониашон дар мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат дар арафаи Наврӯзи дилафрӯзи соли 2008 иброз доштанд: «Имрӯз ҳам илм, адабиёт ва фалсафаи тоҷик, чунонки дар гузашта буд, бояд дар ҷаҳон мавқеи ба худ хос дошта бошад. Бояд собит сохт, ки осори илмӣ, адабӣ ва фалсафии бузургони миллати мо осори куҳнашудаи гузашта нест, балки он имрӯз ҳамчун сарчашмаи ҳалли мушкилоти ҷомеаи муосир хизмат карда метавонад» [10].

Саҳифаҳои бошарафи таърихи адабиёти тоҷик дар даврони навин, пеш аз ҳама, дар матбуоти нахустини тоҷик, ки оғозаш соли 1912 мебошад, инъикос ёфтаанд. Аз ин рӯ, бе омӯзиши матолиби нашрияҳои замони мазкур таърихи ташаккули адабиёти тоҷикро пурра баррасӣ намудан душвор мебошад. Ин аст, ки вақте дар бораи давраи аввали адабиёти навини тоҷикӣ ҳарф ба миён мегузорем, зарур меояд, ба саҳафоти матбуоти он давра назар дўзем. Дар мавриди омӯзиши матбуоти тоҷик истифода аз методи ташаккули жанрҳо аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Адабиётшиносони тоҷик низ ба ин метод рӯй овардаанд ва адабиёти давраи мазкурро дар асоси ташаккули жанрҳо мавриди баррасӣ қарор додаанд [6, с. 3]. Маҳз «дар давраи пайдоиши матбуот жанрҳои нави гуногуни бадеиву журналистӣ (публицистӣ) рӯйи кор омада, минбаъд ташаккул ёфтанд» [12, с. 13].

Ба назари мо, яке аз хусусиятҳои муҳимме, ки дар ин маврид ба ҷашм мерасад, мутобиқати замони оғози адабиёти навин ва матбуоти тоҷик мебошад. Бояд гуфт, ки сардафтари адабиёти навини тоҷик, устод Садриддин Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» оид ба ин масъала дар шарҳи истилоҳи «адабиёти навини тоҷик» оғози адабиёти навини тоҷикро ба инқилоби якуми Русия (соли 1905) - «омадшудӣ рӯзномаҷоту китобҳои тоза дар Бухорову Туркистон» вобаста намуда, ба ҳулосаи зер омадааст, ки маҳз баъди ин «соҳибқаламони тозанавис ҳам ҷо-ҷо сар бароварданд. Бинобар ин, мо сари таърихи *адабиёти нави тоҷик*ро 1905 қарор додем» [4, с.353]. Ҳамин тавр, оғози ташаккули адабиёти навини тоҷикро нимаи дувуми даҳаи якум ва оғози даҳаи дувуми асри XX метавон донист. Бадеҳист, ки матбуоти тоҷик маҳз дар ҳамин давра - соли 1912 ба вучуд омад.

Дар бораи таърихи адабиёти навини тоҷик, ҳоса давраи аввал, аз тарафи муҳаққиқони тоҷик пажӯҳишҳои зиёди бунёдӣ анҷом дода шудаанд. Пеш аз ҳама, асарҳои адабиётшиносон Х.Мирзозода, А.Сайфуллоев ва А.Абдуманнонов [6], М.Шукуров [15], Х.Асозода [5] аз аҳамияти баланди илмӣ бархурдор буда, дар онҳо оид ба хусусиятҳои жанрӣ ва мазмуну мундариҷаи адабиёти давраи мазкур маълумот ва ҳулосаҳои муҳим дода шудааст. Баробари ин, яке аз махсусияти адабиёти ин давра, ки бо пайдоиши матбуоти тоҷик тавҷам аст, аз

назар берун мондааст. Хусусияти мазкур, чӣ тавре ки гуфтем, аз алоқамандии адабиёт бо соҳаи нави эҷодӣ - матбуот мебошад. Маҳз дар давраи ташаккули адабиёти навини тоҷик, ки ба дигаргуниҳои ҷиддии сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакат дар солҳои 1905-1915 алоқаманд буд, соҳаи нави эҷодӣ - матбуот ба вучуд омад ва саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо аз намунаҳои беҳтарини адабиёт оро ёфтанд. Яъне, асарҳои беҳтарин дар нашрияҳо ба таъъ расиданд ва бисёр шоирону нависандагон муаллифон, ҳатто, «ташаббускорони асосии рӯзномаву маҷаллаҳо онҳо, шоирон буданд» [12, с.17]. Вобаста ба ин, гуфтан мумкин аст, ки матбуот дар заминаи адабиёт ба вучуд омад ва минбаъд вазифаи инъикоси ҳаёти ҷомеаро тавассути адабиёт ба зимма гирифт. Матбуот, ҳамчунин, боиси тағйири шакли мазмунӣ адабиёти куҳансоли классикии тоҷик дар оғози асри XX гардид. Аз ин рӯ, бе омӯзиши таърихи матбуоти аввалини тоҷик, мазмуну мундариҷаи он омилҳои ташаккули адабиёти навини тоҷикро дар оғози асри XX муайян кардан имконнопазир аст. Вобаста ба ин, масъалаи таъсирпазирии мутақобилаи матбуот ва адабиёти навин имрӯз ба мавзуи муҳимми илмҳои ҷамъиятӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, омӯзиши масъалаи мазкур вазифаи муҳимми мутахассисони илмҳои адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти тоҷик мебошад.

Таҳқиқоти зиёди адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти тоҷик собит месозанд, ки робитаи адабиёт ва матбуот қавӣ буд ва мемунад. Чунончӣ, ба қавли муҳаққиқон А.Азимов, М.Муродӣ, «Адабиёт ба матбуот, матбуот ба адабиёт тавҷам буда, яке дигареро пурра гардонид, ба ин васила маҳсули эҷодро ба муштариён мерасонанд ва ғановати фарҳангӣ мебахшанд» [3, с.3]. Маълум аст, ки адабиёт, махсусан, адабиёти форсу тоҷик таърихи қадимӣ ва собиқаи куҳан дорад. Матбуоти тоҷик, умуман, соҳаи эҷодии мазкур, ки ҷавонтар аст, замоне ба вучуд омад, ки талаботи ҷомеа ба инъикоси масъалаҳои иҷтимоӣ бештар гашт. Маҳз дар ҳамин давра қишри босаводи ҷомеа оид ба вазъи иҷтимоиву иқтисодии кишвар, хориҷа, нарху навои бозорҳо, навигариҳои ҷангу сулҳ, иқтисод, намудҳои нави маҳсулот ва ғайра маълумоти бештар ва саривақтӣ пайдо кардан мехост. Ҳамчунин, мардум ба иттилооти бештар, имкониятҳои тафреҳӣ, бадеӣ, фарҳангӣ, маишӣ, зехнӣ эҳтиёҷ дошт. Барои расонидани он воситае лозим буд. Маълум гардид, ки имконият ва шакли услуби адабиёт барои иҷрои ин вазифа созгор нест. Аммо матбуот, ки аллакай дар кишварҳои зиёди Шарқу Ғарб ба вучуд омада буд, аз уҳдаи иҷрои ин кор баромада метавонист. Ин аст, ки ба дӯши матбуоти ин давра вазифаҳои нави дар уҳдаи адабиёти бадеӣ гузошташуда бор гаштанд ва матбуот онро сарбаландона иҷро кард. Дар натиҷа зимни иҷрои вазифаи асосии ҳеш оид ба расондани иттилоот матбуот дар инъикоси адабиёт саҳми намоён гузошт ва гузошта истодааст [2, с.3]. Матбуот адабиётро ба ҷомеа ва, талаботи одамон наздику мутобиқ кард. Зеро намунаҳои адабиёти бадеӣ дар саҳифаҳои матбуот ҷойи асосиро ишғол карданд. Ҳамин тавр, матбуот дар байни мардум ва адабиёт пуле гардид, ки ҳарфи эҷодкоронро ба доираи васеи хонандагон мерасонд. Яъне, матбуот барои иҷрои вазифаҳои ҷамъиятии ҳеш аз адабиёт кор гирифт. Баробари ин, дар ташаккули адабиёт, ба вучуд омадани шакли мазмун ва жанрҳои нави он матбуот дар давраи мавриди назар саҳми намоён гузошт, ки дар ин бобат мисолҳои зиёд овардан мумкин аст.

Маҳз ба ин сабаб, дар доираи илмҳои таърихи матбуот ва адабиётшиносӣ мавзуи таъсирпазирии байниҳамдигарии адабиёт ва матбуот ба миён омад. Дар илми тоҷик, чӣ тавре ки зикр кардем, дар ин бобат таҳқиқоти алоҳида ба вучуд наомада бошад ҳам, зимни таҳлили масъалаҳои адабиётшиносӣ дар ин бора ба ишораҳои муҳим вохӯрдан мумкин аст. Вобаста ба ин, омӯзиш ва баррасии муносибати адабиёт ва матбуот, таъсирпазирии байниҳамдигарии онҳо, нақши ҳар яке онҳо дар ташаккули адабиёт ва матбуот ҳадафи асосии муҳаққиқони оянда ба ҳисоб меравад.

Масъалаҳои муносибати адабиёт ва матбуот, таъсирпазирии байниҳамдигарии онҳо дар илми филология ва таърихи матбуоти тоҷик пайвандию печидагҳои зиёд доранд. Баъзан зимни таҳқиқот байни онҳо сарҳад гузошта намешавад. Дар натиҷа гоҳо муҳаққиқи соҳаи адабиёт беихтиёр ба матбуот рӯй меорад, устои таърихи журналистика бошад, ба асарҳои адабии дар матбуот нашргардида сару кор мегирад. Ҳол он ки онҳо соҳаҳои алоҳида ба ҳисоб мераванд. Вазифаи муҳаққиқ аз он иборат аст, ки гирех ва нозуқиҳои ҳалқаи муносибатҳои мазкурро кушода, саҳми ҳар яке аз ин соҳаи муҳимми эҷодиро дар инъикоси

мушкилоти давр ва тасвири симоҳои замон то андозае муайян созад. Чӣ хеле зикр шуд, адабиёт ва журналистика ҳар ду кори эҷодӣ ба ҳисоб мераванд. Аммо дар восита ва предмети тасвир аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Вобаста ба ин, имрӯз дар таҷрибаи илми ҷаҳонӣ соҳае ба вучуд омадааст, ки муносибатҳо ва таъсирпазирии ҷодаҳои кори эҷодии мазкур - журналистика ва адабиётро дар муқоиса ва алоқамандӣ меомӯзад. Ҳарчанд сарчашмаҳои ташаккули адабиёти навини тоҷик ва матбуоти аввалини тоҷик то андозае дар алоҳидагӣ омӯхта шудаанд, ба алоқамандии байни онҳо таваҷҷуҳ зоҳир нашудааст. Илова ба ин, таҳқиқоти бахшида ба ҳар соҳаи зикршуда пурраю ҳамаҷониба нестанд. Муҳаққиқони соҳаи таърихи журналистика танҳо масъалаҳои дахлдор ба соҳаи худро мавриди омӯзиш қарор дода, маводи адабиётро дар матолиби мавриди назар дур гузоштаанд, ё онҳоро аз дариҷаи илми журналистика мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар навбати худ мутахассисони соҳаи адабиётшиносӣ ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои адабиёт саҳми ин ё он нашрияро дар масъалаи рушди адабиёт зикр накардаанд. Ҳамин тавр, ба алоҳидагӣ на аз тарафи муҳаққиқони соҳаи журналистика ва на адабиётшиносӣ маводи адабии нашрияҳои тоҷикӣ, махсусан, рӯзномаву маҷаллаҳои аввалин омӯхта, таъсирпазирии ҳамдигарии байни онҳо муайян карда нашудааст.

Дар замони ҷаҳонишавӣ, пешрафти васоити ахбори умум, технологияи иттилоот, алоқаҳои байниҳамдигарии адабиёт ва матбуоти ҷаҳон омӯзиши маҷмӯӣ ва якҷояи адабиёт ва матбуотро талаб менамояд, баррасии масъалаи мазкур ва муайян кардани дурнамои он хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Дар ин бобат, дар адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти ҷаҳон таҳқиқотҳои зиёд анҷом дода шудаанд. Бинобар ин, дар назди муҳаққиқони мо низ вазифа гузошта мешавад, ки саҳми матбуоти аввалини тоҷикро дар инъикоси адабиёт ва ташаккули он ба таври алоҳида мавриди омӯзиш қарор диҳанд.

Ноғуфта намонад, ки дар сарғаҳи пайдоиши матбуот ва адабиёти навини тоҷик дар оғози асри бистум ҳар ду ин соҳаи эҷодӣ аз як сарчашма маъво мегирифтанд ва вазифаашон то андозае яксон буд. Дар адабиёт масъалаҳои маҷаллаву рӯзномаҳои ба миён бардошта шуда, дар навбати худ матбуот асарҳои адибонро зиёд ба ҷоп мерасонд ва вобаста ба ин вазифаи минбари адабиётро иҷро мекард. Бо вучуди ин, дар соҳаҳои адабиёт ва матбуот хусусияти таъсиррасонӣ, дараҷаи таъсир, жанр, забон, сабку услуб, тарз ва воситаҳои таъсир, усули ба хонанда расондани онҳо аз ҳамдигар фарқҳо дорад. Як сабаби ин аз он иборат аст, ки матбуот назар ба адабиёт ҷавон аст ва таҷрибаи камтар дорад. Бо вучуди ин, матбуот дар давраи кӯтоҳи мазкур (андаке зиёд аз сад сол) дар иттилоърасонӣ, тарғибу рушди адабиёти тоҷик нақши намоён гузошт. Дар навбати худ адабиёти навини тоҷик дар ташаккули матбуот дар мавриди тасвири бадеӣ, услуб, сабк, жанрҳои он хизмати назаррас ба ҷо овардааст. Ҳамчунин, азбаски матбуоти тоҷик дар оғози асри бистум ба вучуд омад, аз матбуоти дигар халқҳо, хусусан, матбуоти Шарқ ва дар умум, аз матбуоти ҷаҳониву Ғарб мутаносибан панҷоҳ ва сад сол таҷрибаи кам дорад. Ҳамаи ин боис ғаштааст, ки муҳаққиқони тоҷик дар бобати арзёбии нақши ҳар яке аз онҳо ба иштибоҳҳо роҳ додаанд. Сабаби ин то ба ҳол ба андозаи муайян омӯхта нашудани робитаи адабиёт ва матбуот, ягонагӣ ва фарқият, таъсирпазирии байниҳамдигарии онҳо дар илми адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти тоҷик мебошад. Бинобар ин, тадқиқи масоили ташаккули адабиёти навини тоҷик дар ду даҳсолаи баъди аввали асри бист дар мисоли матбуоти аввалини Осиёи Марказӣ (аз ҷумла, «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инкилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш») ва таъсири мутақобилаи адабиёт ва матбуот, саҳми рӯзномаву маҷаллаҳои зикршуда дар ташаккули адабиёти навини тоҷик, таҳаввули жанрҳои нави адабиёти тоҷик, наовариҳо дар шаклу мундариҷаи онҳо масъалаи ҷолиб ва дорои аҳамияти баланди илмӣ мебошад. Маҳз давраи мазкур - даҳсолаи дуюм ва сеюми асри бист марҳилаи пайдоиш ва ташаккули адабиёт ва матбуоти навини тоҷик ба ҳисоб меравад ва печидагӣ, ки дар боло зикр кардем, ҳоси ҳамин давраанд. Вобаста ба ин, бояд гуфт, ки баъзе муҳаққиқони таърихи адабиёти навини тоҷик ҳангоми даврабандии ташаккули адабиёти тоҷик солҳои 1920-1929-ро ҳамчун «давраи алоҳида» [14, с.203] нишон додаанд.

Яке аз ҳадафҳои асосии равшанфикрон ва маорифпарварон дар марҳалаи дувуми ҷараёни мазкур баробари ташкили мактабҳои усули нав таъсиси нашрияти худӣ буд, ки баҳори соли 1912 амалӣ гардид. Ин ҷо суоле ба миён омаданиш мумкин аст, ки ҳадафи аслии ташаббускорони таъсиси матбуот аз чӣ иборат буд? Вобаста ба ин, хулосаи муҳаққиқони тоҷик қобили қабул мебошад - ҳадаф танвири афкор будааст. Яъне, мақсади асосӣ аз баланд бардоштани афкори мардум, пешравии ҷомеа, ислоҳи мактабу мадраса ва ба таълим фаро гирифтани теъдоди бештари аҳоли, ҳарчи зудтар босавод кардани мардум ва дарёфти усулҳои наву пешқадами саводомӯзӣ, тараққии саноату зироаткорӣ ва ғайра иборат буд. Баробари ин, мушоҳида мекунем, ки дар нашрияҳои аввалини тоҷикӣ намунаҳои зиёди адабиёти бадеӣ ба нашр расидаанд. Бинобар ин, суоли дигаре низ ба миён меояд, ки оё мунавварфикрон меҳостанд дар рӯзномаашон матолиби адабӣ дарҷ намоянд? Оё ин яке аз ҳадафҳои онҳо буд? Шояд дар оғози қор ташаббускорони таъсиси нашрияҳо дар ин бора фикр накарданд. Ҳадафи асосии журналистони аввалини тоҷик танвири афкор, паҳн кардани афқору омили маорифпарварӣ дар байни мардум, рушди маърифати илмиву фарҳангии ҷомеа, даъвати наврасону ҷавонон ба мактаб, илму донишомӯзӣ буд. Масъалаи пешниҳод намудани намунаҳои адабиёт тавассути рӯзнома бошад, дар раванди ҷаҳолияти ноширӣ ба миён омад. Яъне, барои ифодаи афкори зикршуда намунаи адабиёт ва жанрҳои он лозим шуданд. Ин аст, ки дар аксари намунаҳои матбуоти давраи мавриди назар («Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш») сарлавҳа, рубрика ва саҳифаҳои умумӣ бо номи «Адабиёт» ба ҷашм мерасанд. Яъне, мавзӯи мазкур - адабиёт яке аз мавзӯҳои матбуот ба ҳисоб мерафт. Ин аст, ки дар асоси таҳқиқи намунаҳои адабии матбуоти солҳои 20-ум ва 30-юм А.Азимов чунин хулосаи дуруст баровардааст: «1.Адабиёти нави Шӯравӣ аз матбуот манша гирифтааст. Қисми зиёди адабони наслҳои якуму дуюми адабиёти тоҷик аввалин ҷаҳодаҳои ҳомаашонро дар матбуот манзури хонандагон гардониданд. Ба ин васила матбуот ба поягузории адабиёти нави тоҷик, ба шаклгирии мавзӯ, жанр ва қолабҳои ин сабаб шудааст» [3, с.24].

Дар ҳақиқат, пажӯҳиши мо нишон дод, ки бисёр адибон - С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, Ҷ.Иқромӣ, С.Мановфода, Б.Азизӣ, А.Пирмуҳаммадзода, Пайрав Сулаймонӣ нахустин асарҳои бадеии худ (асосан, инқилобӣ)-ро дар саҳифаҳои матбуоти мавриди назар ҷоп кардаанд. Ҳамчунин, мавзӯ ва бисёр жанрҳои нави адабӣ низ дар матбуот ба вучуд омадаанд. Ногуфта намонад, ки нашрияҳои тоинқилобӣ саҳифаҳои махсуси адабӣ надоштанд, чунин саҳифаҳо танҳо дар нимаи дувуми солҳои бистум ба вучуд омаданд.

Ҳарчанд, чӣ тавре ки гуфтем, дар илмҳои адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти тоҷик оид ба мавзӯи адабиёт дар матбуоти тоҷик таҳқиқоти алоҳида анҷом дода нашудааст, баррасии матолиби адабии дар саҳифаҳои матбуот ҷопгардида нишон медиҳад, ки дар мундариҷаи матбуоти аввалини тоҷик мавзӯи адабиёт баъд аз маориф ва иқтисод дар ҷойҳои аввал қарор гирифтааст. Зеро махсусият ва имконияти жанрҳои гуногуни адабӣ хеле калон буда, онҳо дар инъикоси тамоми масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ нақши ҷаҳол бозида метавонанд. Илова бар ин, рӯзномаву маҷаллаҳои онвақта ғушаву рубрика ва ҳатто, баъзеашон фаслҳои алоҳидаи адабӣ доштанд. Мутаассифона, муҳаққиқони тоҷик дар ин бобат танҳо бо номбар кардани номи рубрикаю сарлавҳаҳои матолиби адабӣ иктифо кардаанд. Мазмуну мундариҷа ва аҳамияти онҳо барои инъикоси ҳаёти ҷомеа ва тасвири зиндагӣ таҳқиқ карда нашудааст. Илова ба ин, асарҳои адабии нашрияҳо ба таври ҷиддӣ мавриди назар қарор дода, пурра ва ба таври комил мутолиа ва мулоҳиза карда нашудаанд.

Матбуоти нахустини тоҷик дар ҳалли масъалаҳои адабиёт, ифтиҳои рубрикаву саҳифаҳо, истифодаи жанрҳои нави адабӣ саҳми намоён гузоштааст. Чунончи, дар рӯзномаи «Бухорои шариф» силсилаи ашъори навоварона дар атрофи ҷиғунагии адабиёти замонӣ, баҳси шаклу мазмуни шеър ба ҷоп расидааст. Он ба шакли назм бошад ҳам, аз аҳамияти баланди адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ бархӯрдор аст. Ба қавли муҳаққиқон, «Натиҷаи ин мувоҳисаҳои назарӣ ва интиқодӣ ҳамин шуд, ки адабиёт бояд ба воқеияти ҳаррӯза, вазъи таърихӣ, фикру зикри инсонӣ ҳамзамони худ мутаваҷҷеҳ шавад, масоили Ватан, илм, озодӣ, шинохти худ, пешрафти кишварро мавриди тасвир қарор диҳад. Ба қавле, туфайли баҳси

интиқодӣ ва зебоишинохтӣ дар рӯзнамаи «Бухорои шариф» чараёни шаклгирии адабиёти нав, шеърӣ нави воқеъгаро ба марҳилаи тозае ворид гардид» [9, с.144]. Вазифаи ояндаи муҳаққиқон аз он иборат аст, ки баҳсҳои бамиёномада дар атрофи шеър ва вазифаи он дар шароити нав, заминаи шаклгирии наср ва жанрҳои нави он зимни баррасии асарҳои адабӣ ва публицистӣ, ҳатто, мақолаву гузоришҳои муқаррариро, ки дар онҳо унсурҳои бадеӣ истифода шудаанд, мавриди таҳқиқ қарор диҳанд.

Оид ба ҷойгоҳи адабиёт дар матбуоти даврӣ, таъсири мутақобилаи матбуот ва адабиёт аз тарафи муҳаққиқони ҳамзабони мо дар Эрон таҳқиқотҳои ҷолиб анҷом дода шудаанд. Яке аз онҳо асари «Таҳаввули адабиёти дostonӣ ва намоишӣ аз оғоз то 1320 шамсӣ. Дар ҷорҷӯи тарҳи татавбури мазомини дostonии гурӯҳи адабиёти муосир»-и донишманди эронӣ Ҳасани Миробиддинӣ мебошад. Дар ин асари комил, ки асосан ба масъалаҳои мазмунҳои дostonӣ дар намоишномаҳо бахшида шудааст, ҳамчунин, сабабҳои ба матбуот рӯй овардани адибон ва дар саҳифаи рӯзнамаву маҷаллаҳои охири асри 19 ва аввали асри бист ба ҷоп расондани асарҳояшон кушода дода шудааст. Ин асар барои мо боз аз он сабаб муҳим арзёбӣ мешавад, ки ба давраи мавриди таҳқиқи мо рост меояд. Яъне, дар он масъалаи мазкур дар нашрияҳои даврони асри нуздаҳ ва оғози асри бистум мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳасани Миробиддинӣ, масалан, яке аз сабабҳои дар матбуот ба ҷоп расидани аввалин романҳои форсиро «кундии рушди санъати ҷоп ва набудани ноширони хирфай» дар он вақт дар Эрон донистааст [8, с.23]. Маълум мешавад, ки дар он замон - охири асри нуздаҳ ва аввали қарни бистум теъдоди рӯзнамаву маҷаллаҳои форсӣ якбора рӯ ба афзоиш ниҳод. Рӯзнамаву маҷаллаҳо имконияти хеле васеъ пайдо карданд. Ҳарчанд онҳо алҳол нашрияи адабӣ дониста намешуданд, бо мақсади ҷалби теъдоди бештари хонандагон ва афзун намудани обуначиён ба ҷопи асарҳои маъруфи хурду калони адабӣ сар карданд. Маҳз ба ин сабаб асарҳои ба хонандагони тоҷик маълуми «Саёҳатномаи Иброҳимбек»-и Зайнулобиддини Мароғай, «Аҳмад ё сафинаи Толибӣ» - Толибовро рӯзнамаи «Ахтар», «Саргузашти Ҳочибобо»-и Исфahонӣ тарҷумаи Мирзо Ҳабиб Исфahониро рӯзнамаи «Ҳаббулматин» ба ҷоп расонданд, ки ба ин восита онҳо дастраси хонандагони тоҷик низ гардиданд. Зеро нашрияҳои мазкур ба Осиёи Марказӣ ҳам меомаданд ва ба таълифоти шоирону нависандагони тоҷик таъсир мерасонданд. Аз ҷумла, «Навиштаи Зайнулобиддини Мароғай ҳамон амалеро, ки дар Эрон иҷро карда буд, дар Мовароуннаҳр низ иҷро кард, дар ин ҷо низ боиси бедории фикрҳо, боиси қувват гирифтани нигоҳи танқидии адибон ва афкори озодихоҳии онҳо гардид» [6, с.45]. Ин аст сабаби дар нашрияҳои аввалини тоҷикии мавриди назар ба вуҷуд омадани як қатор жанру шаклҳои тоза чун мусоҳиба, сафарнома, фелетон, шеърӣ озод, ҳаҷв, нақиза ва ғайра, ки намунаҳои онҳо бо ҳамин номҳо дар он нашрияҳо ба таъсир мерасиданд.

Дар нашрияҳои даврӣ ҷоп шудани асарҳои бадеӣ дар мамлакатҳои Шарқ, аз ҷумла, дар Бухоро, аз ду ҷиҳат манфиат дошт: якум, қори адибонро оид ба ҷопи асарашон осон кард, дувум, боиси серхонанда гаштани ҳам асарҳои онҳо ва ҳам нашрия гардид. Яъне, ҳар ду - матбуот ва адабиёт аз ин ҳамкорӣ ва пайвандӣ бурд карданд.

Ин фазои тозае, ки матбуот барои адибон муҳайё кард, ҳамчунин, ба онҳо имкон дод, ки таҷрибаҳои адабии худро тавассути рӯзнамаҳо ба маърази умум гузоранд. Чунончи дар ҳамон давра (солҳои бистуми асри бист) нависандаи бузург ва журналисти маъруфи Эрон Алиакбари Деҳхудо яке аз намунаҳои таҷрибаи адабии хеш - мақолоти дostonвораро бо номи «Чаранду паранд» дар «Сури Исрофил», ки ин нашрия ба Осиёи Марказӣ низ ирсол мегашт, ҷоп кард. Ибораи «чаранду паранд» минбаъд дар адабиёти форсу тоҷик машхур гашт. Ҳатто, баъдтар мушоҳида хоҳем кард, ки истилоҳи «чарандиёт», номи мустақили «Чарандгӯ» дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» борҳо мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳамчунин, адиби номии дигари он солҳо М.Ҷамолзода нахустин дostonҳои кӯтоҳи форсиро дар маҷаллаи «Кова», ки дар Берлин нашр мешуд, ба ҷоп расонд. Намунаҳои чунин ҳикояҳои хурд дар нашрияҳои Варорӯд низ ба ҷоп расидаанд.

Вобаста ба ҳамкориҳои адибон бо нашрияҳо аз тарафи мо муайян гардид, ки нависандагони тоҷик аввалин шеърҳои инқилобӣ ва намунаҳои жанрҳои нави адабро маҳз

дар рӯзнамаву маҷаллаҳо ба чоп расонданд. Чунонки маълум аст, аввалин маҷмуаҳои шеърҳои Абулқосим Лоҳутӣ, Садриддин Айний, А.Деҳотӣ, П.Сулаймонӣ, Мирзо Турсунзода ба шакли китоб бо сабаби норасоии имконоти чопӣ танҳо дар солҳои 1927-1932 ба чоп расида буданд. То ба он вақт тамоми ашъор, асосан, инқилобӣ ва навоварона дар маҷаллаҳои «Шуълаи инқилоб», «Дониш ва омӯзгор», «Дониш-биниш» («Раҳбари дониш»), рӯзнамаҳои «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», чанд китоби дарсӣ ва ниҳоят, маҷмуаи «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ба таъб расиданд. Намунаи равшантарини ҳулоаи мазкур ин чопи нахустин повести тоҷикӣ «Одина»-и устод Садриддин Айний дар рӯзнамаи «Овози тоҷик» ва аввалин роман «Ҷаллодони Бухоро»-и мавсуф (варианти ўзбекӣ) дар нашрияҳо мебошад. Зеро чун дар Эрон дар Варорўд низ дар аввали солҳои бистум матбааҳое, ки қувваи чопи ҳамаи асарҳои бадеӣ ва таълимиро дошта бошанд, набуданд.

Бояд гуфт, ки аҳамияти омӯзиши алоқамандии адабиёт ва матбуот дар оғози асри бистум барои муайян кардани сарчашмаҳо ва роҳҳои ташаккули адабиёти навини тоҷик, инъикоси адабиёт дар саҳифаҳои матбуоти аввалини тоҷик ва саҳми матбуот дар ташаккули адабиёт, таъсири мутақобилаи адабиёт ва матбуот, пайдоиш ва ташаккули жанрҳои нави адабӣ дар рӯзнамаву маҷаллаҳои нахустини тоҷикӣ, дурнамои ҳамкории адабиёт ва матбуот саҳми намоён мегузорад. Ҳамчунин, он ба пурзӯршавии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард, зеро омӯзиши андешаю ғояҳои маорифпарварон ва ҷадидони оғози асри бистум, ки дар сароғози адабиёти навин ва саҳифаҳои матбуоти тоҷик инъикос ёфтаанд, муҳиммияти бештар пайдо карда, «метавон аз муборизаи онҳо барои маорифпарварӣ ва ислоҳоти фарҳангии ҷомеа таҷриба андӯхт» [9, с. 7].

Чуноне зикр шуд, масъалаҳои чопи асарҳои бадеӣ дар матбуоти аввалини тоҷикӣ, ташаккули жанру сохт ва сабку услуби адабӣ дар матбуот, муносибатҳои адабӣ, тарҷумаҳои бадеии дар матбуот анҷомдода, саҳми матбуот дар ташаккули адабиёт, ҳиссаи матбуот дар пайдоиш ва шаклгирии гурӯҳҳо, маҳфилҳо ва ниҳоят, иттиҳодияи адабӣ пурра омӯхта нашудаанд. Аз ин рӯ, пажӯҳиши мавзӯи мазкур аз вазифаҳои муҳими ояндаи муҳаққиқони соҳаи адабиётшиносӣ ва таърихи матбуот ба ҳисоб меравад. Бо назардошти ин, дар назди олимони ин соҳаҳои илм иҷрои вазоифи зерин гузошта мешавад:

- муайян кардани теъдод ва мазмуну мундариҷаи асарҳои адабӣ дар матбуоти аввалини тоҷик чун «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» (то соли 1929);

- ба жанрҳо ҷудо кардани асарҳои адабии дар нашрияҳо ба чоп расида;

- нақши матбуот дар ташаккули жанр ва шаклҳои нави адабӣ;

- алоқа ва ҳамкории шоиру нависандагон (аввали асри бистум) бо рӯзнамаву маҷаллаҳои давр;

- нишон додани дурнамои ҳамкории адибон бо матбуот.

Вобаста ба ин, ҳамчун объекти таҳқиқот рӯзнамаву маҷаллаҳои тоҷикии оғози асри XX-и тоҷик: «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор» ва «Раҳбари дониш» (то соли 1929)-ро мавриди таҳқиқ қарор додан, ба назари мо, муҳим маҳсуб меёбад. Бояд гуфт, ки қисмати бештари намунаҳои адабиёти навин ва матбуоти аввалини тоҷик то даврони Истиқлоли давлатии Тоҷикистон ҳамчун адабиёт ва матбуоти шӯравии тоҷик шинохта мешуданд. Имрӯз вазифа аз он иборат аст, ки адабиёт ва матбуоти ин давра, муносибату таъсирпазирии байниҳамдигарии онҳо аз нуқтаи назари талаботи давраи истиқлол омӯхта шаванд. Хушбахтона, бастаҳо ва шаклҳои электронии рӯзнамаю маҷаллаҳои тоҷикии он давра: «Бухорои шариф», «Оина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш» дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон қариб пурра мавҷуданд. Муҳаққиқони тоҷикро лозим меояд, ки намунаҳои асарҳои бадеӣ, шеъру публицистика, мусоҳибаву фелетон, очерку ҳикоя, тарҷумаву нақд ва дигар жанрҳои адабии дар рӯзнамаву маҷаллаҳо чопшударо аз нуқтаи назари аҳамияти онҳо дар ташаккули адабиёти навини тоҷик ва забони адабии тоҷик мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Ғайр аз ин, аҳамияти матолиби адабии дар нашрияҳо чопшуда, гурӯҳҳои адабии дар атрофи онҳо бавучудода, ки ба таъсису ташкили

нашрияҳои адабӣ, ҷамъияту иттиҳодияи нависандагон мусоидат карданд, бояд муайян карда шаванд. Дар ин бобат аз усулҳои анъанавии таҳқиқоти адабиётшиносӣ ва журналистика, ҳамчунин, таърихию хронологӣ, таҳлилӣ, муқоисавӣ, назарияи адабиётшиносию жанрҳои адабию журналистика бояд фаровон истифода бурд.

Гуфтан мумкин аст, ки матолиб, мавзӯ, хулоса ва пешниҳодҳои алоҳидаи таҳқиқотро минбаъд метавон дар таҳияи дастур ва барномаҳои таълимию курсҳои алоҳидаи лексия ва гузарондани дарсҳои амалӣ оид ба ташаккули адабиёти навини тоҷик ва журналистика, таърихи адабиёт, таърихи журналистика дар факултетҳои журналистика ва филологияи тоҷики муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурд. Ҳамчунин, истифодаи мазмуни асосӣ ва хулосаи мавзӯи мазкур дар ташкили курсҳои нави «Муносибати адабиёт ва матбуот», «Инъикоси адабиёт дар саҳифаҳои нашрияҳо», «Қойгоҳи адабиёт дар матбуот» ва ғайра дар факултетҳои филология ва журналистика қобили қабул мебошад. Аҳамияти ин мавзӯ, ҳамчунин, дар он аст, ки дар асоси он дар нашрияҳои тоҷикӣ истифодаи жанрҳои адабӣ барои иҷрои ҳадафҳои касбии худ чун тарғибу ташвиқ ва иттилоърасонӣ ба ҷаҳорҷубаи муайян медарояд. Таҳқиқоти мазкур дар ин бобат ҳамчун дастур метавонад истифода шавад. Қоидаи маъмули матбуот барои матбуот аз байн рафта, дар нашрияҳои адабиёт минбаъд қойгоҳи сазовори худро пайдо хоҳад кард. Ногуфта намонад, ки дар миёнаи солҳои бистум дар атрофи маҷаллаҳо, аллакай, гурӯҳҳои адабӣ ташкил ва ба ҷаъолият шуруъ карда буданд, ки онҳо минбаъд ба таҳкурсии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон асос гузоштанд.

Вобаста ба ин, гурӯҳи мавзӯҳои зерини мавриди назари муносибати байниҳамдигарии адабиёт ва матбуотро барои оянда метавон пешниҳод кард:

- саҳми матбуот дар пешниҳоди асарҳои бадеӣ;
- мақсади истифодаи асарҳои бадеӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо;
- тарзи истифодаи матолиби адабӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо;
- саҳми матбуот дар пайдоиш ва ташаккули жанрҳои нави адабӣ;
- саҳми матбуот дар ташаккули забони адабии тоҷик;
- саҳми адабиёт дар хонданбоб гаштани матбуот;
- саҳми матбуот дар тарбияи адибони ҷавон;
- саҳми матбуот дар ташаккули гурӯҳҳои адабӣ.

Ҳамин тавр, «матбуоти тоҷик - аввалин рӯзномаву маҷаллаҳо дар оғози асри XX минбари ҳақиқӣ ва ягонаи адабиёти навини тоҷик буданд» [5, с.63] ва ин вазифаро сарбаландона иҷро карданд. Ҳадафи асосии матбуоти аввалини тоҷикӣ инъикоси мушкilotи асосии ҷомеа- илму маориф, рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат буда, дар ин бобат аз жанрҳои гуногуни адабӣ фаровон истифода бурдааст. Яъне, дар жанрҳои матбуот дар адабиёт ҳамчун восита хизмат кардааст. Баъди чанде дар натиҷаи ҷаъолияти густардаи адабии рӯзномаҳои нашрияҳои ба вучуд омаданд, ки дар мундариҷаашон намунаҳои адабиётро ба қойи аввал гузоштанд. То ба андозае, ки баъзеи онҳо (маҷаллаи «Раҳбари дониш») бо вучуди нашрияи соҳаи дигар буданашон минбаъд аз тарафи адибон ҳамчун нашрияи аввалини нависандагони тоҷик ном гирифта шуданд.

Адабиёт

1. Азимов, А. Адабиёт дар матбуоти солҳои сиюм / А.Азимов. -Душанбе: Дониш, 2007.- 52 с.
2. Азимов, А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик (солҳои 1920-30) / А.Азимов. - Душанбе: Адиб, 1998, - 90 с.
3. Азимов, А. Назаре ба публицистикаи устод Айни / А.Азимов, М.Муродӣ. - Душанбе: Ирфон, 2018. – 104 с.
4. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айни. - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
5. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав) / Х.Асозода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672 с.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 1. / Х.Мирзозода, А.Сайфуллоев, А.Абдуманнонов. - Душанбе: 1985. - 225 с.

7. Миробиддинӣ, Ҳ. Таҳаввули адабиёти достонӣ ва намоиш аз оғоз то 1320 шамсӣ. Дар чорчӯби тарҳи татаввурӣ мазомини достонии гурӯҳи адабиёти муосир / Ҳ.Миробиддинӣ. – Тоҳрон: 1387. - 376 с.
8. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М.Муродӣ. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 256 с.
9. Набавӣ, А. «Бухорои шариф»-сароғози матбуоти миллий / А.Набавӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 182 с.
10. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо аҳли зиёи мамлакат / Э.Раҳмон // Омӯзгор. – 2008. - 28 март. - №13.- С 1-5.
11. Раҳмонов, А.А., Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А.Раҳмонов, А.Б.Расулов ва диг. – Душанбе: 2011, - 184 с.
12. Самад, В. Аз қарӣ Хазар то авҷи Зӯҳал / В.Самед. - Душанбе: Маориф, 1991. - 220 с.
13. Усмонов, И. Таърихи матбуоти тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. - Душанбе: Маориф, 1997. - 160 с.
14. Шакурӣ, М. (М.Ш.Бухорой). Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист / М.Шакурӣ. - Душанбе: Адиб, 2003. - 340 с.
15. Шукуров, М. (М.Ш.Бухорой). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шукуров. – Душанбе: Пайванд, 2006. - 456 с.

ИРТИБОТ ВА ТАЪСИРПАЗИРИИ МУТАҚОБИЛАИ АДАБИЁТ ВА МАТБУОТ ДАР ОҒОЗИ АСРИ БИСТУМ

Дар мақолаи мазкур масъалаи ҳеле муҳим - таъсирпазирӣ ва алоқамандии адабиёт ва матбуот дар сарғаҳи пайдоиши матбуоти тоҷик бори аввал мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф суоле ба миён гузоштааст, ки кадоме аз ин соҳаи эҷодӣ ба дигаре таъсиргузор буд, ё таъсири бештар гузошт?

Ба андешаи муаллифи мақола, омӯзиши масъалаи мазкур дар илмҳои адабиётшиносӣ ва таърихи матбуоти тоҷик соҳаи нав ба ҳисоб меравад. Аҳамияти ин масъала дар шароити ҷаҳонишавӣ, тезтундии муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, маънавӣ, сиёсӣ ва таърихӣ ҳеле бори мебошад. Бидуни шак, бе омӯзиши матолиби нашрияҳои замони нав таърихи ташаккули адабиёти тоҷикро пурра баррасӣ намудан душвор аст.

Дар мақола бори нахуст масъалаи матбуоти тоҷик ва адабиёти навини тоҷик, ки қариб дар як вақт - аввали асри бистум ва бо як сабабу замина ба миён омадаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф зикр намудааст, ки албатта, адабиёт таърихи бештар ва таҷрибаи бузург дошт. Аммо онҳо - адабиёт ва матбуот дар сарғаҳи пайдоиш барои рушди ҳамдигар мусоидат карданд. Матбуот адабиётро ба ҷомеа, талаботи одамон наздик ва мутобиқ намуд. Он дар байни мардум ва адабиёт пуле гардид, ки ҳарфи эҷодкоронро ба доираи васеи хонандагон мерасонд. Матбуот дар давраи кӯтоҳ дар тарғибу рушди адабиёти тоҷик нақши намоён гузошт. Дар навбати худ адабиёти навини тоҷик дар ташаккули матбуот дар мавриди тасвири бадеӣ, услуб, сабк, жанрҳои он хизмати назаррас ба ҷо овард. Дар нашрияҳои даврӣ ҷопшудани асарҳои бадеӣ аз ду ҷиҳат манфиат дошт: якум, қори адибонро оид ба наشري асарашон осон кард, дувум, боиси серхонанда гаштани ҳам осори онҳо ва ҳам наشري гардид. Яъне, матбуот ва адабиёт аз ҳамқарӣ ва пайвандӣ бурд карданд. Дар ин бобат, гурӯҳи мавзӯҳои муҳим оид ба муносибати байнихамдигарии адабиёт ва матбуот ба миён омадаанд, ки минбаъд бояд омӯхта шаванд, инҳо - саҳми матбуот дар ҷопи асарҳои бадеӣ, тарзи истифодаи матолиби адабӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо, нақши матбуот дар пайдоиш ва ташаккули жанрҳои адабӣ, баробари ин, саҳми матбуот дар ташаккули забони адабии тоҷик, тарбияи адибони ҷавон ва ташаккули гурӯҳҳои адабӣ ва ғайра мебошанд.

Дар мақола зикр гардидааст, ки нашрияҳои аввалини тоҷикӣ дар оғози асри ХХ минбари ҳақиқӣ ва ягонаи адабиёти навини тоҷик буданд ва ин вазифаро сарбаландона иҷро карданд. Матбуоти нахустини тоҷикӣ инъикоси мушкilotи асосии ҷомеа - илму маориф, рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакатро ҳадафи асосии худ қарор дода, дар ин бобат аз жанрҳои гуногуни адабӣ истифода бурдааст. Минбаъд, дар натиҷаи фаъолияти густардаи

адабии рӯзнамоҳо нашрияхое ба вучуд омаданд, ки намунаҳои адабиётро ба ҷойи аввал гузоштанд ва номи нашрияи адибонро гирифтанд.

Калимаҳои калидӣ: адабиёти навини тоҷик, сарогози матбуоти тоҷик, адабиёт, матбуот, таъсиргузорӣ, таъсирпазирии байниҳамдигарӣ, жанрҳо.

КОММУНИКАЦИЯ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ЛИТЕРАТУРОЙ И ПРЕССОЙ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье впервые исследуется очень важный вопрос - влияние и актуальность литературы и прессы на истоках таджикской прессы. Вопрос в том, какое из этих творческих направлений больше всего повлияло на другое? Изучение этого вопроса - новое направление в литературоведении и истории таджикской прессы.

По мнению автора статьи, изучение этого вопроса является новым направлением в изучении литературы и истории таджикской печати. Важность этого вопроса в условиях глобализации, напряженности социально-экономических, духовных, политических и исторических отношений очевидна. Несомненно, очень сложно полностью изучить историю становления таджикской литературы без изучения материалов современных изданий.

В статье впервые рассматривается проблема таджикской прессы и современной таджикской литературы, возникшая практически одновременно - в начале XX века и по той же причине. Конечно, у литературы долгая история и большой опыт. Но они - литература и пресса - в начале возникновения способствовали развитию друг друга. Пресса приблизила литературу к обществу и потребностям людей. Он стал мостом между людьми и литературой, передавая идею творчества широкому кругу читателей. За короткий период времени пресса сыграла значительную роль в продвижении и развитии таджикской литературы. В свою очередь, современная таджикская литература внесла значительный вклад в формирование прессы с точки зрения ее художественного описания, стиля, жанра. Публикация произведений искусства в периодических изданиях была полезной по двум причинам: во-первых, она облегчила писателям работу по публикации своих произведений, а во-вторых, сделала их произведения и публикации более популярными. Другими словами, пресса и литература извлекли выгоду из сотрудничества и связей. В связи с этим существует группа важных тем о взаимоотношениях между литературой и прессой, которые требуют дальнейшего изучения: вклад прессы в публикацию произведений искусства, использование литературных материалов в газетах и журналах, роль прессы в возникновении и становлении литературных жанров, формировании таджикского литературного языка, воспитании молодых писателей и литературных коллективов и т. д.

Таким образом, первые таджикские издания начала XX века были настоящей и единственной платформой для современной таджикской литературы, и они с гордостью выполнили эту задачу. Первая таджикская пресса была направлена на освещение основных проблем общества - науки и образования, социально-экономического развития страны, и в этой связи использовала различные литературные жанры. Позже, в результате обширной литературной деятельности газет, были созданы издания, которые отдавали приоритет образцам литературы и носили название издания писателей.

Ключевые слова: современная таджикская литература, начало таджикской прессы, литература, пресса, влияние, взаимовлияние, жанры.

COMMUNICATION AND INTERACTION BETWEEN LITERATURE AND PRESS IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

For the first time, this article explores a very important issue - the influence and relevance of literature and press on the origins of the Tajik press. The question is, which of these creative directions has influenced or influenced the other the most? The study of this issue is a new direction in literary criticism and the history of the Tajik press. The importance of this issue in the context of globalization, tension in socio-economic, spiritual, political and historical relations is obvious.

Undoubtedly, it is difficult to fully study the history of the formation of Tajik literature without studying the materials of modern publications.

The article is the first to consider the problem of the Tajik press and modern Tajik literature, which arose almost simultaneously - at the beginning of the twentieth century and for the same reason. Of course, literature has a long history and great experience. But they - literature and the press - at the beginning of their emergence contributed to the development of each other. The press brought literature closer to society and the needs of the people. It became a bridge between people and literature, conveying the idea of creativity to a wide range of readers. In a short period of time, the press played a significant role in the promotion and development of Tajik literature. In turn, modern Tajik literature has made a significant contribution to the formation of the press in terms of its artistic description, style, genre. Publishing works of art in periodicals was beneficial for two reasons: first, it made it easier for writers to publish their works, and second, it made their works and publications more popular. In other words, the press and literature have benefited from collaboration and connections. In this regard, there is a group of important topics about the relationship between literature and the press that require further study: the contribution of the press to the publication of works of art, the use of literary materials in newspapers and magazines, the role of the press in the emergence and development of literary genres. At the same time, the contribution of the press to the formation of the Tajik literary language, the education of young writers and the formation of literary collectives, etc.

Thus, the first Tajik publications of the early twentieth century were the real and only platform for modern Tajik literature, and they proudly fulfilled this task. The first Tajik press was aimed at highlighting the main problems of society - science and education, socio-economic development of the country, and in this regard, used various literary genres. Later, as a result of the extensive literary activity of newspapers, publications were created that gave priority to samples of literature and were called the publication of writers.

Keywords: *modern Tajik literature, the beginning of the Tajik press, literature, press, influence, interdependence, genres.*

Сведения об авторе: *Абдурахимов Б.А. – кандидат филологических наук, декан факультета таджикской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

Information about the author: *Abdurahimov B.A. - candidate of Philology, Dean of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

ВАЗНИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲАКИМ НИЗОРИИ ҚҶҲИСТОНӢ

Додихудоев Ё.Ш.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Вазн яке аз муҳимтарин ва асоситарин рӯкни шеър ба ҳисоб меравад. Инчунин, вазн ченаке аст, ки назро бо наср мутафовит месозад. Адабиётшиносони даври асримиёнагии форсу тоҷик вазро яке аз рӯкҳои зоти шеър медонистанд, зеро шеър бе вазн тартибу низом надорад ва онро шеър намегӯянд. Арӯз дар адабиёти мо, ҳамчунин, мизони каломи мавзун хизмат мекунад. Ба ин маънӣ Шамси Қайси Розӣ қайд мекунад: «Бидон, ки арӯз мизони каломи манзум аст, ҳамчунон ки наҳв мизони каломи мансур аст. Аммо вазъи ин фан худ на аз баҳри он аст, ки то касе шеър гӯяд, ё бар назми сухан қодир шавад, балки мақсуди асли аз ин илм маърифати аҷноси шеър ва шинохтани саҳеҳу мутақассири авзон аст» [4, с. 31-32].

Мавриди зикр аст, ки дар таърихи адабиёту форсу тоҷик бисёр шоироне аз ҷиҳати шеъронарии нобиғанд, вале ашъорашон ҳанӯз ба таври пурраву суфта ба риштаи таҳқиқ қашида нашудааст. Ҳарчанд ба мундариҷаи ғоявии ашъорашон то андозае диққат дода шуда бошад ҳам, дар масъалаи муайян намудани вазну арӯзи шеърашон кам касон даст задаанд.

Ба таҳқиқи авзони ғазалиёти Ҳаким Низории Қўҳистонӣ (1247 - 1320) ҳанӯз ягон муҳаққиқ напардохтааст. Бинобар ин, ҳадаф аз ин мақола муайян намудани вазни ғазалиёти Низории Қўҳистонӣ мебошад. Ин ба мо имконият медиҳад, то доир ба навъоварӣ ва салиқаи хунари шеъронарии шоир ба таври қатъӣ мулоҳиза ронем.

Нахуст, лозим шуморидем, ки ҳаҷми ғазалҳои ўро мушаххас намоем. Ғазалҳои Низорӣ аз ҷиҳати шумораи байт ба талаботи ғазалҳои давраи классикӣ ҷавобгӯянд. Дар эҷодиёти ў ғазалҳои аз себайтӣ шуруъ карда то бисту шаш байта ба назар мерасанд. Ҷадвали зерин ин таснифотро нишон медиҳад:

Ҷадвали 1.

№	Теъдоди байт	Теъдоди ғазал
1	3 байт	1 ғазал
2	4 байт	6 ғазал
3	5 байт	24 ғазал
4	6 байт	62 ғазал
5	7 байт	177 ғазал
6	8 байт	123 ғазал
7	9 байт	321 ғазал
8	10 байт	247 ғазал
9	11 байт	194 ғазал
10	12 байт	88 ғазал
11	13 байт	79 ғазал
12	14 байт	29 ғазал
13	15 байт	28 ғазал
14	16 байт	12 ғазал
15	17 байт	9 ғазал
16	18 байт	1 ғазал
17	19 байт	4 ғазал
18	23 байт	1 ғазал
19	24 байт	1 ғазал
20	26 байт	1 ғазал
Ҷамъ	13656 байт	1408 ғазал

Аз рӯйи чадвали боло маълум мешавад, ки бештари ғазалҳои Ҳаким Низорӣ 7-10 байтӣ мебошанд. Аз байни ғазалҳои шоир 640 ғазал бо радиф навишта шуда, 768 ғазал аз радиф фориг буда, танҳо дорои қофия мебошанд. Аз рӯйи рақамҳои дар чадвал воридшуда аён мегардад, ки ғазалҳои маъмултарин дар замони зиндагии шоир ғазалҳои нух ва даҳбайта роиҷ будаанд.

Шоир 1408 ғазали худро дар 8 баҳри арӯз: ҳазач, рамал, рачаз, мутақориб, музореъ, хафиф, мучтасс ва мунсарех эҷод намудааст ва дар доираи ин баҳрҳои зикршуда 98 навъи вазни арӯзро мавриди истифода қарор додааст.

Баҳри ҳазач ва зихофҳои он. Баҳри ҳазач нахустин баҳри арӯзи форсӣ-тоҷикӣ буда, бештари ашъори шоирони форсу тоҷик дар ин баҳр офарида шудаанд. Ҳазач маънои овози хушу дилкашро дорад. Вазнҳои ин баҳри ҳазачро Ҳалил ибни Аҳмад аз доираи сеюми арӯзи арабӣ дар шакли мусаддаси солим (мафӯйлун-шаш бор дар як байт) қайд кардааст. Лекин дар арӯзи форсии тоҷикӣ он дар шакли мусаммани солим, яъне (мафӯйлун – ҳашт бор дар як байт) роиҷ мебошад [10, 83]. Бояд гуфт, ки аз рукни солими баҳри ҳазач 4 (чаҳор) навъи рукн – мусамман, мусаддас, мураббаъ ва мусанно ба вучуд овардан мумкин аст.

Аз таҳлили ғазалҳои Ҳаким Низорӣ дар ин баҳр маълум мешавад, ки шоир 10 (даҳ) навъ аз рукни мусаддас ва 15 (понздаҳ) навъ аз рукни мусаммани баҳри ҳазач дар шеърӣ худ истифода кардааст. Аз ин ҳисоб дар рукни мусаммани солим аз ҳама бештар 59 ғазал ва дар рукни мусаддаси маҳзуф аз ҳама бештар 60 ғазал навиштааст.

Ба хотири он ки тафсиلى вазни кулли ғазалҳои шоир ҷойи бештареро ишғол мекунад, мо танҳо ба овардани ду мисол иктифо мекунем. Барои мисол:

ҳазачи мусаммани солим (59 ғазал аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Ба даст овардаам ёре, ки рӯйи чун қамар дорад,

Даҳоне чун лаби ширин лабоне чун шакар дорад [2, с. 1000].

v – – – /v – – – / v – – – /v – – –

(мафӯйлун\\мафӯйлун\\мафӯйлун)

Ҳазачи мусаддаси маҳзуф (60 ғазал аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Туро худ расми дилдорӣ набошад,

Ќуз оини чафокорӣ набошад [2, с. 1086].

v – – – /v – – – /v – – –

(Мафӯйлун\\мафӯйлун\\фаъълун)

Бояд қайд кард, ки баҳри ҳазач ва зихофҳои он аз ҷиҳати истифодабарӣ нисбат бар дигар баҳро дар ғазалиёти Низорӣ ҷойи сеюмро мегирад. Тартиби истифодабарии баҳри ҳазач ва зихофҳои он дар ғазалиёти Ҳаким Низорӣ аз рӯйи чадвали зерин муайян гардид:

Чадвали 2.

№	Баҳри ҳазач ва зихофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Ҳазачи мусаммани солим	60	292
2	Ҳазачи мусаммани аҳраб	20	
3	Ҳазачи мусаммани аҳтам	1	
4	Ҳазачи мусаммани маҳзуф	1	
5	Ҳазачи мусаммани аҳраби аҳрам	1	
6	Ҳазачи мусаммани макбузи аҳтам	1	
7	Ҳазачи мусаммани макфуфи маҳзуф	4	
8	Ҳазачи мусаммани макфуфи максур	14	
9	Ҳазачи мусаммани аслами мусаббағ	1	
10	Ҳазачи мусаммани маҳзуфи мусаббағ	1	
11	Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф	16	
12	Ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи максур	2	

13	Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи аштари мусаббағ	1
14	Ҳазачи мусаддаси максур	33
15	Ҳазачи мусаддаси маҳзуф	60
16	Ҳазачи мусаддаси ахраби макбуз	8
17	Ҳазачи мусаддаси макфуфи ахрам	1
18	Ҳазачи мусаддаси маҳзуфи мусаббағ	7
19	Ҳазачи мусаддаси муҳаннақи максур	4
20	Ҳазачи мусаддаси ахраби макбузи максур	16
21	Ҳазачи мусаддаси ахраби макфуфи маҳзуф	2
22	Ҳазачи мусаддаси макбузи маҳзуф	30
23	Ҳазачи мусаддаси ахраби маҳзуфи мусаббағ	2
24	Ҳазачи мусаддаси макбузи маҳзуфи мусаббағ	2
25	Ҳазачи мусаддаси ахраби макбузи маҳзуфи мусаббағ	4

Баҳри рамал ва зиҳофҳои он. Калимаи «рамал» аз луғати забони арабӣ гирифта шуда, маъноҳои бӯрё бофтан, инчунин, бо шитоб давидани шутурро ифода мекунад. Рукни солими баҳри рамал – (фoйлотун -v--) буда, дар шеъри форсии тоҷикӣ дар шаклҳои мусамман, мусаддас, мураббаъ ва мусаннои ин баҳр дида мешавад. Зиҳофҳои ин баҳрро муҳаққиқон ба теъдоди гуногун нишон додаанд. Масалан, Баҳром Сирус дар китоби «Арӯзи тоҷикӣ»-аш зиҳофҳои баҳри рамалро 16-то нишон додааст [5, с. 125]. Дар китоби «Назмшиносӣ» 18 навъи зиҳофҳои ин баҳр зикр шудаанд [261, с. 99].

Аз таҳлили арӯзии ғазалҳои Ҳаким Низорӣ чунин бармеояд, ки баҳри рамал дар ғазалҳои шоир қoйи аввал гирифта, 285 ғазал дар шакли мусамман ва 97 ғазал дар шакли мусаддаси ин баҳр эҷод шудаанд. Намунаи шеърҳоро дар ин баҳр ба унвони мисол меорем.

Рамали мусаддаси максур (44 ғазал аз ҳама зиёд дар ин навъ).

Корвон барбаст бору раҳ дароз,
Барги роҳу тӯшаи манзил бисоз [2, с. 1241].

-v - -/ -v - -/-v ~

(Фoйлотун\\фoйлотун\\фoйлон)

Рамали мусаммани маҳбуни аслам (93 ғазал аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Ба фалак мерасад аз фурқати ту фарёдам,
То нагӯӣ, ки ман аз банди ғамат озодам [2, с. 62].

-v- -/vv- -/vv- -/- -

(Фoйлотун\\фаълотун\\фаълотун\\фаълун)

Қадвали тартиби истифодаи ин баҳр дар ғазалҳои Низорӣ ба таври зер аст:

Қадвали 3.

№	Баҳри Рамал ва зиҳофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Рамали мусаддаси солим	5	382
2	Рамали мусаддаси максур	44	
3	Рамали мусаддаси аслам	1	
4	Рамали мусаддасимаҳзуф	38	
5	Рамали мусаддаси маҳбуни аслам	2	
6	Рамали мусаддаси маҳбуни максур	2	
7	Рамали мусаддаси маҳбуни маҳзуф	1	
8	Рамали мусаддаси аслами мусаббағ	1	
9	Рамали мусаддаси маҳбуни аслами мусаббағ	3	
10	Рамали мусаммани солим	6	
11	Рамали мусаммани машкул	7	

12	Рамали мусаммани мақсур	33
13	Рамали мусаммани маҳзуф	54
14	Рамали мусаммани маҳбун	11
15	Рамали мусаммани маҳбуни аслам	93
16	Рамали мусаммани маҳбуни мақсур	37
17	Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф	26
18	Рамали мусаммани мақфуфи мақсур	1
19	Рамали мусаммани маҳбуни марфӯи музол	1
20	Рамали мусаммани машкули мусаббағ	3
21	Рамали мусаммани маҳбуни мусаббағ	2
22	Рамали мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ	3
23	Рамали мусаммани маҳбуни марбӯи мусаббағ	6

Баҳри раҷаз ва зихофҳои он. Маъноӣ лафзи раҷаз изтироб, суръат ва шитоб мебошад ва ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ яке аз номи баҳрҳои аслии арӯз шинохта мешавад. Агар ин баҳр дар арӯзи арабӣ дар доира дар шакли мусаддас бошад, дар арӯзи тоҷикӣ дар шакли мусамман (мустафилун /- - V - / ҳашт бор дар як байт) мустаъмал аст. Ашъори дар ин вазн эҷодшуда аксаран бо суръати тезу тунд ва бо шитоб хонда мешаванд. Дар шеърӣ Низорӣ дар ин баҳр дар се шакл яъне мураббаъ, мусаддас ва мусамман дида мешавад. Аммо чӣ тавре ки таҳлили мавриди назари мо нишон медиҳад, Низорӣ аз ҳама бештар дар шакли «раҷазӣ мусаммани солим» ғазал офаридааст. Масалан:

раҷазӣ мусаммани солим (17 ғазал аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Эй дил намегуфтам туро, бо ишқ худбинӣ макун,

Он ҷо, ки бошад найшакар, даъвии ширинӣ макун [3, с. 237].

--v--\--v--\--v--\--v--

(Мустафилун\\мустафилун\\мустафилун\\мустафилун)

Раҷазӣ мураббаъи мурафал (1 ғазал аз ҳама кам дар ин навъ) барои намуна:

Магсил нигоро, пайванди ёрӣ,

Магзор моро, танҳо ба зорӣ [3, с. 479].

- - v - - / - - v - -

(Мустафилотун\\мустафилотун)

Ҷадвали мушаххаси истифодабарии баҳри раҷаз ва зихофҳои он дар ғазалҳои Низорӣ ба таври зайл аст:

Ҷадвали 4.

№	Баҳри Раҷаз ва зихофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Раҷазӣ мураббаъи мурафал	1	49
2	Раҷазӣ мураббаъи мутаввал	3	
3	Раҷазӣ мусаддаси солим	2	
4	Раҷазӣ мусаммани солим	17	
5	Раҷазӣ мусаммани маҳзуф	1	
6	Раҷазӣ мусаммани музол	1	
7	Раҷазӣ мусаммани маҳбуни музол	1	
8	Раҷазӣ мусаммани матвии маҳбун	4	
9	Раҷазӣ мусаммани матвии маҳбуни музол	5	
10	Раҷазӣ мусаммани маҳбуни марфӯ	1	
11	Раҷазӣ мусаммани маҳбуни муҳалла	13	

Баҳри мутақориб ва зихофҳои он. Мутақориб аз луғати арабӣ буда, маъноӣ луғавии он «наздиқшаванда» буда, дар илми адабиётшиносӣ яке аз баҳрҳои аслии арабӣ ва форсии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Рукни солими он фаъулун \V- -\ буда, аз он рукнҳои мусаммани солим, мусаддаси солим ва мураббаъи солим ҳосил мешаванд. Адабиётшиносон зихофҳои

баҳри мутақориб аз 6 (шаш) то 8 (ҳашт) муайян кардаанд [4, 144; 4, 174; 5, 118]. Маъмултарин шакли мутақориб *мутақориби мусаммани маҳзуф* ё *мақсур* мебошад. «Достонҳои қаҳрамонӣ ва ахлоқию дидактикӣ мисли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, «Искандарнома» -и Низомии Ганҷавӣ, «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, «Зафарномаи Темурӣ»-и Мавлоно Ҳотифӣ ва ғ. дар ҳамин вазн навишта шудаанд» [9, с. 118].

Ҳаким Низорӣ танҳо аз шакли мусаммани он ба теъдоди 69 ғазал эҷод кардааст. Барои мисол:

мутақориби мусаммани мақсур (27 ғазал аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Диламро, ки чуз бо ту пайванд нест,
Ба дунёву дин ҳеч дарбанд нест [2, с. 876].

v – –/v – –/v – –/v ~

фаъълун\\фаъълун\\фаъълун\\фаъъл

Ҷадвали 5.

№	Баҳри мутақориб ва зихофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Мутақориби мусаммани маҳзуф	17	68
2	Мутақориби мусаммани мақсур	24	
3	Мутақориби мусаммани солим	27	

Баҳри музореъ ва зихофҳои он. Музореъ низ яке аз баҳрҳои фаръии арӯзи арабӣ буда, маънои мислу *монандро* дорад. Музореъ рукни махсус надорад. Ҳарчанд музореъро дар арӯзи арабӣ аз доира дар шакли мусаддас берун овардаанд, дар арӯзи тоҷикӣ дар шакли мусамман мафъълун\\фъилотун\\мафъълун\\фъилотун\\ маъмул мебошад. Аз рукнҳои солими музореъ, мусаммани солим, мусаддаси солим ва мураббаи солим ба вучуд меояд. Ин баҳр яке аз ҷумлаи баҳрҳои серистеъмол буда, аз омезиши рукнҳои солим ва зихофҳои он дар се навъи зикршуда сӣ навъи он дар эҷоди шоирони форсии тоҷикӣ дида мешавад. Дар эҷоди ғазалҳои Ҳаким Низорӣ истеъмоли баҳри музореъ дар ҷои ҷорум меистад. Шоир аз шакли мусаддас ва мураббаи он истифода накарда, балки аз шакли мусаммани (157 ғазал) он ба кор бурдааст. Барои мисол:

музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф (74 ғазал, аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Гар май намехӯрам ғами дил меҳӯрад маро,
Ку ҳамдаме, ки рӯю раҳе бингарад маро [2, с. 521].

– –v/ –v – v/v – –v/ – v –

(Мафъълу/фъилоту / мафъълу\фъилун)

Музореи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур (71 ғазал дар ин навъ)

Як бӯса з -он ду шаккари ширинтар аз набот,
Арзад ба назди ман ба ҳама мулки коинот [2, с. 63].

– –v\ –v –v\ –v – –v\ –v ~

(Мафъълу\\фъилоту\\мафъълу\\фъилон)

Ҷадвали тартиби истеъмоли баҳри музореъ ва зихофҳои он дар ғазалҳои шоир ба тариқи зайл сурат гирифтааст:

Ҷадвали 6.

№	Баҳри музореъ ва зихофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Музореи мусаммани аҳраб	8	157
2	Музореи мусаммани аҳрам	1	
3	Музореи мусаммани мақсур	1	
4	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф	74	
5	Музореи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур	71	
6	Музореи мусаммани аҳраби мусаббағ	1	
7	Музореи мусаммани макфуф	1	

Баҳри хафиф ва зиҳфҳои он. Хафиф яке аз баҳрҳои фаръӣ буда, дар луғат ба маънои *сабук* омадааст. Рукнҳои солими ин баҳр *фӯйлотун\мустафйилун\фӯйлотун* мебошанд. Баҳри хафиф яке аз баҳрҳои серистеъмоли арӯзи форсии тоҷикӣ буда, аз омезиши рукнҳои солим ва зиҳфҳои онҳо дар шакли мусаддас 23 навъи он вучуд дорад (**9, 138**). Микдори истифодаи ин баҳр дар девони Ҳаким Низорӣ миёна буда, ҳамагӣ 43 ғазал дар ин баҳр суруда шудаанд. Барои намуна:

хафифи мусаддаси маҳбуни аслам (26 ғазал, аз ҳама зиёд дар ин навъ)

Дилбари мо фариштаҳӯ бошад,
Рӯҳи моро фараҳ аз ӯ бошад [2, с. 1091].

–v– –\v – v–\ – –

Фӯйлотун\мафӯйилун\фаълун

Хафифи мусаддаси маҳбуни аслами мусаббағ (10 ғазал дар ин навъ)

Шод кун чони ман, ки ғамгин аст,
Раҳм кун бар дилам, ки мискин аст [2, с. 728].

–v– –/v– v– /– ~

Фӯйлотун\мафӯйилун\фаълон

Ҷадвали 7.

№	Баҳри хафиф ва зиҳфҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф	2	43
2	Хафифи мусаддаси маҳбуни мақсур	5	
3	Хафифи мусаддаси маҳбуни аслам	26	
4	Хафифи мусаддаси маҳбуни аслами мусаббағ	10	

Баҳри мучтасс ва зиҳфҳои он. Мучтасс дар луғат ба маънои «аз бех баркандан» омадааст. Дар илми арӯз мучтасс номи яке аз баҳрҳои фаръӣ мебошад, ки ҳам дар шеърӣ арабӣ ва ҳам дар шеърӣ форсии тоҷикӣ хеле зиёд ба қор бурда мешавад. Рукнҳои солими ин баҳр *мустафйилун\фӯйлотун\мустафйилун\фӯйлотун* мебошанд. Аз рукнҳои солими он мусамман, мусаддас ва мураббаъ сохта мешаванд. Шамси Қайси Розӣ дар китобаш «Ал-муъҷам» зиҳфҳои онро аз рукни *мустафйилун* 3-то ва аз рукни *фӯйлотун* 9-то ишора кардааст [4, с. 129] ва Баҳром Сирус аз рукни *мустафйилун* 3-то ва аз рукни *фӯйлотун* 13-то зикр кардааст [5, с. 149]. Чуноне ки аз таҳлилҳо бармеояд, баҳри мучтасс яке аз баҳрҳои серистеъмоли ашъори шоирон ба ҳисоб рафта, дар арӯзи форсии тоҷикӣ шакли мусаммани он бештар мавриди истифода қарор гирифтааст. Адабиётшиносони тоҷик Шарифов Х. ва Тоиров У. дар натиҷаи омезиши рукнҳои солим ва зиҳфҳои ин баҳр 36 навъи онро мушаххас намудаанд [9, с. 143]. Дар девони ашъори Ҳаким Низорӣ 328 ғазал дар ин баҳр навишта шуда, аз рӯйи тартиби истифодаи шоир ҷойи дуюмро мегирад. Барои мисол:

Мучтасси мусаммани маҳбуни аслам (127 ғазал, аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Туро ба ҷону дил аз ҷону дил вафодорам,
Ки ман худ аз ҳама мулки ҷаҳон ту ро дорам [3, с. 87].

v–v–/vv– –/v–v–/– –

(Мафӯйилун\фаълотун\мафӯйилун\фаълун)

Мучтасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ (67 ғазал дар ин навъ):

Ман он наям, ки наям бо ту як дилу як рӯй,
Дурӯй нест дилам бо ту чун гули худрӯй [3, с. 620].

v–v–/vv– –/v–v–/– ~

(Мафӯйилун\фаълотун\мафӯйилун\фаълон)

Ҷадвали 8.

№	Баҳри мучтасс ва зиҳофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Мучтасси мусаммани маҳбун	25	328
2	Мучтасси муаммани маҳбуни аслам	127	
3	Мучтасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ	67	
4	Мучтасси мусаммани маҳбуни мавкуф	2	
5	Мучтасси мусаммани маҳбуни максур	59	
6	Мучтасси мусаммани маҳбуни маҳзуф	45	
7	Мучтасси мусаммани маҳбуни марфуъ	1	
8	Мучтасси мусаммани маҳбуни мусаббағ	2	

Баҳри мунсарех ва зиҳофҳои он. Мунсарех дар луғат ба маънии «осон ва раво кардашуда» омадааст. Дар илми арӯз *мунсарех* номи яке аз баҳрҳои серистеъмоли шеъри арабӣ ва форсии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Рукни солими он мустафъилун/мафъӯлоту/мустафъилун/мафъӯлоту мебошад. Шамси Қайси Розӣ зиҳофҳои баҳри мунсарехро аз рукни аввал 11-то ва аз рукни дуюм нӯхто нишон додааст [4, с. 116]. ва Баҳром Сирус дар китоби «Арӯзи тоҷикӣ»-аш аз рукни аввалаш 7-то ва аз рукни дуюмаш 9-то нишон додааст [5, с. 140]. Адабиётшиносони тоҷик дар натиҷаи омезиши рукнҳои солим ва зиҳофҳои баҳри мунсарех 37-навъи онро ишора кардаанд [9, с. 152].

Ҳаким Низорӣ аз баҳри мунсарех дар 89 ғазал бо 17 навъи он ғазал офаридааст. Аз рӯйи истифода баҳри мунсарех дар ғазалҳои шоир ҷои панҷумро ишғол мекунад. Бояд гуфт, ки дар ин баҳри мунсарех Низорӣ аз ҳама зиёд шакли мунсарехи мусаммани матвии мавкуф ва баъд аз он шакли мунсарехи мусаммани матвии макшӯф истифода кардааст, мисол:

Мунсарехи мусаммани матвии мавкуф (26 ғазал, аз ҳама зиёд дар ин навъ):

Офати ҷони ман аст турраи ҷодуи дӯст,

Кард маро ҷуфти ғам токи ду абруӣи дӯст [2, с. 836].

–vv – / –v – / –vv – / – v ~

муфтаилун\\фоъилун\\муфтаилун\\фаъилон

Мунсарехи мусаммани матвии макшӯф (16 ғазал):

Ҳар кӣ чигаргӯшае дораду ҷононае,

Дар назараш Миср дон, ҳаст ҷу вайронае [3, с. 680].

–vv – / –v – / – vv – / –v –

(Муфтаилун\\фоъилун\\муфтаилун\\фоъилон)

Ҷадвали истифодаи баҳри мунсарех ва зиҳофҳои он дар ғазалҳои Низорӣ ҷунин аст:

Ҷадвали 9.

№	Баҳри мунсарех ва зиҳофҳои он	Теъдоди ғазалҳо	Ҷамъи ғазалҳо
1	Мунсарехи мусаддаси мавкуф	4	89
2	Мунсарехи мусаддаси марфуъ	3	
3	Мунсарехи мусаддаси матвии аҳаз (з)	2	
4	Мунсарехи мусаддаси матвии мавкуф	3	
5	Мунсарехи мусаддаси матвии макшӯфи марфуъ	3	
6	Мунсарехи мусаммани солим	1	
7	Мунсарехи мусаммани маҳбун	3	
8	Мунсарехи мусаммани маҳбуни мавкуф	1	
9	Мунсарехи мусаммани маҳбуни макшӯф	1	
10	Мунсарехи мусаммани матвии макшӯф	16	
11	Мунсарехи мусаммани матвии мавкуф	26	
12	Мунсарехи мусаммани матвии маҷдӯ	3	
13	Мунсарехи мусаммани мавтвии манхур	15	
14	Мунсарехи мусаммани матвии маҳбун	2	

15	Мунсарехи мусаммани матвии марфуъ	2
16	Мунсарехи мусаммани матвии мактӯи манхур	1
17	Мунсарехи мусаммани макшуфи махбуни аҳаз(з)	2

Аз натиҷаи боло маълум мегардад, ки шоир аз ҳама зиёд дар баҳри рамал ғазал эҷод кардааст. Дар баҳри рамал нисбат ба дигар шаклҳо дар шаклҳои рамали мусаммани махбуни аслам (78 ғазал), рамали мусаммани маҳзуф - 49 ғазал, рамали мусаддаси мақсур - 44 ғазал, рамали мусаммани мақсур - 33 ғазал, рамали мусаммани мақсур - 33 ғазал ва рамали мусаммани махбуни аслами мусаббағ - 31 ғазал бештар шеър сурудааст. Бояд ёдовар шуд, ки баҳри рамал яке аз маъмултарин баҳрҳо ба ҳисоб рафта, қариб бисёрии шоирон дар ҳамин баҳр шеъри бисёртаре офаридаанд. Шеърҳои дар ин баҳр офарида шуда, равону босуръат буда, аз ҷиҳати оҳангнокӣ низ хушу гуворо мебошанд. Шояд аз он сабаб, ки барои ифодаи мазмунҳои ишқӣ-ирфонӣ баҳри рамал мувофиқтар аст, бинобар ин шоир бештар аз ин баҳр истифода кардааст. Низорӣ, ки дар умқи пардаи ишқ ғӯтавар буд ва пайваста аз буни укёнуси ишқу ирфон лаззат меҷуст, эҳсосот ва лазоти рӯҳониву маънавии худро дар қолаби шеър дар як сабки равону шево рӯйи сафҳа овард. Дар натиҷа, ин ҳолат нишон дод, ки ғазалҳои шоир бештар бар баҳри рамал мувофиқ омаданд ва эҷод шуданд. Сабаби дигари дар ин баҳр зиёд ғазал офаридани шоирро, дар он мебинем, ки аксари ғазалҳое, ки дар баҳри рамал офарида шудаанд, ҳама ба мавзӯи ишқу дӯстӣ бахшида шудаанд. Аз ин рӯ, ишқ ва дӯстӣ худ эҳсоси фардӣ ва ҳолати рӯҳонӣ буда, барои шоир дар ин баҳр офаридани ғазал имкони бештаре даст додааст.

Ғазалҳои Ҳаким Низориро метавон аз рӯйи теъдоди рукнҳо ва ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ ба се гурӯҳ чудо кард. Яъне вазнҳои дароз, вазнҳои миёна ва вазнҳои кӯтоҳ.

Ҷадвали 10.

№	Номи баҳрҳо	Шумораи ғазалҳои 10-12 ҳичой	Шумораи ғазалҳои 13-14 ҳичой	Шумораи ғазалҳои 15-16 ҳичой	Миқдори ғазалҳо
1	Рамал	97	102	183	382
2	Ҳазач	171	61	60	292
3	Раҷаз	6	14	29	49
4	Мутақориб	68			68
5	Музореъ		156	1	157
6	Хафиф	43			43
7	Муҷтасс		196	132	328
8	Мунсарех	13	70	6	89
	Ҷамъ	398	599	411	1408

Аз рӯйи ҷадвали боло маълум мешавад, ки ғазалҳои Низорӣ бештар дар 13-14 ҳичой навишта шудаанд.

Аз маҷмуи ғазалҳои шоир 4 (чаҳор) ғазал ба вазни кӯтоҳи чортой (мураббаъ), 323 ғазал ба вазни кӯтоҳи шаштой (мусаддас) ва 1081 ба вазни дарози ҳаштой (мусамман) мебошанд. Ин нишондод ба таври зайл низ дар ҷадвали зер нишон дода шудааст:

Ҷадвали 11.

№	НОМИ БАҲРҲО	Вазни чортой (мураббаъ)	Вазни шаштой (мусаддас)	Вазни ҳашттой (мусамман)	Миқдори ғазалҳо
1	Рамал		97	285	382
2	Ҳазач		166	126	292
3	Раҷаз	4		43	49
4	Мутақориб			68	68

5	Музореъ			157	157
6	Хафиф		43		43
7	Мучтасс			328	328
8	Мунсарех		15	74	89
	Чамъ	4	323	1081	1408

Чӣ тавре ки аз таҳлил ва баррасии вазни ғазалиёти Ҳаким Низории Кухистонӣ натиҷагирӣ мешавад, шоир дар иртибот бо тақозои мавзӯ ва мазмун аз авзони гуногун мавриди истифода қарор додааст. Тибқи ҳисоби оморӣ мо дар ғазалҳои Низорӣ беш аз ҳама баҳри рамал ва шаклҳои он (382 ғазал), баҳри мучтасс ва шаклҳои он (328 ғазал), баҳри ҳазач ва шаклҳои он (292 ғазал), баҳри музореъ ва шаклҳои он (157 ғазал) истифода шудаанд. Боқимонда, яъне 406 ғазал дар дигар баҳрҳо иншо гардидаанд. Барои пурратар ошноӣ пайдо кардан бо таносуби вазнҳо ва камияти рухнувоу дараҷаи истифодаи баҳрҳо дар ғазалиёти Ҳаким Низорӣ чадвали зерин пешниҳод мешавад:

Чадвали 12.

№	Номи баҳрҳо	Шаклҳо	Авзони кӯтоҳ			Авзони миёнаи хафиф ва сақил			Авзони сақил	Микдори ғазалҳо
			10 хи чо	11 хи чо	12 хи чо	13 хич о	14 хи чо	15 хичо	16 хи чо	
1	Рамал	23	7	85	5		102	152	31	382
2	Ҳазач	25	60	111			61	1	59	292
3	Раҷаз	10	4		2	13	1	1	28	49
4	Мутақориб	3	-	41	27					68
5	Музореъ	7	1				156			157
6	Хафиф	4	36	7						43
7	Мучтасс	8					196	107	25	328
8	Мунсарех	17	-	12	1	20	50	2	4	89
	Чамъ	97	108	256	35	33	566	263	147	1408

Адабиёт

1. Дуктур Муҳаммад Истеъломӣ. Дарси Ҳофиз. (Нақд ва шарҳи ғазалҳои Ҳофиз) / Муҳаммад, Истеъломӣ. – Тоҳрон: Суҳан, 1326. – 660.
2. Қӯҳистонӣ, Низорӣ. Девон / Низории Қӯҳистонӣ. Тасҳеҳи Саид Алӣ Ризо Мучтаҳидзода. Бо кӯшиш ва дебоҷаи Мазоҳири Мусаффо. Ҷилди I. - Тоҳрон: Интишороти илмӣ, 1371 ҳ. /1992 м. – 1409 с.
3. Қӯҳистонӣ, Низорӣ. Девон / Низории Қӯҳистонӣ. Тасҳеҳи Саид Алӣ Ризо Мучтаҳидзода. Бо кӯшиш ва дебоҷаи Мазоҳири Мусаффо. Ҷилди II. – Тоҳрон: Интишороти илмӣ, 1371 ҳ. /1992 м. – 685 с.
4. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам / Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсуҳану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп Тоиров У. – Душанбе: “Адиб”, 1991. – 464 с.
5. Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ (таҳқиқи интиқодӣ) / Баҳром С. – Душанбе, 1963. – 288 с.
6. Тӯсӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини Тӯсӣ. - Душанбе: Ориёно, 1992. -148 с.
7. Урватулло Тоиров. Меъёр ва андозаҳои шеър. / У.Тоиров. Душанбе:Адиб, 2013.-238 с.
8. Урватулло Тоиров. Таҳқиқ ва таълими арӯз. / У.Тоиров. Душанбе:Дониш, 1995. –194 с.

9. Шарифов, Х. Шоир ва шеър (маҷмуи мақолаҳо) / Х. Шарифов. Душанбе:Адиб, 1998. – 217 с.
10. Шарифов, Х. Назмшиносӣ. / Х.Шарифов, У.Тоиров.–Душанбе:Хумо, 2005. - 383 с.

ВАЗНИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲАКИМ НИЗОРИИ ҚҶҲИСТОНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи вазни ғазалиёти Низории Қўҳистонӣ (шоири охириҳои асри XIII ва аввалиҳои асри XIV)-ро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Тавре ки маълум аст, тибқи таҳқиқоти адабиётшиносии гузашта ва ҳозира ҳеҷ адабиётшиносе ба вазн ва арӯзи ғазалиёти Низории Қўҳистонӣ даст назадааст. Аз ин лиҳоз, мақолаи мазкур нахустин паҷуҳиш оид ба поэтикаи ғазалиёти Низориро ба даст медиҳад. Вазн дар адабиётшиносӣ яке аз рукнуҳои аслии шеър ба ҳисоб меравад, ки тавассути он сохту сифат ва авзону абҷורי шеърро муайян мекунад. Дар адабиётшиносии мо вазн ҳамчун меъёри асосии шеър маҳсуб меёбад ва дар шеъре, ки вазн риоят нашавад, онро аз ҳайси шеър намешуморанд. Бинобар ин, мавзӯи поэтика (арӯз) яке аз мавзӯҳои марказии илм оид ба шеър маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, барои ҳар як адабиётшинос зарур ва ҳатмист, ки аз илми арӯз бархӯрдор бошад.

Муаллиф аз рӯйи девони Низории Қўҳистонӣ, ки ҳовии 1604 ғазал мебошад, кӯшидааст, тамоми ғазалёти онро бар мизони арӯз баркашад ва сохту қонуниятҳои таркибии авзони онҳоро муайян намояд. Паҷуҳишҳои илмии муаллиф метавонад ба таври комил барои амиқтар таҳқиқ қардани меросии адабии шоир дар оянда мусоидат намояд.

Вожаҳои калидӣ: *Низории Қўҳистонӣ, арӯз, вазн, шеър, ғазалҳо, рамал, ҳазач, музореъ, мутақориб.*

МЕТРИКА ГАЗЕЛЕЙ НИЗАРИ КУХИСТАНИ

В данной статье автор делает попытку рассматривать вопрос метрики газелей одного из поэтов конца XIII и начала XIV веков таджикско-персидской литературы Низари Кухистани.

Как известно, в литературоведение, как в прошлые времена, так и в современности, ни один из литературоведов и исследователей художественной литературы не исследовали метрику стихов Низари Кухистани. Поэтому, данная статья охватывает первые исследования автора по определению метрики стихов Низари. Метрика в литературоведении является одним из важных и главных свойств поэзии, а также является инструментом, с помощью которого проверяют качество стихов и определяют их метрику и бахров. Стихотворение без метрики не обладает системностью и в литературоведении такой уклад не воспринимается. Кроме того, аруз (поэтическая метрика) в нашей литературе служить как критерии поэзии. Тема поэтическая метрика является центральной темой науки о поэзии. Следовательно, обладание знаниями о нем для каждого литературоведа является обязательным.

Автор на основе дивана Низари Кухистани содержащая 1604 газелов, предпринял попытку исследовать метрику и канон метрической системы в его поэзии. Исследования автора могут способствовать более глубокому изучению литературного наследия поэта в будущем.

Ключевые слова: *Низари Кухистани, аруз (поэтическая метрика), метрика, стихотворение, газели, Рамал, Хазач, Музоре, Мутақориб.*

THE METRICS OF GHAZALS IN NIZARI KUHISTONI'S WORK

In this article, the author discusses the ghazals of Nizari Kuhistoni (who lived in late 13th and early 14th century). No past, neither present literary critic has been engaged in the study of the poetic balance of Nizari Kuhistoni's poetry.

For that reason, this is the first attempt of author in determining the poetic balance of Nizari's poetry. Metrics is one of the most important and fundamental pillars of poetry in the science of literature, and it is also a measure through which a poem is tested, and its work is determined. Poetry without metrics has no order and this kind of work is not considered a poem.

Today aruz in our literature serves as a standard word. The subject of metrics is the central issue of the subject of poetry, and therefore it is necessary for every literary critic to know about it.

The author tried to investigate the metric of aruz and determine the structure and laws of metric system in his poems based on the divan of Nizari Quhistani containing 1604 gazels. The investigation of the author can contribute to studying more deeper the literature heritage of the poet in the future.

Key words: Nizari Kuhistoni, aruz, metrics, poetry, ghazals, Persian and Tajik literature, structure of poetry, Ramal, Khazaj, Muzareh, Mutaqorib.

Сведения об авторе: *Додихудоев Ёдгор Шукрихудоевич* – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода. Адрес: г. Душанбе, улица Маяковского 76/2. Тел.: 935373938. E-mail: yodgori83@mail.ru.

Information about the author: *Dodikhudoev Yodgor Shukrikhudoevich* – candidate of Philological Sciences, teacher of the Department of the Theory and history Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 76/2 Mayakovskiy str., Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: (+992)93-537-39-38\$ E-mail: yodgori83@mail.ru

Масъалаи зистномаи Бедил аз ибтидо мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони бедилшинос қарор гирифта, дар миёни осори дар ин боб таълифшуда мактуби Айнӣ ба нависандаи тотор Олимҷон Идрисӣ “Дар ҳаққи Бедил” (1912) аввалин мебошад. Айнӣ дар ин мактуб ба “шарики тотораш” оид ба “Тарҷумаи ҳоли Мирзо Абдулқодири Бедил” [1, с. 229] дар таъя ба ахборе, ки дар “Хизонаи омира” ва “Маҷмаъ–ун- нафоис” омадааст, маълумоти дақиқ оид ба ватан, таърихи таваллуд, маҳалли таваллуд ва алоқамандии Бедилро бо баъзе аз ҳокимони вақт муайян менамояд. Маълумоти муҳимми дигаре, ки Айнӣ нақл кардааст, марбут ба рӯзҳои “дар хидмати Муҳаммад Аъзамӣ шоҳзода” будани Бедил мебошад. Айнӣ менависад, ки “яке аз хидматгориҳои шоҳзода шиор будани Мирзо Бедил ва шеърҳои хеле зебо иншо кардани ӯро ба шоҳзода хабар дод. Пас аз ин шоҳзода барои ҳудаш як қасидаи мадҳия навиштанро фармуда бошад ҳам, лекин Мирзо Абдулқодир ин хушомадгӯиро ба худ раво надид. Дӯстонаш ҳарчанд зорӣ карданд, лекин вай қабул нанамуда дар сурати қатъӣ рад кард. “Ман чунин тамаллуқ ва маддоҳиро ҳаргиз қабул карда наметавонам,” гуфта аз хидмати шоҳзода истеъфо дода, ба доруссалтанати Шохичахонабод рафт ва боқимондаи умри худро дар он ҷо гузаронд” [2, с. 229, 230].

Айнӣ дар мактуби зикршуда дар асоси мисраи “Бедил аз олам рафт”, ки онро муаллифи тазкираи “Хизонаи омира” овардааст, санаи ғавти шоирро 1133 зикр карда, санаи таваллудашро на 977, ки Идрисӣ навиштааст, балки “бояд 1077 бошад” меғӯяд. Ин тавзеҳашро Айнӣ дар рисолаи “Мирзо Абдулқодири Бедил ” тақмил дода, аз мисраи дар боло зикршуда моддаи таърихи ғавти шоирро берун мекашад, ки ҳамон 1133-и дар мактубаш зикршуда меҳисобад, ки мутобиқ ба соли 1721-и мелодӣ аст. Ба ин гуфтааш Айнӣ меафзояд: “... агар ба () қавс ва сеюми декабр рост омадани 3-юми сафари соли мазкурро ба назар гирем, муайян мегардад, ки Мирзо Абдулқодири Бедил дар сеюми декабри соли 1721 вафот ёфта будааст” [1, с. 60]

Дар замоне, ки Айнӣ номаи “Дар ҳаққи Бедил”(1910) ва хеле баъд рисолаи “Мирзо Абдулқодири Бедил”-ро (1952) навишт, шояд ба ҷуз мисраи моддаи таърихи вафоти Бедил, ки муаллифи тазкираи “Хизонаи омира” гуфтааст, маъҳази дигаре дар даст надошт. Ҳол он ки Бедил дар “Чор унсур”-и худ таърихи дақиқи таваллудаш соли 1054 ҳиҷриро, ки мутобиқ ба солҳои 1644/1645-и мелодӣ мебошад, аз рӯи калимаи “интиҳоб” ва ибораи “ғайзи қудс”, ки ошноӣ падараш Мирзо Абулқосими тирмизӣ ироа кардааст, ёд кардааст. Муҳаққиқ Б. Раҳимӣ дар таъя ба “Чор унсур” ва қитъаи зер, ки Бедил гуфтаву моддаҳои мазкури таърихро ба риштаи назм кашида, санаи дар боло зикршударо замони дақиқи таваллуди шоир доништааст:

Ба соле, ки Бедил ба мулки зухур,
Зи ғайзи азал тофт чун офтоб.
Азизе хабар дод аз мавлудаш,
Ки ҳам “ғайзи” қудс асту ҳам “интиҳоб”.

Дар асоси ҳамин моддаи таърих, ки ҳуҷҷати қотъ аст, Б. Раҳимӣ соли ғавти Бедилро панҷуми декабри соли 1720 муайян кардааст, на ончунон ки Айнӣ дар таъя ба моддаи таърихи муаллифи тазкираи “Хизонаи омира” 3-юми декабри соли 1721 медонад [1, с. 60: 4, с.169] Муҳаққиқ Ю.Салимов бе ишораи манбаъ соли таваллуди шоирро 1644/1661 ва соли вафоташро 1721 доништааст, ки санаи ғавт ба гуфтаи Айнӣ мувофиқ аст [6, с. 241-242].

Чунон ки мебинем, Айнӣ танҳо бо дастрасӣ ба як манбаъ, яъне “Хизонаи омира” ҳулоса бароварда аст. Вале ҳулосаи Бобобек Раҳимӣ санади қотъ буда, замони таваллуди шоири бузургро аз рӯи шаҳодати ҳудаш дар “Чор унсур” дақиқ муайян намудааст.

Яке аз масъалаҳои, ки дар тӯли солҳо мавриди баҳси донишмандони бедилшинос будааст, ватани аслии шоир ё аз қабилаи арлос ё барлос будани ӯст. Ёстод Айнӣ дар ин боб

суханони муаллифи “Хизонаи омира” Ғуломалихони Озод, ки Бедилро аз қабилаи арлос доништааст, тарҷеҳ медиҳад. Дар боби ватани аслии Бедил ақидаҳо мухталиф буда, устод Айнӣ бар ин назар аст, ки “дар ҳар ҳол бояд яке аз бобоҳои Бедил аз Мовароуннаҳр ба Ҳиндустон кӯчида бошад” [1, с. 27]. Вале аз нигоҳи Айнӣ “аз кадом шаҳр ё вилояти Мовароуннаҳр будани гузаштагони шоир номаълум нест. Маълумоте, ки Ю. Салимов дар ин боб меоварад, ҳамсони гуфтаҳои Айнӣ буда, Б. Раҳимӣ дар таъя ба маълумоти муаллифи “Миръот-ул-хаёл” Шералихони Нурӣ Бедилро “аз қавми чигатойёни барлос” медонад [5, с. 14].

Устод Айнӣ дар ин замина маънии унвони эҳтиромии “Мирзо”, маънии Бедил, масъалаи навкарӣ ва сипоҳигарӣ будани касби аслии падару бобоҳои Бедилро дар асоси маълумоти сарчашмаҳо ва “Чор унсур” муайян карда, аз падар ҷетим мондан ва дар панҷ солу панҷ моҳагиаш ба мактаб рафташро мушаххас кардааст. Дар фасли ёдшуда Айнӣ масъалаҳои дигар, аз ҷумла аз тарбияи амакаш баҳра гирифтани шоир, аввалин шеърӣ ӯ, ихлосмандиаш бо мачзубон, сафари аскарии Бедил, сафарҳо, зиндагӣ дар Деҳлӣ, наздики бо Шоҳқобулӣ, хонадорӣ, соҳиби фарзанд шудану ғавти фарзанд, шоирони амалдори дӯсти Бедил, иқомати доимиааш дар Деҳлиро матраҳ ва баррасӣ карда, сипас “мазмунӣ мактубҳои Бедилро ва ба асоси ин мактубҳо муносибати ӯро бо ҳамзамононаш” [1, с. 51-61] таҳлил ва арзёбӣ кардааст, ки дар шинохти зистномаи Бедил ҳанӯз ҳам пураризиш аст. Айнӣ санаи ғавти Бедилро ҷунин баён намудааст, ки “дар замони пештара, хусусан Ҳиндустон, дар хонаи худ дафн карда шудани донишмандони калон одат буд. Бинобар ин дар саҳни хонаи худ мадфун шудани ин ғайласуфи бузург ҷойи таъҷуб нест”, вале оид ба он ки “он хона он турбат... - ҳанӯз барқарор аст...” менависад, ки “ҳоло мо намедонем” [1, с. 61].

Бобобек Раҳимӣ дар таъя ба манобеи муътамад, аз ҷумла “Иқди Сурайё”-и Ғуломмусҳафии Ҳамадонӣ ва “Саъд-ул- манозил”-и Мирзо Сангинбек “дар ҳолати вайронӣ воқеъ гардидан”-и хонаи шоир ва “аз он қабр феълан ному нишон боқӣ намондари” таъйид кардааст. Ҳамҷунин, ин донишманд сарчашмаҳои зиёдеро омӯхта, ба ин натиҷа мерасад, ки маҳалли дафни турбати шоир, ки саҳни ҳавлиаш будааст, бар асари ҳодисаҳои рӯзгор хароб шуда ва имрӯз аслан маҳалли қабри шоир номуайян аст. Ин маъниро қабл аз муҳаққиқ Б. Раҳимӣ донишманди фақид А. Аҳроров низ таъйид карда, навишта буд: “аз рӯйи нақли аҳолии маҳаллӣ, қабри шоир як вақтҳо дар даруни қабри бино будааст ва ҳоло аз он иморат осоре боқӣ намондааст ” [3, с. 204].

Дар миёни таълифоте, ки доир ба зиндагиномаи Бедил баъди солҳои ҳаштодуми садаи гузашта ҷоп шуда, баъд дар шакли китоби алоҳида нашр гардиданд, рисолаҳои Бобобек Раҳимӣ “Ошноӣ бо Бедил” ва “Зиндагиномаи Бедил” ҷойгоҳи хос доранд. Муҳаққиқ А. Сатторзода фарқи Б. Раҳимиро аз бедилшиносони дигар дар он дидааст, ки “мавсуф аз оғози ғавлояти илмӣ худ то ба ҳол танҳо ба таҳқиқ ва наشري осори Бедил машғул мебошад. Агар таърихи таълифи аввалин мақолаҳои ӯро дар заминаи бедилшиносӣ ба эътибор гирем, барои мисол “Чор унсури Бедил” (1977) ва “Таҳқиқи назми Бедил” (1980) вай тақрибан дар ҳудуди чил сол аст, ки бедилшиносӣ мекунад” (7). Дар ин замина, қорҳои анҷомдодаи ӯ дар шинохти зиндагиномаи Бедил хеле зиёд ва дақику пурмоя мебошанд. Мо дар алоқамандӣ бо таълифоти устод Айнӣ баъзе андешаҳои ӯро доир ба рӯзгори Бедил дар боло ёд кардем. Ҳоло ба тариқи мухтасар баъзе дарёфтҳои ин донишмандро арзёбӣ мекунем.

Мавриди зикр аст, ки Б. Раҳимӣ рӯзгор ва тадқиқоти дар ин замина анҷомёфтари дақиқ ва мукамал омӯхта, воқеан, ҳам зистномаи Бедилро бозсозӣ кардааст. Ин донишманд тавонистааст, ки “пахлуҳои норавшан” ва “нуқтаҳои дақиқшудаи” зиндагиномаи шоирро равшан ва мушаххас созад. Ҳамзамон, ду китоби арзишманд “Ошноӣ бо Бедил” (2009) ва “Зиндагиномаи Бедил”-ро (2017) ба ҷоп расонад. Дар ин ду китоб вай ба ҳалли муҳимтарин масъалаҳои зиндагиномаи шоир муваффақ шудааст. Аз ҷумла, вай доир ба ватани гузаштагони Бедил, замони таваллуд ва вафот, дар вилояти Бихори Ҳиндустон гузаштани замони кӯдакӣ ва наврасиаш, номи аслии худ ва падараш, таҳаллус, забони модарӣ, муҳити парваришёфта, сабабҳои тарки таҳсил, робитааш бо шоҳон, фарзанд, устодони маънавӣ, сафарҳои ҳарбӣ, мулозиматҳо ва мусофиратҳо, мирзои давраи Аврангзеб набудан, шаҳрҳои

сафаркардаи Бедил ва монанди инҳо дар заминаи сарчашмаҳои муътамад, маълумоти дақиқ ироа карда тавонистааст, ки бисёр иштибоҳҳо ва норавшаниҳоеро, ки ба шарҳи ҳол ва воқеиятҳои рӯзгори Бедил алоқаманд, аст, ислоҳ намояд. Ҷустуҷӯҳо ва дарёфтҳои дақиқи илмӣ Б. Раҳимӣ масъалаҳои баҳсноки зиндагиномаи Бедилро ҳам ҳал карда ва ҳам дидгоҳҳои барғалатро мавриди нақди ҳолисона қарор додааст, ки дар шинохти воқеиятҳои ҳаёти шоир пурааҳамият мебошанд. Масалан, дар шинохти санаи дақиқи таваллуд ва ҷавт, забони модарӣ, ватани аҷдодҳо, шоҳони ҳамзамон, қабр ва монанди онҳо дигар суоле дар миён нест. Ин донишманд дар муайян кардани сарнавишти воқеии шоир ба сарчашмаҳои бозғатимод аз ҷумла, тазкираҳо, осори ҳуди Бедил, “Чор унсур”, мактубҳо ва баъзе таълифоти анҷомгирифта таъкид карда, воқеан, қарор анҷом додааст, ки ифодагари равиши тоза ва босамар дар бедилшиносии тоҷик мебошад.

Тадқиқоти устод Айни таълифоти баъзе муҳаққиқони солҳои ҳафтоду ҳаштоди асри гузашта (С. Амиркулов, Ш. Шукуров, М. Хоҷаев, А. Мухторов ва дигар) ва ниҳоят он қор, ки Б. Раҳимӣ анҷом додааст, бешак, далели пешрафти ин соҳа дар Тоҷикистон аст. Вале ин ишораи мо ҷунин маънӣ надорад, ки дар шинохти зиндагиномаи шоир ҳамаи масъалаҳо ҳал шудааст. Аз таҳлили қиёсии тадқиқотӣ оид ба шарҳи ҳоли Бедил анҷом гирифта, мо ба ин натиҷа расидем, ки дар ин замина, масъалаҳои баҳснок ҳанӯз вучуд дорад. Масалан, номи шаҳри Патна, ба он ҷо сафар кардани Бедил соли 1071 (1661) дар рисолаи устод Айни Удеса [1, с. 33], дар “Зиндагиномаи Бедил” Ориеса [5, с. 88] ва Халилуллоҳи Халилӣ “Файзи қудс” [8, с. 53] зикр шудааст, ки хонандаро раҳгум мезанонад. Ба ин монанд масъалаҳои ватани аслии Бедил робитааш ба муосирон аз ҷумла, баъзе шоирон, маҳалли дафн ва дар қучо будани қабри воқеии ӯ ҳанӯз ҳамчунон ҳал нашуда боқӣ мондаанд. Ҳолати маҷзубӣ, зинаҳои гуногуни он ва гароишаш ба ин тариқат низ ҳанӯз комилан таҳқиқ ва арзёбӣ нашудаанд. Сабаби ин ҳодиса ҳамчунон, ки аз тадқиқоти анҷомгирифта бармеояд ба қадри кофӣ дастрас набудани сарчашмаҳои алоқаманд ба рӯзгори Бедил аст, ки аксари онҳо берун аз Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешаванд.

Бо вучуди ин, он чи ки оид ба омӯзиши шарҳи ҳоли Бедил дар Тоҷикистон анҷом гирифтааст, қобили эътибор буда, дар шинохти муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти шоир пураарзиш мебошанд.

Адабиёт

1. Айни, С. Мирзо Абдулқодири Бедил / С. Айни.-Душанбе: Адабиёти бачагона, 2020.-336 с.
2. Бақозода, Ҷ, Шукуров М. Аввалин фикру мулоҳизаҳои устод Айни дар бораи Бедил / Ҷ. Бақозода. Нависанда ва идеали замон. – Душанбе: Адиб, 1987.- С.224-232
3. Мухторов, А. Дурдонаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганҷинаҳои маданияти Ҳиндустон. / А. Мухторов.-Душанбе,1984 . -360с.
4. Раҳимӣ, Б. Ошноӣ бо Бедил / Б. Раҳимӣ.-Душанбе. Ирфон, 2009.-568с
5. Раҳимӣ, Б. Зиндагиномаи Бедил / Б. Раҳимӣ.-Душанбе: Эр-граф, 2017.- 496с
6. Салимов, Ю. Ёдгори умр. Ҷ. 2. -Хучанд: Нури маърифат, 2003-488с.
7. Сатторзода, А. Бедилшиносӣ дар Тоҷикистон / А. Сатторзода //Адабиёт ва санъат. – 2017. - №22 (1889). - 1-уми июн.
8. Халилӣ, Х. Файзи қудс (Шарҳи аҳвол, рӯзгор ва таҳлили ашъори Бедил) Х. Халилӣ.- Душанбе: Ганҷи хирад, 2020. -151 с.

ЗИНДАГИНОМАИ БЕДИЛ ВА БОЗСОЗИИ ОН ДАР БЕДИЛШИНОСИИ ТОҶИК

Дар мақола масъалаи таҳқиқ ва арзёбии зиндагии Бедил дар бедилшиносии тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар ин радиф марҳилаҳои омӯзиш ва тарзҳои бархӯрди муҳаққиқон ба ин мавзӯ мушаххас гардидааст. Муаллиф шуруи марҳилаи таҳқиқи зиндагиномаи Бедилро соли 1910 дониста ва аввалин маводро, ки ба қалами Айни мансуб аст, таҳлил кардааст.

Ба ин тариқ, дар мақола таълифоте, ки дар соҳаҳои гуногун доир ба омӯзиши шарҳи ҳоли Айни нашр шудааст, таҳлил гардида, бурду боҳти онҳо нишон дода шудааст. Ҳар ин марҳилаи бедилшиносӣ ҳамчун намуна фасли марбут ба зистномаи Бедил муфасссал баррасӣ

ва муҳимтарин бозёфтҳои муаллиф шиносӣ гардида, усулҳои мушаххаси шинохти шарҳи ҳоли шоир аз ҷониби Айни баҳогузори шудааст. Тамоюли таҳқиқи иҷтимоӣ ва моҳияти он дар мисоли таҷрибаи Айни баён шуда, тарафҳои мусбати ин таҷриба арзёбӣ шудааст.

Дар мақола таҷрибаи адабиётшинос Б. Раҳимӣ ҳамчун ифодакунандаи моҳияти марҳилаи нави бедилшиносӣ дар Тоҷикистон таҳлил шуда, ҷустуҷӯҳои ин муҳаққиқ дар шинохти воқеаҳои муҳими ҳаёти Бедил, аз ҷумла замони таваллуду вафот, забони модарии шоир, ватани аслии ӯ, шоҳони ҳамзамонаш, қабри Бедил ва ғайра нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Бедил, бедилшиносӣ, зистнома, ватан, зодгоҳ, интиҳоб, файзи қудс, моддаи таърих, арлос, барлос, маълумот, маҷзуб, сафар, аскарӣ, фарзанд, хона, турбат, мулозимат, мусофират.

БИОГРАФИЯ БЕДИЛЯ И ЕЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ В ТАДЖИКСКОМ БЕДИЛОВЕДЕНИИ

В статье рассматриваются вопросы изучения и оценки жизни Бедил в таджикском бедиловедении, в связи с чем уточняются этапы изучения и подходы исследователей к данной теме. Автор рассматривает начало изучения биографии Бедил в 1910 году и анализирует первый материал, принадлежащий Айни.

Таким образом, в статье анализируются опубликованные в различных областях работы по изучению биографии Айни, показаны их успехи и неудачи. Каждая из этих стадий бедиловедения подробно рассматриваются на примере биографии Бедил, представлены важнейшие находки автора, а Айни дает оценку специфическим методам распознавания биографии поэта. На примере опыта Айни основывается направление социальных исследований и его сущность, оцениваются положительные стороны этого опыта.

В статье рассматривается опыт литературоведа Б. Рахими, анализируется как выражение сущности нового этапа бедиловедения в Таджикистане, и поиск этим исследователем важных событий в жизни Бедил, включая период рождения и смерти, родной язык поэта, его родную землю, его современников, официальная гробница Бедил и другие.

Ключевые слова: Бедил, бедиловедение, биография, родина, место рождения, выбор, благодать святости, историческая статья, арлос, барлос, информация, принуждение, путешествие, военный, ребенок, дом, могила, служба, чужбина

LIFE, STUDIES AND IMPROVEMENT OF BEDIL IN TAJIKISTAN

In this article the author has assessed and discussed the life of Bedil and Bedil studies in Tajikistan. By this way the studies and scientific arguments have been revealed by Bedil's researchers. The author explained that the beginning researches about life of Bedil belonged to 1910 and he evaluated the first articles which have been written by S. Ainy.

In this article the leaning studies of S. Ayni in different ways have been determined and the correctness of researches have been addressed. Each period of Bedil's studies briefly discussed, the necessary points about the life of poet evaluated by S. Ainy.

In this article the experiences of literary scholar B. Rahimi about Bedil studies in Tajikistan evaluated and his researches about Bedil's life events, birth times and passing times of Bedil, mother tongue, mother land, kings of Bedil's period, graves of Bedil and other information about Bedil have been addressed.

Keywords: Bedil, knowledge about Bedil, life of Bedil, motherland, choose, Faizi Kuds, modai (sign) history, information, majzub (guidance), travel, army, child, home, grave, necessity, immigrate.

Сведения об авторе: Муродов Б. – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 935445450

Information about the author: Murodov B. – applicant of the Department of the Theory and history Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 935445450

Дар луғатномаҳо ва асарҳои илмӣ калимаи «маросим»-ро ба маънои расму оин, одат, қоида ва ғайра шарҳ додаанд, вале маъмулан маросим иҷроӣ амалҳои анъанавии фарҳангӣ дар байни мардум мебошад, ки асрҳо вобаста ба фаслҳои солҳо ва ё маросими оилавӣ баргузор мешаванд. Агар ба таври умумӣ гӯем, маросим ҷамъи амалиёте мебошад, ки мувофиқи анъанаҳои халқӣ дар замонҳои қадим дар рафти таърих дар иртибот бо динҳо ба вучуд омада, дар давраҳои муайяни таърих ба шакл даромадааст. Такрори одатҳо, боварҳо, мушоҳидаҳои одамони қадим ба маросим табдил ёфтааст. Баъдҳо бо гузашти замон маросим таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуд. Аммо дусад соли охир мардумшиносон ва фолклоршиносон ба таври муфасссал маросими халқиро меомӯзанд. Дар бораи он ки дар маросими мавсимӣ, оилавӣ ва ғайра чӣ гуна баргузор мешаванд ва дар рафти он матнҳои фолклорӣ чӣ гуна мавриди истифода қарор мегиранд, муҳаққиқон ба таври муфасссал маълумот додаанд [2, 28-31; 6, 34-33; 5, 13-61; 3, 32-117; 16, 33-52; 15, 587-592; 18, 140-143].

Дар ин мақола танҳо оид ба суруди маросими мавсимӣ, мавзӯҳо ва дар қадом маврид иҷро шудани он ва таъсири он ба шунаванда маълумот медиҳем. Аз маводи мавҷуд маълум мешавад, ки сурудҳои зиёде ҳастанд, ки онҳо вобаста ба мавсими сол ва маросими вобаста ба он иҷро мешаванд. Мардум аз замонҳои қадим дар ҳар фасли сол мушоҳидаҳои худро ба тариқи назму наср баён намудаанд. Як бахши зиёди матнҳои фолклорӣ, ки дар раванди маросим иҷро мешаванд сурудҳои халқӣ аст. Сурудҳо дар рафти маросими мавсимӣ, қору бори кишоварзон низ пайвастагӣ дошта, онҳо мавзӯ, мазмунӣ хоси худро дороянд. Аз гузаштаҳои дур то имрӯз ягон фасли сол нест, ки дар рафти он суруд мавриди истифода қарор нагирад. Дар гузашта бештари маросими динӣ, ҷашнҳо сурудҳои махсуси худро доштанд.

Як бахши азими сурудҳои халқӣ аз даврони қадим то имрӯз ба расму оинҳои наврӯзӣ иртибот доранд. Одатан баробари омад-омади баҳору Наврӯз вобаста ба оину ҷашнҳои он сурудҳои месароиданд, ки намунаҳои онро фолклоршиносон сабт намудаанд. Маъмулан иҷроӣ сурудҳои вобаста ба фасли баҳор аз шукуфтани аввалин гулҳои баҳорӣ оғоз мешаванд. Намунаи ин сурудҳо ҳамчун суруди «Гулгардонӣ» ва «Бойчечак» аз байни мардум сабт шудааст. Дар бораи маросими «Гулгардонӣ» ва тарзи иҷроӣ он муҳаққиқон гуфтанд ва Р.Аҳмадов муфасссалтар дар ин бора ибрози назар намудааст, ки такрор намекунем [3, 127-156].

Мо фақат дар бораи муҳтавои ин суруд сухан хоҳем гуфт. Дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ аз ин суруд чандин вариант аст. Таҳқиқи вариантҳо масъалаи дигар аст, ки худ як кори илмӣ муфид мебошад. Ин суруд бо андаке тағйирот дар маҷмуаҳои фолклорӣ низ ҷоп шудааст, вале мо яке аз вариантҳои онро, ки соли 1956 дар маҷмуаи «Эҷодиёти даҳонакии аҳолии Кӯлоб» нашр шудааст, аз назар мегузаронем. Унвони матн дар ин маҷмуа «Гули сияҳгӯш» буда, асли матн ин аст:

Сарбайтхон(ҳо):

Гули сияҳгӯши сеқӯша,

Миёни гандум ғӯза,

Дилуш ба(р) мо намесуза(д).

Дигарон ба ӯ ҳамроҳ шуда:

Бӯхори нав муборак бод!

Сарбайтхон(ҳо):

Гули сияҳгӯши қошгардон,

Тавақ пур куну даст гардон,
Бите ба дасти гулгардон.

Дигарон:
Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон(ҳо):
Гули сияҳгӯш ҳафтрангай,
Хӯроки кавги дилтангай,
Ҳамеша дар рӯяш ҷангай.

Дигарон:
Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон(ҳо):
Гул овардам ба меҳмонӣ,
Ту қадри гул намедонӣ,
Агар донӣ, намехонӣ?!

Дигарон:
Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон(ҳо):
Чи лаклак бо Ҳисор омад,
Ба ҳар шохи ҷанор омад,
Зимистон буд, бухор омад.

Дигарон:
Бухори нав муборак бод!

Сарбайтхон(ҳо):
Гули сияҳгӯш ҳафтрангай,
Миёни хору ҳам сангай,
Ай ин дилҳо хурсандай.

Дигарон:
Бухори нав муборак бод!

[29, 173-174].

Ин матнро олими шинохта Р.Амонов таҳия кардааст. Ба гуфти эшон дар матн ба ивази садоноки «у», ки дар лаҳҷаи Кӯлоб талаффуз намешавад, садоноки «ӯ» гузошта шудааст. Баъд дар нашри дуюми ҳамин маҷмуа, ки соли 1963 чоп шудааст, матни мазкур бо иловаи Ф.Муродов бо андаке ислоҳ чоп мешавад.

Матн бо такрори «нақарот»-и суруд аз 24 мисраъ иборат аст. Мавзӯ ва муҳтавои матн он аст, ки «сарбайтхонҳо» онро оғоз менамоянд. Онҳо дар банди аввали суруд «Гули сияҳгӯш»-ро ситоиш карда, дар кучо рӯйидани онро ёдовар шудаанд. Ҳатто дар мисраи чорум сарояндагон ҳолати равонии худро баён намуда, ишора менамоянд, ки «Дилуш ба мо намесӯза». Ҳамин тавр, дар бандҳои дигари суруд аввал шакли зоҳирии «Гули сияҳгӯш», мурочиат ба мардум, то ки табақи гулгардонҳоро пур карда диҳанд, рангҳои зебои гул, хӯроки кабк будани он, барои меҳмонӣ овардани гул, донишманди қадри он, хабари омадани лаклак, ки муждаи баҳор аст, дар кучоҳо рӯйидани ин гул, бо дидани гул хурсанд шудани дилҳо ва ғайра хеле дилнишини суруда шудааст. Ин дилнишинии сурудро, пеш аз ҳама,

оҳанги халқии он таъсирбахш сохта, хоҳу нохоҳ шунавандаро ба вачд меорад. Баҳусус, накароти суруд, ки аз расидани баҳор мужда мерасонад, дар якҷоягӣ ба асли матн тасвири вазъи хушҳолии мардум ва аз як ҳолати рикқатовари зимистон берун шударо тасвир намуда, ба шунаванда рӯҳияи нав мебахшад, ўро барои рӯзҳои хуши баҳори оянда роҳнамун менамояд. Хуб аст, ки мусикишинос О.Л.Данскер дар ҳамон солҳо аз водии Қаротегин ва Дарвоз варианти дигари сурудро сабт намуда, онро ба нота медарорад [4, 221].

Ҳангоми сурудан дар назди ҳавлиҳо, пиру барно ба шодмонии гулгардонҳо шарик мешаванд. Дар гузаштаҳо чунин буд, ки дар назди ҳавлиҳо сурудхонӣ авҷ мегирифт. Кӯдакону наврасон ба ин шодмонӣ шарик мешуданд. Дар баъзе вариантҳои суруд шӯҳиҳо низ дида мешаванд, ки аз шунидани он мардум ба завқ меоянд. Иҷрои маросими «Гулгардонӣ» дар асрҳои гузашта дар Ҷануби Тоҷикистон роиҷ буд. Аммо дар шимоли кишвар бо шукуфтани гули «Бойчечак» (Байкандак, Баҳман), ки он ҳам муждарасони баҳор аст, мисли маросими гулгардонӣ барпо мегардад. Дар ин ҷо ба як нукта ишора карданро мувофиқ медонем, ки «Гулгардонӣ» ва «Бойчечакхонӣ» иборат аз пешвоз гирифтани баҳор бошад, тарзи иҷрои маросим ҳамгун намояд ҳам, вале матнҳо тафовут доранд. Ҳамчунин, оҳанги матнҳо низ дигар аст, вале вазифаи аслии ҳамоно якест, яъне хабари расонидани баҳор. Вариантҳои суруди «Бойчечак» дар маҷмуаҳои фолклорӣ ҷоп шудааст. Аз ҷумла дар маҷмуаи «Фолклори сокинони сарғаи Зарафшон» ду варианти он ба ҷоп расидааст [25, 153 ва 154].

Ҳамчун мисол якеро меорем, ки аз сокини деҳаи Амондараи шаҳри Панҷакент аз Бозоров Ҷӯрабой сабт шудааст. Дар он солҳо ӯ чун самоворчӣ кор мекардааст:

Як кас:

Бойчечака аслаш гул,
Гулзор макони булбул.

Ҳама кас:

Бойчечак, бойчечак.

Як кас:

Таги остона ғур-ғур,
Хонаи мо нонба пур.

Ҳама кас:

Бойчечак, бойчечак.

Як кас:

Таги остона дутор,
Будем баҳорба хумор.

Ҳама кас:

Бойчечак, бойчечак.

Як кас:

Бойчечак, омад лучак,
Титон як пули пучак.

Ҳама баробар:

Бошад савоб, набошад ҷавоб [25, 153].

Мазмун ва ҳадафи сароидани аслии ин матн низ бо баёни сифатҳои гул, ёдоварии лаҳзаҳои рӯзгори мардум, бо қофиябозиҳо дар мисраъҳо, дар асл ба мардум расонидани

муждаи баҳор аст. Ин суруд дар чанд маҷмуа чоп шудааст. Аз мазмуни вариантҳои суруди «Бойчечак» маълум мешавад, ки баъзе аз матнҳо нисбатан кӯтоҳ ва баъзе тӯлонӣ мебошанд. Ҳар матн бо иловаи калимаҳо, мисраҳо ё ҳолати ҳамон лаҳза тафовут дорад. Барои мисол дар ҳамин маҷмуа матни дигаре оварда шудааст, ки дар он унвони суруд ва нақароти он «Бойкандак» аст. Дар варинати дуюм сарояндагон аввал аз аҳволи рӯзгори худ ёдовар мешаванд ва мегӯянд, ки «мо гадо нестем, арзан мекорем». Яъне, асли мақсади онҳо хабар додан аз омад-омади баҳор аст. Дар мисраи дуюми ҳамин вариант бо шӯҳӣ мегӯянд, ки «танга, тилло тед, мо зан мегирем». Сипас, сарояндагон бо мисраҳои зерин шунавандагони худро ба вачд меоранд.

Сар-сари чӯйи боло,
Сафедори бутқдор.
Ба шумо Худо теяд,
Се писари бутқдор.
Бойкандак

Таг-таги қалъа,
Се тори кавуд.
Бибиён шиштен
Бо усма кабуд.
Бойкандак

Шохи шафтолу,
Ангури сиё.
Мо наметарсем
Аз гурги сиё.
Бойкандак

Ра-райи боло,
Асп тохтем.
Духтари қассоб,
Ба пеш андохтем.
Бойкандак

Таг-таги остона,
Санги мармарӣ.
Ҳалқаҳо бар гӯш
Монанди парӣ.
Бойкандак

Шохи шафтолу,
Ғур-ғур мекунад.
Бибияки мо,
Табақчая пур мекунад.
Бойкандак[25, 154].

Суруди дуюм аз деҳаи Сангистони ноҳияи Айнӣ сабт шуда, вале дар бораи ғӯяндаш иттилоъ нест. Аз муҳтавои суруд маълум мешавад, ки дар он зиндагии мардум тасвир шуда, ҳадаф ҳамонро расонидани муждаи баҳорӣ аст. Варинатҳои суруди «Бойчечак» дар маҷмуаҳои «Таронаҳои Самарқанд» [21, 55-56], дар маҷмуаи «Фолклори Ўротеппа» [с. 7-8], дар маҷмуаи «Сумане аз ҳар чамане» [19, 111] низ оварда шудааст, ки ҳар кадоме шабоҳате ва тафовуте дорад.

Иҷрои суруди «Гулгардонӣ» ва «Бойчечак» дар шакли намоишӣ аст. Дар рафти иҷрои он ҳам гурӯҳи гулгардонҳо бо сароидани матн ва ҳам мардум ширкат меварзанд. Ин ҳама дар якҷоягӣ ба мардум таъсири эстетикӣ чазобе бахшида мардумро аз муҳити зимистони сард ба сӯйи баҳори шукуфону кишту кор талқин месозад, ки худи мардум низ дар интизори он ҳастанд.

Ин ду суруди муждарасони баҳорӣ дар гузашта машҳур будааст. Тибки ишораи Р. Аҳмадов: «Фолклоршиносон дар асоси 163 вариант бо равияҳои синопсис нусхаи аслиашро барқарор намудаанд, ки аз 100 мисраъ иборат аст... Аз нигоҳи вазни шеър, қофия ва саноеи бадеӣ ва шакли шеърӣ ба ҳам наздиканд ва ҳатто яксон мебошанд...» [3, 145]. Афсус, ки то имрӯз ин вариантҳо дар шакли китоб пешкаши муҳаққиқон нашудааст. Ба ҳамин минвол, мардум пас аз огоҳ ёфтани омад-омади баҳор бо шодиву нишот суруд рақсу бозию намоишҳои халқӣ ба пешвозаш мераванд.

Дар арафаи Наврӯз, рӯзҳои чашн дар раванди иҷрои баъзе маросими наврӯзӣ суруд мавқеи вижаеро доро мебошад. Мақсади аслии мо, ки таҳқиқи суруд аст, барои ҳамин роҷеъ ба оинҳои наврӯзӣ, ки дигарон дар асарҳояшон гуфтаанд, сухан нахоҳем гуфт. Вале муҳим он аст, ки дар ситоиши Наврӯз сурудҳои зиёде ҳастанд, ки чанд намунаи онро аз назар мегузаронем. Дар сурудҳои наврӯзӣ, асосан, воқеаҳо, ҳодисаҳои вобаста ба Наврӯзу баҳор, кишту кор, гулҳои баҳорӣ ва амсоли ин тасвир шудаанд. Ин сурудҳоро бо навои дилниш месароянд. Мавзуи онҳо лаҳзаҳои гувории баҳору Наврӯз мебошанд.

Хушбахтона, намунаҳои матни сурудҳои баҳорӣ ва наврӯзӣ дар маҷмуаҳо ҷоп шудааст. Ба фикри мо, фақат таҳқиқи сурудҳои наврӯзӣ ва баҳорӣ дар оянда метавонад ба таври ҷудогона марида баррасӣ қарор гирад. Аммо ҳоло мо ба таври кулӣ оид ба муҳтавои аслии баъзе сурудҳои наврӯзӣ ақидаи хешро баён менамоем, ки онҳо кадом нуктаҳоро дар бар мегиранд. Пас аз мутолиаи маҷмуаҳои фолклорӣ маълум шуд, ки сурудҳои «Баҳори нав муборак бод» (дар Хатлон), «Суруди наврӯзӣ» (дар Бадахшон), «Бойчечакӣ бухорӣ» (дар Бухоро), «Ҳил-ҳили булбулӣ» (дар Шаҳрисабз), «Баҳор омад» (дар Бойсун ва Сарисие) то солҳои 70-уми асри XX вирди забони мардум будааст. Баъзе аз ин сурудҳои машҳури наврӯзию баҳориро Р.Аҳмадов ва С.Фатхуллоев дар маҷмуаи «Таронаҳои наврӯзӣ» (2011) ба нашр расонидаанд. Агар мо дар ин ҷо фақат унвони сурудҳоро ном барем ҳам, муҳтавои онҳо то ҳаде ба пеши назарамон ҷилвагар мешавад. Дар ин маҷмуа сурудҳои «Баҳори нав муборак бод», «Бобо бидеҳ наврӯзиям», «Биё-биё, булбулак», «Бинол, эй булбули хомӯш», «Гули гулҳо сияҳгӯш аст», «Баҳори лолазор омад», «Сафои олам», «Бойчечак», «Кулоҳғузғузак», «Бойкандак», «Гул овардам ба меҳмонӣ», «Соли Нав муборак бошад-е», «Суманак назри баҳор аст», «Абрак бидеҳ ту борон», «Ашагулон», «Навбаҳор омад», «Баҳор», «Чу гул хандида бошӣ», «Наврӯзӣ» оварда шудааст, ки ҳама дар ситоиши баҳору наврӯз ва оинҳои вобаста ба он аст. Ин матнҳо солҳо пеш дар маҷмуаҳои фолклорӣ низ ҷоп шудаанд [29; 21; 19; 23; 20].

Ҳангоми сароидани сурудҳои ғавқ сарояндагон кӯшиш намудаанд, ки онҳоро тибки мусиқии шод суруда, мардумро ба нишот даъват намоянд. Аксари сурудҳои бахшида ба баҳору Наврӯз дорои оҳанги шӯху рақсӣ мебошанд. Овозхонҳо ҳангоми сароидани суруд гоҳе бадохатан калимае, иборае ё мисраеро вобаста ба ҳамон муҳит тағйир медиҳанд ва ҳатто бадохатан чанд мисраи нав месозанд. Дар гузаштаҳо дар тамоми минтақаҳо дар арафаи Наврӯз ва ба хусус, рӯзҳои чашн сурудҳое вобаста ба ин фасли солро месароиданду аз омадани баҳор шодмонӣ мекарданд. Тавре ишора намудем, дар сурудҳои бахшида ба Наврӯзу баҳор, асосан, васфи табиат дар пайвастигии баъзе воқеаҳои зиндагӣ ситоиш шудааст. Дар онҳо ғалсафаи ҳаёт хеле сода, ғалмо барои шунаванда даркшаванда тасвир ёфта, ҳофизон ҳамеша ба унсурҳои баҳор, гулҳои шукуфта, ишқу ошиқӣ ва монанди ин ишора менамоянд. Барои мисол, суруди «Баҳор шуд»-ро меорем, ки дар минтақаи Норақ ва атрофи он машҳур буда, бо мисраи «Баҳорон шуд ба нодонӣ» оғоз шудааст, ки мафҳуми халқии он ишора ба зуд омадани фасли баҳор аст. Дар мисраҳои дигар: «Ту қадри гул ҷӣ медонӣ, Агар донӣ, намехонӣ, Баҳори рафта боз омад» гӯён гӯяндаи матн ёдовар мешавад, ки

ҳар сол чархи табиат ана ҳамин гуна давр мезанад. Барои дарки бештар идомаи сурудро меорем, ки чунин аст:

Гули сияҳгӯши аёсӣ,
Сиёҳчашму қаламқошӣ,
Магам ёрӣ араб бошӣ?
Баҳори рафта боз омад.

Хурӯш омад, хурӯш омад,
Чӣ абрҳо дар хурӯш омад,
Дӯзах рафту биҳишт омад,
Баҳори рафта боз омад.

Гули чиз аст, гули тумба,
Ба қад хоб аст, намечунба,
Ки хӯрдаи рағани думба,
Баҳори рафта боз омад.

Ало духтар савзмӯза,
Миёни гандуму ғӯза,
Дилат дар мо намесӯза,
Баҳори рафта боз омад.

Чу лайлак аз ҳаво омад,
Бипурсе, ай кучо омад?
Ба деҳқон вақти кор омад,
Баҳори рафта боз омад[24, 15-16].

Ин сурудро дар чанд маврид месароиданд: аввал дар раванди маросими «Гулгардонӣ», баъд дар чашнҳои шодиву нишоти наврӯзӣ ва ҳамчунин, дар базмҳои хонагӣ сайру гаштҳои баҳорӣ. Ҳар кадоме аз сурудҳои вобаста ба мавсими баҳор вижагии ин фаслро инъикос менамоянд. Мавзӯи аслии онҳо низ ба ҳамин фасл вобаста мебошанд. Боз як мисоле меорем. Ин суруд «Гули наврӯзӣ» буда, онро аз ноҳияи Данғара сабт кардаанд. Суруд дар ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон машҳур буда, гоҳе лаҳзаҳои мухтасарро ва гоҳе мушоҳидҳои муфассалро дар бар мегирад:

Ҳама:
Оҳ, гули наврӯзӣ, дар чонам занӣ,
Ҳам шаву ҳам рӯзӣ, дар чонам занӣ.

Сароянда:
Биё, бурем ба сабзаҳо,
Тир андозем ба ғамзаҳо.
Тираш моро нишона кард,
Ишқаш моро девона кард.

Ҳама:
Оҳ, гули наврӯзӣ, дар чонам занӣ,
Ҳам шаву ҳам рӯзӣ, дар чонам занӣ.

Сароянда:
Ошуқи сарнавишти ман,

Боғу дарат биҳишти ман.

Ҳама:

Оҳ, гули наврӯзӣ, дар чонам занӣ,
Ҳам шаву ҳам рӯзӣ, дар чонам занӣ [22, 7].

Дар сурудҳои мавсимии баҳорӣ бештар ситоиши ҳамон фасл, табиат, гулҳои баҳорӣ, кори деҳқон, ҷуфти гов, шодмонии хурдсолон ва монанди ин дида мешаванд:

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори лолазор омад,
Соли нав муборак бод.

Ба деҳқон ҷуфти гав омад,
Ба башқон фасли нав омад,
Соли нав муборак бод.

Мо башқони мактабем,
Доим аъло меҳонем,
Соли нав муборак бод.

Ин кори нав, ин соли нав,
Майдони нав, гулзори нав,
Соли нав муборак бод [8, 178].

Сурудҳое, ки дар фасли баҳору чашни Наврӯз сароида мешуданд, бештар шодиоваранд. Вале гоҳе суруд бо оҳанги ботамкинона оғоз шуда, баъдан пай дар пай ритми мусиқӣ тез ва матни суруд шӯҳ мешавад, ки тибқи он оҳанг ҳозирин ба ракс меоянд. Намунае аз сурудаҳои мардуми Самарқандро морем, ки мутобиқи ҳамон гуфтаи болост:

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори сабзпӯш омад.
Гули лола ба ҷӯш омад,
Баҳори нав муборак бод.

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори рафта боз омад.
Ба деҳқон вақти кор омад,
Баҳори нав муборак бод.

Баромад абри ги(р) янда,
Замини мурда шуд зинда.

.....
Баҳори нав муборак бод[21, 56]!

Баъзе сурудҳои наврӯзию баҳорӣ бо шӯҳӣ, мазох, киноя сароида шуда, шунавандаро ба хандаву табассум водор месозад. Суруди «Соли нав мурак бошад-е», ки асосан, дар Хучанд ва ноҳияҳои атрофи он машҳур аст, дорои шӯҳиҳое аст:

Эсуни дарё тӯпаланг,
Ўсуни дарё тӯпаланг,
Дастманда қўшлаганд,

Қўшлаганда кўшаш не,
Дадом ба ман хушаш не,
Додо бошад, бой бошад,
Лаганди тиллош бошад,
Ҳар боре дадо гўям,
Аз сарам тилло чошад.
Соли нав мурак бошад-е [26, 376]!

Ин суруд дар нимаи аввали асри XX вирди забони мардум буда, баъдҳо онро сарояндагони касбии ҳаҷвнигор низ месароиданд.

Дар байни тоҷикони Осиёи Марказӣ ва Афғонистон сурудҳо дар мавзуи наврӯзу баҳор зиёд буданд, ки намунаҳои онҳо аз ҷониби муҳаққиқон сабт шудааст. Баъзе аз ин сурудҳо дар маҷмуаҳои фолклорӣ низ ҷо дода шуда, ҳатто оид ба бархе муҳаққиқон назари худро гуфтаанд.

Сурудҳои нарӯзӣ ва баҳорӣ дар Бадахшон мавқеи вижае дорад, ки мардум ҳам ба забонҳои маҳаллӣ ва ҳам ба забони тоҷикӣ дар тавсифи баҳор, Наврӯз, кишту кори деҳқонон, табиати минтақа сурудҳои месароиданд. Дар ин бора Н.Шакармамадов, О.Шакармамадов дар рисолаи «Наврӯзи Бадахшон (Расму оинҳо)» ба таври муфассал гуфтаанд, ки ҳоҷат ба тақрор нест [28].

Яке аз масъалаҳои бисёр ҷолиби вобаста ба сурудҳои маросими мавсимӣ ин дар гузаштаҳо дар байни тоҷикон роиҷ будани сайру гаштҳои вижаи мавсими баҳор мебошад. Дар мавсими баҳор баробари шукуфтани табиат мардум низ ба сайрҳо барои аз нозу неъматҳои он истифода мебаранд. То нимаи асри XX сайрҳои зиёде дар мавсими баҳор буд, ки ҳар кадоме номҳои хоси худро дошт. Аз ҷумла «Сайри Ширбадан», «Сайри Баҳоваддин», «Сайри чашмаи Аюб» (дар Бухоро), «Сайри лола» (дар Исфара), «Сайри оби Раҳмат» (дар Самарқанд), «Сайри гули сурх» (дар Панҷакент, Тошканд, Нурато, Мазори Шарифи Афғонистон) ва ғайра, ки онҳоро бидуни суруди рақсу бозӣ тасаввур кардан номумкин аст. Дар ин сайрҳо дар аввал сурудҳои вобаста ба Наврӯзу баҳор сароида мешаванду мардум шодмонӣ мекунанд. Баъдан дар онҳо сурудҳои дар мавзӯҳои гуноногун низ месароянд. Дар бораи ин сайрҳо ва матни суруди онҳо муҳаққиқон дар асарҳои худ гуфтаанд, ки мо тақрор намекунем. Фақат ёдовар мешавем, ки оид ба «Сайри гули сурх» ва «Сайри лола» устод С. Айнӣ, Е.М.Пешерева, Н. Нурҷонов, Д.Обидов ба таври муфассал маълумот додаанд [1; 13; 9; 12].

Бахусус, дар маросими «Сайри лола» суруд ҷойгоҳи махсус доштааст, ки мардумшинос Е.М.Пешерева чанд намунаи онро оварда ба таври муфассал тарзи барпо шудани ин сайрро шарҳ додааст. Е.М.Пешерева маросими «Сайри лола»-ро шарҳ медиҳад, ки ҷӣ гуна «сарқнақшон» бо гурӯҳи худ месарояд ва мардум аз тамошои он ба вачд меоянд. Он матне, ки ҳамчун «Сарнақш» дар он маросим суруда шудааст, ин аст:

Эй сирри ту дар синаи ҳар соҳиби роз,
Пайваста дари раҳмати ту бар ҳама боз.
Одина ба бозор шудам вақти намоз,
Дидам мурғе нишаста бар синаи боз.
Он мурғи ҳаво мегуфт ба овози дароз:
– Ҳар кас, ки ситам кунад, ситам ёбад боз [13, 373].

Аз матни суруд маълум мешавад, ки он дар мавзуи баҳору Наврӯз нест, вале дар «Сайри лола» суруда шудааст. Ин ҷашн аз ҷониби Е.М.Пешерева тасвир шудааст. Он хеле ҷолиб буда, аз намоиши дилнишину завқбахш иборат аст. Дар раванди он дар ҳар маврид суруда шудани матни сурудҳои тоҷикӣ ва ўзбекиро меорад. Мувофиқи маълумоти Е.М.Пешерева тибқи оҳанги суруд мерақсиданду хушҳолӣ мекарданд. Дар «Сайри лола» суруду таронаҳои минтақаҳои мухталиф суруда мешуд. Ҳар минтақа маҳорати сурудхонии

худро нишон медод. Дар солҳои 20-уми асри XX дар раванди ин сайр базмҳои минтақавӣ баргузор мешудааст, ки дар он суруд рақсу бозӣ асоси ин шодмонӣ будааст. Ба гафти Е.М.Пешерева баъди расидан ба минтақаи Чорсу сарояндагон бо мардум суруди лоларо месароидаанд. Дар бораи ин сайрҳо мавқеи суруд дар онҳо Н.Нурҷонов низ ба таври муфассал маълумот додааст [13, 374-384; 9, 313-314].

Яке аз сурудҳои, ки ҳоси мавсими баҳор аст, иҷрои суруде дар маросими «Суманак» (гоҳе «сумалак») аст. Ин суруд дар раванди тайёр намудани суманак, ки 12-14 соатро дар бар мегирад, иҷро мешавад. Сурудро, асосан, занҳо ва духтарон месароянд. Вале тибқи мушоҳидаҳои писарон низ дар сурудани он ширкат меварзанд. Дар тӯли пухтани суманак «Суруди суманак» борҳо такрор ба такрор, дар канори сурудҳои дигари баҳорӣ иҷро мегардад. Муҳаққиқон намунаҳои суруди суманакро гирд оварда, дар бораи он назари худро гуфтаанд. Ин суруд дар се кишвари ҳамзабон (Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон) монандӣ ва тафовутҳо дорад, ки дар ин бора Р.Раҳмонӣ андешаи худро гуфтааст. Аз таҳқиқи эшон маълум мешавад, ки суруди суманак дар ҳар се кишар матн ва оҳангҳои вижае дорад. Аммо баъзе вариантҳои Тоҷикистон ва Афғонистон шабоҳатҳои бештар доранд [16, 22-23].

Аз маводи дастрас дар маҷмуаҳои фолклорӣ ва бойгонӣҳо маълум мешавад, ки дар рафти кишту кори кишоварзон, ҷамъоварии ҳосил, дар ҳар мавсими сол суруд ҳамдами зиндагии мардум будааст. Пас аз ҷашни Наврӯз, сайрҳои гуногуни баҳорӣ, маросимҳои мисли боронҳои, боздошти борон сурут мегиранд, ки дар онҳо низ суруд мавқеъ дошта, мардум анвои сурудҳоро иҷро намуда, дилхушӣ менамоянд. Сурудҳои «Ашағлон» ва «Сусхотун» аз ҷумлаи онҳост, ки дар ин матнҳо андешаҳои асотирии мардум инъикос ёфта, ба бовару эътиқоди қадимии мардум пайваست аст. Маросими «Ашағлон» ва «Сусхотун» ва тарзи иҷрои суруди он аз ҷониби М. Раҳимов, Р. Амонов, Р. Қодиров, Н. Нурҷонов, Р. Аҳмадов ва дигарон таҳқиқ шудааст [14; 2; 10; 7; 3].

Ҳамчун намуна ду матни суруди ин маросимро меорем, ки аз ҷониби гурӯҳҳои фолклории минтақаҳои Тоҷикистон низ дар озмунҳо сароида мешаванд:

Ашағлони ростина,
Оста бичунбун остина.
Ғалаи савзум қоқ шид,
Яг бор бирезун боруна [29, 175].

Вариантҳои суруди «Сусхотун» аз байни мардум бештар сабт гардидааст. Ин суруд ҳам дар шакли гурӯҳӣ ва ҳам як нафарӣ, бо нақарот аз ҷониби иштирокчиёни маросим суруда мешавад.

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

Сарбайтхон:
Борон борад зибанда,
Алаф шавад бузанда!

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

Сарбайтхон:
Бузон хӯран шир теян,
Шира ба кампир тиян!

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун!

Сарбайтхон:
Кампир хӯрад сер шавад,
Дарду ранҷаш нес шавад.

Ҳама:
Сусхотуне, сусхотун [27, 293-294]!

Суруди боздошти борон камтар гирдоварӣ шудааст. Ҳангоми таҳқиқи фолклори хурдсолон Б. Шермуҳамадов дар рисолаи худ «Назми халқии бачагонаи тоҷик» намунае овардааст, ки бачаҳо месароидаанд:

Борун, борун бест, бест,
Бузаки калун нест, нест.
Бузи калун дар девол,
Тори сару сафед мол.
Боло мерум меғутум,
Поён мерум меғутум,
Ҳайфи кӯзаи қурутум,
Вой бузаки кабутум [28, 52].

Дар бораи сурудҳои баҳорӣ ва навузӣ метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки дар оянда ин масъала бояд ба таври ҷудогона, бо ҷузъиёти бештар, бо муқоисаи вариантҳо, сохтор, бадеият ва муҳити иҷро таҳқиқ шавад. Фақат таҳқиқи муфасссали масъалаи сурудҳои баҳорӣ ва навузӣ махсусияти ин навъ сурудҳоро ба пеши назар бештар ҷилвагар месозад.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Куллийт. Ёддоштҳо. Ҷилди 7. / С.Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. – 646 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р.Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346с.
3. Аҳмадов, Р. Фолклори маросими мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ. / А.Аҳмадов. – Душанбе: Дониш, 2007. – 466 с.
4. Данскер, О.Л. Музыкальная культура таджиков Каратегина и Дарваза / О.Л.Данскер // Искусство таджикского народа. Вып. 3. - Душанбе, 1965. – С. 174-264.
5. Зеҳниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон / Ф.Зеҳниева. – Душанбе, 1978. – 162 с.
6. Қодиров, Р. Фолклори маросимии тореволюсионии тоҷикони водии Қашқадарё / Р. Қодиров. – Душанбе: Дониш, 1963. – 153 с.
7. Қодиров, Р. Назаре ба фолклори тоҷикони вилояти Қашқадарё / Р. Қодиров. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 168с.
8. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ / Тартибдиҳандагон: Р. Амонов, М.Шукуров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 222 с.
9. Нурджанов, Н. Театрлабная и музыкальная жизнь столица государства Саманидов (XIX-XXвв.). Душанбе: Матбуот, 2001. – 292 с.
10. Нурджанов, Н. Традиционный театр таджиков. Т.1. / Н. Нурджанов. – Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002. – 372 с.
11. Нурджанов, Н. Традиционный театр таджиков / Н. Нурджанов. Т.2. – Душанбе: Дизайн-студия «Мир путешествия», 2002. – 330 с.
12. Обидов, Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон / Д. Обидов. – Душанбе: Илм, 2009. – 302 с.
13. Пешерева, Е.М. Праздник тюльпана (лола) в селе Исфара Кокандского уезда / Е. М. Пешерева Е.М. // В.В.Бартольд. – Ташкент, 1927. – С. 374-384.
14. Рахимов, М. Р. Земледелие таджиков бассейна р. Хингоу в дореволюционный период (Историко-этнографический очерк) / М. Р. Рахимов. – Сталинобод: Изд-во АН Тадж. ССР, 1957. – 220 с.

15. Раҳимов, Д. Маросим / Д.Раҳимов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Сармуҳаррир: Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: МДС илмӣ ЭМТ, 2015. – С. 587-592.
16. Раҳмонӣ, Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2008. – 112 с.
17. Раҳмонӣ, Р. Суруди суманак дар кишварҳои форсизабон / Р. Раҳмонӣ // Суннатҳои фарҳангии Наврӯз ва замони муосир. (Маҷмуаи мақолаҳои Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ бахшида ба шаҳри Наврӯз) – Душанбе: Дониш, 2016. – С. 16-22.
18. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
19. Сумане аз ҳар ҷамане / Тартибдиҳандагон: А. Назарова, Р. Ширинова. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 380 с.
20. Таронаҳои наврӯзӣ / Гирдоварӣ, тадвин ва таҳқиқи Р. Аҳмад ва С. Фатҳуллоев. – Душанбе: Адиб, 2011. – 64 с.
21. Таронаҳои Самарқанд / Тартибдиҳанда: Шермуҳаммадов Б. Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1966. – 342 с.
22. Фолклори Данғара / Мураттиб: Ф.Муродов. – Душанбе, 2002. – 176 с.
23. Фолклори Кӯлоб / Мураттиб: С.Фатҳуллоев, Ф.Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.
24. Фолклори Норақ / Тартибдиҳанда: С. Маҳдиев / Ҷамъкунандагон ва ба ҷоп тайёркунандагон: С.Маҳдиев, Қ.Ҳисомов, Р.Аҳмадов, Г.Раҳматова. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 316 с.
25. Фолклори сокинони сарғаи Зарафшон / Тартибдиҳанда: Р.Амонов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1960. – 414 с.
26. Фолклори тоҷик / Тартибдиҳандагон: М.Турсунзода ва А.Н.Болдирев. Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. – 453 с.
27. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. Дар се ҷилд. Ҷилди 3. (Зарбулмасалҳо, ҷистонҳо, байтҳо, дубайтиҳо, рубоиёт, сурудҳо, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ) / Р.Қодиров ва Р.Аҳмад. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 404 с.
28. Шакармамадов, Н., Шакармамадов О. Наврӯзи Бадахшон (Расму оинҳо) / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003. – 64 с.
29. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб / Тартибдиҳанда: Р.Амонов / Нашри дуюм бо илҳом ва иловаҳои Ф.Муродов. – Душанбе: Нашрдавлтоҷик, 1963. – 252 с.

ҶОЙГОҲИ СУРУДҲОИ БАҲОРИЮ НАВРӯЗӢ ДАР АДАБИЁТИ ГУФТОРӢ

Муаллиф дар мақола худ доир ба сурудҳои баҳорӣ ва наврӯзӣ бар пояи маводи бадастомада мавриди таҳлил ва муқоиса қарор додааст. Суруд яке аз жанрҳои маъмули адабиёти гуфтории мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад. Одатан сурудҳои халқии тоҷикӣ вобаста ба маросим сароида мешаванд. Дар бораи гунаҳои сурудҳои баҳорию наврӯзӣ ба мисли “Бойчечак”, “Сияҳгӯш”, “Баҳор омад” ва монанди инҳо муаллиф аз минтақаҳои гуногуни тоҷикнишин маълумот ҷамъоварӣ намудааст. Инчунин, доир ба маросиме, ки дар фасли баҳор ҷашн гирифта мешаванд ва сурудҳои хусусии худро доранд, муаллиф аз ҳар минтақа дар бораи сурудҳои маълумот оварда, як намунаи онро низ дар мақолаи таҳқиқнамудаи хеш ҷой додааст. Ҷамчунин, сурудҳои мавсимии баҳорро муаллиф то андозае шарҳ додааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар қомусномаҳо ва осори манзум вожаи «маросим»-ро ба маънои расму оин, одат, қоида ва ғайра шарҳ додаанд, вале, маъмулан, маросим иҷрои амалҳои анъанавии фарҳангӣ, маданӣ дар байни мардум мебошад, ки асрҳо вобаста ба фаслҳои солҳо ва ё маросими оилавӣ баргузор мешаванд. Илова бар ин, муаллиф қайд менамояд, ки агар ба таври умумӣ гӯем, маросим ҷамъи амалиёте мебошад, ки мувофиқи анъанаҳои халқӣ дар аз замони қадим дар рафти таърих дар иртибот бо динҳо ба вучуд омада, дар давраҳои муайяни таърих ба шакл даромадааст. Гузашта аз ин, тақрори одатҳо, боварҳо, мушохидҳои одамони қадим ба маросим табдил ёфтааст. Сониян, бо гузашти замон маросим тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуд. Бояд илова намуд, ки дусад соли охир мардумшиносон ва фолклоршиносон ба таври муфасссал маросими халқиро меомӯзанд. Ин мафҳумҳо танҳо дар байни мардуми форсу тоҷик дар як марҳилаи рушди баъии расму оинҳо ҳело ҳам ба маврид истифода мегардад.

Калидвожаҳо: адабиёти гуфторӣ, жанр, маросим, анъана, халқ, суруд, баҳор, Наврӯз, фолклор, "Гулгардонӣ", "Бойчечак", "Суманак".

МЕСТО ПЕСЕН О ВЕСНЕ И О НАВРУЗЕ В УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

В своей статье автор анализирует и сравнивает весенние песни и песни о Наврузе на основе полученных материалов. Песня – один из самых популярных жанров таджикского фольклора. Таджикские народные песни обычно исполняются в связи с обрядами. Автором собраны сведения из разных регионов Таджикистана о видах весенних песен, таких как «Бойчечак», «Сиёхгуш», «Баҳор омад» и так далее. Также о мероприятиях, которые отмечаются весной и имеют свойственные песни, автор предоставляет информацию о песнях каждого региона и включил в качестве примера в исследовательской статье. Автор также прокомментировал песни весеннего сезона.

По мнению автора статьи, в глоссариях и литературных произведениях слово «обряд» используется для обозначения обычая и традиции и правил и т. д., но обряды обычно представляют собой традиционные культурные действия, совершаемые людьми на протяжении веков в зависимости от времен года или семейных ритуалов. Кроме того, автор отмечает, что в целом обряд представляет собой совокупность действий, которые в соответствии с народными традициями зародились в древности в процессе истории в связи с религиями и появились в определенные исторические периоды. Более того, повторение обычаев, верований и наблюдений древних людей стало ритуалом. Во-вторых, со временем обряды привлекли внимание исследователей. Следует отметить, что последние двести лет этнографы и фольклористы детально изучают народные обряды.

Ключевые слова: песня, весна, Навруз, устное народное творчество, сезонные обряды, фольклористы, «Гулгардонӣ», «Бойчечак», «Суманак».

THE PLACE OF THE SONG OF SPRING AND NAVRUZ IN FOLKLORE LITERATURE

The song is one of the most popular genres of Tajik folklore. Tajik folk songs are usually sung in connection with rituals. An author in his article analyzes and compares the songs of spring and Navruz based on the materials received. The author has collected information from different regions of Tajikistan about the types of spring and spring songs, such as "Boychechak", "Black Ear", "Spring has come" and so on. It should be noted that about the ceremonies that are celebrated in the spring and have their own songs, the author provides information about his songs from each region and included an example in his research article. The author also mentioned that on the songs of the spring season.

In glossaries and literary works, the word "ceremony" is used to refer to rites, customs, rules, etc., but rites are usually traditional cultural actions performed by people over the centuries depending on the seasons or family rituals. In addition, he notes in his article that, in general, the rite is a set of actions that, in accordance with folk traditions, originated in antiquity in the course of history in connection with religions and took shape in certain historical periods. Moreover, the repetition of customs, beliefs and observations of ancient people has become a ritual. Secondly, over time, the rites attracted the attention of researchers. It should be noted that for the last two hundred years, ethnographers and folklorists have been studying folk rituals in detail. These terms are used only by the Persian and Tajik peoples at a time when customs and traditions are taking shape. Moreover, the repetition of customs, beliefs and observations of ancient people has become a ritual. Secondly, over time, the rites attracted the attention of researchers. It should be added that for the last two hundred years, ethnographers and folklorists have been studying folk rituals in detail. These terms are used only by the Persian and Tajik peoples at a time when customs and traditions are taking shape.

Keywords: song, spring, Navruz, oral literature, seasonal rituals, folklorists, "Gulgardoni", "Boychechak", "Sumanak".

Сведение об авторе: Саади Косими Абдулкадир - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: +992918456693

About the author: Saadi Kosimi Abdulkodir - candidate of philology, associate professor of the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, tel.: +992918456693

ОБРАЗИ МАНФИИ НАМОЯНДАГОНИ СИНФИ ҲОКИМ ДАР ЭҶОДИЁТИ АДИБОНИ КЛАССИК

Собирова Г.А.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар тарғиботи адолатталабӣ, фош кардани зулм, хислатҳои ношоистаи намояндагони синфи ҳоким ва бо ин роҳ аз рӯйи онҳо бардоштани ниқоби муқаддасӣ барои он муҳим аст, ки дин подшоҳро сояи Худо дар рӯйи замин, ҳокимон ва ходимони динро бачоовардагони қонуни «дуруст»-и шариат ва амру наҳиҳои илоҳӣ ба қалам медод. Чунончи:

Подшоҳ сояи Худо бошад,
Соя бо зот ошно бошад [2].

Подшоҳон барои мустаҳкам кардани ақида ва идеологияи феодалии «подшоҳони одил» ё ки сояи Худо гурӯҳи шоирон ва олимони маддоҳро бо инъому маоши зиёде дар дарбори худ нигоҳ медоштанд, то ки дар байни халқ мавқеи онҳоро устувор ва пойдор гардонанд. Онҳо подшоҳро одил, фуқаропарвар, ободкунандаи мамлакат ва зебу зиннати он меномиданд:

Мулк акнун шарафу мартабаву ном гирифт,
Ки ҷаҳон зери нигини малик ором гирифт [2].

Қоидаҳои мадҳияи шоирони дарбор ва баъзе маддоҳон дар масҷиду бозор байни халқу подшоҳон пардае буданд, ки намегузоштанд мардум рӯйи ҳақиқии онҳоро бинанд, бинобар он, аксарият дар ғафлат монда, ба он тарғиботи дурӯғ бовар карда, подшоҳону ҳокимон одилу муқаддас мепиндоштанд ва аз рӯйи он мадҳияҳо ба подшоҳон умри дарозу бахту саодат металабиданд:

Шоҳо, асоси мулк ба ту устувор бод!
Умри ту ҳамчу даври фалак пойдор бод!

Шоирони халқпарвар қатъи назар аз чигунагии ҷаҳонбинияшон, ки ба вичдон ва эътиқоди шахсии онҳо вобаста буд, зулми подшоҳон ва дурӯғ будани мадҳу санои шоирони дарборро фош карда, пардаи дар рӯйашон «кашидашударо» пора мекарданд ва бефоида будани чунин мадҳҳоро исбот менамуданд:

Зи номехрубонӣ, ки дар даври туст,
Ҳама олам овораи ҷаври туст.
Аҷаб, к-аз манат бар дил ояд дурушт,
Бикӯш, гар тавонӣ ҳама халқ кушт.
Бад-он, кай сутуда шавад подшоҳ,
Ки халқаш ситоянд дар боргоҳ.
Чӣ суд офарин бар сари анҷуман,
Паси парда нафринкунон марду зан[10].

Маддоҳони дарбор подшоҳонро ба айш даъват карда, фаромӯш мекарданд, ки ўро «сояи Худо» гуфтаанд, ў набояд бо айшу ишрати шахсӣ, балки аз рӯйи таълимоти авомфиребонаи шариат бо беҳбудии кори халқ машғул бошад.

Аз рӯйи ин ақида подшоҳи золибро сазовори таҳти шохӣ намедонистанд:

Накунад ҷаврпеша султонӣ,
Ки наёяд зи гург ҷўпонӣ.
Подшоҳе, ки тарҳи зулм афканд
Пойдевори мулки хеш биканд
/[3].

Шоирони халқпарвар бо адолатталабӣ ва панду ҳикмат маҳдуд нашуда, ба фош кардани хислат ва сирати пасту нокасӣ ва кирдори золимонаи онҳо низ қалам ронда подшоҳонро низ фош кардаанд. Онҳо бо ин кори эҷодии худ ба оммаҳои мазлум ва унсурҳои норозии давраи феодалий дар мубориза бо феодалҳо ёрӣ расонидаанд ва бо ин восита ба муқобили ҳокимон мубориза бо феодалҳо ёрӣ расонидаанд ва бо ин восита ба муқобили

ҳокимон мубориза мебурданд, зеро ҳолати рӯҳияи норозии оммаҳои меҳнаткашро ифода кардаанд. Шоирони халқпарвари асрҳои миёна ҳамин ҳолати рӯҳияи табақаҳои мазлуми давраи феодалиро акс кунонида, манфиатҳои онҳоро ҳимоя кардаанд ва дар он осоиштагии рӯҳии халқи мазлумро дидаанд. Масалан, ҳиссиёти инсондӯстии Носири Хисрав ба ӯ ёрӣ додааст, ки ба золимони гурғтабиат нафрати ҳашмгини халқро ифода намояд:

Ҳон, аз он гурӯҳ набошӣ, ки дар ҷаҳон

Чун гов меҳӯранду чу гургон ҳамедаранд [3].

Фикрҳои зиддифеодалӣ на танҳо дар гуфтаҳои Носири Хисрав, пеш аз ӯ дар афкори иҷтимоии Кисоии Марвазӣ (953-1049) низ ифода ёфтааст. Ӯ дар яке аз қасидаҳои иҷтимоӣ-фалсафии худ ҳамчун диндори поквичдон дар бораи бедӣнаӣ, айёшӣ, беақлу бедониш будан ва ҳайвонвор зиндагӣ кардан, сурати одамон доштан, вале дорои сирати ҳайвонӣ будан, одамони беҳайру саховат, саҳту мумсик, ҳушонадгӯӣ ва сарпараст будани намоёндагони синфи ҳоким ва арбобони дину давлати феодалӣ ва мавқеи мистикаи исмоилия сухан ронда, оппозицияи зидди феодалии деҳқонон ва ҳунармандонро гоҳ бо услуби публицистӣ ва гоҳе бадеӣ акс кунонидааст:

Инҳо наянӣ сӯйи хирад беҳтар аз сутур,

Ҳарчанд бар сутур худованду меҳтаранд.

З-инҳо ба ҷумла даст бикаш ҳамчу ман аз он-к,

Бар сурати ману туву бар сирати харанд...[9].

Намоёндагони синфи ҳокимро дар образҳои манфии ҳайвонот тасвир намудаанд. Ин маънӣ дар асарҳои аксарияти шоирони халқпарвар ҳамчун анъана давом ёфтааст. Қисоии Марвазӣ намоёндагони синфи ҳоким ва рӯҳониёнро дар образҳои манфии гург, паланг ва шери даранда тасвир карада, муқоисаи аҷиб овардааст: Гургони гурӯсна гӯсфанду барра, аммо ҳокимону феодалҳо заминро моли камбағалонро мебаранд ва бо вучуди ин ҳама бедодӣ ва ахлоқи ношоистаи зидди халқӣ, бо қасони софвичдон дар зерин номи инсонӣ дар як дин истода, номи одамон ва диндориро лакқадор кардаанд:

Гар расму ҳӯйи дев гирифтанд, лочарам

Ҳамвора пеши деви бадандеш чокаранд,

В-ар гову хар шуданд палангони рӯзгор,

Ҳамворашон ба дину ба дунё ҳамедаранд,

В-ар гов гашт уммати исломӣ, лочарам

Гургу палангу шери худованди минбаранд.

Гуругу паланги гурсина мешу бара барад,

В-инҳо зиёю мулки ятимон ҳамебаранд...

Бе ришва талху бемаза чун заҳри хайзалан,

Бо ришта хубу ширин чун мағзу шаккаранд [8].

Саъдӣ дар эҷод кардани образи манфии аъёну ашраф аз гузаштагони худ рафта, ташбеҳи «гову хару асп»-ро барои ин гурӯҳи мардумозор номувофиқ мешуморад, зеро ки ҳайвонҳо ҷонварҳои ба инсон ғайрибаҳшанд, ҳокимон бошанд, «одамиёна мардумозоранд». Нависандаи халқпарвар бар ҳилофи образҳои анъанавӣ, ки барои нишон додани афзалияти ҳокимон, шоҳонро ба шерон ва мардумро ба ҳайвонҳои қорӣ ва ғайрибаҳш ташбеҳ мекунанд, «Ҷонварони меҳнаткашро нисбат ба шерони даранда афзал шуморидааст: Гӯянд: «Сарвари ҷумлаи ҳайвонот шер аст ва қамтарини ҷонварон хар ва ба иттифоқи хирадмандон хари борбар беҳ аз шерони мардумдар. Маснавӣ:

Мискин хар, агарчи бетамиз аст,

Чун бор ҳамекашад, азиз аст.

Говону харони борбардор

Беҳ з-одамиёна мардумозор»...[4]

Фузулӣ (1498-1556) подшоҳро дар образи гурге, ки ҷӯпонии гӯсфандон аст ва тахташро дар образи кишти, ки дар баҳри оби дидаи мазлумон равон мебошад, тасвир кардааст:

Халқро фароғе нест дар даври шаҳи золим,

Балои гӯсфанд аст, ки бошад гург чӯпонаш...
Чӣ месозӣ чунон тахте, ки хоҳад рафт чун киштӣ
Ба он обе, ки мерезад фақир аз нӯки мижгонаш...[7]

Ҳамин тавр, дар адабиёти майлҳои халқӣ образи манҳуси намоёндагони синфи ҳоким эҷод шуда, онҳо аз рӯи ақидаи динии халқӣ «сазовори неъматӣ дунё ва ҷаннатӣ оби кавсар нестанд». Аз мавқеи оммаҳои меҳнаткаш маҳкум карда шуданд. Дар ин гуфтаҳо таъсири ақидаҳои Монӣ ва Маздак, ки ҷунин ҳислатҳои нопокро ба одамони дорои рӯҳи бад нисбат медоданд, акс ёфтааст.

Дар байни асарҳои тасвиркунандаи характери умумии намоёндагони синфи ҳоким асарҳое низ мавҷуданд, ки ҳислатҳои золимии онҳоро ба таври мучаррад ва типикӣ тасвир намудаанд. Низоми Ғанҷавӣ дар маснавии «Маҳзан-ул-асрор» образи ҳокимони золимо дар симои подшоҳи таърихӣ Султон Санҷари салҷуқӣ (асри XII) аз забони пиразани мазлум, ки образи оммаҳои меҳнаткаш аст, ба таври бадеӣ эҷод кардааст:

Пиразанеро сита ме даргирифт,
Даст заду домани Санҷар гирифт.
К-эй малик, озарми ту кам дидаам,
Аз ту ҳама сол ситам дидаам...
Таблзанон дахли вилоят хӯранд,
Пиразанонро ба хиёнат баранд?!
Доварию дод намебинамат,
В-аз ситам озод намебинамат...
Маскани шодӣ зи ту вайрона шуд,
Хирмани деҳқон зи ту бедона шуд...[7]

Роҳи дигари фош кардан ва бепарда намудани намоёндагони синфи ҳоким танқид ва масҳара кардани ахлоқи ношоиста ва атвори зиддиҳалқии онҳост. Ин равию дар асарҳои ҳаҷвии Анварӣ, Убайди Зоконӣ ва ғайра хеле равшан акс ёфтааст. Ин шоирон, пеш аз ҳама, ғурури синфи ҳокимро дар ҳулку атвори худписандии онҳо фош кардаанд. Саной ғурури онҳоро бо очизашон дар назди «тавоноии» Худо ҳаҷв менамояд. Аз ин парчаҳо аҳамияти зиддидинӣ ва зиддиҳудӣ доштани шикоятҳо аз зулм ва фош кардани синфи ҳоким маълум мегардад. Ҳарчанд ки ин равиш бевосита маъноӣ зиддидинӣ ва зиддиҳудӣ надорад, вале ҳислати ношоистаи «сои Худо»-ро фош менамоянд.

Буд Сукротро хуме маскан,
Бодаш он хум ба ҷойи пираҳан.
Рӯзе аз иттифоқ сармо ёфт,
Аз сӯи хум ба сӯи даст шитофт.
Подшоҳи замон бар ӯ бигзашт,
Дидаш ӯро ҷунин бараҳна ба дашт.
Шуд барии ӯ фарозу гуфт: эй тан,
Ғар бихоҳӣ сабук се хоҷа зи ман.
Ҳар се ҳоле раво кунам, ту бихоҳ,
Ки манам дар замона шоханшоҳ.
Гуфт Сукурот: ҳочати аввал
Амалам ҳаст як ба як ба ҳалал.
Гунаҳам маҳв кун, биёмурзам,
К-аз гаронӣ ҷу кӯҳи Албурзам.
Гуфт: Вай ҳақ худӣ битвонад,
Музд бидҳад, гуноҳ бистонад.
Зуд бар гӯй ҳочати дувумин,
Ки манам подшоҳи рӯи замин.
Гуфт: Пирам, маро ҷавон гардон,
Аҷзу заъф аз ниҳоди ман бистон.
Гуфт: бартар шав аз бари Хуршед,

Ки рутаб, хира бор н-орад бед...
Ҳочат аз Кирдугор хоҳам ман,
В-аз нав боре бад-ӯ паноҳам ман,
Ту чу ман очизиву маҷбурӣ,
Аз бузургиву бартарӣ дурӣ [7].

Убайди Зоконӣ ин мавзӯ - ғурури подшоҳон ва исботи ҳеҷ кас ва одами муқаррарӣ будани онҳоро аз забони қаҳрамони мусбат - намояндаи халқ исбот кардааст: «Аъробиро пеши халифа бурданд, ӯро дид бар тахт нишаста ва дигарон дар зер истода, гуфт: Ассалому алейк, ё Оллоҳ! Гуфт: Ман Оллоҳ нестам. Гуфт: Ё Қабраил! Гуфт: Ман Қабраил нестам. Гуфт: Қабраил нестӣ, Оллоҳ нестӣ, чаро бар он боло рафта, танҳо нишастай?! Ту низ дар зер ой ва дар миёни мардум бинишин!» [7]

Дар ҳикояте дигар аз рӯи ғурури мансаб торафт мартабаи худро баланд дидан ва манманӣ кардани соҳибмансабон тасвир ёфтааст: «Маҳдӣ-халифа дар шикор аз лашкар чудо монд. Шаб ба хонаи аъробӣ расид. Таоми моҳазарӣ ва кӯзаи шаробе пеш овард. Чун косаи дувум бихӯранд, Маҳдӣ гуфт: Ман яке аз ҳавоси Маҳдиям. Косаи дувум бихӯрданд, гуфт: Яке аз умарои Маҳдиям. Косаи аввал хӯрдӣ, даъвои хидматгорӣ кардӣ, дувум даъвои аморат кардӣ, савум даъвои хилофат кардӣ. Агар косаи дигар хӯрӣ, ҳар оина даъвои худой кунӣ!» [7].

Қисме аз асарҳои адибон ба фош кардани ҳамоқат, нодонӣ, вайронии ахлоқи синфи доро, баръакс, дорои хислати доноӣ, зиракӣ ва ахлоқан солим будани оммаҳои халқ бахшида шудааст. Онҳо пасти тинати табакаи ҳокимро фош кардаанд: «Султон Маҳмуд сар ба зонуи Талҳақ ниҳода буд, гуфт: Ту даюсонро чӣ бошӣ? Гуфт: Болиш» [9].

Мисоли дигар: «Султон Маҳмуд рӯзе дар ғазаб буд, Талҳақ хост ӯро аз малолат берун орад. Гуфт: Эй Султон, номи падарат чӣ буд? Султон биранҷид. Талҳақ боз баробар рафт ва ҳамчунин суол кард. Султон гуфт: Мардаки қалтабони сағ, ту бо он чӣ кор дорӣ?! Гуфт: Номи падарат маълум шуд. Номи падари падарат чун буд?» [5].

Дар ин ҳикоя ҳозирчавобии қаҳрамони халқ Талҳақ имконият дод, ки таҳқири ба қаҳрамони мусбатовардаи шоҳро дар айнаи ҳамон лаҳза ба худӣ ӯ баргардонад. Пас, агар полон либоси хоси султон бошад, худӣ ӯ ҳайвон /ҳар/ аст.

Лаҳзаи дигаре, ки дар адабиёт ҷолиби диққат аст, фош намудани вайронии ахлоқи шахсӣ ва оилавии синфи доро мебошад. Намояндагони халқ бо ин роҳ пардаи муқаддасӣ аз рӯи синфи ҳоким бардошта, онҳоро дар назари омма беобрӯю безътибор кардаанд:

Мир Бубакри Холиқ аз чӣ сабаб
Моҳи ту дар маҳок меафтад?
Ҳар занеро, ки ту никоҳ кунӣ,
Гулруҳу симсоқ меафтад?
Бо ҳама кас дабус ҳалқаи ӯ
Чуст андар ҷамоқ меафтад?
Зани ту ҳар шабе ба ҷои дигар
Ҳамчу тири ятоқ меафтад?
Аз ту, эй дӯст, як савол маро
Бериёву нифоқ меафтад:
Ту зани ғарр ба табъ меҳохӣ,
Ё чунин иттифоқ меафтад? [5].

Кирдори зишти ҳокимон боз аз он иборат буд, ки бори ахлоқи бади худро ба гардани одамони нек, беайб ва поквичдон бор мекарданд:

Гуфт: чашми танги дунёдорро
Ё қаноат пур кунад, ё ҳоки гӯр [5].

Дар сохти ҷамъияти феодалӣ ришвахӯрӣ қонуни асосӣ мебошад. Синфи ҳоким шароити корро барои оммаҳои халқ чунон муҳайё карда буд, ки онҳо ҳеҷ қорашон бе ришва (пора) карда наметавонистанд. Бесабаб нест, ки дар «рисолаи даҳ фасл»-и Убайди Зоконӣ

«Ал-ришват - корсози бечорагон» гуфта шудааст. Ин эзоҳ ба ҳар ду маъно (ҳам кор будкунанда, ҳам хонавайронкунанда) моҳияти ришваро фош кардааст.

Дар шеъри Носири Хисрав ришва аз ришвахӯр бо тамоми нафрат ва адовате, ки ҳиссиёти ғазаболуди деҳқонон ва ҳунармандонро ифода менамояд, маҳкум шудааст:

Бувад бо ҳар азиз аҳли рибохор,
Шараф дорад басе саг бар рибохор.
Бад-он то худ бувад дар роҳату ноз,
Кунад дарвешро хона барандоз . . .
Замину чарх боз оранд аз вай,
Худову халқ безоранд аз вай [5].

Дар назари оммаҳои меҳнаткашон на танҳо аристократия бекорхӯчаи муфтихӯри мисли ҳайвон зиндагикунанда ва порахӯри мардумзор, ки аз вай «Худову халқ безоранд», балки ҳокимон ва амалдорони идораҳои ҳукумати феодалӣ низ нафратовар буданд, зеро онҳо мисли гурги дарранда, мисли «дев» бадкирдор буданд, ва дар дасти синфи ҳоким воситаи асиру мазлумкунии халқҳо мебошад:

Чӣ нохуб аст дидори бузургон,
Шудан чун Юсуф андар чанги гургон,
Малик чун хост, ҳозир гашт бар дил,
Гурӯҳе дев бинад дар баробар.
Чу надҳад доди кас, гар дод хоҳанд,
Дили халқон зи биму ғам бихоҳанд [5].

Шоирони озодиҳо эътирозҳои ба синфи ҳокимдоштаи оммаҳои меҳнаткашро ифода карда, на танҳо синфи ҳокимро фошу маҳкум менамоянд, балки мафкурабардорони онҳо – шоирони маддоҳ ва рӯҳониёни ҷалолатпарастро, ки аз номи расулу китоб ба одамони поквичдон ҷабру зулм ва тухмату иғво мекунанд, низ ба таври қатъӣ айбдор менамоянд. Носири Хисрав шеърҳои мадҳияро ба хармуҳра ташбеҳ кардааст, зеро амирон дар якҷағӣ, худрағӣ, бетамизӣ, бефаросатӣ ва аблаҳӣ мисли харанд. Ба чунин мадҳу санои ба ноаҳлон бахшидашуда ақли инсонӣ комил ва хирадманд меҳанданд. Носири Хисрав шоирони дарбори подшоҳонро дурӯғгӯ, беобрӯву бекадру безътибор, тамаккор, беҳудагӯй, шеършонро ҳолӣ ва мазмунҳои баланди панду ҳикмат барои манфиатҳои шахсӣ номидааст:

Хирад бар мадҳи ноаҳлон биханданд,
Ки кас бар гардани хар муҳра бандад. . .
Туро аз хештан худ шарм н-ояд,
Ки ҳар ҷоят дурӯғе гуфт бояд.
Ба роҳ истодану бархондани ӯ
Фурӯ резад саросар обат аз рӯ . . .
На чун ин шоирони ёвагӯе,
Ки даст аз обрӯи худ бишӯйӣ.
Надида дида 3-ишон шеъри дилбанд,
Ки бошад зевари ӯ ҳикмату панд.
Зи маънӣ ҷони ишонро хабар нест,
Суханшон ҷуз барои симу зар нест. . .
Амирони каломанд аҳли ашъор,
Худошон тавба бидҳад аз чунин кор [5]!

Шоирӣ носеҳ маддоҳи дарбориро саҳт сарзаниш карда, ҳудаш ба таври қатъӣ дар мавқеи халқ меистад ва лафзи дарӣ – тоҷикиро, ки мисли дурдона қимат аст, дар пой «хукон»(подшоҳон) рехтан, яъне ба онҳо мадҳ гуфтанро ҳайф медонад:

Ман онам, ки дар пойи хукон нарезам
Ман ин қиммати дурри лафзи дариро [6].

Хулоса, ин гуна асарҳои танқидиро дар эҷодиёти Низомии Ганҷавӣ, Саной, Саъдӣ, Ҷомӣ ва ғайра мебинем. Ин хел шеърҳо ба адабиёти дарбор, ки ҳақиқатан, вайрон тасвир карда, ба рӯи золимон ниқоби муқаддасӣ ва ба тани онҳо ҷомаи одилӣ мепӯшонанд, ба

таври қатъи муқобил гузошта шудаанд. Дар мубориза бо идеологияи динию феодалий шеърҳои эътирофкоронаи баъзе шоирони маддох, ки ба боварии худ подшоҳон фиреб хӯрдаанд ва аз хизмати онҳо пушаймон шудаанд, хеле ҷолиби диққат аст, зеро дар ин гуна шеърҳо моҳияти дурӯғи қасидаҳои мадҳия, ба мадҳ наарзидани мамдуҳон, мартабаи пасти шоири дарбор ва ба гадоиву харбандагӣ монанд будани он қайд гардидааст. Ин анъана аз Рӯдакӣ оғоз ёфтааст.

Басе нишастам ман бо ақобиру аён,
Биёзмудамашон ошкору пинҳонӣ.

Адабиёт

1. Анварии Абевардӣ. Биҳишти суҳан. – Ҷ.2. – Техрон, 1336 ҳ.ш.
2. Анварии Абевардӣ. Биҳишти суҳан. Ҷ. 8. – Техрон, 1338 ҳ.ш.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса. «Махзан – ул-асрор. – Бамбай, 1285 ҳ.ш.
5. Носири Хисрав. Гулчине аз девони ашъор. Ба ҷоп тайёркунанда К. Айнӣ. – Сталинобод, 1957.
6. Носири Хисрав. Девони ашъор. – Техрон, 1339 ҳ.ш.
7. Убайди Зоконӣ. Мунтахаби латоиф. – Душанбе, 2015. – 160 с.
8. Фузулӣ. Ашъори мунтахаби форсӣ. – Боку, 1958.
9. Шайх Муслиҳиддини Саъдӣ. Гулистон. – Истамбул, 1291 ҳ.к.
10. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам ё таърихи шуаро дар адабиёти Эрон. Ҷилди аввал ва дуюм. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2015. – 500 с.

ОБРАЗИ МАНФИИ НАМОЯНДАГОНИ СИНФИ ҲОКИМ ДАР ЭҶОДИЁТИИ АДИБОНИ КЛАССИК

Дар мақола масъалаи фош намудани образи манфии намояндагони синфи ҳоким дар адабиёти классикии тоҷикии форсӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшидааст, ки дар асоси мисолҳои мушаххас аз эҷодиёти Низомии Ганҷавӣ, Саной, Саъдӣ, Ҷомӣ ва дигарон эътирозҳои ба синфи ҳокимдоштаи оммаҳои меҳнаткашро ифода карда, на танҳо синфи ҳокимро фошу маҳкум менамоянд, балки мафкурабардорони онҳо – шоирони маддох ва рӯҳониёни ҷалолатпарастро, ки аз номи шариат ба одамони поквичдон ҷабру зулм ва тухмату игво мекунанд, низ ба таври қатъӣ айбдор менамоянд, мавриди таҳлил қарор диҳад.

Муаллиф кӯшидааст, ки масъалаи адолатгалабӣ, фош кардани зулм, ҳислатҳои ношоистаи намояндагони синфи ҳокимро ба риштаи таҳқиқ кашад, тарзи ифодаи адибонро нисбат ба образҳои манфӣ муайян намояд.

Муайян гардидааст, ки ҳунари адабӣ дар офаридани образҳои манфӣ нисбат ба эҷоди образҳои мусбӣ дар як радиф қарор доранд. Адибон ҳамаи санъатҳои бадеиро, ки дар инъикоси симоҳои мусбӣ ба кор мебаранд, дар тасвири образҳои манфӣ низ истифода кардаанд. Қайд гардидааст, ки манзури адибони маддох на танҳо манфиати молӣ, балки ҳифзи умри худ будааст. Зеро як қатор адибон на барои молу зар, балки аз бими ҷон даъвати ҳокимону амиронро қабул карда, ба мадҳи онҳо пардохтаанд.

Калидвожаҳо: образ, шоир, назм, наср, мадҳия, шеър, тасвир, синфи ҳоким, табақаи мазлум, ҳунари шоирӣ, ашъор, адиб.

ОТРИЦАТЕЛЬНЫЙ ОБРАЗ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРАВЯЩЕГО КЛАССА В ТВОРЧЕСТВЕ ПИСАТЕЛЕЙ-КЛАССИКОВ

В статье рассматривается проблема разоблачения отрицательного образа правящего класса в классической таджикско-персидской литературе.

На основе конкретных примеров из произведений Низами Гянджеви, Санои, Саади, Джами и других автор пытается выразить протесты против правящего класса Жестко обвиняются и их идеологи, поэты и славное духовенство, которые во имя шариата притесняют и клеветают на честных людей.

Автор стремится исследовать вопрос справедливости, обличая угнетение, проступки правящего класса, определить способы самовыражения писателей по отношению к отрицательным образам.

Установлено, что литературное искусство стоит наравне с созданием отрицательных образов по сравнению с созданием положительных. Писатели также использовали все искусства, применяемые при изображении положительных и отрицательных образов.

Отмечается, что писателей интересовала не только финансовая выгода, но и защита своей жизни. Потому что ряд писателей принимал приглашение правителей и эмиров не из-за богатства, а из страха перед смертью.

Ключевые слова: образ, поэт, поэзия, проза, ода, изображение, правящий класс угнетенный класс, искусство поэзии, творчество, писатель.

NEGATIVE IMAGE OF RULERS IN THE WORK OF CLASSICAL POETS

The article deals with the issue of exposing the negative image of rulers in Persian-Tajik literature. Based on the specific examples from the work of Nizami Genjavi, Sanai Gaznavi, Saadi Shirazi, Abdurahman Jami, the author of the article tried to show the protest of the working people not only against the actions of rulers, but also their sycophants in the person of poets who speak on behalf of the prophet, hadiths over ordinary people and criticized their activities.

The author seeks to investigate a question of justice, convicting oppression, offenses of ruling class, to define ways of self-expression of writers in relation to negative images.

It is established that literary art costs on an equal basis with creation of negative images in comparison with creation of positive. Writers also used all arts applied at the image of positive images, at the image of negative images.

It is noted that writers meant not only financial benefit, but also protection of the life. Because a number of writers accepted the invitation of governors and emirs not because of wealth, and for fear of death bowed to them

Keywords: image, poet, poetry, prose, ode, image, ruling class oppressed class, art of poetry, creativity, writer.

Сведение об авторе: Собирова Гулистон Абдучабборовна - /соискатель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.:917017676.

Information about the author: Sobirova Guliston Abdujabborovna - applicant of the Department of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6, Muhammadiev st., Phone: 917017676

МАФҲУМИ «САБК» ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК

Ҳошимова Х.А.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Вазифаи таҳлили тавсифии сабки нависанда водор месозад, ки ба шаклҳои жанри мурочиат намоем, зеро онҳо яке аз унсурҳои муҳими сабки фардӣ ба шумор мераванд, бинобар ин нависанда матлаби худро, шинохти оламо дар шакли муайяни жанр баён мекунад [8, с. 22]. Он чи марбут ба таҳқиқи сабк ва сабкшиносӣ мутааллиқ аст, метавон гуфт, ки ҷиҳатҳои назарии ин масъаларо вобаста ба наср донишмандони тоҷик то андозае таҳқиқ кардаанд. М.Шакурӣ, Х.Шарифзода, Л.Н.Демидчик, А.Афсаҳзод, А. Сатторзода, М. Ҳоҷаева ва дигар донишмандони тоҷик оид ба масоили назарии сабк андешаҳои мувофиқ баён намудаанд. Олимони тоҷик Х.Мирзозода, Ш.Ҳусейнзода, Н.Маъсумӣ, А.Сайфуллоев, Р.Ғаффоров, Ю.Бобоев, Л.Н.Демидчик, С.Табаров, А.Афсаҳзод, Р.Амонов, Р.Ҳодизода, Х.Отахонова, Б.Қамолитдинов, А.Набиев, М.Рачабӣ низ масоили мухталифи сабк, жанр, таркиби жанрҳои насри бадеӣ ва роҳи усулҳои таҳқиқи асарҳои мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Мавриди зикр аст, ки сабк ва масъалаҳои марбут ба онро назариётчиёни рус дар сатҳи баланди илми филологияи муосир баррасӣ намудаанд. Дар насри форсзабонҳо низ масъалаи сабк ва сабкшиносӣ аз адабиёти гузашта то ба имрӯз дар заминаи тамоюлҳои адабӣ ё ки ба ҳайси ҳунари осори ҷудогона шарҳи тавзеҳ дода мешавад.

Аз маълумоти сарчашмаҳои илмиву адабӣ бармеояд, ки насри форсу тоҷик таърихи тӯлонӣ дошта, марҳилаҳои мухталифи таърихиро аз сар гузаронидааст ва дар баробари таҳқиқи дигар паҳлуҳои наср муҳаққиқон ба сабку таҳаввулотӣ он ҳам тавачҷуҳе зоҳир намудаанд. Зимнан сабк ва махсусиятҳои он аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ аст, ки асоси онро ҷанбаҳои забонӣ, таносуб ва шеваи бақоргирии ҷузъиёти бадеӣ ташкил медиҳанд. Масоили сабк дар адабиёти классикӣ низ мавриди тавачҷуҳ қарор ёфта буд, гарчанде шеваи нигориш дар шакли гуногун зикр меёфт.

Дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқи масъалаҳои марбут ба жанри наср, вазифаҳои илмию адабии осори насрӣ, ҷараёни инкишофи он хусусан дар нимаи дувуми садаи XX оғоз меёбад. Ба назар мерасад, ки ба таърихи ташаккул ва инкишофи шеъри форсу тоҷик дар адабиёти классикӣ тавачҷуҳ бештар буд, вале осори бузурги насрии он амиқ таҳқиқ нашудааст. Воқеан, ба ақидаи адабиётшинос Х. Шарифов «таърихи ташаккул ва инкишофи насро наомӯхта, сурати комили таърихи калом бадеӣ, сохтори ҳунарии сухан ва сабк, анвои адабӣ, шури адабию эстетикӣ ва умуман тафаккури эҷодиро пеши назар овардан номумкин аст» [13, с. 3].

Асари нисбатан муқаммале, ки дар адабиётшиносии Эрон доир ба таърихи пайдоиш, ташаккул ва тақомули насри форсу тоҷик ва сабабҳои таҳаввулу тағайюри сабк ва салиқаи насри давраҳои мухталиф маълумот медиҳад, китоби «Сабкшиносӣ»-и Маҳаммад Тақии Баҳор аст. Ин китобест, ки дар бораи сабку таърих ва мавқеияти он дар адабиёти классикии форсу тоҷик маълумоти муфасссале медиҳад ва «Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ» ҳам ном бурда мешавад. Ҳамчунин, Сирус Шамисо дар «Анвои адабӣ» ва «Сабкшиносӣ» ном таълифоташ сабкро таҳқиқ ва шарҳи эзоҳ додааст. Дар адабиётшиносии муосири Эрон Аҳмади Ҳотамӣ «Пажӯҳише дар сабки ҳиндӣ ва давраи бозгашт», Аҳмади Ранҷбар «Сабк ва аҳамияти он дар амри таҳқиқ», Муҳаммади Мухторӣ «Муқаддимае бар равиши шинохти сабк», Маҳмуди Ибодӣ «Даромате бар сабкшиносӣ дар адабиёт» низ масъалаҳои сабкшиносиро таҳқиқ намудаанд. Адабиётшинос М. Ҳоҷаева дар таҳқиқоти хеш таъкид бар он мекунад, ки дар адабиётшиносии эронӣ байни мафҳумҳои «сабк» ва «услуб» тафовут набудааст, фақат ин ки эшон «сабк»-ро дар ҳама маврид чун истилоҳи асосӣ қабул кардаанд ва гоҳе барои эҳтироз аз такрор услуб, тарз, тариқа, сиёқ ва ғайраро низ ба қор мебаранд [9, с. 7].

Ба ақидаи Муҳаммад Тақии Баҳор, сабк шомили ду мавзӯ аст: фикр ё маънии сурат, ё шакл. Аз таваҷҷуҳ ба ҷаҳони берун фикре дар мо тавлид мешавад ва он намунаест аз таъсири муҳит ба фард ва мо он фикрро ба савобиқи зеҳнии худ мунтабиқ ва мувофиқ месозем ва бо ҳамон ҷанбаи фикрии хеш барои шунавандагон таъбир мекунем ва ин намунаест аз таъсири фард дар муҳит [15, с. 18]. Шарҳи муфассалтари сабкро дар идомаи сухани худ донишманд чунин баён кардааст: «Сабк дар истилоҳи адабиёт иборат аст аз равиши ҳоси идрок ва баёни афкор ба василаи таркиби калимот ва низ ба навбаи хеш вобаста ба тарзи тафаккури гӯянда ё нависанда дар бораи «ҳақиқат» мебошад. Бинобар ин, сабк ба маънии оми худ иборат аз таҳаққуқи адабии як навъи идрок дар ҷаҳон [Conception], ки ҳасоиси аслии маҳсули хеш (асари манзум ё мансур)-ро мушаххас месозад... [14, с. 16].

Ба қавли Алиакбари Деҳхудо, «сабк дар истилоҳи адабиёт аз равиши ҳоси идрок ва баёни афкор ба василаи таркиби калимот ва интиҳоби алфоз ва тарзи таъбир иборат аст. Сабки асари адабӣ вачҳи ҳоси худро аз лиҳози сурат ва маънӣ илқо мекунад. Сабк шомили ду мавзӯ аст: фикр ё маънӣ, сурат ё шакл. Аз таваҷҷуҳ ба ҷаҳони берун фикре дар мо мутаваллид мешавад ва он намунаест аз таъсири муҳит дар фард ва мо он фикрро бо савобиқи зеҳни худ мутобиқ ва мувофиқ месозем» [14, с. 13412]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» сабк ҳамчун «тарзи баён ва кор фармудани воситаҳои бадеӣ, забон ва хусусиятҳои забони асарҳои ҷудогона ё ягон нависанда» шарҳ ёфтааст [22, с. 95]. Дар умум сабк ҳамчун яке аз категорияҳои муҳими офаридаҳои эҷоди бадеӣ, аз он ҷумла, адабиёт фаҳмида мешавад. Назариятчиёни рус оид ба сабк ва мафҳуми он, марҳилаҳои инкишофи он қорҳои илмӣ назаррас анҷом додаанд, хусусан оид ба таҳлили услуби осори бадеӣ ва сабк дар таҳқиқоти В.В.Виноградов «Сужет ва сабк» («Сюжет и стиль») (1963), Д.С.Лихачев «Инкишофи адабиёти рус асрҳои Х-ХVIII. Давраҳо ва сабкҳо» («Развитие русской литературы Х-ХVIII веков. Эпохи и стили») (1973), Д.С. Лихачев «Назариёи сабкҳои адабӣ» («Теория литературных стилей») (1982), Б.В.Томашевский «Сабкшиносӣ» («Стилистика») (1983), А.Ф. Лосев «Маъсалаҳои сабки бадеӣ» («Проблема художественного стиля») (1994) ва ғайра дастовардҳои судманди олимони рус мебошад.

Эроншинос О. Хочамуродов аз назариятчиёни рус Я.Е. Элберг оид ба сабк шарҳи муфассалро иқтибос овардааст, ки дар он мафҳуми сабки фардӣ низ муайян шудааст: «Сабк – пеш аз ҳама, ҳамчун баёни эҷодиёти фардии нависанда ва шакли андешаҳои бадеии ӯ, ҳамчун ифодаи ягонагӣ ва яклухтии тамоми унсурҳои шакли мундариҷавии асар (алоқаи дохилии системаи образноки гуфтори бадеӣ, жанр, композитсия, фабула, оҳанг, интонация ва ғайра)» мебошад. («Стиль – прежде всего, как выражение творческой индивидуальности писателя и форм его художественной мысли, как воплощение единства и целостности всех элементов содержательной формы произведения (внутренних связей образной системы художественной речи, жанра, композиции, фабулы, ритма, интонации и т.д.)» [8, с. 19].

Метавон гуфт, ки маъноӣ «стиль» ҳамон «сабк» аст, ки дар адабиёту санъат дорои якҷанд дараҷа мебошад. Калимаи стил дар осори қадим ба вучуд омада, ҳанӯз дар олами қадим маъноӣ ҳиҷо, тарзи фардиро доро буд. Имрӯз ҳам «стиль» ба маъноӣ баёни маҷмуи хусусиятҳои бадеии эҷодиёти нависанда, рассом, музикор ва ғ. ба қор бурда мешавад. Сабк аксар вақт ҳамчун низомӣ аломатҳои бадеии устувори комил ё ки умда, воситаи ифодаи бадеӣ ва услуби бадеӣ шарҳ дода мешавад. Инчунин сабк низомӣ аломатҳое номида мешавад, ки мувофиқи он чунин умумият шинохта мешавад. Дар бештар маврид «сабк» чун тарзи системаи образноки комили устувор ё ки умумӣ, воситаи фасоҳати бадеӣ ва тарзи тасвири бадеӣ шарҳ дода мешавад. Ҳамчунин, гоҳо системаи аломатҳо, ки аз рӯи он ин умумият шинохта мешавад, сабк ном бурда мешавад.

Дар адабиётшиносии муосир дар назарияи сабк оид ба ҳаҷми мафҳуми сабк ақоиди мухталиф вучуд доранд. Гоҳе ба он тамоми маҷмуи мавзӯ ва шаклро алоқаманд мекунанд, баъзан аҳамияти онро бо сохтори образ ва шакли бадеӣ маҳдуд мекунанд. Масалан, шарҳи сабкро ҳамчун падидаи забонӣ рад карда, назариятчиҳои адабиёти рус Г.Н. Пospelов чунин шарҳу тавзеҳ медиҳад: «ин истилоҳи вежа ва пурмазмунро барои ба қор бурдани чунин падидаи муҷаррад аз қабилӣ тафовути забон дар сабкҳои ҷудогонаи нутқ, кӯшиши баръабас

мебуд» [5, с. 34]. Муҳокимаи ӯ аз он иборат аст, ки дар асарҳои адабиёти бадеӣ хусусиятҳои сабиро, натавон рабти сухан, инчунин тасвири ашё, системаи услубӣ ва ғ. низ дорои мебошанд. Адабиётшиносии рус Ю.Б. Боров ҳам дар таҳлили сабк нақши ҳалқунандаи доштани мавқеи муаллифро дар ғояи асосии асар таъкид мекунад: Нуктаи «воҳӯрд»-и муаллиф ва ҳонанда, ҷойи бурида гузаштан ва саъю талоши дучонибаи онҳо «сабк» мебошад. Тавассути он нависанда шаходати муаллифии худро чун нишонаи шахсияти хеш баён мекунад» [2, с. 33]. Ба андешаи адабиётшиносии дигари рус М.Б. Храпченко, «тавсифи «универсалӣ»-и сабке, ки пешниҳод шудааст, дар он хусусияти зухуроти сабкӣ, хусусияти инкишофи таърихӣ сабкҳо дар ҳар яке аз навъҳои санъат ба назар гирифта нашудааст, инчунин далели дигар он аст, ки таносуби мафҳуми сабк ва методи бадеӣ дар онҳо яқсон нест» [11, с. 109].

Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабӣ» сабк ва маънои он ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: «Дар адабиёт сабк равише аст, ки шоир ва нависанда барои баёни мавзӯи худ бармегузинад, яъне сабк шеваи гуфтан аст. Шоирӯ нависанда ба воситаи сабк дар тамоми мароҳил аз интиҳоби мавзӯи гирифта, то навъи каломот, лаҳн ва сиеки аносири гуногун таъсири худро ба асар бар ҷо мениҳад» [22, с. 275].

Масъалаи сабки насри бадеӣ дар адабиёти муосири тоҷик аз ҷониби як қатор адабиётшиносони тоҷик, аз ҷумла М. Шакурӣ, Х. Шарифов, А. Набавӣ, М. Раҷабӣ, Н. Салимов, Ҷ. Бақозода, М. Хоҷаева мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар адабиётшиносии тоҷик М. Хоҷаева дар таҳқиқоти «Масъалаҳои сабки фардӣ ва ҷараёнҳои услубии насри муосири тоҷикии даҳаи 70 то оғози даҳаи 90» (1995) ва дар шакли нисбатан комил зери унвони «Сабкшиносии насри муосир» (2018) масъалаҳои умдаи сабкшиносӣ, меъёрҳои шинохти сабк, сабкшиносии насри муосири тоҷикиро дар асоси осори адибони муосири тоҷик С.Улуғзода, Ф.Муҳаммадиев, Сорбон, Саттор Турсун, Урун Кӯҳзод, А.Самадов, А.Рабиев, Баҳманёр, Сайф Раҳим, М.Аҳмадова, М.Солех, М.Сайдар ва дигарон баррасӣ намудааст. Муаллиф дар муқаддимаи китоб омӯзиши роҳи равиши таҳлили сабки фардӣ ва гунашиносии сабкҳо дар мисоли насри як давраи таърихӣ мақсади асосии худ доништааст: «Дар таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои сабк ва умуман сабки носирон М. Хоҷаева ба натиҷае мерасад, ки агар ба хотир орем, ки сабк маҷмуи хусусиятест, ки як асарро аз дигараш фарқ мекунонад, ба натиҷае мерасем, ки мухтассоти ҳар навъи адабӣ низ шомили сабк аст, зеро як навъи асарро аз дигараш фарқ мекунонад, лекин ҳатман бояд илова кунем, ки он ҳанӯз як қисми сабк ба ҷуз хусусиятҳои умумии навъ хусусиятҳои фардии адибро низ дар бар мегирад, ки таъъул завқи эстетикӣ қариҳа ва ҷаҳонбинӣ мавқеи ҳар муаллиф аз шумули онҳост.

Аз ин ҷост, ки дар мавриди муайян кардани услуби асари ҷудогона ҳамеша мухтассоти жанрӣ услубӣ ба ҳам меоянд. Бинобар ин, дар таҳлили услуби асари бадеӣ, пеш аз ҳама, бояд донем, ки ин асар аз қадом навъи адабиёт ва он навъ дорои қадом хусусиятҳост. Танҳо баъд аз ин таҳлили услубӣ оғоз меёбад. Масалан, агар сухан дар бораи ду роман – «Фирдавсӣ»-и С.Улуғзода ва «Актёр»-и Сорбон равад, бояд донем, ки «Фирдавсӣ» ва «Актёр» аз лиҳози жанр муштарақанд, лекин «Фирдавсӣ» романи таърихӣ биографӣ, аммо «Актёр» романи психологист. Яъне, ба ҷуз он ки ин ду асар хусусиятҳои умумии жанри романро доранд, аз ҳайси навъи миёни онҳо тафовут низ мавҷуд аст. Ва агар ду асарро гирем, ки аз лиҳози навъи тасвир низ муштарақ аст, масалан, романи «Фирдавсӣ»-и Улуғзода ва «Ситорае дар тирашаб»-и Р.Ҳодизода маълум мешавад, ки ин ду асар романи таърихӣ биографӣ буда, аз лиҳози навъи мухтассоти умумӣ доранд, лекин дар ин ҳол тафовут аз лиҳози услубӣ ҳос пайдо мешавад.

Ҳамин тариқ, услуби фардии адиб - маҷмуи хусусиятест, ки асарҳо ва адибонро аз ҳамдигар фарқ мекунонад ва ҳар қадар ки ду асари қиёсшаванда аз ҳайси намуд, жанр ва ҷинс аз ҳамдигар фарқи зиёд дошта бошанд, тафовути услубӣ низ ҳамон андоза зиёдтар мешавад» [9, с. 23].

Хулоса, мафҳуми сабк тавассути тартиб ва сохтори он муайян карда мешавад, ки ин яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои категорияи «сабк» ва ҳамчунин мубоҳисавӣ будани мафҳуми ҳуди сабк ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки бештари адабиётшиносон – қайд мекунад адабиётшиноси рус В.В. Кожинов, – «сабкро натанҳо ҳамчун зухуроти шакл тавзеҳу шарҳ медиҳанд, балки бевосита ҳамчун мундариҷа ё ки ҳамчун зухуроте, ки дар он ягонагии мундариҷа ва шакл ифода карда мешавад. Ба ибораи дигар, сабк дар ниҳоят, моҳияти амиқи асар мебошад, аммо моҳияте, ки аз тарафи мо он бевосита дар ҳақиқати бадеии Ҷаҳмидашаванда дар ҳуди шакл ҷалбу шинохта мешавад. Шакл дар ин маврид, албатта на ҳамчун системаи маъруфи воситаҳои бадеӣ ва ё унсурҳо, балки пурра шакли пурмаъно шинохта мешавад» [3, с. 4].

Дар нимаи дувуми қарни XX адабиётшинос М. Шакурӣ ба масъалаҳои насри давраи шӯравӣ ва гуногунии шаклу сабкҳо тавачҷуҳ намуда, баъзе хусусиятҳои ташаккули насри реалистии тоҷикро дар асоси эҷодиёти С.Айнӣ, Ҷ.Икромӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода, П. Толис, Ф. Муҳаммадиев ва дигар насрнависони тоҷик баррасӣ намудааст, ки дар китобе зерини унвони «Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ» (1973) ва рисолаи доктории ӯ «Масъалаҳои жанр ва услуб дар насри муосири тоҷикӣ» (1971) ном дошт, дар миёни адабиётшиносони тоҷик нахустин шуда, масъалаи зарурати омӯзиши маънӣ, мавзӯ ва сабки адибони шӯравии тоҷик ва бо назари нав тавачҷуҳ намудан ба онро ба миён гузошт [13, с. 64]. Дар оғози пешгуфтори китоб гуфта мешавад, ки дар солҳои чил ва нимаи дувуми солҳои панҷоҳ тамоми нависандагон замони шӯравӣ дар шаклҳои гуногуни шаклу сабкҳо асар эҷод мекарданд. Нависандагон дорои сабкҳои мухталифи фардӣ ва ҷараёнҳои гуногуни услубӣ буда, аз ҷиҳати методҳои эҷодӣ, роҳу равиш, майлу рағбат ва эстетикӣ поэтикашон аз якдигар фарқ мекард. Чунин гуногунии шаклу воситаҳои бадеиро дар санъат, М. Шукров аз гуногунии ҳаёт донистааст. Ба ақидаи адабиётшинос «дар муайян намудани назари эстетикӣ нависанда на фақат махсусиятҳои истеъдоди ҳуди ӯ, балки пеш аз ҳама воқеияти реалии объективӣ роли асосӣ мебозад...» [13, с. 5]. Аз таҳқиқи амиқи М. Шакурӣ муайян гардид, ки мактаби Айнӣ дар сабки насрнависони дар Ҷаҳ номбурда, ташаккул ёфтани тасвири реалистӣ таъсир гузоштааст. Муҳимтарин хусусияти сабки Айнӣ дар «ошкоро ва бо як ҳаяҷони сиёсӣ зоҳир кардани муносибати худ ба рӯйдодҳои зиндагӣ, ба қаҳрамонон ва рафтору гуфтори онҳо муайян шудааст. Ин хусусият ба он шаклҳое, ки ба адабиёти классикӣ ва фолклори тоҷикӣ хост аст, ба зухур пайвастааст» [13, с. 16]. Дар китобҳои дигари адабиётшинос «Хусусиятҳои бадеии Ҷаҳии «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ» (1968), «Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ» (1973), «Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 1954-1974» (1980), «Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ» (1987), «Паҳлуҳои таҳқиқи бадеӣ» (1988), унсурҳои забон дар алоқамандӣ бо мундариҷаи Ҷаҳию бадеии асар таҳқиқ шудааст.

Хулосаҳои М.Шукров дар бораи насри реалистӣ ва хусусияти он, дар бораи услуби фардии нависандагон ва ҷараёнҳои услубии насри муосири тоҷикӣ барои омӯзиши паҳлуҳои гуногуни адабиёти баъдиинқилобии тоҷик заминаи муҳимме фароҳам овардаанд. Таҳқиқи ҷараёни романтикӣ услуб ва ҷараёни услубии реализми ҳолис, ки дар насри муосири тоҷикӣ ба назар мерасад, барои дарёфти қонуниятҳои зиёди адабиёт роҳ кушод [13, с. 15].

Аввалин падидаҳои реализми шӯравӣ дар насри С. Айнӣ зухур мекунад, ки ба инкишофи жанрҳои адабии тоҷик мусоидат менамояд. Илова бар он, дар асоси омӯзиши мероси адабии С.Айнӣ ва хусусиятҳои сабки ӯ дар таҳқиқотҳои минбаъда баъзе махсусиятҳои миллии он муайян карда шудааст. Мактаби адабии С. Айнӣ шогирдони зиёде, аз ҷумла Ҷ. Икромӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода, П. Толис, Ф. Муҳаммадиев ва дигаронро парвариш намуд, насри тоҷикро инкишоф дод ва метавон ёдовар шуд, ки аз миёни шогирдони устод сабки эҷодиёти Ҷ. Икромӣ ба ӯ наздик мебошад.

Ҷалол Икромӣ, ки адабиёти классикӣ тоҷик, китобҳои тарҷумашудаи форсӣ афғонӣ ва туркиро зиёд мутолиа карда буд, аллакай аз реализми Ҷаҳ ва адабиёти рус хабар дошт. Аз ин рӯ, дар ташаккули эҷодиёти Ҷ. Икромӣ се омилҳои асосӣ муайян шудааст: фолклору мероси классикӣ, эҷодиёти Айнӣ ва адабиёти Русу Ҷаҳ [13, с. 44]. Шогирди

дигари Айнӣ, ки дар эҷодиёти ӯ муҳимтарин хусусиятҳои ҷараёни услубии реализми сирф барҷаста зухур ёфтааст, С. Улуғзода мебошад. Аммо сабки эҷодии С. Улуғзода аз сабки Айнӣ ва Ҷ. Иқромӣ фарқ дорад. Муҳаммадҷон Шакурӣ эҷодиёти С. Улуғзодаро таҳлил намуда, муайян намуд, ки дар сабки нависанда асоси объективии тасвир бағоят қувват гирифта, мавқеи асосӣ пайдо кардааст [13, с. 73]. Агар дар сабки Айнӣ «унсурҳои субъективӣ ва обу ранги романтикӣ» ташаккул ёфта бошад, минбаъд дар насри тоҷик мабдаи объективӣ ва шаклҳои нав пайдо кардани тасвири реалистӣ ташаккул меёбад, ки барои инкишофи насри нави тоҷик аҳамияти бузург дошт. Реализми сирф дар насри тоҷик аслан дар эҷодиёти С. Улуғзода, П. Толис тақмил меёбад. Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои эҷодиёти бештари насрнависони солҳои 50-60-уми қарни XX дар асарҳояшон вусъат ёфтааст, тасвири ашё, даст кашидан аз унсурҳои субъективӣ ва обу ранги анъанавии романтикӣ мебошад, ки адабиётшинос М. Шакурӣ муайян намудааст. Ҳар яке аз ин навъҳои адабӣ қонун ва хусусиятҳои хоси худро дорад ва агар ба адабиёти тоҷики аввали садаи XX назар кунем, адибе, ки дар ин жанри адабӣ, яъне ҳикоя талаботи мавҷударо хуб медонист, пеш аз ҳама, метавон Ҳаким Каримро ном бурд, ки сабки хоси худро дошт. Ин ҷиҳатро адабиётшинос С. Табаров дар ҳикояҳои навиштаи Ҳаким Карим мушоҳида карда, дар ин бобат чунин қайд мекунад: «Аз адибони тоҷик Ҳаким Карим қонун ва хусусиятҳои жанри ҳикояро хеле хуб медонист ва ӯ онҳоро чунон аз худ намуда буд, ки дар асарҳои хурдҳаҷми ӯ ягон ҷумлаи нодаркор ва ҳатто ягон тасвири аз мавзӯ ва мақсади асосӣ дурро дарёфт кардан мумкин нест» [7, с. 278-279].

Адабиётшинос Ҷ. Бақозода дар мақолаи «Назаре ба насри имрӯз» (1972) насри бадеии адабиёти даврони шӯравиро таҳлил намуда, дар хусуси жанри ҳикоя ва дар ин жанри адабӣ муваффақ шудани Ҳаким Каримро низ, ҳамчунин, ёдовар мешавад. Ба ақидаи ӯ, ҳикоя чун жанри адабӣ дар адабиёти тоҷик ба анъанаҳои бой соҳиб аст. Пас аз Инқилоби Октябр дар шароити нави таърихӣ ҳикояи тоҷик бо анъанаҳои реалистии новеллаи адабиёти рус ва Ғарб омехта шуд. Таъсири ҳикояи рус қувваи реалистии ҳикояҳои тоҷикро зӯр кард. Дар муддати зиёда аз панҷоҳ сол нависандагони тоҷик дар жанри ҳикоя чи ба эътибори шаклу мазмун ва чи аз ҷиҳати мундариҷаю ғоя асарҳое офариданд, ки бо рӯҳи оҳангҳои миллии саршоранд. Бо вучуди ин мо ба ҷуз Ҳаким Карим нависандаеро, ки ғайбати эҷодии худро пурра ба ин навъи адабӣ бахшида бошад, ном бурда наметавонем [1, с. 106]. Мутаассифона, дар соли дувуми Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳалок шудани Ҳаким Карим барои насри адабиёти муосири тоҷик талафоти бузург буд. Баъд аз солҳои 50-уми садаи XX насли нисбатан ҷавонон Р. Ҷалил, А. Деҳотӣ, Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, П. Толис, Ф. Муҳаммадиев, М. Ҳочаев, Сорбон, Саттор Турсун, Урун Кӯҳзод, А. Самадов, А. Баҳорӣ, К. Мирзоев ва дигарон насри адабиёти муосири тоҷикро ташаккул додаанд.

Дар нимаи дувуми қарни XX донишмандони тоҷик бештар ба масъалаи таҳқиқи услуби бадеии асари нависандагон таваҷҷуҳ намудаанд. Бахшида шудани як силсила таҳқиқотҳои илмӣ, аз ҷумла монографияи Н. Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» (1959), Р. Ғафоров «Забон ва услуби Раҳим Ҷалил» (1966), Б. Камолитдинов «О жизни и стиле рассказов Хакима Карима» (1966), И. Хасанов «Лексика и фразеология романа Джалала Икрами «Дочь огня» (1966) ба масъалаҳои услубии бадеии нависандагон гувоҳи ин далел мебошад.

Дар адабиёти муосири тоҷики ибтидои асри XXI нависандагон дар жанру навъҳои гуногуни адабӣ дар роҳи ҷустуҷӯҳои нави адабӣ асарҳо меофаранд, аз ҷумла нависандагони пуртаҷриба Саттор Турсун, Урун Кӯҳзод, Сорбон, Абдулҳамиди Самад, Абдумалик Баҳорӣ, Караматуллоҳ Мирзоев, Баҳманёр, Ато Ҳамдам, Равшани Ёрмуҳаммад, Сайфи Раҳимзод, Бароти Абдурахмон, Эҳсонӣ Субҳон, Юнус Юсуфӣ, Иноят Насриддин, Додочон Рачабӣ, Мирзо Насриддин, Шералӣ Мӯсозода, Мариямбону ва насрнависони нисбатан ҷавонтар Саидахмади Зардон, Салими Аюбзод, Абдулқодири Рустам, Зариф Ибод, Тоҳири Муҳаммадризо, Баҳманёри Сонӣ, Садриддин Ҳасанзода, Сирочиддин Шарофиддин, Аброри Зоҳир, Матлубаи Ёрмирзо, Ҳанифаи Муҳаммадохир, Матлубаи Равшандухт, Робия ва чанде дигарон «ҳам ҳикоя, ҳам хотирот, ҳам румон бо навъҳои, ҳам чехраҳои адабӣ, таронаҳои

ғиной: осори насри ҳаҷвӣ, тамсилӣ, рамзиву сурреалист, намунаҳои насри воқеғарои муҷизавор» эҷод кардаанд.

Ҳамин тариқ, дар асоси шарҳи ғавқӣ сабк метавон ба ҳулосае омад, ки сабк ин тарзи баён ва васоити ифодаи бадеӣ, забонӣ ва хусусиятҳои асарҳои ҷудогона ё тарзи баёни ягон нависанда мебошад. Аз таъсири муҳит дар нависанда фикре мутаваллид мешавад, ки онро дар асоси идроки худ, вобаста ба маҳорат ва истеъдоди баёни бадеӣ мутобиқ ва мувофиқ месозад, аммо на ҳар нависанда соҳиби сабк мебошад, танҳо нависандаи асил сабки махсуси эҷодно касб мекунад. Вале як нуктаи дигари муҳимро бояд таъкид кард, ки миёни ғавқии сабки асари бадеӣ ва забони асари бадеӣ фарқияте вучуд дорад, ки баҳси ҷудогона буда, омӯзиш ва таҳлили амиқӣ адабиёти муосири тоҷикро тақозо менамояд.

Инак, нависандагон дар замони соҳибистиклол бо таваҷҷуҳ ба арзишҳои миллий дар намунаҳои гуногуни адабиёти гузаштаву муосир асарҳо эҷод намуда, адабиёти тоҷикро ғани мегардонанд.

Адабиёт

1. Бақозода, Ҷ. Назаре ба насри имрӯз // Садои Шарқ, 1972. – №7. – С.105-116.
2. Борев, Ю.Б. Художественный стиль, метод, направление / Ю.Б. Борев. – М.: Наука, 1982. – 133 с.
3. Кожин, В.В. Статьи о современной литературе / В.В. Кожин и др. – М.: Сов. Россия, 1990. – 542 с.
4. Набавӣ, А. Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
5. Пospelов, Г.Н. Проблемы литературного стиля / Г.Н. Пospelов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 330 с.
6. Проблемы художественной формы социалистического реализма. Смена литературных стилей. На материале русской литературы XIX-XX вв. – М., 1974. – 352 с.
7. Табаров С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.278-279
8. Ходжимурадов, О. Поэтика Садека Хидаята / О.Ходжимурадов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 128 с.
9. Хоҷаева, М. Масъалаҳои сабкшиносӣ. / М. Хоҷаева. – Хучанд: Омор, 1994. – 224 с.
10. Хоҷамурошов О. Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX (поэтикаи жанр) / О. Хоҷамурошов. – Душанбе: Маркази эроншиносӣ, 2003 – 233 с.
11. Храпченко, М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – 2-е изд. / М. Б. Храпченко. – М.: Сов. писатель, 1972. – 406 с.
12. Шарифов, Х. Ҳолатҳои зиндагӣ ва лаҳзаҳои бадеӣ / Х. Шарифов // Садои Шарқ. – 1988. – №5. – 127-131.
13. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4–9 ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.
14. Шукруллоҳӣ, К. Нависандае, ки ба касе монанд нест / К. Шукруллоҳӣ. – Душанбе: Балоғат, 2016. – 248 с.

15. علی اکبر دهخدا. لغت نامه دهخدا. ج. 11. – انتشارات دانشگاه تهران: چاپ دوم، 1377
16. بهار م. سبک شناسی یا تاریخ تنور نصر فارسی. ج. 1. – تهران: زوار، 1371. – 496 ص
17. بهار م. سبک شناسی یا تاریخ تنور نصر فارسی. ج. 2. – تهران: زوار، 1371. – 436 ص
18. بهار م. سبک شناسی یا تاریخ تنور نصر فارسی. ج. 3. – تهران: زوار، 1371. – 440 ص
19. میرصادقی ج. اناسیر داستان / ج. میرصادقی. – تهران: شفا، 1367. – 494 ص.
20. میرصادقی ج. ادبیات داستانی / ج. میرصادقی. – تهران: صدف، 1374. – 543 ص.
21. میرصادقی ج. اناسیر داستان / ج. میرصادقی. – تهران: شفا، 1367. – 494 ص.
22. شمیس س. انواع ادبی. چاپ سوم: بهار 1387 – چاپ؛ چاپ خانه تابع حروف نگاری و صفحه آرای. میترا (شماره چارم هجری). 354 ص
23. فرهنگ اصطلاحات ادبی. تألیف سیماداد. تهران: انتشارات مروارید، 1380، 591

МАФҲУМИ «САБК» ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК

Дар мақола мафҳуми «сабк» ва масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик баррасӣ шудааст. Муаллиф шарҳу тавзеҳи истилоҳии сабкро таъя ба луғатҳои адабӣ ва фикру андешаҳои назариятчиёни ватанӣ ҳамзабонон М. Шакурӣ, Х. Шарифов, А. Набавӣ, М. Рачабӣ, Н. Салимов, Ҷ. Бақозода, М. Хоҷаева, Маҳаммад Тақии Баҳор, Сирус Шамисо, Алиакбари Деххудо ва адабиётшиносони рус Г.Н. Поспелов, М.Б. Храпченко, Ю.Б. Боров, В.В. Кожин овара, дар ҳудуди мақола ба таври иҷмолӣ дар бораи маънои луғавӣ ва адабии сабк маълумот медиҳад.

Мақсади муаллиф дар асоси муайян намудани мафҳуми «сабк», муҳимияти омӯзиши он дар адабиётшиносӣ ҳамчун илм барои шинохти амиқу дақиқ ва дуруст таҳлил намудани осори асли адабиёт мебошад, ки таҷаккулу таҳаввул ва тамоюлҳои адабӣ, ҳамчунин муайян намудани сабки нависанда, ки онро на ҳар кас касб карда метавонад, вобастагӣ дорад.

Муаллифи мақола, ҳамзамон масъалаи таҳқиқи адабиёти муосири тоҷик, хусусан нимаи дувуми асари XX ва ибтидои асри XXI нисбатан насли ҷавони он мухтасаран дар асоси таҳқиқи адабиётшиносони тоҷик М. Шакурӣ, Х. Шарифов, Ҷ. Бақозода, А. Набавӣ, М. Хоҷаева баъзе ақидаҳо ва мулоҳизаҳои муҳимро оварадааст.

Калидвожаҳо: мафҳум, сабк, луғат, адабиёт, таҳаввул, муосир, адабиётшинос.

ПОНЯТИЕ «СТИЛЬ» В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье рассматриваются понятие стиля и проблемы современной таджикской литературы. Автор, опираясь на толкование понятия стиля в литературных словарях и размышлениях отечественных, говорящих на одном языке теоретиков М. Шакури, Х. Шарифов, А. Набави, Дж. Бакозаде, М. Ходжаева, Мухаммад Таки Бахор, Сирус Шамисо, Алиакбари Деххудо и русских литераторов Г.Н. Поспелова, М.Б. Храпченко, Ю.Б. Борева, В.В. Кожина вкратце, в пределах статьи приводит информацию о лексическом и литературном значении понятия «стиль».

Цель автора заключается в рациональном и глубоком анализе наследия настоящей литературы, связанной с преобразованием, развитием и литературными тенденциями, также определении стиля писателя, которым не все писатели обладают.

Автор статьи также рассуждает об изучении современной таджикской литературы, особенно второй половины XX века и начала XXI века по отношению к ее подрастающему поколению, кратко основываясь на исследованиях таджикских литературоведов М. Шакури, Х. Шарипов, Дж. Бақозода, А. Набави, М. Ходжаева и выдвинул ряд важных идей и соображений.

Ключевые слова: понятие, стиль, словарь, литература, преобразование, современный, литературовед.

THE CONCEPT OF STYLE AND MODERN TAJIK LITERATURE

The article deals with the concept of style and issues of modern Tajik literature. The author, relying on the interpretation of the concept of style in literary dictionaries and reflections of Russian, speaking the same language theorists M. Shakuri, H. Sharifov, A. Nabawi, J. Bakozade, M. Khodzhaeva, Muhammad Taqi Bakhor, Sirus Shamiso, Aliakbari Dehhudo and Russians writers G.N. Pospelova, M.B. Khrapchenko, Yu.B. Borev, V. Kozhinova briefly gives the vocabulary and literally meaning of the style within the article.

The author's purpose is to analyze the legacy of real literature in a rational and in depth manner related to transformation, development and literary trends, as well as to determine the style of the writer, which not all writers have.

Simultaneously, the author of the article briefly cites some important conclusions and researches on issues of modern Tajik literature of the second half of the 20th and early 21st centuries made by literary scholars M. Shakuri, H. Sharifova, J. Bakozade, A. Nabawi, M. Khodzhaeva.

Keywords: concept, style, vocabulary, literature, transformation, modern, literary critic.

Сведения об авторе: Хошимова Хуршеда Абдуманоновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33

Information about the author: Hoshimova Khursheda Abdumanonovna - PhD in philology, leading researcher of contemporary literature at the Rudaki institute of language and literature of the National Academy of sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 93-401-30-33

В каждом человеке Родина вызывает самые теплые чувства. Тема Родины звучит в произведениях многих русских и таджикских поэтов и писателей. В их творчестве она проходит красной линией. Тема патриотизма имеет длительную историю. Когда мы говорим о патриотических мотивах в поэзии, то в первую очередь, мы подразумеваем понятие «лирика». Лирическая поэзия – далеко не всегда обуславливается разговор поэта о себе и о своих чувствах. Она раскрывает отношение лирического субъекта к реальной действительности.

По своей сути лирика — это разговор о значительном, высоком, прекрасном идеале (иногда в очень сложном, противоречивом, ироническом преломлении); и о жизненных ценностей человека.

В лирике авторское сознание может выражаться разными формами персонального или индивидуального лирического героя до абстрактного образа самого поэта, включенного в классические жанры, а также до всевозможных «объективных» сюжетов, персонажей, предметов, зашифрованных лирических субъектов с тем, чтобы продолжить сквозь них просвечивать свои образы.

Тема Родины важна для любого поэта. У Анны Ахматовой это тема отражает в её стихотворениях о её родине, столице, стране и каждое стихотворение ее наполнено смыслом и пропитано особыми событиями, и душевными переживаниями. Этой теме А. А. Ахматова посвятила более десятка произведений, каждое из которых отличается эмоциональностью и проникновенностью. Патриотическую тему А. Ахматова впервые раскрыла в своем стихотворном сборнике «Белая стая», написанном в 1917 году. Ее стихотворения увидели революции и гражданские войны. 1914 год для России тяжёлое время. Началась Первая мировая война и сотни тысяч человек отправились на войну добровольно. Среди них был и муж Анны Андреевны – поэт Николай Гумилёв. В 1915 году Ахматова пишет стихотворение «Молитва». В этом стихотворении Анна Ахматова отражает не только собственные переживания, но и беды всего русского народа. Она называла «тучей над тёмной Россией» первую мировую войну и революцию. В это время многие женщины молились о том, чтобы их возлюбленные вернулись домой живыми, а Анна Ахматова готова принести в жертву своего единственного ребёнка и любимого мужа, восклицая: «Отыми и ребенка, и друга» под другом Ахматова подразумевает своего мужа Гумилёва и готова отдать все, что имеет и даже свой «таинственный песенный дар» ради окончания войны, ради независимости России.

Дай мне горькие годы недуга,
Задыханья, бессонницу, жар,
Отыми и ребенка, и друга,
И таинственный песенный дар –
Так молюсь за Твоей литургией
После стольких томительных дней,
Чтобы туча над темной Россией
Стала облаком в славе лучей [10, с.116].

Стихотворение «Мне голос был...», был написан 1917 году, это стихотворение рассказывает о событиях, которые происходили в душе поэтессы после революции. В этот период многие творческие люди оставляя Родину уезжали за границу. А. Ахматовой неоднократно предлагали оставить Россию и перебраться в Европу. Несмотря на сложную политическую обстановку в стране, на жестокую цензуру, аресты и расстрелы близких людей, А. Ахматова отказывается покидать Россию, указывая на то, что она просто не может предать любимую, единственную Родину:

Мне голос был. Он звал утешно,

Он говорил: «Иди сюда,
Оставь свой край, глухой и грешный,
Оставь Россию навсегда...»
Но равнодушно и спокойно
Руками я замкнула слух,
Чтоб этой речью недостойной
Не осквернился скорбный дух [2, с.135].

Стихотворение «Не с теми я, кто бросил землю...» было написано А.А. Ахматовой в 1922 году. Оно вошло в сборник «Анпо Domini». Лирическое произведение относится к гражданской лирике, и построено на основе противопоставления миграции. Основной темой стихотворения - Родина, является патриотизм, трагическая судьба человека, переживающего трудные минуты вместе со своей страной. Лирическая героиня в произведении это сильная, стойкая и решительная женщина. Поэтесса сразу же, в первой строчке, отделяет себя от эмигрантов и изгнанников. Для А. Ахматовой не было выбора остаться в России или уехать. Будучи патриоткой своей страны, она решает остаться на родине, как бы трудно ни было, она готова ко всем испытаниям и ударам судьбы. В своих первых строках поэтесса пишет о том, что она не с теми, кто бросил свою страну. Она всегда любила и уважала родину. В своем творчестве А. Ахматова упоминает тех, кто сбежал и покинул свою страну, оставил Родину её врагам на растерзание, тех людей, которые оказались предателями и уехали за границу, и тех, кто решил, остаться и до конца защищать свою Родину.

Не с теми я, кто бросил землю
На растерзание врагам.
Их грубой лести я не внемлю,
Им песен я своих не дам.
Но вечно жалок мне изгнанник,
Как заключенный, как больной.
Темна твоя дорога, странник,
Полынью пахнет хлеб чужой.
А здесь, в глухом чаду пожар
Остаток юности губя,
Мы ни единого удара
Не отклонили от себя.
И знаем, что в оценке поздней
Оправдан будет каждый час...
Но в мире нет людей бесслезней,
Надменнее и проще нас [10, с.172].

Стихотворение “Родная земля” было написано Ахматовой 1961 году, когда она находилась в одной из больниц Ленинграда. Это стихотворение относится к гражданско-патриотической лирике и пропитано народным признанием, наполнено чувством сострадания, душевности, таинственности. Чистая любовь и почитание своей страны, это те чувства, которыми пронизана каждая строчка стихотворения. В этом произведении речь идет не о стране, а о её земле. Земля которая всех кормит и поит, давая не только пищу, но и кров:

В заветных ладанках не носим на груди,
О ней стихи навзрыд не сочиняем,
Наш горький сон она не берedit,
Не кажется обетованным раем,
Не делаем ее в душе своей
Предметом купли и продажи,
Хвора, бедствуя, немотсуя на ней,
О ней не вспоминаем даже...
Но ложимся в нее и становимся ею,
Оттого и зовем так свободно – своею [10, с.358].

Патриотическая тема тоже стала одной из главных тем в творчестве Лахути. Патриотические стихи Лахути печатались в журнале «Чантаи побарахна». Народ покупал этот журнал из-за стихов поэта. Лахути арестовали за свободолюбие, из-за протеста народа, который поддерживал свободомыслие, Лахути освобождают. В конце 1911 года революция в Иране была подавлена, Лахути написал стихотворение «Свеча и мотылек» уже в изгнании:

Ночью слушала свеча речи мотылька:
«Неразлучна с сердцем век по тебе тоска.
Света слабого свечи не страшится мгла,
Но сжигаешь ты сердца любящих – дотла.
«Легковерен ты, - в ответ говорит свеча, -
Чужестранку восхвалять полно сгоряча!
Уж и ласкова она, точно солнца луч,
И верна ее любовь, и огонь не жгуч.
Уж соперницу в пример ставить мне готов,
А не знаешь, что на ней хитрости покров [8, с.46-48].

В этом лирическом произведении Лахути подразумевает любовь и зависимость. В средневековой литературе свеча горела, а мотылек кружился и иногда сгорал в огне.

Стихи написаны на основе классической литературы и имеют воспитательно-гуманистический мотив. Свеча и мотылек не могут друг без друга, в стихах свеча и мотылек живой образ, свеча – свет, огонь, воспламенитель, мотылек – красота, влюбленное сердце. Сказочные существа влюблены, они не могут существовать друг без друга.

В стихах Лахути мотылёк символ патриотизма и борьбы, а свеча - это образ Родины, ради которой можно сгорать в огне. Лахути своими стихами призывал народ на вольнолюбие, на борьбу ради свободы и независимости. Образ свечи и мотылька в творчестве Лахути остаётся символом взаимопонимания и любви, так как человек рождается свободным и должен жить достойно и свободно.

В поэзии 20-30-х годов особенно страстно звучит «Я» лирического героя Абулькасима Лахути. Искренность, верность и преданность своим идеалам герои Лахути дополняются уверенностью в победе прогрессивных сил, высоким чувством патриотизма и интернационализма. Лирический герой поэзии Лахути активный борец, готовый отдать свою жизнь борьбе за социалистическую Родину, за ее свободу. Этот герой выступает как активный борец, который одерживает победу личности.

Лахути в числе самых передовых деятелей Ирана выступает против национализма, бурно расцветшего в эти годы, в частности в среде иранских писателей. В 1922 году Лахути возглавил народное восстание в столице Южного Ирана - Табризе, которое в истории народно-освободительного движения известно под названием «Восстание Лахутихана», которое было жестоко подавлено. По просьбе Лахути его направляют на работу в Таджикистан. В Таджикистане до приезда Лахути широкую известность получило его стихотворение «Красная революция»:

Пью за радостные вести залпом красное вино –
Солнце красное восстанья на Востоке заженно!
Пью за миг, когда от крови иступленных палачей
Будет море бед народных красной пеной вспенено.
Близок час, когда за горло схватит выродка народ,
Час, когда петлею красной будет сдавлено оно.
... Да прольется кровь тиранов, должен мир омыться в ней
В красной книге революцией так записано давно [8, с. 88].

Стихотворение звучало, как призыв восстания против колонизаторов Востока.

Первые впечатления, охватившие на поэта при вступлении на родную землю стихотворение «Возвращение на родину» (Бозгашт ба Ватан):

Тоска по родному гнезду извела,
Измучило дней непосильное бремя!

О люди, какое печальное время!
 Я бед наглотался, и несть им числа!
 Где гордые крылья, где сила орла?
 И крылья, и силу чужбина взяла!
 Но если родная земля позвала –
 Есть когти и клюв, лишь вера была!
 Дорога к родному гнезду привела,
 Вот сад мой цветущий! Душа ожила!
 Слеза по горячей щеке потекла.
 Но горькая правда мне сердце сожгла
 В гнезде роковая ловушка ждала –
 Повсюду таились проклятые сети.
 И здесь мне свободы судьба не дала [8, с. 48].

Стихотворение построено на глубоко эмоциональном образе птицы, которая тоскует по далекому родному гнезду, и которая проделала опасный путь для возвращения и в конце оказавшая в ссылке.

В творчестве устода Лахути талантливо отражены новые содержания и новые формы таджикской поэзии. Почти все произведения поэта написаны в ритме аруза. Большой талант поэта заключается в том, что он пишет стихи социального содержания в жанре аруз, который является одним из важнейших составляющих формы классической поэзии.

Поэтесса А. Ахматова с годами эволюционирует тему Родины в своих произведениях, это занимает особое место в ее творчестве. Она никогда не критиковала власть в жестокой форме, но и не пыталась её хвалить. Поэтесса осталась верна до конца своей жизни своему литературному стилю, образу жизни и любви к Родине.

Поэтесса А. Ахматова была готова на все ради России, но не приняла революцию. Абулькасим Лахути был революционером и его признавали, как пролетарского поэта Востока. Он считал себя больше борцом, нежели поэтом. Абулькасим Лахути сумел найти путь к сердцу читателей своими содержательными произведениями, где отчетливо изображается чувство патриотизма, свободомыслия, стремления к справедливости, правдолюбия и гуманизма.

Литература

1. Асозода, Х. Таджикская литература. учебник 11 класса / Х. Асозода, А. Кучаров. – Душанбе, 2007. – 400 с.
2. Ахматова, А. Сочинения. В 2-х т. Т. 1. Стихотворения и поэмы. / Вступ. статья М. Дудина; Сост., подгот. текста и коммент. В. Черных. – 2-е изд., испр. и доп. - М.: Худ. литература. – 1990. – 526 с.
3. Гинзбург, Л. О лирике [Текст] / Л. Гинзбург. – М., Л.: Сов. писатель. [Ленингр. отд-ние], 1964. – 382 с.
4. Давлатов, М. Ғазал ва анъанаи он дар эҷодиёти устод Абулқосим Лоҳутӣ. (Курси махсус аз адабиёти советии тоҷик барои факултети ҳоли филология) / М. Давлатов. – Душанбе: Дониш. – 1973. – 190 с.
5. Киёмиддин, С. Избранное стихотворение Абулькасима Лохути / С. Киёмиддин. – Душанбе: Детская литература. – 2012. – 232 с.
6. Кухзод, У. Лахути и после него / У. Кухзод. – Душанбе, 2002. – 100 с.
7. Лохути, А. Избранное / А. Лохути. – М.: Худ. литература, 1987. – 622 с.
8. Лохути, А. Стихотворения и поэмы / А. Лохути. – Л.: Сов. писатель, 1981. – 496 с.
9. Лохутӣ, А. Мунтахаби ашъор. Тарг. Х. Отахонова. / А. Лохути. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 320 с.
10. Стихотворения А. Ахматовой: / Стихи и поэмы / Предисл. А. Наймана; Сост., подгот. текста и прим. М. Мейлаха. – Душанбе: Адиб, 1990. – 560 с.
11. Умарова, С. Изучение жизни и творчества Абулькасима Лахути в средней школе: (Метод. пособие) / С. Умарова. – Душанбе: Маориф, 1986. – 86 с.
12. Хофиз, Ш. Газели. Избр. худож. Литературы. перевод Е. Дунаевского. – М., 1969. – 87с.

МОТИВЫ РОДИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ А. АХМАТОВОЙ И А. ЛАХУТИ

В статье отмечается, что самые тёплые чувства у человека вызывают только Мать и Родина. Нельзя не отметить то, что тема Родины присутствует и звучит во многих литературных произведениях поэтов и писателей разных национальностей.

По мнению автора статьи, тема патриотизма имеет длительную историю. Когда мы говорим о патриотических мотивах в поэзии, то в первую очередь, мы подразумеваем понятие «лирика». Лирическая поэзия – далеко не всегда обуславливается разговором поэта о себе и о своих чувствах. Она раскрывает отношение лирического субъекта к реальной действительности.

По своей сути лирика — это разговор о значительном, высоком, прекрасном идеале (иногда в очень сложном, противоречивом, ироническом преломлении); и о жизненных ценностях человека.

Автор отмечает, что тема Родины важна для любого поэта. У Анны Ахматовой это тема отражается в её стихотворениях о её родине, столице, стране и каждое стихотворение ее наполнено смыслом и пропитано особыми событиями, и душевными переживаниями. Этой теме А. А. Ахматова посвятила более десятка произведений, каждое из которых отличается эмоциональностью и проникновенностью. Патриотическую тему А. Ахматова впервые раскрыла в своем стихотворном сборнике «Белая стая», написанном в 1917 году. Ее стихотворения увидели революции и гражданские войны.

Отмечается, что патриотическая тема тоже стала одной из главных тем в творчестве Лахути. Патриотические стихи Лахути печатались в журнале «Чантаи побарахна». Стихи написаны на основе классической литературы и имеют воспитательно-гуманистический мотив. Свеча и мотылек не могут друг без друга, в стихах свеча и мотылек живой образ, свеча - свет, огонь, воспламенитель, мотылек – красота, влюбленное сердце. Сказочные существа влюблены, они не могут существовать друг без друга.

Ключевые слова: *Родина, патриотизм, гуманистический мотив, влюбленное сердце, образ, символ, поэзия, Красная революция.*

МАВЗУИ ВАТАН ДАР ЭҶОДИЁТИ А. АХМАТОВА ВА А. ЛОҲУТӢ

Ҳиссиёти меҳру муҳаббатро дар инсон танҳо Модар ва Ватан бедор мекунад. Бояд гуфт, ки мавзуи Ватан дар бисёр асарҳои адабии шоирону нависандагони миллатҳои гуногун бо як услуби хос ва ҳусни таваҷҷуҳ садо медиҳад.

Ба андешаи муаллиф мавзуи ватандӯстӣ таърихи дуру дароз дорад. Вақте ки дар шеър дар бораи ангеҳои ватандӯстӣ сухан меравад, пеш аз ҳама, мафҳуми «лирика»-ро дар назар дорем. Шеърҳои лирикӣ — сухабӣ шоир дар бораи худ ва ҳиссиёти ӯ на ҳама вақт шартӣ аст. Он муносибати субъекти лириро ба воқеият ошкор мекунад.

Дар асл, лирика сухабӣ дар бораи як идеали муҳим, баланд, зебо (баъзан дар як печидаи хеле мураккаб, зиддиятнок, киноя) ва дар бораи арзишҳои инсонӣ дар ҳаёт мебошад.

Муаллиф қайд кардааст, ки мавзуи Ватан барои ҳар як шоир муҳим аст. Анна Ахматова ин мавзуро дар ашъори худ дар бораи Ватан, пойтахт, кишвараш инъикос намуда, ҳар як шеъраш пурмазмун ва пур аз воқеаҳои хос ва рӯйдодҳои ҳаяҷонбахш мебошад. Анна Ахматова ба ин мавзӯ зиёда аз даҳ асар бахшидааст, ки ҳар кадоми онҳо бо эҳсосот ва фарогирӣ фарқ мекунад. Мавзуи ватандӯстии А. Ахматова бори аввал дар маҷмуаи ашъори ӯ «Белая стая» (Рамаи сафед) қушода шудааст, ки соли 1917 навишта шудааст. Шеърҳои ӯ инқилобҳо ва ҷангҳои шаҳрвандиро дидаанд.

Мавзуи ватандӯстӣ дар эҷодиёти Лоҳутӣ низ яке аз мавзӯҳои асосӣ гардид. Шеърҳои ватандӯстонаи Лоҳутӣ дар журнали «Чантаи побарахна» ҷоп шудаанд. Шеърҳо дар заминаи адабиёти классикӣ навишта шуда, ангеҳаи тарбиявӣ ва инсонпарварӣ доранд. Шамъу парвона бе якдигар зиста наметавонанд, дар абёт шамъу парвона симои зинда, ҷароғи шамъ, оташ, оташигиранда, парвона – зебӣ, дили ошиқ, махлуқи афсонавӣ ишқ аст ва бе якдигар вучуд дошта наметавонанд.

Калидвожаҳо: *Ватан, ватандӯстӣ, ангеҳаи инсонпарварӣ, қалби ошиқ, тасвир, рамз, шеър, Инқилоби Сурх.*

MOTIVES OF THE MOTHERLAND IN THE WORKS OF A. AKHMATOVA AND A. LAKHUTI

Only Mother and Homeland cause the warmest feelings in a person. It should be noted that the theme of the Motherland is present and sounds in many literary works of poets and writers of different nationalities.

The theme of patriotism has a long history. When we talk about patriotic motives in poetry, first of all, we mean the concept of "lyrics". Lyrical poetry is not always conditioned by the poet's conversation about himself and his feelings. It reveals the relation of the lyrical subject to the real reality.

At its core, lyrics are a conversation about a significant, high, beautiful ideal (sometimes in a very complex, contradictory, ironic refraction); and about a person's life values.

The theme of the Motherland is important for any poet. Anna Akhmatova reflects this theme in her poems about her homeland, capital, country, and each of her poems is filled with meaning and imbued with special events and emotional experiences. A.A. Akhmatova devoted more than a dozen works to this topic, each of which is characterized by emotionality and penetration. The patriotic theme of A. Akhmatova was first revealed in her collection of poems "Belaya staya" (The White Flock) written in 1917. Her poems saw revolutions and civil wars.

The patriotic theme has also become one of the main themes in Lakhuti's work. Lakhuti's patriotic poems were published in the magazine "Chantai pobarakhna". The poems are written on the basis of classical literature and have an educational and humanistic motive. A candle and a moth cannot live without each other, in poems a candle and a moth are a living image, a candle is light, fire, igniter, a moth is beauty, a heart in love. Fabulous creatures are in love, they cannot exist without each other.

Keywords: Motherland, patriotism, humanistic motive, heart in love, image, symbol, poetry, Red Revolution.

Сведения об авторе: Хабибуллоева Нилуфар Нурхоновна – старший преподаватель кафедры теории и истории русской литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, Моб. тел.: (+992) 907 08 57 18

Information about the author: Habibulloeva Nilufar Nurkhonovna – senior lecturer of the Department of theory and history of Russian literature of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzoda, Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6, Muhamadiev sr., tel: (+992) 907 08 57 18

УДК 372.8:802.0

**МОТИВИРОВАНИЕ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ**

Гадоев К.Х.

Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

В настоящее время основными целями обучения английскому языку как иностранному в неязыковых специальностях вузов страны является всестороннее формирование профессиональной коммуникативной компетенции, развитие личности студента, будущего молодого специалиста, способного вести не только диалоги, но и свободно общаться на английском языке, а также использовать изученный иностранный язык для самосовершенствования. Основным фактором для достижения поставленной цели является, прежде всего, побуждение индивида и его мотивирование к изучению иностранного языка. Мотивация является одним из источников, вызывающих у студентов большой интерес к изучению иностранного языка, его совершенствование и дальнейшее ее использование в профессиональной деятельности.

Практика показывает, что результаты обучения английскому языку как иностранному в неязыковых вузах страны находятся не на должном уровне, хотя во многих вузах страны достаточно хорошие условия для изучения иностранных языков. Студентам доступны учебные материалы, традиционные и электронные источники, которые можно использовать как самостоятельно, так и на занятиях при изучении иностранного языка. По завершении данного курса, после окончания вуза не все студенты могут использовать изученный иностранный язык в своей профессиональной деятельности. Очень малый процент выпускников неязыковых вузов после посещения дополнительных курсов или самостоятельного изучения могут использовать иностранные языки на профессиональном уровне. Исходя из вышесказанного следует рассмотреть данный вопрос с точки зрения лингвистики, методики, педагогики, психологии и найти пути привлечения студентов неязыковых вузов, мотивируя их к изучению иностранных языков.

Прежде чем рассмотреть проблему мотивирования студентов к изучению иностранных языков, следует выделить проблемы, которые представляют ряд преград для преподавателя иностранного языка:

- очень малое количество академических часов выделены на изучение иностранного языка;
- недостаточный уровень знания системы родного языка и низкий уровень владения иностранным языком, которое также может повлиять на процесс изучения иностранного языка в вузе. Очень часто можно встретить абитуриентов, у которых низкий уровень знания по иностранному языку, что считается недостаточным для коммуникации по иностранному языку;
- низкий уровень мотивации студентов к изучению иностранных языков, что может быть также серьезной преградой для данного процесса. Для того чтобы студенты полностью включились к изучению иностранных языков, им необходимо сознательно подходить к этому вопросу. То есть, они должны осознать, что овладение иностранным языком может повлиять на их профессиональную деятельность в будущем, а сегодня это может быть средством для углубленного изучения дисциплин других областей знаний.

В начале курса по дисциплине «Иностранный язык» можно заметить, что у студентов очень высокая мотивация. При выполнении заданий как на занятиях, так и дома проявляют высокую активность. Однако в большинстве случаев это недостаточно длительный процесс.

Рассматривая данный вопрос более рационально, мы выделили ряд проблем, которые можно заметить в большинстве вузов страны:

- неопределенность целей и задач обучения английскому языку;
- отсутствие навыков использования современных методов, приемов и путей обучения;
- отсутствие инновации и творческого подхода на занятиях по английскому языку;
- использование только одного учебника и отказ от других дополнительных источников.

Данный перечень можно было бы продолжить, но эти четыре проблемы достаточны, чтобы оказать негативное воздействие на учебный процесс и отрицательно влиять на мотивирование студентов к изучению английского языка в неязыковом вузе.

Учитывая склонности студентов к соответствующей профессиональной деятельности, преподаватель дисциплины английского языка может разработать систему интересных задач – заданий, курсовых проектов, работ и т.д., выполнение которых будет содействовать формированию информационной основы деятельности и профессионально значимых качеств будущего специалиста [14, с.42].

Мы считаем, что студентам необходимо добывать знания, так как учение можно считать, как познание. Для того чтобы познать что-либо, изучать учебный материал, следовало бы заинтересовать студентов. Вместо того чтобы заставить их познать учебный материал, следовало бы заинтересовать их к изучению и познанию пройденного материала. Вопрос мотивирования студентов к усвоению иностранных языков можно считать главной проблемой на всех этапах вузовского образования. Эта проблема считается весьма актуальной и в наше время, поэтому данному вопросу посвящаются научные статьи, исследовательские работы, монографии известных отечественных и зарубежных ученых.

В исследовательских работах таджикских ученых как Р.Х. Абдуллоева, М.Н. Абдуллоева, М.Т. Джабборова, П.Дж.Джамshedов, И.Б. Мошеев, М.Н. Нагзибекова, Р.И. Хашимов, И.Б. Эмомов рассмотрены аспекты развития языка и формирования мотивации учащихся и студентов к изучению языков.

Различные стороны вопроса методики преподавания иностранному языку в таджикских школах отражены в работах В.С. Абдуллоевой, С.Н. Алиева, А.И. Байдуллоева, С.С. Авгонова, Н.З. Бакеевой и других ученых.

Исследователь И.Б. Эмомов рассматривая вопрос развития мотивации студентов к изучению английского языка, определяет «языковую мотивацию» как «интегративное качество личности, предполагающее высокий уровень владения языковыми знаниями, умениями, навыками, творческими способностями и развитие потребностно-мотивационной и эмоционально-ценностной сфер» [15, с. 10]. Ученый также отмечает, что «ориентация на содержание, структуру и функции языковой культуры студентов – необходимая дидактическая особенность ее развития и саморазвития» [15, с. 11].

Для того чтобы стимулировать студентов к усвоению английского языка, сформировывая в них лингвистические, иноязычные, профессиональные и другие компетенции, использование как традиционных, так и нетрадиционных методов, приемов, а также введение в учебный процесс компьютерные технологии считается необходимым требованием.

Так как мотивация занимает ключевое место в нашем исследовании, необходимо выяснить и определить значение этого слова.

Мотив от французского слова *motif* переводится как побудительная причина или повод. Побуждение к деятельности, связанное с удовлетворением потребностей человека; совокупность внешних и внутренних условий, вызывающих активность субъекта и определяющих ее направленность [1, с.148].

Мотивация – это результат внутренних стремлений человека, его интересов, а также осознание необходимости изучения предмета [6, с.76].

В новом словаре методических терминов и понятий, авторами которого являются Э.Г. Азимов и А.Н. Щукин, отмечается, что «иерархию основных объективных факторов,

определяющих мотивы выбора иностранного языка в качестве объекта изучения, можно представить следующим образом: необходимость использования языка в последующей деятельности (учебе, работе и т. д.), получение доступа к существующей на изучаемом языке информации, осознание роли языка как языка-посредника при контактах с носителями языка» [1, с.148].

В нашем случае мы хотим рассмотреть вопрос мотивации студентов при обучении профессиональной лексике по их специальности на английском языке. Английский язык в большинстве вузов страны изучается как иностранный язык и является обязательной дисциплиной. Несмотря на то, что в наше время изучение и использование английского языка во всем мире стало необходимостью, имеет своё большое преимущество и считается инструментом для познания современного мира, до сих пор большой процент студентов вузов этого не осознают. В этом случае роль преподавателя, его профессионализм и большой опыт работы в различных специальностях вуза является огромным.

В неязыковом вузе и специальностях неязыкового профиля основная цель при обучении английскому языку формулируется как «повышение исходного уровня владения иностранным языком, достигнутого на предыдущей ступени образования, и овладение студентами необходимым и достаточным уровнем коммуникативной компетенции для решения социально-коммуникативных задач в различных областях бытовой, культурной, профессиональной и научной деятельности» [7, с.205].

Определяя функцию иностранного языка О.А. Алмабекова отмечает, что она «состоит в опосредованном влиянии иноязычной компетенции на профессиональную компетентность специалиста» [2, с.548].

Для повышения мотивации студентов к изучению английского языка как вузовской дисциплины следует выявить и совершенствовать личностные качества студентов и раскрыть их скрытые возможности. Важнейшими характеристиками этого направления, особенно при обучении профессиональной иноязычной лексике студентов являются:

- экономичность: в кратчайшие сроки эффективно усвоит большой объём учебного материала;
- эргономичность: в условиях обучения чувствуется положительный психологический климат, отсутствуют нагрузки и переутомление, используются современные и инновационные методы и средства обучения;
- мотивированность: созданные условия для изучения английского языка могут влиять на мотивированность студентов и побуждают их к самостоятельному изучению языка.
- результативность: несмотря на разный уровень языковой подготовки студентов, небольшой объём времени и другие факторы, результат усвоения учебного материала по английскому языку находится на высоком уровне.

Как представляется, наибольшую эффективность обнаруживают такие современные профессионально-ориентированные вузовские технологии обучения иностранным языкам как: коммуникативные с учётом идей контекстной технологии обучения; модульные, которые отличаются высокой концентрацией и качественным отбором учебного материала; и информационные с использованием Интернет-ресурсов [5, с.110].

Методология подготовки выпускников вузов предполагает широкое применение теоретически усвоенных знаний в будущей профессиональной деятельности.

Профессиональная компетенция будущих специалистов определяется рядом навыков и умений для специалистов гуманитарных, экономических, технических дисциплин, формирование которых и составляет сущность профессионально-ориентированного подхода в обучении.

Новые подходы и методы обучения английскому языку не только решают задачи формирования коммуникативной компетенции студентов, но и мотивирования их к самостоятельному изучению основных и дополнительных материалов по английскому языку. Самостоятельность формирует у студентов поисковые, накопительные и аналитические навыки и умения. Мы считаем, что самостоятельная деятельность при изучении английского

языка может привести студентов к формированию наиболее важных навыков, умений и профессиональных компетенций.

Наиболее важной задачей вузовского образования при подготовке будущих специалистов считается формирование у студентов иноязычной профессиональной лексики. Изучая лексику специальности на иностранном языке, сформировав иноязычную компетенцию, студенты имеют возможность не только вести дела на международном уровне, но и использовать язык для совершенствования профессиональных навыков и повышения квалификации.

В рамках обучения иностранному (английскому) языку по разным направлениям необходимо учитывать, что наличие профильной терминологии в учебном материале несколько затрудняет образовательный процесс. Это связано с достаточно сложной лексикой и темами более низкой коммуникативной направленности. Также, иностранный язык предусматривает обогащение профильной лексики во всех видах речевой деятельности, с его помощью студенты учатся находить, понимать, перерабатывать, переводить информацию, необходимую в их дальнейшей профессиональной деятельности, развивать навыки и умения письменной речи, осваивать различные виды официальных писем, документов, использовать английский язык на профессиональном уровне, применяя соответствующую лексику, являющуюся частью будущей специальности обучающихся.

Выделение минимума профессиональной лексики по каждой специальности может обеспечить весьма важный этап в организации обучения – отбор языкового материала, определяющего содержание обучения на данной стадии изучения иностранного языка. Владение минимумом профессиональной лексики необходимо как для чтения профессиональной литературы, обмена научной информацией и применения иностранного языка в профессиональной деятельности.

Осуществление отбора профессионального лексического материала для специальностей неязыковых вузов производится несколькими путями. Если одни специалисты отбирают профессиональный лексический материал методом сплошного описывания специальных текстов с последующей статистической обработкой огромного количества слов, то другие извлекают слова путём стратификации вокабул отраслевых словарей. При наличии в ряде справочных и популярных изданий готовых терминологических списков можно использовать метод отбора лексического материала. Он заключается в извлечении повторяющихся слов из последовательно сопоставляемых отобранных списков терминов по данной специальности. Из этих списков необходимо вычлениить повторяющиеся слова, проверяя затем, совпадает ли их содержание с терминологией, используемой в специальных научных текстах. После того, как выявлен минимальный запас слов, необходимый специалисту, естественно возникает проблема, как обучить этому запасу.

Пополнение терминологического состава подязыков общеупотребительными словами наряду с терминами других наук и заимствованиями из иностранных языков подтверждает факт их взаимосвязи и подчиняет терминологию общим законам развития и функционирования языка. Это позволяет признать целесообразным обучение специальной терминологии на основе имеющегося опыта и знания моделей и элементов языка, которыми современный студент овладел в средней школе.

Обогащая словарный запас студентов иноязычной лексикой специальности, следует обратить их внимание к этимологии слов, образованных с помощью префиксальных морфем. Необходимо изучать формирование значений терминологических единиц в процессе переосмысления значения слов. На основе использования научной литературы и литературы по специальности на занятиях по английскому языку особое место занимает изучение интернациональных слов. Их численность очень большая и их овладение также может облегчить понимание устной и письменной иноязычной речи.

Для запоминания лексики очень важно активное участие всех видов памяти: зрительной, которая тренируется путем чтения и написания слов; слуховой, которая

развивается при восприятии иностранного языка на слух и в процессе устной речи; моторной, участие которой связано с работой органов речи и актом письменной фиксации слов, и, наконец, логической, при помощи которой происходит полное осмысление и всестороннее продумывание усвоенного материала.

Для того чтобы студенты активно использовали все виды памяти и обогатили свой словарный запас профессиональной лексикой, при этом не затруднялись в их изучении, преподавателям необходимо творчески подходить к этому вопросу. То есть, изучение профессиональной лексики надо организовать так, чтобы студенты не испытывали трудности, не требовало траты много времени. Мы хотели привести несколько приёмов и подходов в качестве образца.

Лексические упражнения. Психологами установлено, что усвоение новых слов достигается лишь после того, как студенты употребят их в различных упражнениях не менее шести-восьми раз. Поэтому упражнения должны быть разнообразными и способствовать применению лексических значений в речевой практике студентов.

Среди многообразия лексических упражнений, представленных в учебниках и дополнительных учебных пособиях, каждый найдет соответствующие конкретным речевым задачам.

Лексические игры. Лексические игры представляют собой ситуативно-вариативные упражнения, в которых создается возможность для многократного повторения речевого образца в условиях, приближенных к реальному речевому общению с присущими ему признаками – эмоциональностью, спонтанностью и целенаправленностью воздействия.

Лексические игры сосредотачивают внимание учащихся на лексическом материале, имеют целью помочь им в приобретении и расширении словарного запаса, проиллюстрировать и отработать употребление слов в ситуациях общения.

Лексически направленные упражнения в форме игры способствуют развитию внимания студентов, их познавательного интереса, помогают созданию благоприятного психологического климата на уроке.

Секретные слова. Интересный способ лучшего запоминания лексики предлагает А.А. Миролюбов. Студентам сообщается несколько «секретных слов» с транскрипцией и переводом, которые будут нужны им на следующем уроке. Студенты должны их выучить дома для того, чтобы потом пользоваться ими на занятии. Даже самые неспособные студенты будут стараться запомнить эти слова, чтобы оказаться в выигрышном положении на следующем занятии.

Кроссворды. Можно дать задание придумать кроссворд по английскому языку. Самый простой вариант — в задании даны просто слова на русском языке или картинка, означающая загаданное слово. Более сложный вариант (подходит для более продвинутых студентов) — самостоятельно придумываются формулировки заданий.

В заключении хотелось бы отметить, что мотивацию можно представить, как двигатель, способный сдвинуть студента с места и заставляющий меняться в лучшую сторону, каждый день получать теоретические знания и использовать их на практике. Изучать иностранный язык, не овладев профессиональной лексикой своей специальности, означает не быть способным использовать язык в своей профессиональной деятельности, означает бессмысленно тратить своё драгоценное время на какое-то дело, и при этом не иметь никаких результатов. Это может касаться и преподавателей иностранных языков, которые покажут незначительный или даже нулевой результат в конце обучения курсу иностранного языка в неязыковом вузе.

Литературы

1. Азимов, Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. – М.: ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Алмабекова, О.А. Изменение целей при обучении профессионально-ориентированному иностранному языку в условиях нового социального заказа / О.А. Алмабекова // *Fundamentalresearch*. – 2012. – № 3. – С. 548-552.
3. Бухтоярова, И.И. Обучение специальной терминологии / И.И. Бухтоярова, И.И. Степанова // *Актуальные проблемы и современные технологии преподавания иностранных языков в неспециальных вузах* [Текст]: Материалы 7-ой Всероссийской научно-практической конференции неязыковых вузов на базе ВГИФК; [под ред. И. В. Смотровой]. – Воронеж: Научная книга, 2014. – С.21-22.
4. Долматовская, Ю.Д. Профессионально ориентированное обучение иностранному языку в современных условиях (неязыковой вуз) / Ю.Д. Долматовская // *Профессиональная коммуникация как цель обучения иностранному языку в неязыковом вузе*. – М., 2000. – С.5-9.
5. Клеменцова, Н.Н. К вопросу об обучении иностранному языку как средству иноязычного профессионального общения / Н.Н. Клеменцова // *II Международная научная конференция «Актуальные проблемы лингвистики и лингводидактики иностранного языка делового и профессионального общения»*. – М., 2006. – С.104-111.
6. Лазарева, М.В. Педагогические условия управления деятельностью профессиональных объединений педагогов в общеобразовательном учреждении: дис. ... канд. пед. наук. – М., 2004. – 173 с.
7. Лушникова, И.И. Обучение студентов неязыковых факультетов иностранному языку для общих целей: специфика, проблемы, решения / И.И. Лушникова // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – 2017. – № 1(67): в 2-х ч. Ч. 1.- С.204-206.
8. Миронова, В.Е. Использование игровой методики в целях повышения мотивации к обучению английскому языку студентов института геологии и нефтегазового дела (на примере материала по курсу «Геология») / В.Е. Миронова // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – 2010. – № 1 (5); ч. 1. – С.179-182.
9. Монахов, В.М. Введение в теорию педагогических технологий: монография. – Волгоград: Перемена, 2006. – 319 с.
10. Мороз, В.В. Развитие креативности студентов: монография / В.В. Мороз. – Оренбург: ОГУ, 2011. – 183 с.
11. Настольная книга преподавателя иностранного языка / Е.Н. Маслыко. [и др.]; под ред. Е.А. Маслыко. – Изд. 9-е, стереотип. – Мн.: Вышэйшая школа, 2004 – 522 с.
12. Образцов, П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов / П.И. Образцов, Иванова О.Ю. – Орел: ОГУ, 2005. – 114 с.
13. Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка. Департамент современных языков, Страсбург. - Cambridge University Press, МГЛУ, 2003.
14. Соколова, И.Ю. Педагогическая психология: учебное пособие / И.Ю. Соколова. – Томск: Изд-во ТПУ, 2007. – 270 с.
15. Эмомов, И.Б. Педагогические особенности развития мотивации студентов к изучению английского языка (на примере ВУЗ-ов Республики Таджикистан) автореф. дисс. ... канд. пед. наук. по спец. 13.00.01. / И.Б. Эмомов. Душанбе. – 2013. – 26 с.

МОТИВИРОВАНИЕ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

Статья посвящена вопросам мотивирования студентов неязыковых вузов при обучении профессиональной лексике. Прежде всего, определяется место, значение и важность мотивации при обучении иностранному языку, после чего представлено ее влияние на ход изучения иностранных языков.

Иностранный язык является обязательной дисциплиной вузовского образования страны. Он имеет свою специфику при обучении в неязыковом вузе. В условиях современного образования подход и отношения к обучению данной дисциплины давно изменились, но по сей день наблюдается традиционное обучение этой дисциплине. То есть, вместо использования современных методов, подходов и технологий, учета интересов студентов, повышения мотивации студентов к углубленному изучению иностранного языка, объяснения важности овладения английским языком, некоторые преподаватели до сих пор отводят большую часть времени изучению системы языка, используя при этом в основном учебник, тетради и доску.

Цели изучения иностранных языков в неязыковом вузе всегда определялись социальным заказом. Сегодняшняя ситуация требует от нас и другие потребности, которые нужны также и самому студенту, будущему специалисту. Овладение иностранным языком может служить студентам не только средством межнационального общения в профессиональной деятельности, но и как средство для самосовершенствования, как средство, которое поможет студентам проявить себя в широком масштабе. Именно поэтому следует обучать студентов в короткое время не только системе языка, профессиональной лексике их специальности, но и научить их самостоятельно использовать все преимущества иностранного языка после окончания данного курса.

Ключевые слова: мотивация, профессиональная лексика, метод, подход, технология, преимущество, неязыковой вуз, иностранный, английский язык, учебная деятельность, проблемы обучения, лексические упражнения, лексические игры, интерес.

ШАВҚМАНДСОЗИИ ДОНИШЧҶҶҒҒҒ ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ЛЕКSIKAИ KACБҶ БО ЗАБОНИ АНГЛИСҶ ДАР МАКТАБҲОИ ОЛИИ ҒАЙРИЗАБОНИ

Мақола ба масъалаи шавқмандсозии донишчӯён муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ ҳангоми таълими лексикаи касбӣ бахшида шудааст. Пеш аз ҳама, мавқеъ, мафҳум ва муҳимияти шавқмандсозӣ ҳангоми таълими лексикаи касбӣ, ки ба раванди таълим таъсирбахш мебошад.

Забони хориҷӣ фанни ҳатмии таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат ҳисобида мешавад. Таълими он дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ дорои махсусияти худ мебошад.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар шароити муосири таҳсилот муносибат ба таълими фанни мазкур тағйир ёфтаанд, аммо ҳанӯз ҳам таълими анъанавии ин фан ба мушоҳида мерасад. Яъне, ба ҷойи истифодаи методҳои муосир, восита ва технологияҳо, ба инобат гирифтани завқи донишчӯён, шавқмандсозии донишчӯён ба омӯзиши амиқи забони хориҷӣ, фаҳмонидани муҳимияти азхудкунии забонҳои хориҷӣ, баъзе омӯзгорон то ҳол қисми зиёди вақтро ба омӯзиши сохтори забон бахшида, танҳо аз китоби дарсӣ, дафтар ва тахтаи синфӣ истифода мебаранд.

Муаллиф қайд менамояд, ки мақсади омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ ҳамеша дар заминаи фармоиши иҷтимоӣ муайян карда мешуд. Ҳолати имрӯза дорои талаботи дигар буда, барои ҳуди донишчӯён, мутахассисони оянда зарур мебошанд. Азхудкунии забонҳои хориҷӣ барои донишчӯён на танҳо ҳамчун воситаи муоширати байналмилалӣ дар фаъолияти касбияшон хизмат мекунад, балки ҳамчун воситаи худтакмилдиҳӣ, воситае, ки ба донишчӯён барои ба таври васеъ маҳорати ҳудро пешниҳод кардан кумак мерасонад. Маҳз барои ҳамин ба донишчӯён дар муддати кӯтоҳ на танҳо сохтори забон ва лексикаи касбиро омӯзонидан зарур аст, балки муҳимтар аз ҳама, ба онҳо истифодаи мустақилонаи ҳама афзалиятҳои забони хориҷиро баъди ба итмом расидани курси мазкур таълим додан аст.

Калидвожаҳо: шавқмандсозӣ, лексикаи касбӣ, метод, муносибат, технология, афзалият, муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ, забони хориҷӣ, забони англисӣ, фаъолияти таълимӣ, мушилот, таълим, машқҳои лексикӣ, бозиҳои лексикӣ, шавқ.

MOTIVATING STUDENTS WHILE LEARNING THE PROFESSIONAL VOCABULARY OF THE ENGLISH LANGUAGE IN NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES

The article is devoted to the issues of motivating students of non-linguistic universities in teaching professional vocabulary. First of all, the place, meaning and importance of motivation in teaching a foreign language is determined, after which its influence on the course of learning foreign languages is presented.

Foreign language is a mandatory discipline of higher education in the country. It has its own specifics when studying in a non-linguistic University. In the context of modern education, the approach and attitudes to teaching this discipline have long changed, but to this day there is a traditional teaching of this discipline. That is, in the place of using modern methods, approaches and technologies, taking into account the interests of students, increasing the motivation of students to study a foreign language in depth, explaining the importance of mastering foreign languages, some teachers still devote most of their time to studying the language system, using the main textbook, notebooks and blackboard.

The goals of studying foreign languages in a non-linguistic University have always been determined by the social order. Today's situation requires other needs from us, which are also needed by the student himself, the future specialist. Mastering a foreign language can serve students not only as a means of interethnic communication in their professional activities, but also as a means for self-improvement, as a means that will help students Express themselves on a large scale. That is why it is necessary to teach students in a short time not only the language system, the professional vocabulary of their specialty, but also, most importantly, to teach them to independently use all the advantages of a foreign language after completing this course.

Keywords: *motivation, professional vocabulary, method, approach, technology, advantage, non-linguistic University, foreign, English, educational activity, problems, learning, lexical exercises, lexical games, interest.*

Сведения об авторе: *Гадоев Каримджон Хайруллоевич – к.п.н., доцент, заведующий кафедрой методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Моб. тел.: (+992) 98 76 79 400. Эл. почта: gkarimjon@mail.ru*

Information about the author: *Gadoev Karimjon Khairulloevich - PhD (Pedagogical Science), docent, head of the department of teaching methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 98 76 79 400. E-mail: gkarimjon@mail.ru*

МАВОДИ МУЛТИМЕДӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ТАДРИСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Розиқов Б.М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Бо рушди илмҳои муосир, тағйир ёфтани талаботу муносибат ба тадриси фанҳои таълимӣ, раванди ҷаҳонишавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соҳаи маориф ва илм низ рӯ ба тағйироту ислоҳот овард. Дар самти маориф як зумра санадҳо, барномаю стратегияҳо ба тасвиб расида, як қисми он татбиқ гардида, қисми дигар дар рафти иҷро қарор доранд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [5], «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» [4], «Барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фанӣ ва озмоишгоҳҳои мучахҳази таълимӣ барои солҳои 2018-2020» [3], «Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» [1], «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» [2], санадҳои мебошанд, ки ба рушди шохаҳои гуногуни маориф равона гаштаанд.

Муҳимияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забонҳои русӣ ва англисӣ дар даҳсолаи аввали ба даст омадани истиқлолият ба эътибор гирифта шуда, соли 2003 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 10 сол «Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014» ба тасвиб расида, дар амал татбиқ гардид. Баъдан, ҳамин барнома боз барои 5 соли дигар таъдид карда шуд (барои солҳои 2015-2020), ки бомуваффақият амалӣ гашт. Дар заминаи барномаи мазкур як қатор корҳо дар самти таълими забонҳои русӣ ва англисӣ ба анҷом расида бошанд ҳам, аммо рушди ҷомеа боз ҳам тақмил додани таълиму тадрисро тақозо мекунад.

Барои беҳтар намудани таълими забонҳои хориҷӣ, махсусан, забони англисӣ омилҳои зиёде вуҷуд доранд. Ҷалби муҳассилин ба забон омӯзӣ, натиҷаи назаррас ба даст овардан ва тайёр намудани мутахассисони сатҳи баланди забондон на танҳо аз малакаю маҳорати касбии омӯзгори фанӣ, балки аз методикаи таълим, воситаҳои техникаю мултимедӣ ва шароити мусоиди дарсӣ низ вобастагии калон дорад. Санадҳои дар боло зикршуда мушкилоти соҳаи маорифро то андозае бартараф намуда, шароити таълимро хеле беҳтар сохтанд. Дар заминаи «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо синфхонаҳои компютерӣ, тахтаҳои электронӣ, проекторҳо ва дигар таҷҳизотҳои, ки метавон дар таълими фанҳои тадрисшаванда истифода намуд, мучахҳаз гардонида шуданд. Мутаассифона, истифодаи самараноки ин таҷҳизот дар рафти дарсҳо на ҳамеша ба назар мерасад. Функсияҳои ниҳонӣ ва имкониятҳои технологияҳои компютерӣ, ки дар тадриси тамоми фанҳои таълимӣ афзалияти калон доранд, нодида ва истифода нашуда, боқӣ мемонанд. Ба ақидаи мо, яке аз омилҳои муҳимтарини ин мушкилот мавҷуд набудани маводи таълимӣ-методӣ ва дарстурамалҳои махсус мебошад.

Тадқиқоти мо ба муайян кардани афзалияти технологияҳои компютерӣ ва воситаҳои мултимедӣ дар ҷараёни таълими забони англисӣ равона шудааст. Ҳадафи тадқиқот аз он иборат аст, ки аввалан, мушкилоти ҷойдоштаро муайян карда, баъдан, роҳҳои ҳалли мушкилотро пайдо ва пешниҳод намоем.

Дар баробари технологияҳои компютерӣ, воситаҳои муосири мултимедӣ ҳоло дар раванди таълим васеъ истифода мешаванд. Ҳадафи таҳсилоти олии касбӣ дар замони муосир ба даст овардани донишҳои якҷоя ва ҳамгиро мебошад. Яъне, ташаккули системаи салоҳиятҳои донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва мутабиқшавӣ ба фаъолияти касбӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Омӯзиши системавӣ ва рушди салоҳиятҳои гуногуни донишҷӯён, аз қабилҳои салоҳиятҳои муоширатӣ, эҷодкорӣ, касбӣ ва амсоли инҳо, ки

дар оянда ба рушди фаъолияти касбии онҳо таъсири мусбӣ мерасонанд, ба роҳ монда шудааст.

Тадқиқоти соҳаи методика нишон медиҳанд, ки дар охири асри XX ва аввали асри XXI ду модели асосии омӯзиш ё худ таълим вучуд дорад: модели таълими анъанавӣ, ки қаблан қабул шудааст ва модели муосири таълим.

Дар шароити таълими анъанавӣ маркази технологияи таълим – омӯзгор; байни донишҷӯён рақобати ногуфта вучуд дорад; донишҷӯён дар синфхона нақши ғайрифавол мебозанд; моҳияти омӯзиш интиқоли дониш (далелҳо) мебошад.

Модели муосири таълим оҳиста-оҳиста, бо ҷорӣ шудани истифодаи васеи воситаҳои муосири таълимӣ ва мултимедӣ ба ҷараёни таълим модели пешинаро иваз мекунад. Модели мазкур дар заминаи муқаррароти зерин асос ёфтааст: дар маркази технологияи таълим донишҷӯ истодааст; дар маркази фаъолияти таълимӣ – ҳамкорӣ; донишҷӯён дар омӯзиш нақши фавол доранд; моҳияти технология – рушди қобилияти худомӯзӣ ва салоҳияти коммуникативии муҳассилин мебошад [15]. Ба ибораи дигар, бо таълими фавол талошҳои омӯзгорро ба омӯзиши амалии забон дар натиҷаи таҷрибаи фаровони забонӣ ва истифодаи машқҳои нутқӣ, усулҳои пурсамари таълимӣ ва воситаҳои аёнӣ равона месозад. Дар таълими иттилоотии забон диққати аввалиндараҷа ба азхудкунии системаи забон, хондан ва тарҷума дода мешавад [12, с.74].

Дар шароити рақамшавии аксарияти фаъолияти инсон, ҳадафи асосии фаъолияти касбии омӯзгори забони хориҷӣ аз он иборат аст, ки барои азхудкунии забон шароит фароҳам оварда, самаранокии ҷараёни онро таъмин созад. Ин, асосан, ба муассисаи таълимӣ дахл дорад, аммо дар ин ҷода, пеш аз ҳама, бояд ҳуди омӯзгор масъулияти калон нишон диҳад. Дар сурати муҳайё будани шароитҳои мусоид ҳар як донишҷӯ метавонад ҳарчи хубтар қобилиятҳои фикрию зеҳнӣ ва эҷодии худро, ки барои ба даст овардани малакаю маҳоратҳои мувофиқ аз забони хориҷӣ зарур мебошанд, нишон ва намоиш диҳад. Гарчанде ки солҳои охир дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат шароити техникаю компютери синфхонаҳо хуб шуда бошанд ҳам, аммо истифодаи самаранокии ин таҷҳизот ба назар намерасад. Ба ақидаи мо, яке аз мушкилоти замони муосир дар самти таълими забонҳои хориҷӣ маҳз ҳамин масъала, истифодаи нашудани технологияҳои компютерӣ ва воситаҳои мултимедӣ ба шумор меравад.

Системаи маориф ва илм яке аз объектҳои раванди иттилоотикунории ҷомеа ба шумор меравад. Бо истифода аз технологияҳои нави иттилоотӣ умед ба афзоиши самаранокии раванди таълим, коҳиш додани фарқи байни талаботи ҷомеа ба хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ ва он чизе, ки ин муассисаҳо, воқеан, ба шогирдони худ медиҳанд, вучуд дорад. Яке аз самтҳои афзалиятнокии қисми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ онд ба рушди ин самт, махсусан, дар иттилоотикунории соҳаи маориф, таҳия ва мураббаъ сохтани воситаҳои мултимедӣ нақши махсусан муҳим доранд.

Истилоҳи мултимедия (multimedia) аслан аз забони англисӣ тарҷума шуда, солҳои охир истифодаи он дар ҷодаи таълиму тарбия васеъ гашта истодааст. Технологияи мултимедиро метавон ҳамчун технологияи омезишӣ ё ҳамгироии якчанд намуди иттилоот, барои ҳалли дилхоҳ масъалаҳои мушаххас маънидод намуд. Навъҳои иттилоот дар ин ҳолат матн, маводи графикӣ, видеоӣ, расму суратҳо, аниматсия ва маводҳои аудиоӣ мебошанд, ки дар шакли рақамӣ (электронӣ) пешниҳод мешаванд. Маводи мазкур тавассути компютер ё дигар таҷҳизоти электронӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Олимони амрикоӣ Виллоус ва Ҳоттон (Willows ва Houghton) [16] истифодаи мултимедияро дар таълим мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд. Онҳо ҳам масъалаҳои умумии ташкили омӯзиш ва ҳам таълими фанҳои алоҳида, аз ҷумла омӯзиши донишҷӯёни ихтисосҳои химияро бо истифода аз моделсозии мултимедӣ ва компютери равандҳои химиявӣ, таълими назарияи барқ мавриди истифода қарор додаанд.

Аз ин бармеояд, ки воситаҳои мултимедӣ доираи васеи истифодашавӣ дошта, дар таълиму тадриси фанҳои гуногун метавонанд истифода шаванд. Агар афзалияти воситаҳои мултимедӣ дар рафти таълими химия, биология, математика, таърих, ҳуқуқ ва амсоли инҳо

ба мушоҳида расанд, пас онро метавон дар таълими забонҳои хориҷӣ низ самаранок мавриди истифода қарор дод.

Технология ва маводҳои мултимедӣ ҳамчун воситаи нигоҳ доштани ангеҷаҳои маърифатӣ дар раванди таълим бартарии раднопазирро фароҳам меорад. Яке аз ин шаклҳои истифодаи маводҳои мултимедӣ ҳангоми татбиқи методикаи таълими лоиҳавӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ ба шумор меравад. Дар ин радиф, ҷалби донишҷӯён ба фаъолият ва корҳои лоиҳавии таълимӣ бо сохтан ва таҳияи рӯнамоӣ (презентатсия)-ҳо бо барномаи маъмули MS Office Power Point яке аз одитарин, аммо самараноктарин маводи мултимедӣ ҳисобида мешавад. Таҳияи рӯнамоӣ (презентатсия)-и компютериро метавон бевосита ҳам дар синфхона ва ҳам берун аз синфхона анҷом дод. Дар доираи таҳияи рӯнамоӣҳо корҳои зиёдеро метавон ба иҷро расонид. Илова бар ин, натиҷаи кор метавонад босифат, диққатҷалбкунанда ва натиҷабахш низ бошад.

Афзалиятҳои рӯнамоӣ (презентатсия) ҳамчун маводи мултимедӣ кам нестанд ва чанде аз онро дар ин қисми мақолаи мазкур овардан зарур донистем: омезиши якҷояи маводи аёний дар шакли матнҳо, маводи аудиоӣ ва видеоӣ; имконияти пешниҳоди слайдҳо дар алоҳидагӣ ҳамчун маводи тақсимшаванда; ҷалби тавачҷуҳи аҳли нишаст; таъмини назорати сатҳи дониш ва азхудкунии донишҷӯён; сарфаи вақти ҷудошудаи раванди таълим [7, с. 22].

Дар таълими забонҳои хориҷӣ арзишу афзалиятҳои зикршуда баръало ба назар мерасанд. Пеш аз ҳама, ҷопи рангаи слайдҳо ва ҳамчун маводи тақсимшаванда дар дарсҳои истифода бурдан мумкин аст. Истифодаи ҳуруфҳои гуногун, интихоби дизайни хуб ва рӯйи ҷоп овардани слайдҳо ба сифати корҳои таълимии омӯзгор ранги дигар мебахшад. Маводи мазкур дар таълими фонетика, грамматика, лексика, ташаккул додани салоҳиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии донишҷӯён мусоидат менамояд. Дар шакли электронии рӯнамоӣҳо хусусияти омода кардани ҳудро доранд. Яъне, дар омода кардани мавод метавон матн ва маводи аудиоӣ ва видеоӣ истифода намуд.

Гузоштани калимаҳои нав дар слайдҳо, тартиб додани ҷумлаҳое, ки моҳияти ҷизҳои дар расмҳо инъикосшударо шарҳ медиҳанд, бо истифода аз замимаҳои овозӣ (талаффузи садоҳои калимаҳо, ибораҳо ҷумлаҳо алоҳида), бо истифода аз самараҳои гуногун фаъолияти эҷодӣ ва маърифатии донишҷӯёнро боло мебарад. Илова бар ин, онҳоро ба азхудкунии лексикаи нав ҳавасманд мекунанд. Доираи лексикаи донишҷӯён рушд ёфта, луғати нави фаъол, маълумоти ҷамъбасти ва гуногунсоҳа дар зехни донишҷӯён нақш мебандад.

Тадқиқоти зиёд нишон медиҳанд, ки рӯнамоӣҳо ҳамчун яз навъи маводи мултимедӣ имкон медиҳанд, ки мавод ба донишҷӯён ба таври пайдарпайии мантиқӣ ва зарурӣ пешниҳод гардида, ҳама ҷиз барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои як дарс кор мекунад. Илова бар ин, маводи рӯнамоӣ ба таври дақиқ ва аз рӯйи вақти муайяншуда таҳия мегардад [15].

Таҳияи маводи таълимӣ ва дарсӣ дар шакли рӯнамоӣ аз ҷониби омӯзгори фаннӣ амалӣ мегардад. Маҳз аз омӯзгор вобаста аст, ки рӯнамоӣ чӣ гуна, дар кадом шакл таҳия карда шуда, эҷодкорию таҳайюлотҳои омӯзгор дар он то кадом андоза тасвир гардидааст. Ҳангоми таҳия кардани рӯнамоии мавзӯи дарсӣ омӯзгорро зарур аст, ки принципҳои умумидидактиқӣ ва методии таълимиро ба инобат гирад. То кадом андоза ба талаботи мавҷуда ҷавобгӯ будани рӯнамоӣ, ҳадафмандии он метавонанд ба натиҷаи азхудкунии маводи дарсӣ таъсир расонанд. Агарчи дар тадқиқот нишондиҳандаҳою натиҷаҳои азхудкунии маводи таълимӣ ҳангоми истифодаи рӯнамоӣ ҳамчун маводи мултимедӣ баланд бошанд, ин маънои онро надорад, ки ҳама гуна рӯнамоӣ метавонад ба раванди таълим таъсири мусбӣ расонад. Яъне, барои натиҷаҳои назаррас нишон додан, сарфа кардани вақт ва таъсири мусбӣ расонидан ба раванди таълим, омӯзгорро зарур аст, ки дар таҳия ва мурағбат сохтани рӯнамоии мавзӯи дарсӣ ва маводи таълимӣ онро ба талаботи зикршуда ва мавҷуда мутобиқ созад.

Порчаҳои видеоӣ ва филмҳо бо забони аслӣ (англисӣ) метавонанд шакли дигари маводи мултимедӣ ба ҳисоб рафта, дар таълими забони англисӣ васеъ истифода шаванд. Дар ин ҳолат, сухан дар бораи барномаҳои таълимие, ки ба дарку фаҳмиши донишҷӯён мутобиқ карда шудаанд, намеравад. Мо маҷмуи филмҳои машҳури илмӣ-тадқиқотӣ ва фарҳангӣ-фароғатиро, ки аз ҷониби студияҳои касбии Амрико, Британияи Кабир ва давлатҳои Аврупо

истеҳсол мешаванд, дар назар дорем. Филмҳои мазкур барои доираи васеи тамошобинон, аз ҷумла, барои тамошои оилавӣ, ҳаводорони олами набототу ҳайвонот, корхонаҳои бузурги истеҳсоли ва умуман ҷомеаи имрӯза бидуни маҳдудиятҳои ҷиддии синнусоли пешбинӣ шудаанд.

Ба андешаи методистони ватанию хориҷӣ, филмҳои видеоӣ «...дар муқоиса бо матнҳои ҷопӣ ва маводи садодор дорои иқтидори забонӣ-методи буда, ҷараёни равобити хориҷӣ ва фарҳангиро равшан нишон медиҳанд» [14].

Пеш аз он ки аз чунин навору филмҳо, ки махсус барои истифода дар раванди таълим омода нашудаанд, барои истифода интиҳоб карда шаванд, коркарди онҳо зарурат пеш меорад. Яъне, пеш аз ҳама, бидуни поймол кардани ҳукуқи муаллиф, порчаҳои интиҳоб ва истифода карда шаванд, ки ба синну сол ва дарку фаҳмиши донишҷӯён мутобиқат кунанд. Хуб мешуд, агар чунин филмҳо ва ё порчаҳои видеоӣ вобаста ба ихтисоси донишҷӯён, доираи донишҳои омӯзишии онҳо интиҳоб ва истифода карда мешуданд.

Мо пешниҳод мекунем, ки омӯзгорон аз филмҳои дорои литсензия истифода намоянд, онҳо нисбат ба филмҳои нусхашуда дорои ҷандид афзалиятҳо мебошанд. Яке аз афзалиятҳои филмҳои дорои литсензия, сифати баланди онҳо ва дигар афзалияташон, доштани зернавиштҳо (субтитрҳо) бо якҷанд забонҳо (англисӣ, русӣ, олмонӣ ва ғ.) ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, филмҳои дорои литсензия натавонанд дорои зернавишт бо ҷанд забон, балки сабти садои онҳо (дубляж) низ бо якҷанд забонҳо (забонҳое, ки дар зернавишт пешниҳод мешаванд) пешниҳод мегарданд. Чунин филмҳо солҳои охир хеле зиёд омода мешаванд ва барои ҳамагон дастрас мебошанд. Ба ғайр аз пешниҳоди филмҳои ҷандзабона ва дорои зернавиштҳо бо ҷанд забон дар дискҳо, онҳоро инчунин аз сомонаҳои интернетӣ низ дастрас кардан мумкин аст. Ҳамчунин, каналҳои телевизионӣ, ки бо ду ва се забон пешниҳод мешаванд ва дорои зернавишт мебошанд, хеле зиёданд. Ҳамаи ин сарчашмаҳо имкониятҳои мултимедикунонии раванди дарсҳоро бештар гардониди, доираи эҷодии омӯзгорро васеъ месозад.

Намоиши порчаи интиҳобшуда аз филм ё силсилаи кӯтоҳ дар якҷанд марҳила ва бо роҳи усули методҳои таълим метавонад сурат гирад. Малакаю маҳорати касбии омӯзгор имкон медиҳад, ки маводи видеоӣ бо методҳои гуногун мавриди истифода қарор дода шаванд. Яке аз чунин методҳо, бозӣ кардан бо зернавиштҳо (субтитрҳо)-и забони англисӣ мебошад. Ин бозӣ тарзе бояд сурат гирад, ки донишҷӯён калимаю ибораҳои навро омӯзанд ва истифодаи онҳоро дар ҳолатҳои гуногун амалӣ намоянд. Яъне, аввал филм бо забони англисӣ, бе зернавишт нишон дода мешавад. Марҳилаи якум, шиносӣ бо филм ба шумор меравад. Дар марҳилаи дуюм бошад, филм бо забони англисӣ ва зернавишти англисӣ пешниҳод мешавад. Дар ин ҳолат донишҷӯён ҳам мешунаванд, ҳам воқеаҳои филмро мушоҳида мекунанд ва дар баробари ин, тарзи дуруст талаффуз шудани калимаю ибораҳои шунидашударо дар зернавиштҳо мебинанд. Дар марҳилаи сеюм бошад, тамошои филм бо забони англисӣ ва бо зернавишти русӣ (зернавишти филмҳо бо забони тоҷикӣ қариб, ки ба мушоҳида намешавад) пешниҳод мегардад. Дар ин марҳила метавон қорро каме дигар ба роҳ монд. Яъне, тамошои филм бо забони русӣ, аммо бо зернавишти англисӣ пешниҳод карда шавад. Баъди ҷанд маротиба тамошо кардани филм, метавон бо зернавиштҳо дигаргуна бозӣ ташкил намуд. Яъне, аввал садои филм хомӯш карда шуда, зернавишти англисӣ пешниҳод мегардад. Донишҷӯён бояд зернавишти англисиро тамошо карда, мазмунро онро ғайр тарҷума кунанд. Ҳамин гуна онҳо метавонанд зернавишти русиро тамошо карда, ба забони англисӣ онҳоро тарҷума кунанд.

Дар як маврид ҳам филмро тамошо карда, воқеаҳои онро мушоҳида карда, ба мазмун он таваҷҷуҳ зоҳир карда, боз шакли дурусти талаффузи калимаю ибораҳо ва ҷумлаҳоро дар шакли хаттӣ (навишт) мушоҳида кардан аз нигоҳи психологӣ қори осон нест. Бо вучуди ин, амалҳои зикршуда метавонанд ба фаъолияти зеҳнии донишҷӯён тақвину таъсири мусбӣ расонад.

Дар хотима бояд таъкид кард, ки маводи мултимедӣ дар таълими забони англисӣ васеъ истифода мешаванд. Дар ин самт дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон таҷрибаҳои зиёде

низ вучуд доранд ва давра ба давра такмил низ ёфта истодаанд. Моро низ зарур аст, ки таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонро омӯзем ва онро дар шароити муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат мутобиқ сохта, истифода намоем.

Адабиёт

1. «Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» [Матн]. – Душанбе. – 18 с.
2. «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» [Матн]. – Душанбе. – 29 с.
3. «Барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фанӣ ва озмоишгоҳҳои мутахассиси таълимӣ барои солҳои 2018-2020» [Матн]. – Душанбе. – 54 с.
4. «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» [Матн]. – Душанбе. – 37 с.
5. «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [Матн]. – Душанбе. – 90 с.
6. Банникова, Е.Л. Преимущества применения компьютерных технологий при обучении иностранным языкам / Е.Л. Банникова // Иностранные языки в школе. – 2012. – №10. – С.56-60.
7. Банникова, Е.Л. Мультимедийная презентация языкового материала как методический прием / Е.Л. Банникова // Иностранные языки в школе. – 2008 – №4. – С. 20-24.
8. Инновационные процессы в образовании: новые 3. технологии в организации самостоятельной работы студентов: сб. науч.-метод. ст. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2009. – Вып. 16, Т.2. – 240 с.
9. Лапчик, М.П. Информатика и информационные технологии в системе общего и педагогического образования / М.П. Лапчик. – Омск, 1999. – 148 с.
10. Пассов, Е.И. Урок иностранного языка в средней школе: учебное пособие / Е.И. Пассов. – М.: Книга, 2009. – 212 с.
11. Поляков, О.Г. Английский язык для специальных целей: теория и практика: Учеб. пос. 2-е изд., стереотип / О.Г. Поляков. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2003. – 188 с.
12. Щукин, А.Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика / А.Н. Щукин. – М.: Филоматис, 2006. – 480 с.
13. Зайцева, С.Е. Формирование мотивации изучения иностранного языка у студентов неязыковых специальностей / С.Е. Зайцева // Научный аспект. – 2013. – № 2 URL: <http://na-journal.ru/2-2013-gumanitarnye-nauki/283-formirovanie-motivacii-izuchenija-inostrannogo-jazyka-u-studentov-nejazykovyh-specialnostej> (Санаи мурочиат: 11.07.2021)
14. Организационные формы обучения <https://didaktika.ru/osnovy-obshhej-didaktiki/172-organizacionnye-formy-obucheniya.html> (Санаи мурочиат: 24.08.2021)
15. Малюкова, Г.Н., Соломахина И.А. Использование мультимедийных средств в обучении иностранному языку. URL: <http://festival.1september.ru/articles/212523/> (Санаи мурочиат: 11.07.2021)
16. Willows, D.M. The psychology of illustration Houghton H. A. (Eds.)/ Willows D.M.-New York: Springer-Verlag.-1990.-Vol. 1 P. 152-198.

МАВОДИ МУЛТИМЕДИ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ТАДРИСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба аҳамияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ, бахусус, забони англисӣ, рушду густариши таълими он, зарурати тағйири муносибат ба таълими забони мазкур ва пайдо намудани роҳи усул ва воситаҳои муассири таълими забони англисӣ дар шароити муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ маълумот пешниҳод гардидааст.

Муаллиф кӯшиш кардааст, ки аввал аҳамияту зарурати омӯзиши забонҳои хориҷиро дар мамлакат ва хориҷ аз он нишон дода, як қатор санадҳои ба тасвирбарии соҳаи маориф ва илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун нишондиҳандаи муҳимияти масъала манзур созад. Номгӯии чанд барномаи давлатие, ки дар доираи рақамикунонии соҳаи маориф ва илм дар мақола оварда шудаанд, омӯзгоронро водор месозанд, ки ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ аз технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ васеъ истифода намојанд.

Дар аввали мақола ду модели таълим ҳамчун намуна оварда шуда, афзалияту бартариҳои яке аз онҳо шарҳу эзоҳ дода шудааст. Дар ҳамин замина, аввалан, шарҳи мафҳуми “мултимедия” пешниҳод гардида, баъдан дар бораи ду маводи мултимедӣ, рӯнамоӣ (презентатсия) ва маводи видеоӣ (порчаҳои видеоӣ ва филмҳо) ба таври муфасссал маълумот манзур гардидааст. Аз ҷумла, таъкид шудааст, ки маводи мултимедӣ дар баробари ҳама ғанҳои таълимӣ, инчунин, метавонанд ҳангоми таълими забонҳои хориҷӣ мавриди истифода қарор дода шаванд.

Афзалияту бартариҳои рӯнамоӣ (презентатсия) ва маводи видеоӣ (порчаҳои видеоӣ ва филмҳо) дар мақола хеле хуб инъикос ёфта, чанд мисол бо ин ду навъи маводи мултимедӣ оварда шудааст. Махсусан, аз ҷониби муаллиф оид ба интихоб ва истифодаи филмҳои аслии ба забони англисӣ тавсияҳо пешниҳод гардидааст. Дар мақола инчунин имконияти ташкил намудани як қатор корҳои аудиторӣ ҳангоми истифодаи филмҳои англисӣ дар дарс бо зернавиштҳо асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: омӯзиш, таълим, модели омӯзиш, забонҳои хориҷӣ, забони англисӣ, маводи мултимедӣ, рӯнамоӣ, слайд, маводи видеоӣ, филмҳо, зернавишт, афзалият, донишҷӯ.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ МАТЕРИАЛЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье представлена информация о важности изучения иностранных языков, особенно английского, развития преподавания английского языка, необходимости изменить отношение к преподаванию и найти эффективные способы и средства преподавания английского языка в высших учебных заведениях.

Автор сначала рассматривает важность изучения иностранных языков в стране и за рубежом и перечисляет ряд официальных документов в области образования и науки в Республике Таджикистан как показатель важности вопроса. Перечень нескольких государственных программ в области цифровизации образования и науки в статье призывает учителей широко использовать информационные и компьютерные технологии при обучении иностранным языкам.

В начале статьи в качестве примеров приводятся две модели обучения и объясняются преимущества одной из них. Исходя из этого, сначала дается определение «мультимедиа», а затем приводится подробная информация о двух мультимедийных материалах, презентациях и видеоматериалах (видеоклипы и фильмы). В частности, отмечается, что мультимедийные материалы, наряду со всеми учебными дисциплинами, также могут использоваться при обучении иностранным языкам.

В статье хорошо проиллюстрированы преимущества презентаций и видеоматериалов (видеоклипов и фильмов), а также дано несколько примеров с этими двумя типами мультимедийных материалов. В частности, автор дает рекомендации по выбору и использованию оригинальных фильмов на английском языке. В статье описывается ряд аудиторных работ, которые можно выполнить при использовании в классе фильмов на английском языке с субтитрами.

Ключевые слова: изучение, обучение, модель обучения, иностранные языки, английский язык, мультимедийный материал, презентация, слайд, видеоматериал, фильм, субтитр, студент.

MULTIMEDIA MATERIALS AND THEIR USE IN TEACHING ENGLISH

This article provides information about the importance of learning foreign languages, especially English, the development of English language teaching, the need to change attitudes to teaching and find effective ways and means of teaching English in higher education institutions.

The author first tried to highlight the importance of learning foreign languages in the country and abroad and presented a number of approved documents in the field of education and science in the Republic of Tajikistan as an indicator of the importance of the issue. The list of several state programs in the field of digitalization of education and science in the article encourages teachers to widely use information and computer technologies when teaching foreign languages.

At the beginning of the article, two training models are given as examples and the advantages of one of them are explained. Based on this, the definition of "multimedia" is given first, and then detailed information about two multimedia materials, presentations and video materials (video clips and films) is provided. In particular, it is noted that multimedia materials, along with all academic disciplines, can also be used in teaching foreign languages.

The advantages of presentations and video materials (video clips and films) are well illustrated in the article, as well as several examples with these two types of multimedia materials are given. In particular, the author gives recommendations on the selection and use of original films in English. The article describes a number of classroom work that can be performed when using films in English with subtitles in the classroom.

Keywords: study, teaching, learning model, foreign languages, English, multimedia materials, presentations, slides, video materials, films, subtitles, receptions, student.

Сведения об авторе: Розиков Бахром Махмасолихович – старший преподаватель кафедры иностранных языков Бохтарского государственного университета им. Н. Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Моб. тел.: (+992) 933 24 18 18

Information about the author: Rozikov Bahrom Makhmasolikhovich - senior lecturer of the Department of Foreign Languages of Bokhtar State University named after N. Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, Ayni str., 67. Phone: (+992) 933 24 18 18

ПРОБЛЕМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ

Содикова М.С.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

В школах с таджикским языком обучения в Республике Таджикистан изучение русского языка обеспечивает овладение учащимися средством общения и способствует формированию их коммуникативной культуры, развитию познавательной, нравственной и эстетической культуры.

Государственный стандарт образования применительно к предмету «русский язык» — это обязательный минимум, необходимый и достаточный для общения в жизненно важных ситуациях. «Образовательный стандарт - это эталон для сопоставления результатов обучения русскому языку в разных типах школ, на его основе определяется уровень владения языком как средством общения на всех этапах обучения» [8, с.186].

Школьный курс русского языка предполагает осуществить необходимое овладение русским языком в различных ситуациях, важнейших жизненных сферах общения, приобщить учащихся к культуре своего народа, и посредством его к мировой.

Речевая деятельность учащихся в школе - необходимый этап подготовки молодого поколения к жизни. Это деятельность особого склада, хотя структурно и выражает единство с любой другой деятельностью. Так же она способствует подготовке образованных людей, отвечающих потребностям общества, решению задач научно-технического прогресса, развитию духовных ценностей народа.

Педагогическая технология позволяет рассмотреть возможность поддержания и повышения мотивации к изучению русского языка путем введения элементов инновационной технологии. Коммуникативная компетенция учащихся определяется в большей мере не умением общаться с носителями языка когда-то при встрече, а умением участвовать здесь и сейчас при помощи читаемой и передаваемой информации. Общение по Интернету привлекает учащихся тем, что они могут работать в свойственном для них темпе, выбирать партнеров общения и составлять сообщения в зависимости от степени владения языком.

Современная школа предназначена для формирования и развития ключевых компетенций учеников, формирование нового мышления и деятельности. Причина недостатков в речи заключается в недостаточном внимании учителя к этой важной образовательной задаче школы и несоответствующей требовательности к развитию речи и мышления детей со стороны школьных руководителей.

Программа вузов выдвигает на первый план развитие речевых навыков. На занятиях устного курса студенты должны научиться вести несложный разговор на русском языке в пределах изученных слов, предложений и речевых оборотов. И хотя программа с достаточной конкретностью определяет и разговорные темы, и общий круг представлений, которые должны получить студенты, учитель обязан работать над развитием речи не только тогда, когда он прямо ставит перед собой эту задачу, но и во время других занятий и дисциплин.

Развитие речи учащихся в единстве с развитием их мышления осуществляется последовательно и систематически на протяжении всего курса обучения. Развитие речи является необходимым условием успешного обучения, поскольку язык - это средство, с помощью которого ученики приобретают новые знания [8, с. 5].

Работа по развитию речи отделяется от других видов воспитательной работы на уроках русского языка, среди которых в качестве основной - в обучении, направленном на развитие навыков орфографии и пунктуации, а также в изучении научной лингвистики.

Речь изначально диалогична, то есть возникает в диалоге, в общении между двумя людьми, и только тогда человек приобретает способность к монологической речи. Однако используемая в настоящее время методика стремится развивать только монологическую

речь, искусственно игнорируя тот факт, что речевая деятельность включает в себя умение слушать и слышать собеседника, что также необходимо развивать. Нормальное развитие речи проходит через следующие этапы: а) аудирование, б) практическое развитие, в) осознание: существующая методология фокусируется на осознании, игнорируя предыдущие стадии.

Процесс обучения представляет собой сложное единство деятельности учителя и ученика, направленное на достижение общей цели - оснащение учеников знаниями, навыками, их развитием и образованием. Образование — это социальный процесс. По своему содержанию он соответствует, информации и навыкам, которые необходимы ребенку сегодня для организации его поведения и ориентации в социальной и природной среде.

Деятельность учителя обычно называется обучением: эти термины нуждаются в уточнении. Понятие «обучение» во многом условно, потому что учитель не только учит (передает знания), но одновременно развивает и обучает учащихся. В центре учебного процесса находится познавательная деятельность ученика, его преподавание, его постоянное движение более широкого спектра явлений и процессов, к познанию более глубоких и значимых связей и зависимости от изучаемых действий и методов. [2, с. 67].

Актуальность инновационного развития заключается в том, что на современном этапе развития образования и общественных отношений возрастают требования к личности как субъекту социальных процессов, возникает необходимость учета фактора психологической готовности молодого человека к совершению тех или иных действий в современных условиях, обеспечение школьной молодежи эффективным инструментарием самореализации и самовыражения для достижения жизненного успеха, а не только овладения суммой знаний.

Реализация инновационного подхода к обучению учащихся позволяет поднять на качественно новый уровень педагогический процесс, повысить уровень знаний, обеспечивает психолого-эмоциональную комфортность и дальнейшую социальную адаптированность школьников, готовность реализовать личные качества в индивидуальной или коллективной деятельности.

Актуальность этой проблемы также обусловлена необходимостью формирования личности с гуманистическим мировоззрением, высоким уровнем национального сознания и культуры межнационального общения. Обучение языкам и литературе с позиций лингво-культурологического подхода направлено на формирование и развитие умений учащихся пользоваться языком как средством общения, познаниям, приобщению к культуре народа - носителя этого языка, воспитанию толерантного отношения и уважению к представителям других народов. Изучение литературы в контексте культуры концентрирует в себе определенный эстетический идеал, в котором аккумулируются главные человеческие ценности (мировоззренческие, духовно-нравственные, эстетические), сформировавшиеся в результате пребывания личности в конкретном культурно-историческом пространстве и времени и не утратившие своей актуальности и по сей день. Эти позиции, освещенные в работах отечественных философов, литературоведов и лингвистов, недостаточно последовательно реализуются в школьной практике преподавания языка и литературы.

Начнем с того, что технология - это набор операций, выполняемых определенным образом и в определенной последовательности, которые содержат процесс обработки материала.

Слово «технология» в переводе с греческого означает «искусство, мастерство учения». В толковом словаре русского языка С.И. Ожегова приводится следующее определение: «Технология – это совокупность производительных процессов в конкретной отрасли, а также научное описание методов производства» [8, с. 7].

В словаре иностранных слов это понятие отражено как «совокупность знаний о методах и средствах ведения производственных процессов». Технология также относится к форме искусства, навыка, умения, совокупности методов обработки, изменению состояния, представляет собой интеллектуальную обработку технически основных характеристик и особенностей. Отсюда вытекает мысль о том, что технология - также означает круг знаний о

методах реализации любых процессов, то есть, является основной техникой для реализации процесса обучения.

Важным считается, что педагогическая технология – путь к наиболее эффективному достижению процесса воспитания и обучения, исследования для обозначения принципов и разработки методов оптимизации образовательного процесса путем анализа факторов, которые повышают образовательную эффективность с помощью разработки и применения методов, а также с оценкой используемых методов, введения системного мышления в педагогику, то есть разделения процесса обучения на определенных этапах и операциях.

Поисковый подход трансформирует традиционное обучение на основе продуктивной деятельности учеников, определяет развитие моделей обучения на основе нового опыта, инициированного учениками. В рамках такого подхода к обучению цель состоит в том, чтобы развить способности учащихся самостоятельно осваивать новый опыт; руководящим принципом деятельности учителя и учеников является генерация новых знаний, методов действия, личных идей.

Исходя из вышеуказанных определений, можно выделить компоненты деятельности учителя в этой системе:

1. Отказ от системы только традиционных классных уроков как единственно возможной формы организации учебного процесса, умение осуществлять её модернизацию при внедрении существующих учебных планов в обычную общеобразовательную школу.

2. Организация самостоятельной деятельности учеников в процессе обучения предметов по всем компонентам учебной программы (инвариант, вариант, школа), где до 90-95% учебного времени отводится на предмет. Практическая реализация принципа индивидуализации обучения, которая предполагает владение методами психологической диагностики.

3. Способность при необходимости менять свои ролевые функции (организатор самостоятельной учебной деятельности, фасилитатор, экспериментатор, участник совместной исследовательской деятельности, гид-информатор).

Педагогические технологии тесно связаны с так называемым педагогическим мастерством. Если учитель свободно владеет какой-либо педагогической технологией, это станет явным признаком его мастерства и высшим проявлением профессионализма учителя.

Учителя-новаторы, обучающие русскому языку, уделяют большое внимание работе над речью учеников, добиваются четкого понимания используемых ими слов и скорости речи, правильного высказывания своих мыслей. Взаимосвязанное объяснение точнее понимается учащимися, чем объяснение, прерываемое вопросами учителя. Само собой разумеется, положительное влияние связанного объяснения на развитие речи учеников, которые при этом тренируются в независимом, последовательном представлении цепочки рассуждений.

Для развития речи студентов необходимы наглядность, электронная доска, эвристика, повторение занятий с новой точки зрения, разнообразие видов, методов, способов, приёмов преподавания. В материал требующий работы памяти, следует вносить интересные факты, чтобы он лучше запоминался.

Желательно, чтобы весь процесс обучения раскрывался через призму интереса. В проблеме интереса развития речи было много теоретической путаницы, неясностей, ощущалось влияние империализма с её идеями прагматизма, утилитаризма, обесценивающими систему знаний (Дж. Дьюи, А Лай). Что касается практики, то развитие речи в обучении широко реализуется в дополнительных кружках, в семинарах, где основой обучения являются животрепещущие, волнующие жизненные вопросы [16, с. 43].

Указанными выше различиями объясняются многие особенности устной речи. Важное значение в плане обучения и в плане овладения ею: избыточность и лаконизм, которые на первый взгляд, могут показаться взаимоисключающими друг друга. Избыточность, то есть повторы слов, словосочетаний, предложений, чаще повторы мыслей, когда используются близкие по значению слова, другие соотносительные по содержанию конструкции,

объясняются условиями создания устного текста, стремлением донести до слушателя определённую информацию [1, с. 9].

Функциональные разновидности стилей речи употребляются как в устной, так и в письменной речи. Однако некоторые стили реализуются преимущественно в определённой форме языка. Главный параметр, определяющий использование функциональных стилей – основная задача речевого воздействия: общение – разговорный; сообщение – научный; воздействие – публицистический.

Степень популярности изложения зависит от подготовленности слушателей, от того, в какой мере знаком им преподносимый материал, насколько он сложен для восприятия студентов данного – определённого курса.

Задание: Прочитайте рассказ А.И. Солженицына «Крохотки». Ответьте на вопросы и выполните задания.

«Гроза в горах. Она застала нас в непроглядную ночь перед перевалом. Мы выползли из палаток — и затаились. Она шла к нам через Хребет.

Всё было — тьма, ни верха, ни низа, ни горизонта. Но вспыхивала раздирающая молния, и отделялась тьма от света, выступали исполины гор, Белала-Кая и Джугутурлючат, и чёрные сосны многометровые около нас, ростом с горы. И лишь на мгновение показывалось нам, что есть уже твёрдая земля, — и снова всё было мрак и бездна.

Вспышки надвигались, чередовались блеск и тьма, сияние белое, сияние розовое, сияние фиолетовое, и всё на тех же местах выступали горы и сосны, поражая своей величиной, — а когда исчезали, нельзя было поверить, что они есть.

Голос грома наполнил ущелья, и не слышен стал постоянный рёв рек.

Стрелами Саваофа молнии падали сверху на Хребет, дробились в змейки, в струйки, как бы разбрызгиваясь о скалы или поражая и разбрызгивая всё живое.

И мы... мы забыли бояться молнии, грома и ливня — подобно капле морской, которая не боится ведь урагана. Мы стали ничтожной и благодарной частицей этого мира. Этого мира, в первый раз создававшегося сегодня — на наших глазах.» [52].

Вопросы и задания:

1. Сравните зачин и концовку рассказа. Когда и каким образом меняется эмоциональное состояние рассказчика и его спутников. Как изменяется их отношение к грозе?
2. Каким образом эти изменения выражены в лексике и синтаксисе текста? Найдите примеры этих выражений в эмоционально-окрашенной лексике и объясните их.
3. Объясните, какую роль в рассказе играет упоминание имени Бога, символ Беспредельного величия и всемогущества Саваоф?
4. Укажите выразительные средства речи, использованные в рассказе. Объясните их значение в реализации художественного замысла автора.
5. Самостоятельно сформулируйте и запишите основную мысль текста.
6. Напишите мини-сочинение об одном из природных явлений текста, используя при этом приём олицетворение.
7. Озаглавьте своё мини-сочинение

Результаты выполненного данного упражнения показывают, что учащиеся в целом владеют синтаксическими терминами, связанными с простым предложением; могут выполнять различные упражнения, связанные с расчленением, сравнением, построением предложений.

Несмотря на положительные в целом результаты, все же школьникам трудно работать с текстом. Недостаточно усвоены языковые понятия, такие как тема, микротема, основной смысл текста.

При обсуждении устных рассказов, студенты отмечают в соответствии с заданием преподавателя использование таких средств выразительности устной речи, как тон, темп, паузы, жест.

Рассказы о проделках животных вызывают не меньший интерес. У многих студентов есть в запасе такие истории, при этом у каждого - своя, неизвестная другим; слушать подобные рассказы особенно интересно. Рассказывают эти истории студенты так, как будто хотят сказать: «Вот какой (какая) у меня (у бабушки) щенок (кошка, курица и т. д.)». Возникает ситуация, близкая к существующей в жизни. Именно этим обстоятельством, очевидно, объясняется то, что рассказы о проделках животных обычно более естественны по своим интонациям даже у учеников, которые, как правило, не говорят в классной обстановке непринужденно [1, с. 105].

Чтобы выяснить, как студенты научились слушать и анализировать устные высказывания.

Задания для самостоятельной работы

1. Подберите пословицы, которые можно предложить в качестве темы устного рассказа (именно рассказа, а не рассуждения).

(Например: «Без труда не вынешь и рыбки из пруда»; «Легко хвалиться, легко и свалиться» и т. д.) На каком этапе обучения можно предлагать пословицы как темы для устных рассказов?

2. Подберите образцы невыдуманных рассказов (о себе от 1 го лица), которые можно использовать в процессе обучения этой разновидности устных рассказов. (См., например: Р. Гамзатов. «Мой Дагистан», М. Горький. «Мои университеты», рассказы В. Белова, Б. Астафьева, Ю. Нагибина («Чистые пруды»). Обоснуйте свой выбор и разработайте систему вопросов для анализа одного из найденных образцов.

3. На каком этапе обучения и как можно использовать в процессе работы над устными рассказами следующую характеристику писателя Бабеля как рассказчика?

4. Подберите репродукции картин советских художников, на основе которых может быть создан устный рассказ от имени одного из героев, изображенных на картине (например: Ю. Непринцев. «Отдых после боя», А. И. Лактионов. «Письмо с фронта», Б. В. Иогансон. «Допрос коммунистов», Ф. П. Решетников. «Прибыл на каникулы», Г. Коржев. «Поднимающий знамя»),

5. Проанализируйте и оцените приведенный ниже устный рассказ (записанный на магнитофонную ленту), его содержательную сторону и особенности языкового оформления. Что, исходя из содержания текста, следовало произнести более быстрым темпом, где уместно использование иронического тона?

ЛЕГКО ХВАЛИТЬСЯ, ЛЕГКО И СВАЛИТЬСЯ

Весна. День выдался солнечный. И я с сестрой и с папой пошла учиться кататься на велосипеде. Моя сестра Наташа быстро оделась, а я стояла и долго спорила с мамой о том, какое мне лучше пальто надеть. Мама говорит:

- Надень старое пальто, а то новое испачкаешь.

- Нет, не надену,— сердито буркнула я.

- Не надевай новое, испачкаешь.

- Нет, не испачкаю.

Но все равно надела старое пальто, и мы отправились. Папа в подъезде нес велосипед, а мы его подталкивали. Как только вышли из подъезда, Наташа села на велосипед, и ее только слегка поддерживал папа. Наташа с гордостью воскликнула:

- Еду. Смотрите, еду.

- Ой, говорит сама, а ее держат,— с завистью сказала я.

Во дворе было много народу, и мы поехали к школе, там обычно никого нет. Наташа еле-еле въезжала на пригорок, а я кричала:

Эх, ты, говорила «научилась», а сама не можешь доехать до меня.

- А ну, на, сама попробуй.

Я подбежала к ней, повернула велосипед в обратную сторону... и поехала с пригорка. Наташа на меня посмотрела удивленными глазами... и ничего не сказала. Я ехала быстро,

даже от педалей ноги отпустила. И вдруг, откуда ни возьмись, появилась старушка. Я закричала:

- Подождите, бабушка, я проеду, тогда пойдете.

Я от нее была на далеком расстоянии. Она меня немножко подождала... и пошла, а я остановиться не могла. Кое-как повернула рулем в другую сторону, а она тоже туда же. Еду в бок, и она туда же. Путали, путали, наконец, папа подбежал, чтобы остановить велосипед, но я все-таки проехала этой старушке по ноге и прямо с велосипедом упала на асфальт.

У меня из носа и лба потекла кровь. Я посмотрела назад... и увидела, как старушка бегом заворачивала за угол. И я подумала, как я ей ногу не сломала. Пришли домой, мама мне смазала раны на лбу.

На следующий день за мной зашли подружки и спросили:

- Кататься научилась?

Я закрыла лоб с двумя болячками и сказала:

- Кажется, научилась.

А про себя подумала: «Легко хвалиться, легко и свалиться».

(Нина С.)

(В основном рассказ соответствует теме, но следовало бы или сократить часть, где передается диалог с матерью, или как-то дальше обыграть этот эпизод. Более быстрым темпом уместно произносить ту часть рассказа, где говорится о быстрых, стремительных движениях юной велосипедистки, иронический тон уместно, но использовать в конце рассказа и при воспроизведении своих реплик в диалоге с матерью.)

Список использованной литературы

1. Ладыженская, Т.А. Живое слово: учебное пособие по спецкурсу для студентов пед. инст. – М.:Просвящение., 1986.-126 с.
2. Окон, В Основы проблемного обучения.- М., 1964. – 167 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Около 57 тыс. слов. / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. - 2-е изд. стереотип. -М.: Рус. яз., 1988. - 750 с.
4. Пидкасистый, П.И. Технология игры в обучении и развитии / П.И. Пидкасистый, Ж.С. Хайдаров. - М.: Рос.педагогическое агентство, 2006. - 269 с.
5. Пассов, Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычной речи / Е.И.Пассов. - М.: Образование, 1991. -223 с.
6. Пассов, Б.И. Коммуникативное обучение иностранным языкам. Концепция развития личности в диалоге культур / Б.И.Пассов. – Липецк, 1999. – 252 с.
7. Пассов, Е.И. Основы коммуникативных методов обучения иноязычному общению / Б.И.Пассов. – М.: Русский язык, 1989. – 278 с.
8. Педагогические технологии: учебник для студентов педагогических специальностей / Под общ. ред. В.С. Кукушка. – М.: ИКТ ; Ростов н / д "Издательский центр" Март ", 2004. - 336 с.
9. Первин, Ю.А. Методы раннего обучения в информатике: Методическое пособие / Ю.А. Первин. – М.: БИНОМ, 2005. - 228 с.
10. Пидкасисты, П.И. Игровые технологии в обучении и развитии: учебное пособие / П. И. Пидкасисты, Ж. С. Хайдаров. – М.: МПУ, 1996. - 269 с.
11. Пласкина, М.В. Понятие «технология обучения» в современной педагогике / М.В. Пласкина // Педагогика: традиции и инновации: материалы V инт. научный конф. (Челябинск, июнь 2014 г.). - Челябинск: Два комсомолца, 2014. – С. 9-14.
12. Плешкина, Л.Н. Активизация речевой деятельности младших школьников на уроках русского языка на основе комплекса инновационных педагогических технологий (в Республике Мордовия): Автореф. ... канд. пед наук: 13.00.02 /. Л.Н. Плешкина. – М., 2004. – 27 с.
13. Подласый, В.П. Педагогические инновации / В.П. Подласый. - М.: Педагогика, 2002. –

48 с.

14. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в сис
15. теме образования / Под ред. Е.С. Полат. // Полат Е.С. – М.: Академия, 2001. – 118 с.
16. Содикова, М. Коммуникативно-речевые умения старшеклассников на уроках русского языка. Дисс. ...канд пед наук / М.Содикова. – Душанбе, 2021. – 178 с.
17. Щукина, Г.И. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении / Под ред. Г.И.Щукиной. – М.: Просвещение, 1984. – 176 с.

ПРОБЛЕМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТРЕБОВАНИЙ

В статье рассматривается одна из важнейших задач устной речи – произносительная. От грамотности зависит не только эстетическая, но и смысловая сторона речи, так как отклонения от норм произношения ведут к смысловым ошибкам в речи. Поэтому отработка произносительных навыков обучающихся на занятиях русского языка должна постоянно быть в центре внимания преподавателя.

В статье рассматриваются методы обучения произношению в таджикской аудитории как систему необходимых теоретических, методических и педагогических знаний и умений. В этом процессе значение выражается приёмами обучения произношению, которые способствуют лучшему усвоению материала, а значит, предупреждают ошибки в произношении, вызванные незнанием правил русского языка.

Отмечается сопоставление русского и родного языков в вузовском курсе, что является основой продуктивного обучения правильному произношению русского литературного языка. Произносительная подготовка студентов проходит на всех этапах обучения вузовской системы, её содержание обеспечивает высокую мотивацию в обучении, установку и усвоение правильного произношения русского языка, воспитывает интерес к оформлению устного высказывания на основе способности решать трудные задачи, при этом учитывая связь обучения произношению с системой языка.

Ключевые слова: *трудные задачи, обучение, произношение, педагогические технологии, учитель-новатор, стандарт, школа, обучение.*

МАСЪАЛАИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ НУТҚИ ШИФОҲӢ-КОММУНИКАТИВИИ ХОНАНДАГОН АЗ НИГОҲИ ТАЛАБОТИ МУОСИР

Дар мақола яке аз вазифаҳои муҳимтарини нутқи шифоҳӣ талаффуз баррасӣ карда мешавад. Зикр гардидааст, ки на танҳо зебогӣ, балки паҳлуи маъноии нутқ аз савод вобаста аст, зеро дурӣ аз меъёрҳои талаффуз боиси хатогиҳои семантикӣ дар нутқ мегардад. Аз ин рӯ, амалӣ намудани малакаҳои талаффузи хонандагон дар дарсҳои забони русӣ бояд пайваста дар маркази диққати омӯзгор бошад. Усулҳои таълими талаффуз дар аудиторияи тоҷик ҳамчун системаи дониши зарурии назариявӣ, методологӣ ва педагогӣ ва як қатор малакаю маҳоратҳо баррасӣ мешавад.

Дар ин раванди таҳлил маъно ба усулҳои таълими талаффуз ифода мешавад, ки ба беҳтар азхудкунии мавод мусоидат мекунанд ва ба иборати дигар онҳо хатоҳои талаффузро, ки аз надонистани қоидаҳои забони русӣ ба вучуд омадаанд, пешгирӣ мекунанд.

Муаллиф масъалаи муқоисаи забонҳои русӣ ва модарино дар курси донишгоҳӣ қайд кардааст, ки он барои таълими самараноки талаффузи дурусти забони адабии рус асос мебошад. Таълим ва омӯзиши талаффузи донишҷӯён дар тамоми марҳилаҳои таълим дар донишгоҳ сурат мегирад, мундариҷаи он аз ҳавасмандии баланд барои омӯхтан ва азхуд кардани талаффузи дурусти забони русӣ вобаста аст. Шавқу рағбати донишҷӯёнро қорҳои амалӣ зиёд намуда, дар асоси қобилияти онҳо робитаи таълим бо низомии забон ба назар гирифта мешавад.

Калидвожаҳо: *вазифаҳои душвор, омӯзиш, талаффуз, технологияҳои педагогӣ, муаллим-навобар, стандарт, мактаб, омӯзиш.*

THE PROBLEM OF IMPROVING THE COMMUNICATION AND SPEECH ACTIVITY OF STUDENTS IN THE LIGHT OF MODERN REQUIREMENTS

The article discusses one of the most important tasks of oral speech - pronunciation. Not only the aesthetic, but also the semantic side of speech depends on literacy, since deviations from the norms of pronunciation lead to semantic errors in speech. Therefore, the development of the pronunciation skills of students in the classroom of the Russian language should constantly be in the center of the teacher's attention.

Methods of teaching pronunciation in the Tajik audience are considered as a system of necessary theoretical, methodological and pedagogical knowledge and a number of skills. In this process, the meaning is given to the techniques of teaching pronunciation, which contribute to a better assimilation of the material, which means that they prevent mistakes in pronunciation caused by ignorance of the rules of the Russian language.

A comparison of the Russian and native languages in the university course is noted, which is the basis for productive teaching of the correct pronunciation of the Russian literary language. Pronunciation preparation of students takes place at all stages of training in the university system, its content provides high motivation in learning, installation and assimilation of the correct pronunciation of the Russian language, fosters interest in the design of an oral statement based on the ability to solve difficult problems, while taking into account the connection between teaching pronunciation and the language system.

Keywords: *difficult tasks, learning, pronunciation, pedagogical technologies, teacher - innovator, standard, school, learning.*

Сведение об авторе: *Содикова Матлюба Сайфуллоевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего языкознания Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17,6. Тел.: (+992) 937177133.*

Information about the author: *Sodiqova Matluba Saifulloevna – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Linguistics of the Tajik State Institute of Languages of Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 937177133.*

**ВИЖАГИҲОИ ИСТИФОДАИ ҚОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧӢӢН ДАР
ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Сухроб Р.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар низоми кредитии таҳсилот кори мустақилонаи донишчӢӢн яке аз роҳҳои асосии баланд бардоштани сатҳу сифати дониши толибилмон ба ҳисоб меравад.

Ҳар як омӯзгор аз роҳу усулҳои гуногун истифода бурда, бояд кӯшиш намояд, ки сифат ва иҷрои қорҳои мустақилонаи донишчӢӢн баланд бардошта шавад, то ин ки дар низоми кредитии таҳсилот ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гардад.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифати машғулиятҳои мустақилона дар низоми кредитии таҳсилот мавҷуд будани маҷмуаи таълимӣ, аз он ҷумла васоити таълимию китобҳои дарсӣ бо забони англисӣ ба шумор меравад.

Набудани маводи таълимӣ сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилонаро паст мегардонад ва устодро ба душвориҳо дучор менамояд.

Бинобар ин, барои пурсамар гузаронидани машғулиятҳои мустақилона бояд омӯзгорон ба донишчӢӢн маводи ғирасони таълимиро пешкаш намоянд.

То солҳои охир дар методикаи таълим кори мустақилона ҳамчун тарзи дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифта ва ҳосил кардани маҳорату малакаи доништа мешуд.

Вале мушоҳидаҳо нишон доданд, ки кори мустақилона яке аз тарзҳои самараноки фаҳмонидани маводи грамматикӣ ва гуфтор низ аст. “Ҳақиқатан ҳам, кори мустақилона барои аз худ намудани асосҳои дониш ба донишчӢӢн ғрӣ расонда, қобилияти фикрии онҳоро метезонад, дараҷаи фаъолияти мустақилияти донишчӢӢро баланд бардошта, дар онҳо малакаҳои меҳнати фикриро тарбия менамояд” [5, с. 78].

Аз ҳамин сабаб, донишчӢӢ супоришхоро бояд мустақилона иҷро намояд. Омӯзгор доимо кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки ба донишчӢӢн чизи тайёро камтар пешниҳод намояд ва ҳамзамон, нагузорад, ки онҳо дар машғулиятҳои забони англисӣ бекор монанд.

Педагог машҳур В.Ф. Шатилов мегӯяд: “Ин хатари даҳшатнок аст. Бекорӣ дар сари миз, бекорӣ дар тӯли 6 соат, бекорӣ дар тӯли моҳҳо ва солҳо самарани хуб нахоҳад дод. Он шахсро танбал намуда, аз ҷиҳати рӯҳӣ маъҷуб менамояд ва чизе онро ҷуброн карда наметавонад” [17, с. 57].

Дар ҳақиқат, донишчӢӢ агар барои аз худ намудани мавод ва ба мазмуни он сарфаҳм рафтан фикр намояд, соҳиби дониши нав мегардад. Дониш касро ба андешаронӣ водор мекунад, зеро агар мо дар бораи чизе маълумот пайдо кунем, ғ чизеро бинем, меҳоҳем дар бораи он бештар донем, доир ба роҳҳои ҳалли он фикр намуда, роҳу усулҳои навро ҷустуҷӯ ва дарёфт намоем.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани савияи донишчӢӢн ташкили қорҳои гуногуни мустақилона мебошад. Онҳо дар ҷараёни дарс ҷойи махсусро ишғол мекунанд, зеро донишчӢӢ дониши мукамалро танҳо дар ҷараёни фаъолияти мустақил ба даст оварда метавонад. Аз ғд кардани як матни китоби дарсӣ маънои онро надорад, ки донишчӢӢ соҳиби дониши кофӣ мешавад. Дар баробари он, ӯ бояд ба иҷрои қорҳои мустақилона машғул шавад.

Вазифаҳои кори мустақилона аз инҳо иборат мебошанд:

- рушди қобилияти мустақилона қор кардан;
- рушди фаъолияти маърифатӣ;
- рушди тафаккури эҷодии донишчӢӢн;
- баланд бардоштани маданияти кори зеҳнӣ, ҳавасмандӣ;
- фаҳмиши донишҳои бадастомада;
- ташаккули қобилияти банақшагирии вақт;
- рушди масъулият ва ташаббус.

Барои мустақилона иҷро намудани он талаботи ташкили кори мустақилона дар машғулиятҳои забони англисиро риоя намудан лозим аст:

- ҳадаф бояд муайян бошад, то донишчӯ роҳҳои расидан ба онро донад;
- донишчӯ вазифаи мушаххасро донад;
- натиҷа барорад ва арзёбӣ карда тавонад;
- кори мустақилона бояд ба қобилияти таълимии донишчӯ мувофиқ бошад;
- гузариш аз як сатҳи мушқил ба сатҳи дигар бояд тадриҷӣ бошад;
- омӯзгор бояд маҷмуи намунаҳои гуногуни кори мустақилона ва ҳуди идоракунии чараёни корро таъмин кунад;

- кори мустақилона бояд ҳадди ақали баҳодиҳии пешакиро дошта бошад, зеро вазифаи асосии он рушди қобилияти маърифатӣ, ташаббус ва эҷодиёти донишчӯ мебошад.

Кори мустақилона дар навбати худ дорои ҳафҳои дидактикии зерин мебошад:

- 1) Ба даст овардани донишҳои нав, азхудкунии ва қобилияти мустақилона гирифтани дониш;
- 2) Ҷамъбасти ва таҳлил додани дониш;
- 3) Инкишофи қобилияти истифодаи донишҳо дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва амалӣ;
- 4) Ташаққули маҳорату малакаҳои амалӣ;
- 5) Ташаққули қобилиятҳои эҷодӣ ва истифодаи дониш дар шароити мураккаб” [1, с. 38].

Кори мустақилона вобаста аз ҳадафҳо чунин шаклҳои дорост;

- таълимӣ;
- омӯзишӣ;
- тақрор кардан;
- таҳия кардан;
- эҷодкорӣ.

Як нави мори мустақилонаи донишчӯён дар машғулиятҳои забони англисӣ иҷрои кори амалӣ мебошад. Мафҳуми “кори амалӣ” маънии “мустақилона иҷро намудан”-ро дорад. Назарияро бо амалия пайваст намудан талаботи дарси имрӯза мебошад. Агар донишчӯ мустақилона корро анҷом диҳад, дар баробари афзун гаштани донишҳо малакаю маҳорати ӯ низ ташаққул меёбад.

Кори мустақилона дар дарси забони англисӣ барои рушди фаъолияти донишчӯён аз аҳамият ҳолӣ нест. Ин кор на танҳо донишу малакаи амалии донишчӯро ба забони англисӣ амиқтар мекунад ва васеъ менамояд, балки тафаккури мантиқӣ ва ихтироъкориро низ инкишоф медиҳад. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки дар ташкили он мушқилот вучуд дорад, хусусан, дар ҳолатҳои, ки сухан дар бораи муассисаҳои таҳсилоти олии маравад.

Зикр намудан зарур аст, ки баъзе омӯзгорон ба машғулиятҳои беруназсинфӣ, хусусан, корҳои мустақилона диққати ҷиддӣ намедиханд, зеро барои тайёр кардани ҳадди ақал як ё ду чорабинӣ оид ба забони англисӣ барои донишчӯёнро бори гарон мешуморанд. Дар аксарияти муассисаҳои таҳсилоти олии ва ё миёнаи умумӣ маҳдудиятҳои муошират ва ё корҳои эҷодии донишчӯён дар машғулиятҳои забони англисӣ ҷой дорад.

“Корҳои инфиродӣ аз ҷанни забони англисӣ чунин намуди фаъолияти таълимист, ки дар он донишчӯён бо як ҳисси мустақилият ва дар баъзе ҳолатҳо дар зери назорати омӯзгор супоришҳои гуногунро бо истифодаи имкониятҳои фикрӣ ва эҷодии худ иҷро мекунанд” [11, с. 98].

Пеш аз ҳама, мо бояд як гурӯҳи донишчӯёнро барои ташкили дарс омода созем. Ҳангоми кор дар муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгор имкон дорад, ки шумораи бештари донишчӯёнро нисбат ба навиштани корҳои мустақилона ҷалб намояд.

Бояд қайд намуд, ки дар донишгоҳҳо корҳои беруназсинфӣ ба забони англисӣ норасоии муҳити забониро барои муошират дар муқоиса бо шароити дағар муассисаҳои таълимӣ нишон медиҳад.

Аксар вақт ин кор воситаи муҳимми ҳавасмандкунии дар чараёни дарси забони англисӣ ба шумор маравад. Таърифиҳои муаллифони гуногунро аз назар гузаронида, чунин ҳулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки ҳар як муаллиф нисбати масъалаи зерин нуқтаи назари худро дорад.

Аз ҷиҳати психологӣ донишҷӯён дар вақти навиштани корҳои мустақилона бо як қатор мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешаванд

Муҳим аст, ки омӯзгор ба донишҷӯён роҳу усули дурустро рӯйи кор гиранд.” Кори мустақилона барои донишҷӯён бояд аз мавзӯҳои шавқовар ва диққатҷалбкунанда иборат бошад, мавод бояд навғониҳо дошта, донишҷӯиро зуд ҳаста насозад, дар баробари ин, барои фаҳмида гирифтани дастрас бошад” [8, с. 86].

Инчунин, бояд хусусиятҳои ба худ хоси хотираи донишҷӯён ба назар гирифта шавад, ба воситаи тест намуди хотирае, ки дар ин ё он донишҷӯӣ ташаккул ёфтааст, муайян карда шавад, зеро дар оянда ин чораҳо ба омӯзгор имкониятҳои васеъро фароҳам оварда, дар натиҷа таълими забони англисӣ самаранок ва бомуваффақият мегузарад.

Ба назар гирифтани хусусиятҳои психологӣ мазкур, албатта, дар ташкил кардани корҳои мустақилонаи донишҷӯён аз забони англисӣ нақши назаррасро мебозад.

Ташкил кардани корҳои КМД, мувофиқат кардан ба он хеле кори душвор ва масъули ҳар як омӯзгор аст. Тарбия кардани фаъолнокӣ ва мустақилият бояд ҳамчун ҷузъиёти ҷудонашавандаи тарбияи донишҷӯён эътироф карда шавад. Ин яке аз ҳадафҳои аввалиндараҷаи таълимӣ ба ҳисоб меравад.

Донишҷӯён бо роҳҳои гуногун (оммавӣ, гурӯҳӣ, инфироӣ)–и корҳои мустақилонаро, пеш аз ҳама, аз рӯи муносибати софдилонаи ҳуди омӯзгор ба вазифаҳои касбӣ, мундариҷаи фаъолияти ӯ ва умуман, ба пайваста ба корҳои эҷодкорӣ диққати онҳоро равона созанд.

“Муҳим аст, ки донишҷӯён бубинанд, ки омӯзгор бо ғайрат ва софдилона бо онҳо кор мекунад ва онҳоро аз назари худ дур намегузорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки бидуни хоҳиш ҷалб кардани донишҷӯён ба корҳои мустақилона ғайриимкон аст” [3, с. 56].

Нодида гирифтани ин ҳолат аксар вақт ба он оварда мерасонад, ки бисёр донишҷӯён ба ин гуна корҳо на танҳо эҳсоси мусбат зоҳир менамоянд, балки он метавонад, таҷрибаҳои манфиро, ки дар натиҷаи фаъолияти таълимӣ ба вуҷуд меоянд, зиёдтар кунад.

Бо ташкили корҳои мустақилона омӯзгор бояд фазои мусоиди равониро эҷод кунад. Ҳалли ин мушкилот аз он вобаста аст, ки донишҷӯёнро бо роҳи ҳавасмандкунӣ ва худ фаъолияткунӣ водор кунанд.

Ҳар як донишҷӯӣ метавонад бо иродаи қавӣ ва қобилияти худ дарс омӯзад ва дар дарсҳо фаъол бошад, то ки аз худ ҷизе нишон диҳад. Дар шароити имрӯза фаъолнокии донишҷӯёнро дар раванди омӯзиш метавон ба ду навъ: суҷхон ва аълохон ҷудо намуд.

Дар робита ба донишҷӯёни аълохон, бояд гуфт, ки на танҳо дар омӯзиши фанни забони англисӣ, балки дар омӯзиши дигар фанҳо низ бо онҳо муносибати махсус лозим аст. Дар донишгоҳҳо барои ҷунин донишҷӯён гурӯҳҳоро барои омӯзиши амиқ фанни забони англисӣ ё ягон фанни дигар дарсҳои махсус таъсис додан имконнопазир аст. Ҷунин корҳо, хусусан, барои донишҷӯёни болаёқат муҳим аст.

Аз тарафи дигар, набояд танҳо донишҷӯёни муваффақро ба корҳои беруназсинфӣ ҷалб намоем, балки донишҷӯёни суҷхонро низ ба корҳои мустақилона ҷалб намуд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии баръакс ин ҳолат дида мешавад. “Донишҷӯён дар дарсҳои забони англисӣ ҷавоб медиҳанд, қисми зиёди онҳо корҳои беруназсинфиро иҷро мекунанд. Аз ин рӯ, барои амалӣ намудани ҳадафҳои кори беруназсинфӣ ва фаъол гардонидани донишҷӯён усулҳои гуногунро истифода бурдан лозим аст, то дарсҳо барои донишҷӯён шавқовар бошанд” [9, с. 79].

Омӯзгорони пешқадам дар ҳар давра замон мекушанд, ки донишҷӯён дар дарс мустақилона фаъолият карда тавонанд, омӯзгор бояд аз рӯйи ин фаъолият танҳо назорат бурда, бо маводи лозима ҳонандагонро таъмин созад. Мутахассисони соҳа қайд мекунанд, ки ба донишҷӯӣ усули кор ё усуле, ки барои дастрас кардани дониш ба онҳо ёрирасон мешавад, нишон дода шавад. Ин маънои онро дорад, ки аввалан дар донишҷӯён бояд маҳорату малақаҳои ба таври илмӣ ташкил кардани меҳнати фикрӣ ташаккул дода шавад, яъне дар донишҷӯён ташаккул додани маҳорати гузоштани ҳадаф, интиҳоб кардани восита барои ноил шудан ба ҳадаф ва ташкил кардани нақшаи кор амалӣ карда шавад. Барои инкишоф додани хусусиятҳои ягонагӣ ва мувофиқияти шахсияти комил бояд он ба фаъолияти мустақил ва

инфироӣ ба таври бонизом ворид карда шавад, зеро супоришҳои махсус, корҳои мустакилона ва инфироӣ дорои хусусияти проблемавӣ-чустучӯӣ дошта буда, малакаи эҷодии донишҷӯёнро инкишоф медиҳанд.

Истифодабарии методҳои муосири таълим дар ҷараёни ташкил кардани корҳои инфироӣ дар дарсҳои забони англисӣ яке аз воситаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Яке аз ҳамин гуна метод ин методи проблемавии таълим мебошад. Ин метод солҳои 20-30-юми асри гузашта дар мактабҳои шӯравӣ ва хориҷа паҳн гардида буд. Ин метод дар асоси ақидаҳои назариявии психолог ва педагогӣ америкой Ч. Дюи асоснок карда шудааст.

Дар замони ҳозира, дар зери мафҳуми «методи проблемавии таълим» чунин ташкилкунии ҷараёни таълим фаҳмида мешавад, ки дар он вазъиятҳои проблемавӣ ва ҳалли мустакили он дар зери назорати омӯзгор ба вучуд оварда мешаванд. Дар натиҷа ташаккули малакаи эҷодӣ, дониш, маҳорат ва малакаҳо ба амал омада, қобилиятҳои фикрӣ ғаёл мегарданд.

Хусусияти асосии методи проблемавии таълим он аст, ки дар он дониш, маҳорат ва малакаҳо дар шакли тайёр пешкаш карда намешавад, қоида ва дарстури амале, ки мувофиқи он донишҷӯӣ кор мекунад, ба он дода намешавад. Ҳадафи ин метод ин ғаёлгардонии ғаолияти чустучӯии донишҷӯён мебошад. Чунин муносибат ба тамоюлгузории муосири таълим, ба тарбия кардани шахсияти эҷодӣ, на ба инкишофёбии ҳаматарафаи ин шахсият, ки худ танҳо дар шароити мавҷуд будани вазъиятҳои проблемавӣ ба амал меояд, асоснок карда мешавад.

“Корҳои инфироӣ бояд мақсаднок бошанд. Ин худ бо роҳи муайян кардани ҳадафҳо ба даст оварда мешавад. Мақсади омӯзгор ёфтани чунин тасвияти супорише мебошад, ки он дар донишҷӯён шавқу ҳавас ва ҳавасмандиро нисбати кор бедор карда, ба иҷрои пурра ва муваффақияти он мусоидат мекунад” [4, с. 55].

Кори инфироӣ бояд, дар ҳақиқат инфироӣ бошад, аз хонанда ғаёлӣ ва ҷиддиятро талаб кунад. “Вале ҳама кор бояд меёр дошта бошад: мундариҷа ва ҳаҷми корҳои инфироӣ, ки дар ҳар як зинаи таълим пешниҳод карда мешавад, бояд мувофиқи қувват ва имкониятҳои хонандагон интиҳоб карда шавад ва худ хонандагон ба иҷрои кори инфироӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати таҷрибавӣ тайёр бошанд” [6, с. 77].

Барои корҳои инфироӣ бояд чунин супоришҳое дода шавад, ки дар иҷрои он намунаи тайёр истифода нашуда, баръакс истифодабарии донишҳоро дар вазъиятҳои дигар талаб кунад. Танҳо дар ин ҳолат кори инфироӣ дар донишҷӯён ташаббускорӣ ва мустакилиро инкишоф медахад. “Супоришҳо барои корҳои инфироӣ бояд дар донишҷӯён шавқу ҳавасро бедор кунанд” [7, с. 89].

Корҳои инфироии хонандагон бояд тадриҷан ва бонизом ба ҷараёни таълим ворид карда шаванд. Танҳо дар ин ҳолат дар донишҷӯён маҳорат ва малалакаҳои мустаҳкам инкишоф меёбанд.

Дар ҷараёни иҷрои корҳои инфироӣ аз тарафи донишҷӯён нақши роҳбариро омӯзгор иҷро мекунад. Ҷараёни роҳбарӣ бояд амалӣ гардидани вазифаҳои таълимию тарбиявӣ, инкишофдиҳандагии корҳои инфиродиро ҳам дар синф ва ҳам дар хона таъмин созад. “Роҳбарии педагогӣ ин роҳбарӣ ба корҳои инфиродии донишҷӯён дар ҷараёни иҷрои он мебошад: пешниҳод кардани ҳадафи таълимӣ ба донишҷӯӣ, додани дастурамал барои иҷрои он, донишҷӯиро ҳавасманд кардан ва ба натиҷаи корҳои инфироӣ баҳо додан” [12, с. 80].

Робитаи машғулиятҳои аудиторӣ ва берузаудиториро баҳри васеъ ва инкишоф додани қобилияти инфиродии донишҷӯён дар корҳои таълими-таҳқиқотӣ, маҳфили озмунҳо, олимпиадаҳо ва конференсияҳо истифода бурдан мумкин аст. “Ба кори берун аз аудитория бояд тамоми донишҷӯён ҷалб карда шаванд, вале донишҷӯёни нисбатан дониши баланддоштаро боз ҳам бисёртар ба корҳои мустакилонаи берузаудиторӣ ҷалб намудан лозим аст, то ки онҳо донишу маҳорати худро боз ҳам бештар ба корҳои мустакилонаи берузаудиторӣ ҷалб намоянд ва донишу маҳорати худро боз ҳам такмил диҳанд. Ҳангоми санҷишҳо устод ин навъи ғаёлият ва иҷрои онро аз тарафи донишҷӯ ба инобат мегирад” [18, с.65]

Кори беруназаудиторӣ вобаста ба синну соли донишҷӯён ва дараҷаи аз худ намудани маводи таълим аз тарафи онҳо муайян карда мешавад. Ҳаҷми меҳнатталабии корҳои ғайриаудитории мустақилонаи донишҷӯён дар асноди меъёрию ҳуқуқи зерин инъикос меёбад:

- дар Барномаи корӣ аз рӯи фанни таълимӣ дар радифи таълими назариявӣ аз рӯи сикли фанҳо ва аз рӯи ҳар як фанни таълимӣ мавзӯҳо ва соатҳо нишон дода мешаванд.

- нақшаи таълимии корӣ аз рӯи ихтисос;

- дар нақшаи инфиридии донишҷӯён;

- дар барномаҳои таълимии фанҳо барои фаслу мавзӯҳои ҷудогона соатҳо дарч мегарданд.

- кори мустақилонаи беруназаудитории донишҷӯён аз шаклҳои зерин иборат мебошад:

- навиштани конспекти дарсҳои лексионӣ ва аз худ намудани моҳияти онҳо дар заминаи феҳристи адабиёти зарурӣ ва манбаҳои иттилоотии таълимӣ (китобҳои дарсии электронӣ), маводи илмӣ, таълимӣ ва методии китобхонаи электронӣ), ки омӯзгор тавсия додааст;

- таҳияи эссе ва рефератҳо;

- омодагӣ ба семинарҳо, корҳои лабораторӣ ва пешниҳоди маводи зарурӣ;

- тартиб додани рӯйхати мақолаҳо ва маводи таълимӣ, илмӣ, методӣ вобаста ба соҳаи таҳсилот (педагогӣ, психологӣ, методӣ, табиӣ-риёзӣ, ҷамъиятӣ-гуманитарӣ);

- омода намудани тақриз ба мақолаи соҳавӣ;

- иҷрои тадқиқоти хурд;

- омодагӣ ба корҳои амалӣ;

- тамошои кинофилмҳо ва сабтҳои видеои таълимӣ;

- кор бо воситаҳои компютерӣ вобаста ба ихтисос;

- кор дар синфхонаҳои лингофонӣ;

- кор дар устохонаҳо ва паркҳои техникӣ;

- омода намудани маъруза;

- омодагӣ ба озмуни фаннӣ;

- омодагӣ ба олимпиадаҳои дохилӣ ва берунӣ;

“Иҷрои супоришҳои хонагӣ дар шакли ҳалли масъалаҳои ҷудогона, ҳисобкуниҳо, ҳисобкуниҳои компютерӣ, корҳои инфиродӣ вобаста ба талабот ва мундариҷаи барномаи таълимии фан”[10, с.75].

Кори мустақилонро ихтисор ва зиёд кардан мумкин аст ва ҳар як кафедра ва омӯзгор бояд тарзи гузаронидани кори мустақилонро муайян намоянд ва бо донишҷӯён вазифаи супорида, иҷрои онро назорат намоянд.

Ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён бояд барои расонидан ба ҳадафҳои зерин мусоидат намояд:

- дониши дар синф гирифтаи донишҷӯёнро васеъ ва мустаҳкам намояд;

- барои ба даст овардани донишҳои нав имконият диҳад;

- инкишофи муносибати эҷодкоронаи донишҷӯёнро ба ҳалли проблемаҳои гузошташуда таъмин карда тавонад;

- ба инкишофи шахсияти донишҷӯ мусоидат намояд;

- малакаи воқеии донишҷӯёнро барои ҳалли масъалаҳои мавҷуда ташаккул диҳад.

“Дар шароити низоми кредитии таҳсилот кори мустақилонаи донишҷӯён фарогири амалҳои зерин мебошад:

- омодагӣ ба машғулиятҳои аудиторӣ ва иҷрои супоришҳои омӯзгор, яъне тайёрӣ ба дарсҳои лексионӣ, амалӣ, лабораторӣ, конференсияҳои интернетӣ, ки коркард ва аз худ намудани маводи лексионӣ, омӯзиши адабиёти тавсияшуда, қайди мазмуни мухтасари қисмҳои алоҳидаи адабиёти иловагӣ ва мақолаҳои ба ҷоп расидаро дар бар мегирад;

- омодагӣ барои ҷавобдихӣ ба саволҳо ва ҳалли масъалаҳои тестӣ, ки омӯзиши боз ҳам амиқтари маводи мавҷударо оид ба мавзӯи алоҳида ё маҷмуи мавзӯҳо, аз худнамоии

мазмунни асосии мафҳумҳо, санаҳои таърихӣ, ва корҳои илмӣ олимонро дар ин ё он соҳа дар бар мегирад” [14, с.85].

- омодагӣ ба кори санҷишии аудиторӣ ки омӯзиши усули ҳалли масъалаҳоро барои ҳисобкунии нишондиҳандаҳо ва шарҳ дода тавонистани мазмунни нишондиҳандаҳои ҳисобкардашударо дар бар мегирад;

- кори санҷишии ҳонагӣ ба мақсади назорати коркард ва омӯзиши мавзӯҳое, ки устод барои кори мустақилона пешкаши донишҷӯён намудааст;

- вазифаи ҳонагӣ иҷрои мунтазами ҳама гуна корҳои таълимиро (ҳалли масъалаҳо, навиштани рефератҳо ва ғ.), ки аз тарафи устод пешниҳод мешаванд, фаро мегирад;

- фаъолият дар ҷамъиятҳои донишҷӯӣ ва мафҳилҳои илмӣ эҷодӣ;

- иштирок дар кори факултативҳо ва семинарҳои махсус;

- иштирок дар конференсияҳо ва семинарҳои илмӣ, илмӣ амалӣ;

- навиштани рефератҳо, яъне мухтасаран навиштани мазмунни мавзӯи муайян оид ба ин ё он проблема дар асоси адабиёти илмӣ таҳассусӣ.

Таҳлили сарчашмаҳо, бо мақсади бо донишҷӯён омӯзонидани тарзи истифодаи адабиёт, муносибати интиқодӣ ба назария ва амалияи проблемаҳои муҳокимашавада, риояи баёни мантиқии мавод ва ғайраро дар бар мегирад;

Тайёр намудани маърӯзаҳо, ки он моҳиятан ба реферат монанд буда, аз ҷиҳати маҳдудияти доираи саволҳои дарбаргиранда фарқ мекунад ва бояд мазмунни мавзӯро мухтасар баён намуда, оид ба паҳлӯҳои алоҳидаи он баҳс кунад, малакаи кори илмӣ-татқиқотӣ ба даст орад;

- навиштани эссе, яъне фикрронии мухтасари донишҷӯ доир ба мавзӯи муайян мебошад. Ҷиҳатҳои фарқкунандаи эссе аз фардӣ будан, зарурати мустақилона, эҷодкорона дарк намудани проблемаҳо, ки устод гузоштааст, иборатанд. Мавзӯҳои эссе, ки барои кори мустақилонаи донишҷӯён пешниҳод мешаванд, саволҳои мушаххасро дар бар мегиранд. Устод меҳодад фикри шахсии донишҷӯро оид ба ин ё он масъала фаҳмад;

- омодагирӣ ба бозии амалӣ ба тақсмоти нақшҳо ва ҷамъоварии маводи зарурӣ вобаста аст. Барасмиятдориҳои натиҷаи бозӣ таҳлили рақамҳо, ҷамъбаст, ҳулосабарорӣ ва пешниҳоди тавсияҳоро тақозо мекунад;

-навиштани кори курсӣ, яъне таҳқиқоти мустақилона доир ба мавзӯи муайян мебошад, ки дар раванди он донишҷӯ малакаи кор бо адабиётӣ илмӣ, таълимӣ ва таҳассусӣ, ҳуҷҷатҳо, маълумотномаҳо ва маводи осорхонаро пайдо мекунад, усулҳои фаъолияти ҷустуҷӯӣ, коркард, ҷамъбаст ва таҳлили ахборро аз худ мекунад, ҷаҳонбинии худро васеъ менамояд;

Конспект кардани сарчашмаҳо (мақола, монография, китобҳои дарсӣ, манбаи электронӣ ва ғайраҳо) чунин шакли кори мустақилонаи берузаудитории мебошад, ки дар он фикри муаллиф дар рафти хондани китоб мухтасар навишта мешавад.

Дар конспект бояд ҳолатҳои асосии дар сарчашма овардашуда ба мисли он маводи нави, ки муаллиф овардааст, ҳолатҳои асосии методологии кор, фарзу эҳтимолҳо, нуктаҳои назар, давраҳои исбот ва ҳулосаҳо бояд нишон дода шавад. Аҳамияти конспект ҳамон вақт меафзояд, ки агар донишҷӯ дар шакли озод бо суханони худ фикру мулоҳиза ронад.

“Конспект бояд аз навишти ному насаби муаллиф, номи пурраи кор, ҷойи ҷоп ва соли барориш оғоз гардад. Он ҷойҳое, ки аҳамиятноканд ё мисолҳои зарурӣ дорад, бояд бо қаламҳои ранга хат кашида шаванд, дар ҷорҷӯба гирифта шаванд ва ё нишона гузошта шаванд, зеро ба он диққатро ҷалб кардан осонтар аст” [2, с. 64].

“Қор дар шакли хатӣ иҷро карда мешавад ва ҳангоми машғулиятҳои назариявӣ ё амалӣ дар ҳаҷми 3-4 дақиқа аз тарафи донишҷӯ ба таври шифоҳӣ кӯтоҳ ҷавоб дода мешавад” [15, с. 45].

“Тайёр намудани корҳои мустақилона ва вақти сарфшаванда аз мушкilotи ҷамъоварии адабиёт, душвории мавод вобаста ба мавзӯ, хусусиятҳои фардии донишҷӯ ва супориши омӯзгор вобаста аст” [16, с. 25].

Нақши омӯзгор:

- ҳавасмандии донишҷӯёро барои иҷро намудани супоришҳо ва интиҳоби мавзӯҳои шавқовар зиёд намояд;
- ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона ба мушкилӣ дучор гаштани донишҷӯӣ ба онҳо маслиҳат диҳад.

Нақши донишҷӯӣ:

- маводи сарчашмаро ҳонад ва масъалаҳои аввалиндараҷаю дуюмдараҷаро муайян созад;
- алоқаи мантиқии байни унсурҳои мавзӯро муайян карда тавонад;
- он чизроеро нависад, ки худ хуб дарк намудааст;
- мафҳумҳо ва калимаҳои асосиро ҷудо намояд;
- низоми аломатҳои шартии кӯтоҳқардашудаи худро коркард намояд ва истифода барад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили мавод бармеояд, ки дар барномаи таълимӣ барои корҳои мустақилона вақти камтар ҷудо карда шудааст. Кори мустақилона дар муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбӣ хуб ба роҳ монда нашудааст, омӯзгор бояд ҳар лаҳзаи дарсро самаранок истифода барад, то ки донишҷӯӣ ба дарси забони англисӣ бештар мароқ зоҳир намояд. Барои ин омӯзгор бояд шароити хуб фароҳам орад. Кори мустақилона аз рӯи тақсирот ба супоришҳои иловагӣ монанд буда, он бояд тавассути методи усулҳои муносири таълим, ки ба ташаккули мустақилият ва малакаи эҷодиёти донишҷӯён рағбат ба ҷудо кардан, ба роҳ монда шавад.

Научно-педагогические основы формирования профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков

АДАБИЁТ

1. Алиев, С.Н. научно-педагогические основы формирования профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков в педвузах Республики Таджикистан (на материале английского языка) / С.Н.Алиев. – Душанбе. - 2009. – 380 с.
2. Беляева, А. Управление самостоятельной работой студентов / А. Беляева //Высшее образование в России. - 2004. - № 1. - С. 105-107.
3. Бузукладнитков, К.Э. Содержание и организация самостоятельной работы учащихся начальных классов в кабинете английского языка во внеурочное время / К.Э. Бузукладнитков // Иностранные языки в школе. – 1993. – №5. – С.65-70.
4. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. Петровского А.В. - М.: Просвещение, 1973.
5. Воронин, А.С. Самостоятельная работа студентов. Учебно методическое пособие для студентов / А.С. Воронин. - Екатеринбург: ГОУ-ВПО УГТУ-УПИ, 2006. - 135 с.
6. Гершунский, Б.С. Практические методы в педагогике / Б.С.Гершунский. – Киев: Высш. шк, 1974. – 208 с.
7. Есипович, К.Б. Управление познавательной деятельностью учащихся при изучении иностранных языков в средней школе / К. Б. Есипович. - М. : Просвещение, 1988. - 190
8. Маркова, Н.А. Развитие самостоятельности в процессе обучении иностранному языку в неязыковом вузе // Молодой ученый. – 2015 . – С.170-175.
9. Микельсон, Р.М. О самостоятельной работе учащихся / Р.М.Микельсон. - М.: Учпедгиз, 1993. – С. 201-206.
10. Основы общей психологии [Текст]. В 2 т. Т. 2 / АПН СССР; С. Л. Рубинштейн. - М. : Педагогика, 1989. – 328 с.
11. Попова, С.Н. Активизация самостоятельной работы студентов технического вуза при обучении профессиональному иностранному языку / С.Н.Попова // Маладой ученый. – 2015. – С.198-202.
12. Слатенин, В.А. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: Школа –пресс. – 200 с.
13. Субетто, А.И. Дуальность организации и управления как фундаментальный объяснительный принцип механизма цикличности развития / А.И. Субетто. – М.,1989

14. Сусниевский, Б.А. Мотив и смысл. – М., 1993.
15. Талызина Н.Ф. Деятельностный подход к учению и программированное обучение // Психологические основы программированного обучения. – М., 1984. – С.250-258.
16. Толстой Л.Н. О воспитании // Педагог. соч. – М., 1953. – 210 с.
17. Шатилов, С.Ф. Методика обучения английского языка в средней школе / С.Ф.Шатилов. – М., 1986. – 180 с.
18. Шукуров, Р.Х. Инкишофи эҷодии педагог. – Душанбе, 1997.

ВИЖАГИҲОИ ИСТИФОДАИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧӮЁН ДАР ДАРСИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола хусусияти ҳоси истифодаи корҳои мустақилонаи донишчӯён дар дарси забони англисӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба андешаи муаллифи мақола дар низоми кредитии таҳсилот кори мустақилонаи донишчӯён яке аз роҳҳои асосии баланд бардоштани сатҳи сифати дониши толибилмон ба ҳисоб меравад. Ҳар як омӯзгор аз роҳи усулҳои гуногун истифода бурда, бояд кӯшиш намояд, ки сифат ва иҷрои корҳои мустақилонаи донишчӯён баланд бардошта шавад, то ин ки дар низоми кредитии таҳсилот ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб гардад.

Дар мақола қайд гардидааст, ки мавҷуд набудани маводи таълимӣ сифати гузаронидани машғулиятҳои мустақилонаро паст мегардонад ва устодро ба душвориҳо дучор менамояд. Бинобар ин, барои пурсамар гузаронидани машғулиятҳои мустақилона бояд омӯзгор ба донишчӯён маводи ёрирасонӣ таълимиро пешкаш намоянд.

Солҳои охир кори мустақилона ҳамчун тарзи дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ ва ҳосил кардани маҳорату малака арзёбӣ мегардид. Вале мушоҳидаҳо нишон доданд, ки кори мустақилона яке аз тарзҳои самараноки фаҳмонидани маводи грамматикӣ ва гуфтор низ мебошад.

Хулосаи муаллиф ҳамин аст, ки кори мустақилона барои аз худ намудани асосҳои дониш ба донишчӯён ёрӣ расонда, қобилияти фикрронии онҳоро вусъат мебахшад.

***Калидвожаҳо:** корҳои мустақилона, низоми кредитӣ, машғулиятҳои забони англисӣ, маҳорату малака, ҳавасмандкунӣ, усулҳои муносири таълим, малакаи эҷодӣ, самаранокӣ, фаҳмонидан.*

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье анализируется характерная особенность использования самостоятельной работы студентов на уроках английского языка.

По мнению автора статьи, в кредитной системе обучения самостоятельная работа студентов является одним из главных способов повышения качества знаний студентов. Каждый преподаватель должен использовать разнообразные методы, стремиться к повышению качества и эффективности самостоятельной работы студентов, чтобы добиться значительных успехов в кредитной системе обучения.

Автор отмечает, что отсутствие учебных материалов снижает качество самостоятельного обучения и создает трудности для учителя. Поэтому для эффективного проведения самостоятельных уроков учителям необходимо обеспечить учащихся учебными пособиями.

Отмечается, что в последние годы методика рассматривала самостоятельную работу как способ применения на практике полученных знаний и приобретение навыков. Однако наблюдения показали, что самостоятельная работа также является одним из наиболее эффективных способов изучения грамматики и речи, она помогает учащимся овладеть основами знаний и ускоряет их интеллектуальные способности.

Ключевые слова: самостоятельная работа, кредитная система, уроки английского языка, новыки, мотивация, современные методы обучения, творческий навык, эффективность.

THE PARTICULARITIES OF INDIVIDUAL WORKS FOR STUDENTS DURING THE ENGLISH LESSON

In this article is analyzed the particular qualities of individual works for students during the English lesson.

According to the author of the article, in the credit system of education, independent work of students is one of the main ways to improve the quality of students' knowledge. Each teacher should use a variety of methods, strive to improve the quality and effectiveness of students' independent work in order to achieve significant success in the credit system of education.

The author notes that the absence of educational materials reduces the quality of independent learning and creates difficulties for the teacher. Therefore, in order to effectively conduct independent lessons, teachers need to provide students with teaching aids.

It is noted that in recent years, the methodology has considered independent work as a way to put into practice the knowledge gained and the acquisition of skills. However, observations have shown that independent work is also one of the most effective ways to study grammar and speech, it helps students master the basics of knowledge and accelerates their intellectual abilities.

Keywords: well, paid job, credit system, classes, in English skills and abilities, stimulation, modern educational, creative, effective, explain.

Сведения об авторе: *Сухроб Раджабализода Саиди* - докторант второго курса кафедры методики преподавания английского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, тел.: 988838624. **E-mail:** SRajabalizoda@gmail.ru, тел: (+992) 988838624.

Information about the author: *Suhrob Rajabalizoda Saidi* – PhD, of the second course, in the Department of English teaching methodology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. **E-mail:** S Rajabalizoda @ mail. ru, phone: (+992) 988838624.

Мусаллам аст, ки меъёри маънавӣ-ахлоқӣ мундариҷаи ҳулку атвори инсонро инъикос намуда, ҳислату нишонаҳои зоҳириву ботинии ӯро таҷассум менамояд. Бо истифода аз арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ инсон дар ҷамъият мақоми баланди эътибору эҳтиромро соҳиб мегардад, тарзи рафтор ва гуфтори инсон, хусусиятҳои нутқии ӯ аз ҳусни ботиниаш дарак медиҳад.

Мубрамияти тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, баҳусус, ҳамоҳангии мақсадноки муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеаҳо дар ин самт Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни муаррифии лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” (2010) чунин таъкид намуданд: “Усулан ақлу идрок, ҷаҳонбинӣ ва ғазилати маънавии падару модар аввалин сарчашмаест, ки дар зехну шуури кӯдак нақши ҳамашай пайдо мекунад ва нуфузи он дар зиндагии инсон як умр боқӣ мемонад”.

Тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун яке аз муҳимтарин ва арзишмандтарин вазифа дар назди ҳар як оила, ҷомеа ва давлат қарор дорад. Дар бобати маҳфуми маънавият, тарбия ва ахлоқ як зумра мутафаккирони барҷастаи ниёгон ва ҷаҳонӣ иброи андеша намудаанд, аз ҷумла В.И. Дал ҳулоса менамояд, ки “маънавият, ҳамчун ҷанбаҳои тарбияи ахлоқу одоб, иродаи қавии инсонӣ ва унсурҳои аз ҳам ногусатанӣ дар ниҳоди инсон ду маҳфуми ба ҳам зидди мусбivu манфии маънавиро ба вуҷуд меорад. Ҷавобгарӣ ва зиддияти ботинии инсон боис мегардад, ки ҳақро аз ботил ва амали хайро аз шар фарқ карда тавонад. Ба андешаи мутафаккир В.И. Дал, “ҳар як фарди ҳудогоҳ рафтори маънавии мусбivu манфиро дорост, ки дар ин миён тарбияи маънавии динӣ аз тарбияи маънавии шахрвандӣ боло меистад [2, с. 56].

Файласуфи барҷаста Сукрот (469-399 то милод) дар мавриди ахлоқу маънӣ чунин менигорад, ки “... бовар доштан, имон овардан, маҳфуми умумӣ ва асосии ахлоқӣ маҳсуб меёбад. Мақсади тарбия худшиносӣ ва худтакмилдиҳӣ мебошад. Инсонии нехогоҳ некандеш мустақим бо роҳи худшиносиву ҳудогоҳӣ равона мебошад. Сукрот ба саволҳо ба зудӣ ҳозирҷавоб набуда, балки самти саволҳои додашуда, дурандешона маҳаки асосии ҳақиқатро ҷӯе мегардид. Ин усулро дар илми педагогика методи сукротӣ ном мебаранд, ки мусоҳибиро бо худ ба ихтилофҳо ва мунтазам бо худшиносии умумии ахлоқиву маънавии ҳақиқӣ пайваст менамояд [4].

Унсурҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ва нақши он дар ташаккули пояҳои маънавиёту рафтори донишҷӯён дар коллеҷҳо дар муқоиса бо дигар муассисаҳои таълимии олӣ, донишгоҳу донишкадаҳо хело муассир мебошад.

Дар раванди тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷомеаи Тоҷикистони соҳибистиклол низ тағйироти зиёде ворид гардиданд. Таҳия ва роҳандозии Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди ташаккул ва рушди шахсияти донишҷӯён таъсири амиқ расонид. Шоистаи зикр аст, ки бо ворид гардидани тағйирот дар ҳама соҳаҳои кишвар, аз ҷумла дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ дар баробари гирифтани дониш ва ҳунар талабот ба унсурҳои асосии маънавӣ-ахлоқӣ, ки сарчашмаи ташаккули шахсият маҳсуб меёбад, бештар меафзояд.

Таҳкиму устувории ҳар як давлату миллат аз сатҳи баланди маънавии он вобастагии амиқ дошта, дар баробари дар замони муосир маънавиёт ва ахлоқи инсон низ бо мурури замон такмилу таҳқиқи бештарро талаб менамояд. Ин масъала аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи фалсафа, сотсиология, психология, педагогика, фарҳангшиносӣ ва амсоли он таҳқиқ ва арзёбӣ мешавад. Бо мазмуни дигар, маънавият ва ахлоқ, маданияти рафтору гуфтори шахс инъикоскунандаи поквичдонӣ, ростгӯӣ, ахлоқи ҳамида ва дигар сифатҳои баланди инсонӣ зоҳир гардида, маҷмӯи шаклҳои маданият ва рафтори ҳаррӯзаи одамонро вобаста ба синну

сол, мавқеи иҷтимоӣ, ғаёлияти меҳнатӣ, касбу ҳунар дар раванди муошират ва доду гирифт муайян менамояд.

Халқу миллатҳои мухталифи ҷаҳон дорои расму оинҳо, меъёрҳои махсуси маънавӣ ва ахлоқӣ буда, вобаста ба дигаргуниҳои ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа онҳо бо мурури замон такмилу тағйир меёбанд. Ба ҷабҳаҳои гуногуни ташаккули маънавӣ-ахлоқӣ омилҳои таъсиррасон мавҷуданд, ба монанди фарҳанги маънавию моддӣ, забон, дин, тағйирёбии вазъи иҷтимоӣ, пешрафт ва таъсири техникаю технологияи муосир, интиҳоб муҳити зист ва ғайраҳо. Лозим ба ёдоварист, ки шахсоне, ки қоидаҳои қабулшудаи ҷамъиятро қабул надоранд, аз доираи маънавиёту ахлоқ берунанд, унвони инсонӣ комилро доро буда наметавонанд. Унсурҳои асосии раванди тарбия - маънавиёт ва ахлоқ дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсон дар доираи муомилаи касбӣ, динӣ, дунявӣ, илмӣ, тичорат ва амсоли он мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар ташаккули тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ҳамчун принципҳои асосии умумипедагогӣ дар шаклҳои муносибат бо ҳамсабақон, ташаккули шахсӣ, таҷрибаи иҷтимоии онҳо; дастрасӣ, амиқу боварибахш будани амалу далелҳо, мисолҳои образноку ҳаётӣ, эҳтиром гузоштан ба урфу одатҳои миллӣ, мутолаа ва аз бар намудани осори адибон, кадр намудани заҳмати дигарон, кумаки маънавӣ (дилчӯву рафоқат) ба ҳамнишин ва ҳамсабақони маъёбу ятимон, эҳтироми мусоҳиб, таҳаммулпазирӣ, қобилияти гӯшкунӣ, ҳуддорӣ аз алфози дурушт, дағалӣ накардан, барои кумаки дигарон изҳори сипос ва миннатдорӣ намудан, маданияти баланди риояи салому хайрухуш истифода бурда мешаванд. Дар ҳама давраи замон арзишҳои маънавии шахс манбаи асосии хулқу атвор, ахлоқи инсонро дар тӯли ҳаёташ инъикос менамояд ва таъсири он дар рафтори шахс зоҳир мегардад. Сарчашмаи одоб аз оила шуруъ гардида, дар ҷамъият ташаккул меёбад. Баҳогузориҳои волидон (мусбӣю манфӣ) ба ҳислатҳои фарзандон водор менамояд, ки фарзанд доир ба рафтори худ назари таҳлилӣ дошта бошад. Дар натиҷаи баҳои мусбат гирифтани аз тарафи падару модар кӯдак метавонад, рӯй ба арзишҳои маънавӣ оварда аз амалҳои бад чун, дурӯғ, дуздӣ, суханчинӣ, бепарвоӣ, дағалӣ ва дигар амалҳои нолоиқ даст кашад.

Муҳаққиқ Я.К. Одинаев дар китоби “Одобӣ муошират” маҳфумҳои ахлоқро чунин тавзеҳ додааст: “Ахлоқ маҳфуми этикӣ буда, қоида, меъёру рафтор, муносибату муомилаи миёни инсонҳоро ифода менамояд, муомила ва муносибати инсонҳоро бе таҳқиқи ҷабҳаҳои муошират баррасӣ намудан ғайриимкон мебошад, зеро тамоми муносибатҳои байниинсонӣ дар фарҳанги муоширату муносибат сурат мегирад”[7].

Инсон маҳз тавассути маънавият ва ахлоқи ҳамида, фарҳанги муошират, қоида ва меъёрҳои арзишҳои умумиқабулгардидаи инсонӣ - таҳаммулпазирӣ, эҳтиром ба шахси сухангӯӣ ва дар ҷаҳорчубаи меъёрҳо гуфтугузори намудан арзишҳои ахлоқиро аз худ менамояд. Тавассути таъсири гуфтори нек ва панду ҳикматҳои беназир ба инсон муяссар мегардад, ки ҷилави бенизомӣҳоро ба даст гирад. Қайд намудан бомаврид аст, ки инсоният аз нахустин рӯзҳои шинохти хеш ба андешаи дурусту маслиҳатомез, машварат, сухани нобу санҷидаву баркашида ниёз дорад. Танҳо маъниву маънигустарӣ низоми асосии барпокунандаи устувори ҷомеа буда метавонад.

Рукнҳои одобу муошират на танҳо фарҳангу маърифати шахс, инчунин, симо ва арзиши маънавию ахлоқии шахсият, оила, авлод ва халқу миллатро инъикос мекунанд. Инсон дар раванди муоширату муносибат таҷрибаю фарҳанги маънавию аз худ намуда, онро дар раванди муносибат бо дигар қишрҳои ҷомеа истифода мекунад.

Педагоги шинохта Песталотси И.Г. таъкид менамояд: «Забон дар як муддати кӯтоҳ ба кӯдак он чизеро медиҳад, ки инсон ўро аз табиат дар давоми ҳазорсолаҳо ба даст овардааст» [8].

Педагогика ва психология илман исбот намудааст, ки худшиносӣ, арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар давраи навҷавонӣ босуръат ва ҳамаҷаҳа инкишоф меёбанд. Маҳз дар ин давраи роҳҳои интиҳоби касбу кор дар шуури ҷавонон бунёд гардида, дар синни навҷавонӣ шавқу рағбат ба кору касби мухталиф нисбат ба олами ботинии дигарон меафзояд. Маҳз дар синни навҷавонӣ инсон ба дарку маҳфуми худшиносиву худогоҳӣ ва худбаҳоидиҳӣ сарфаҳм меравад.

Неруи таълиму тарбия, фаҳму ақлу заковати инсон ва рушди он ба пешрафти техника ва технология низ иртибот дошта, вале табаддулоти маънавию зехнии инсоният дар тайи ду садсолаи охир шигифтангез аст. Натиҷаи инкишофу ташаккули рӯзгори инсоният дар ҳама самт, бахусус иҷтимоӣ ва ақлонӣ натиҷаи маҳсули заҳматҳои чандҳазорсолаи он аст. Бесабаб нест, ки маҳфуми «тараққиёт» гузаштан аз як ҳолат ба ҳолати дигар, яъне ба вучуд омадани тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ ва пешравиро инъикос менамояд. Инсон бо расидани рушди иҷтимоӣ ҳамчун инсони дорандаи ақлу ҳуш, сифатҳои масъулиятшиносӣ, ҳудогоҳӣ, ҳудушиносӣ ва ҳамчун эҷодкор шинохта мешавад. Бояд қайд намоем, ки одам дар раванди такомули хеш ба мартабаи шахсият мерасад ва ҳамчун шахсият эътироф мешавад. Худи маҳфуми «шахсият» аз одами оддӣ бо хусусияту сифатҳои иҷтимоии хеш фарқ карда, таҳти таъсири муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар робита бо одамони дигар ташаккул меёбад.

Арзишҳои маънавию ахлоқии инсон муносибатҳои байни одамон дар ҷомеа роғир буда, тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун низоми муайян дар ҷомеа барподорандаи тартибот, арзишмандии шаъну шарафи одамон, таъминкунандаи ҳукуку эътибори инсонҳо доништа мешавад. Маҳз шаъну эътибор ва озодиву ҳукуку инсон бо тобиши маънавӣ-ахлоқии инсон дорои арзиши бузурги маънавӣ буда, аз тарафи ҷомеаи башар ҳамчун арзиши умуминсонӣ эътироф гардидааст. Ҳукуку озодиҳои инсонро, дар маҷмӯъ, чун арзиши маънавӣ як силсила категорияҳои ахлоқӣ-маънавӣ аз қабилӣ: инсондӯстӣ, озодӣ, дин, ҳирадмандӣ, мулоҳизакорӣ, адолатписандӣ, озодии андеша, шаъну эътибор, вичдон, поқвичдонӣ ва амсоли инҳо муайян мекунад. Арзишҳои асосии маънавӣ-ахлоқӣ дар тамоми эҷодиёти мутафаккирону муҳаққиқон ҳамчун заминаи ташаккули қоидаҳои асосии рафтору гуфтори инсон, дар рушди таърихи башарият дар радифи муборизаҳо бо бадӣ баҳри барқарории некию инсондӯстдорӣ, бахту саодати одамон ташаккул ёфтаанд. Тамоми ҷабҳаҳои ҳаёту ғайолияти инсон, раҳму шафқат, саховату адолат, муҳаббату инсонгарӣ ҳамчун арзишҳои бебаҳо ва сарвати гаронбаҳои инсон маҳсуб меёбанд.

Яке аз ҷузъҳои муҳими арзишҳои маънавӣ-ахлоқиро мавқеи инсондӯстӣ ташкил медиҳад, ки он чарағи афкори ҷамъиятиест, ки дар даврони Эҳё пайдо шуда, арзиши маъмули муносибати байни инсонҳост. Инсондӯстӣ волеияти мақоми иҷтимоии инсон маҳсуб ёфта, маҳаки асосии раванди тарбия мебошад ва ин сифат ба ҳимояи манфиатҳои вай, инчунин пайдошавии категорияи ҳукукҳои инсон, башарият оварда мерасонад. Арзишҳои олиии инсонӣ - шаъну шараф барои нигоҳ доштани эътироми байни инсонҳо маҳаки асосӣ буда, эътиром ва эътибор гирифтани он вазифаи асосии ҳар як инсон аст [10].

Натиҷаҳо ва таҳлилу таҳқиқот собит месозанд, ки раванди фароғирии таълиму тарбия нисбат ба синну сол ва муҳити фароғир якхела нест. Ба пиндори як қатор муҳаққиқон ирсият низ ба раванди тарбия таъсир мерасонад. Ташаккули шахсият дар заминаи таълим ва тарбия аз муҳити оила оғоз гардида, дар боғча, мактаб ва ҷойҳои дигари ҷамъиятӣидома меёбад.

Одатҳои мусбии инсон - рафтори ҳубу намунавии донишҷӯён дар аснои ворид гардидан ба муассисаҳои таълимӣ, одоби либоспӯшӣ, муошират, покиза нигоҳ доштани муҳиту атрофи муассиса, хушгуфторӣ ва амсоли инҳо аз сатҳи тарбияи баланди онҳо дар самти гуманистӣ далолат мекунад.

Санҷиш ва натиҷаҳои маводи таҳқиқотӣ бо усулҳои пурсишу посух дар шакли анкете, омода ва пешниҳод намудани саволномаҳои хаттӣ ба даст оварда шуданд. Тарбия ҳамон вақт пуртаъсиру самарабахш мегардад, ки агар омӯзгор-тарбиятгар фикру андеша, таассурот ва ҳиссиёти ҷавонро ба инобат гирад. Корҳои беруназсинфӣи донишҷӯён, ки ба таълим ва тарбия равона шудаанд, барои ташаккули сифатҳои иҷтимоии шахс ва мавқеи ғайоли ҳаётии онҳо басо муҳимманд.

Синни калони мактабӣ 15-18 солагӣ. Синни навҷавонӣ, камолоти рӯҳию ҷисмонӣ, давраи асосии хотимаёбии рушди анатомӣ-физиологии организми инсон аст. Ҷавон акнун худро на ҳамчун наврас калонсол мепиндорад, балки дар асл вай калонсол аст [9].

Маҳз дар даврони ҷавонӣ инсон барои интиҳоби касбу кори мухталиф роҳҳоро интиҳоб менамояд. Ташаккули маънавият дар ин давра рушд намуда, эътиқоду боварӣ ақидаҳои ватандӯстӣ, эътиром гузоштан ба арзишҳои миллӣ, ғояҳои сиёсӣ, маънавӣ-ахлоқии

чавонон, мавқеъ ва муносибати онҳо нисбат ба ватан ва хизмат ба онро муайян мекунад. Тарбияи чавонон ва ташаккул додани эҳтирому муҳаббат нисбат ба ватан ва арзишҳои миллӣ яке аз вазифаҳои муҳимми муассисаҳои таълимӣ ба шумор меравад.

Тарбияи чавонон барои омодагӣ ба фаъолияти меҳнатӣ замина мегузорад. Ташаккул додани ҳисси эҳтиром ва муҳаббат нисбат ба касбу ҳунар ва соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ низ аз вазифаҳои асосии оила ва мактаб аст. Дар ин марҳила ҷаҳонбинии чавонон васеъ гардида, сифатҳои маънавию ахлоқии донишҷӯён бо суръат ташаккул меёбанд. Дар ин марҳила эҳсоси дӯстиву рафқат миёни ҳамсолон инкишоф меёбад, аз ин рӯ масъулони таълиму тарбияро зарур аст, бо истифода аз фурсати муносиб, барои ташаккули хислатҳои маънавии онҳо кӯшиши намоянд, дар ниҳоди онҳо хислатҳои мардонагӣ, маънигустарӣ вафодорӣ, қавииродагӣ ростқавливу тарбия намоянд, то онҳо минбаъд ба қадри ин арзишҳои муҳимми инсонӣ рӯй биеваранд, аз хислатҳои ношоиста худдорӣ намоянд. Донишҷӯӣ аёми худтарбиякунӣ, худомӯзӣ худтакмилдиҳӣ мебошад. Дар ин давра ҷамъбасти раванди тарбия зоҳир гардида, сифатҳои олии инсонӣ, мақсадҳои олий, фатҳи қуллаҳои мақсуд, ватандӯстиву ватанпарварӣ, қавииродагӣ нисбати пойдор намудани соҳти демократии давлатдорӣ ташаккул меёбад. Дар овони ҷавонӣ инсон майли мустақилияту ташаббускорӣ ва хоҳишу худамалкуниро дорад. Агар унсурҳои болозикр дар ниҳоди чавонон такмил намеёбанд, чавонон метавонанд рӯй ба амалҳои ношоиста, бо таъсири ҳаёти носолим пайваст гардида, ба қиморбозиву тамокукашӣ, майзадагиву нашъамандӣ ва дигар амалҳои ғайриқобили қабул гирифта шаванд.

Агар талаба дар синни наврасӣ бештар мутобиқи майли шахсии «ман» («ман худам») рафтор кунад, дар синни ҷавонӣ вай ба маслиҳатҳои дӯстон ва муаллимон ғуш мекардагӣ мешавад [9].

Лозим ба ёдоварист, ки унсурҳои таркибии тарбияи миллӣ, ки дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд, барои бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мамлакат хеле заруранд. Нишондоди Консепсия имрӯз моро водор менамояд, ки дар раванди таълиму тарбия бояд ҳарчи бештар ба ин унсурҳои тарбияи миллӣ диққат диҳем ва дар баробари додани дониш, шахсияти хонандагонро ташаккул диҳем. Дар тамоми марҳилаи инкишофи синнусоӣ нисбати тарбия талаботи ягона низ вучуд дорад. Агар донишҷӯён дар инкишоф аз ҳамсолонаш ба сифатҳои хоси худ афзалияту бартарӣ дошта бошад, омӯзгорон бояд ки барномаи дигари таълиму тарбияро ҷиҳати инкишофи мукамалтари онҳо роҳандозӣ кунанд.

Яке аз масъалаи асосии ҷомеа тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён ба шумор рафта, саҳми массисаҳои миёнаи касбӣ, коллеҷҳои техникӣ дар ташаккули маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён бениҳоят бузург аст. Дар баробари он, ки раванди таълиму тарбия дар ин муассисаҳо пурра ба роҳ монда шудаанд, донишҷӯён касбу ҳунароҳои гуногунро меомӯзанд ва ин раванд дар замири донишҷӯён меҳнатдӯстию ҳунарпарварӣ, эҷодкорӣ таҳаммулпазириро ташаккул медиҳад. Вазифаҳои шаҳрвандие, ки мо дар ҷомеаи муосири демократӣ бар душ дорем, моро водор менамояд, ки озодандеш бошем ва донишҷӯёнро дар ин рӯҳия тарбия намоем. Тарғиби озодбаёнӣ бо гуфтаҳои зер роҳандозӣ мегардад:

- фарди озодандеш, бо дарку эҳсоси худшиносию ҳудогоҳӣ, ҳақиқатхоҳу ҳушаклоқ будан;

- ботаҳаммул, шафиқу меҳрубон будан ва эҳтиром гузоштан ба арзишҳои миллӣ ва онро ғиромӣ доштан;

- босавод, бомаърифат будан, ҳушмуомилагӣ ва дар ҳимояи арзишҳои миллӣ саҳмгузор будан;

- қобилияти эҷодӣ доштан, шахси ғайр ва дорои донишу маърифат ва ҳамоҳангӣ ба хислатҳои мусбии инсонӣ будан.

Бо тағйирёбии вазъи иҷтимоию сиёсӣ дар кишвар, маънавиёт ва алоқи ҷомеа низ дигаргун мегардад, зеро ҳастии ҷамъият шуури ҷамъиятро иникос менамояд.

Тарбияи маънавӣ-ахлоқии чавонон дар муассисаҳои миёнаи касбӣ як андоза мушкул буда, то имрӯз аз нигоҳи илмию педагогӣ ба дараҷаи зарурӣ таҳқиқ нашудааст.

Мушкилии дигаре, ки дар раванди корҳои тарбияи маънавӣ ва ахлоқии ҷавонони имрӯз ба мушоҳида мерасад ин истифодаи ғайриоқилонаи шабакаҳои озодаи иҷтимоӣ мебошад. Воқеият ин аст, ки агар ин ҷабаҳои таъсиррасонро донишҷӯён ба манфиати тақими маърифатиашон истифода менамуданд, аини муддао мебуд, мутаасифона ҷанбаҳои болозир на ҳамеша ба манфиати кор истифода мешаванд.

Мушоҳидаҳои ҳамаҷуза нишон медиҳанд, ки ҷавонон дар марҳалаи муосир “бухрони маънавӣ”-ро сипарӣ намуда истодаанд, ки он дар амали онҳо, дар рафтору гуфтори онҳо мушоҳида мегардад. Сабаби асосии онро мо, пеш аз ҳама, дар он мебинем, ки бо вучуди зиёд будани маводи маънавӣ ҷавонон ба хондану донишандӯзӣ кам тавачҷуҳ менамоянд. Ҷавонон ба мутолиаи китобҳои бадеӣ, рӯзномаву маҷаллаҳо, ки яке аз ҷанбаҳои тақмилбахши маънавияти инсон маҳсуб меёбанд, кам тавачҷуҳ менамоянд ва бештари маълумотро ба таври мушаххас ва нопурра аз шабакаҳои интернетӣ дастрас менамоянд. Пояҳои асосии ҳислатҳои шахсият маънавияту ахлоқ маҳсуб ёфта, маънавият бо ин муайян менамояд, ки шахс чи гуна кӯшишу талош намуда, ба ҳадафҳои худ ноил мегардад ва моҳияти муқаддасотро дарк менамояд. Ахлоқ принципҳои умумиро таҷассум намуда, меёр рафтору муносибати одамонро ба танзим медарорад, ки дар ҳамаҷағҳаи онҳо шахсиятро ташаккул медиҳанд.

Тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонону наврасон яке аз проблемаҳои муҳими иҷтимоӣ буда, дар ҳама давраи замони мавриди омӯзиши олимону муҳаққиқони замони қарор дошт ва дорад. Проблемаи асосии тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли ҷавон, тарҳрезии амсила (модел)-и педагогӣ мавриди омӯзиши илмҳои зиёде, аз ҷумла, (психология, сотсиология, фалсафа ва дигар илмҳо) гашта бошад ҳам, дар ин раванд бисёр олимони тоҷик ва хориҷ бештар дар доираи масъалаҳои худшиносии худогоҳӣ ва эҷодкорӣ масъулиятнокӣ қарор додаанд. Барои омӯзиши дақиқӣ раванди тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар коллеҷҳои тахникӣ, пеш аз ҳама, мо бояд амсилаи педагогии тарбияи маънавӣ ахлоқиро тарҳрезӣ намоем.

Бобати самараноки тарҳрезии амсилаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён шароитҳои педагогиро истифода менамоем, ки ин равандро ҳамчун “бедоркунӣ, воқуниш”-и ҳиссиати шахс номидан мумкин мебошад.

Амсилаи таҷрибаӣ барои мукамалтар омӯхтани мавзӯ ёрӣ расонида, робитаи назария ва амалиро мустаҳкам мекунад.

Ҳадаф аз таҳияи амсилаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар коллеҷҳои тахникӣ, боз ҳам дақиқтар омӯхтани имкониятҳои донишҷӯён дар муассисаҳои миёнаи касбӣ, коллеҷҳо мебошад. Шаклҳо ва равандҳои методҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ муҳталиф буда, он аз принципҳо ва қонуниятҳои муайян вобастагӣ дорад.

Самарабахшии қарорҳои таҳқиқотиро суннатҳои миллӣ ва принципҳои педагогӣ вусъат медиҳанд.

Раванди таъминоти самараноки ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи кабил равияи тахникӣ аз ҷунин унсурҳо иборат мебошад:

- муҳайё намудани шароит ва имкониятҳои зарурии раванди тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар коллеҷҳои тахникӣ;
- ташкили ҷорабиниҳои маънавӣ, озмунҳо, олимпиадаҳо, конфронсу симпозиумҳо, ҷорабиниҳои фарҳангие, ки дорои хусусиятҳои маънавӣ- ахлоқӣ мебошанд;
- таъмини самтнокии ғоявии тамоми қарорҳои оммавии гузаронидашуда, таҳлил ва баҳисобгирӣ онҳо;
- дар ниҳоди донишҷӯён ҷой намудан муҳаббат ба ватан ва арзишҳои миллӣ, тарзи муносибати солим доштан бо ҳамаҷағҳону атрофиён;
- ҷалби донишҷӯён ба қарорҳои ҷамъиятӣ, гузаронидани шанбегӣҳо, ҷорабиниҳои оммаӣ;
- ҷалби донишҷӯён ба қарорҳои эҷодӣ, рушди шакл ва методҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар асоси Консепсияи миллии тарбия;
- рушди дарки маънавӣ-маърифатии донишҷӯён тавассути истифодаи тахнологияи инноватсионӣ;

- таъмин ва бунёди минбари озои донишҷӯён барои фаъолияти маънавӣ-ахлоқӣ, истифодаи иқтидори эҷодӣ дар фаъолияти илмӣ донишҷӯён;
- тарбияи рушди фаҳмишҳои маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯён, тавассути фаъолияти фарҳангӣ, варзишӣ, илмӣ-инноватсионӣ.

Тамоюли рӯоварии донишҷӯёни коллеҷҳои таълимӣ ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, самаранокӣ ва сифати таълими минбаъдаи раванди тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯён, бо роҳи воситаҳои зикршуда ва иҷрои шартҳои зерин таъмин мегардад:

- омӯзиши мақсаднокӣ шахсияти донишҷӯён, ошкор намудани сатҳи маърифати ахлоқӣ донишҷӯён дар асоси методика ва барномаҳои комплексӣ;
- таъмини муносибатҳои инфиродӣ ба донишҷӯён аз ҷиҳати педагогӣ, нишондодҳои инфиродӣ (дӯстиву рафқат, меҳрубонӣ хайрхоӣ);
- баланд бардоштани ҳиссиётҳои иҷтимоӣ (меҳанпарастӣ, инсонгароӣ, муҳаббатӣ шафқат, таҳаммулпазирӣ ва ғ.);
- тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи муҳаббат ва эҳтиром ба меҳнат ва меҳнаткашон;
- таъмили рушди истеъдоди ботинӣ, ҷаҳд намудан ба бобати худтақдирӣ ва ошкор намудани иқтидори эҷодии худ;
- тобеъсозии майли хоҳишҳои шахсӣ ба манфиатҳои ҷомеа.

Адабиёт

1. Гулмадов, Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол. Монография / Ф. Гулмадов. - Душанбе: Ирфон. - 2014. - 262 с.
2. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 4 / В. И. Даль. - [Репринт. воспр. изд. 1880-1882 гг.]. - М.: Терра, 1995. - 683 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (қарори ҲҚТ аз 2 августи соли 2011, № 762) [Манбаи электронӣ] // URL: <http://base.mmk.tj>
4. Луначарский, А. В. О воспитании и образовании / А. В. Луначарский; под ред. Арсеньева А. М. [и др.]. - М.: Педагогика, 1976. - 631 с.
5. Лутфуллоев, М. Тоҷикистони соҳибистиклोल ва масъалаҳои тарбия / М. Лутфуллоев. - Душанбе: Ирфон, 2001.
6. Назиркулов, Т.А. Технологияи педагогии ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқӣ омӯзгорони ояндаи забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ: дис.... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ / Т.А.Назиркулов. - Душанбе, 2020. - 179 с.
7. Одинаев Я.К. Одобӣ муоширати муосир. - Душанбе, 2010. - 312 с.
8. Прихожан, А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи: / Детский дом: заботы и тревоги общества. - М., 1990. - 160 с.
9. Раҳимов Х., Нуоров А., Педагогика. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007.
10. Ҳуқуқҳои инсон / М.А.Маҳмудов, Ш.М.Менглиев, А.Г.Холиқов ва диг. - Душанбе, 2007. - С. 113.
11. Шукуров, М. Мактаби одамият / М.Шукуров.-Душанбе: Адиб, 1991. - 268 с.

ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢИ ДОНИШӢӢНИ КОЛЛЕӢӢИ ТЕХНИКӢ ДАР РАВАНДИ КОРӢОИ ТАРБИЯВӢ

Муаллиф бар он ақида омадааст, ки тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ яке аз муҳимтарин ва арзишмандтарин вазифа дар назди ҳар як оила, ҷомеа ва давлат аст. Ақидаи мутафаккирони барҷастаи ниёгон ва ҷаҳонӣ дар бораи маҳфуми маънавият, тарбия ва ахлоқ даръ шудаанд.

Муайян карда шудааст, ки унсурҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ва нақши онҳо дар ташаккули пояҳои маънавияту рафтори донишҷӯён дар коллеҷҳо дар муқоиса бо дигар муассисаҳои таълимии олии муассир мебошад.

Нишон дода шудааст, ки тақдиму устувории ҳар як давлату миллат аз сатҳи баланди маънавии мардуми вобастагии амиқ дошта, дар баробари дар замони муосир маънавият ва ахлоқи инсон низ бо мурури замон тақдиму таққиқи бештарро талаб менамояд. Ин масъала

аз чониби муҳаққиқони соҳаи фалсафа, сотсиология, психология, педагогика, фарҳангшиносӣ ва амсоли онҳо мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф маънавият ва ахлоқ, маданияти рафтору гуфтори шахсро инъикосунандаи поквичдонӣ, ростгӯӣ, ахлоқи ҳамида ва дигар сифатҳои баланди инсонӣ номида, онҳоро маҷмӯи шаклҳои маданият ва рафтори ҳаррӯзаӣ одамонро вобаста ба синну сол, мавқеи иҷтимоӣ, ғайбати меҳнатӣ, касбу ҳунар дар раванди муошират ва доду гирифт гуфтааст.

Ба андешаи муҳаққиқ худшиносӣ, арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар даврони навҷавонӣ босуръат ва ҳаматарафа инкишоф меёбанд. Маҳз дар ин даврон роҳҳои интиҳоби касбу кор дар шуури ҷавонон бунёд гардида, дар синни навҷавонӣ шавқу рағбат ба кору касби муҳталиф нисбат ба олами ботинии дигарон меафзояд. Маҳз дар синни навҷавонӣ инсон ба дарку маҳфуми худшиносиву ҳудогоҳӣ ва ҳудбаҳодиҳӣ сарфаҳм меравад.

Калидвожаҳо: *арзиш, ахлоқ, маънавиёт, худшиносӣ, донишљӯ, устод, тарбия, таълим, касб, кор, ташаккул, раванд.*

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-ЭТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙ В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Автор считает, что духовно-нравственное воспитание является одной из важнейших задач каждой семьи, общества и государства. Приведены взгляды выдающихся отечественных и мировых мыслителей на понятие духовности, воспитания и нравственности.

Установлено, что элементы духовно-нравственного воспитания и их роль в формировании духовных основ и поведения студентов в колледжах более эффективны, чем в других вузах.

Показано, что укрепление и устойчивость любого государства и нации зависит от высокого нравственного уровня народа. В наше время человеческая духовность и нравственность также требуют со временем большей доработки и исследований. Этот вопрос рассматривался исследователями в области философии, социологии, психологии, педагогики, культурологии и др.

Автор рассматривает духовность, нравственность, культуру, поведение и речь человека отражением честности, правдивости, нравственности и других высоких человеческих качеств. Они рассматриваются как совокупность культурных форм и нормы повседневного поведения людей в зависимости от возраста, социального положения, трудовой деятельности, профессии в процессе общения и взаимодействия.

По мнению исследователя, самосознание, духовно-нравственные ценности в подростковом возрасте развиваются стремительно и всесторонне. Именно в этот период в сознании молодых людей формируются способы выбора профессии, а в подростковом возрасте возрастает интерес к различным профессиям по отношению к внутреннему миру окружающих. Именно в молодом возрасте человек начинает понимать понятия самопознания, самосознания и самооценки.

Ключевые слова: *ценность, этика, духовность, самопознание, студент, учитель, воспитание, обучение, профессия, работа, становление, процесс.*

FORMATION OF SPIRITUAL AND ETHICAL VALUES OF STUDENTS OF TECHNICAL COLLEGES IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL WORK

The author shows that spiritual and moral education is one of the most important tasks of every family, society and state. The views of prominent domestic and world thinkers on the concept of spirituality, education and morality are given.

It has been established that the elements of spiritual and moral education and their role in the formation of the spiritual foundations and behavior of students in colleges are more effective than in other universities.

It is shown that the strengthening and stability of any state and nation depends on the high moral level of the people. In our time, human spirituality and morality also require more refinement

and research over time. This issue was considered by researchers in the field of philosophy, sociology, psychology, pedagogy, cultural studies, etc.

The author considers spirituality, morality, culture, behavior and speech of a person as a reflection of honesty, truthfulness, morality and other high human qualities. They are considered as a set of cultural forms and norms of everyday behavior of people depending on age, social status, work activity, profession in the process of communication and interchange.

According to the researcher, self-awareness, spiritual and moral values in adolescence develop rapidly and comprehensively. It is during this period that the ways of choosing a profession are formed in the minds of young people, and in adolescence, interest in various professions increases in relation to the inner world of others. It is at a young age that a person begins to understand the concepts of self-knowledge, self-awareness and self-esteem.

Keywords: value, ethics, spirituality, self-knowledge, student, teacher, upbringing, education, profession, work, formation, process.

Сведения об авторе: *Шарифова Лайли Абдуллоевна* – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии ТГИЯ имени С. Улугзада. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 918833957

Information about author: *Sharifova Laili Abdulloevna* – senior lecturer of the Department of pedagogy and psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev str. Phone: (+992) 918833957

УДК 930.85 (575.3)

ВЫСТАВКА ИСТОРИЧЕСКИХ ЭКСПОНАТОВ ТАДЖИКИСТАНА ВО ФРАНЦИИ: ТРИУМФ КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ И АПОГЕЙ СБЛИЖЕНИЯ ДВУХ НАРОДОВ

Шарифзода Ф.А.

Посольства Таджикистана во Франции

В истории межкультурных отношений и, вообще, межгосударственных связей на высшем уровне между Таджикистаном и Францией период с 13 октября 2021 года по 10 января 2022 года явился беспрецедентной вехой, торжеством культурной дипломатии и необычайным прорывом в деле гармоничного сближения таджикского и французского народов. Ведь именно на этом этапе эволюционирования таджикско-французских взаимоотношений, который ко всеобщему счастью и везению совпал с годом празднования 30-летия Государственной независимости Республики Таджикистан, с огромным успехом была проведена Выставка исторических экспонатов под названием «Таджикистан – страна золотых рек» (Tadjikistan, Au pays des fleuves d'or) в Национальном музее восточных искусств – «Гиме» города Париж Французской Республики.

Это событие, которое будет с гордостью запечатлено на золотых скрижалях истории не только в память будущим поколениям благородного таджикского народа, но и будет зафиксировано в умах и сознаниях наших иностранных друзей, прежде всего французов, можно также приурочить к 30-й годовщине с момента установления дипломатических отношений между Таджикистаном и Францией, так как оно прошло в преддверии 3 марта 2022 года, знаменательной для наших двух стран даты.

Как следует из коммюнике официального сайта Президента Республики Таджикистан, «это мероприятие проводится в рамках укрепления сотрудничества между двумя странами в области культуры и является большим вкладом глав государств в сближение цивилизаций и народов» [13]. Действительно, этот грандиозный проект стал возможен прежде всего благодаря доброй воле и своевременной инициативе президентов Таджикистана и Франции в целях улучшения и углубления дружественных межчеловеческих отношений таджикского и французского народов, их сплочения вокруг идеи взаимного межкультурного, духовного обогащения и гармонии.

В вышеупомянутом официальном сообщении также подчеркнуто, что культурные связи Таджикистана с Францией, наряду с другими сферами сотрудничества, неуклонно развиваются на основе международных норм и признания взаимных интересов. Следует отметить, что Президент Французской Республики Эммануэль Макрон сразу же после официальной аудиенции нашего Главы государства в Елисейском дворце прибыл в Музей «Гиме» и лично, как дань чести и благоговения, встретил и приветствовал Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на данной церемонии, что свидетельствует об уважении и благосклонности господина Э.Макрона к Таджикистану, его народу и культуре.

В церемонии открытия выставки Президент Таджикистана уважаемый Эмомали Рахмон выразил признательность Президенту Французской Республики господину Эммануэлю Макрону за предпринятые усилия и инициативы по всестороннему укреплению таджикско-французских отношений и на этой основе организацию данной выставки. Другим немаловажным моментом в самом начале этого мероприятия, заслуживающим нашего внимания, было то, что присутствовавшая на церемонии министр культуры Франции Розелин Башло упомянула о приятных впечатлениях во время ее приветствия Президента Эмомали Рахмона в парижском аэропорту в качестве официального представителя Франции в бытность министром экологии и устойчивого развития этой страны в 2002 году.

На этой чрезвычайно эксклюзивной церемонии открытия Выставки под названием «Таджикистан – страна золотых рек» руководители государств Эмомали Рахмон и Эммануэль Макрон ознакомились с уникальными экспонатами, артефактами, обнаруженными на территории Республики Таджикистан, представлявшими собрание из 211 произведений искусства из Национального музея Таджикистана и Национального музея древностей Таджикистана при Институте истории, археологии и этнографии Национальной Академии наук Таджикистана.

Хранитель коллекций Центральной Азии Музея «Гиме», научный комиссар данной выставки Валери Залески, опираясь на исследовательские материалы и проведя увлекательную экскурсию по выставленным напоказ предметам, весьма интересно и содержательно рассказала двум главам государств об истории и цивилизации таджикского народа, о его исторических местностях и памятниках, о таджикской государственности, ходе развития общественной формации народов региона и их взаимодействии с внешним миром в различные исторические периоды, таких как «Зороастризм», «Империя Ахеменидов», «Греко-бактрийское государство», «Кушанская империя», «Государство Сасанидов» и «Государство Саманидов» [9]. По ее словам, исторические находки подтверждают тот факт, что древнее культурное и художественное наследие таджикского народа относится к четвертому тысячелетию до н.э., в чем посетители выставки удостоверились знакомясь с памятниками эпохи энеолита и бронзового века древнего городища Саразм, внесенного в Список всемирного наследия ЮНЕСКО. Более того, гости «мобильной истории» Таджикистана лицезрели артефакты из Тахти Сангина, настенные росписи из древнего Пенджикента, Аджина-Теппы, Кофарнихона, Хулбука, раритетные изделия из золота и серебра и др.

По завершении вернисажа, Президент Франции Эммануэль Макрон опубликовал на своей официальной странице в социальной сети “Facebook” следующее заявление на таджикском языке: «Добро пожаловать в Париж, уважаемый Президент Эмомали Рахмон! Рад, что сегодня вместе с Вами посетил Выставку «Таджикистан – страна золотых рек» в Национальном музее восточных искусств «Гиме» в центре нашей столицы. Эта выставка является плодом многолетнего труда таджикских и французских археологов и музейных экспертов. Я с гордостью поздравляю всех нас с этой совместной работой между нашими странами» [6]. Эти искренние слова французского президента демонстрируют его уважение к нашему президенту, а также его признание и почитание древней таджикской культуры и ее достижений.

Делясь впечатлениями об участии на церемонии открытия Выставки в ходе интервью с автором данной статьи для специального репортажа таджикского телевидения, госпожа В. Залески обратилась к зрителям со следующими словами: «Моменты презентации Выставки Таджикистана 13 октября 2021 года главам государств Таджикистана и Франции явились для меня незабываемыми и очень трогательными, так как для меня была большая честь рассказать о ней высоким гостям. Президент Франции действительно проявил к выставке огромную заинтересованность, о которой он не преминул также заявить. В ходе ознакомления с увлекательной экспозицией Таджикистана он неспешно, с энтузиазмом и с незаурядным интересом обращал внимание на экспонаты и их исторические данные, в то время как по протоколу эта церемония должна была пройти очень быстро. Я также надеюсь, что Президент Таджикистана удовлетворен работой этой Выставки, возможностью представить мировому сообществу неповторимые экспонаты истории таджикского народа» [4]. К слову, церемония открытия выставки была предусмотрена протоколом на 30-40 минут, однако продолжилась 1 час 40 минут.

По нашему мнению, посетившие эту уникальную выставку смогли воочию, наглядно убедиться в величии и великолепии историко-культурного прошлого таджиков и достижений периода независимости, хотя бы частично познать «философию» 6-тысячелетней цивилизации и богатство национального достояния нашего народа, палитра ремесел и

разнообразие искусств которого с древних времен практически не знала границ, удивляя и приводя в восторг свидетелей его изысканных шедевров и реликвий.

Этот «жемчужный вернисаж восточной цивилизации» посетили люди разных возрастов и каждый выражал упоение и удовольствие его красотами, превозносил его преимущества и достоинства. Вот например, жительница Франции г-жа Николь Гуталь в интервью таджикскому телевидению так выразилась о побуждении посетить данную экспозицию: «Мой интерес к Выставке Таджикистана в музее «Гиме» в первую очередь заключается в том, что именно «Гиме» с его завораживающими коллекциями является моим самым любимым музеем в Париже. С другой стороны, так как я состою на пенсии, у меня много свободного времени и на данный момент являюсь слушателем курсов университета Пантеон-Сорбонна и музея Лувр. В рамках этих курсов я особо заинтересовалась эллинистическим периодом, эпохой Александра Великого. Другим моим побуждением посетить эту выставку явилось то, что у меня не было достаточно сведений об историческом регионе Таджикистана. Как было упомянуто на одном из стендов выставки, Таджикистан - молодое государство, обретшее независимость в 90-х годах прошлого века и поэтому хотела бы почерпнуть больше сведений о его истории в контексте некоторых интересующих меня аспектов. Мне очень понравилась эта чрезвычайно красивая Выставка о Таджикистане, когда-нибудь обязательно посещу Вашу страну». А вот г-н Шоссе Бенуа, тоже гражданин Франции, в аналогичном интервью лаконичным образом оценил выставку таджикских экспонатов: «Очень рад посетить Выставку Таджикистана, которая стала для меня лучшим открытием в сфере культуры. Меня удивили сокровищницы истории и цивилизации Таджикистана, артефакты и мельчайшие детали истории таджикского народа» [4].

Бесподобное наследие таджикской нации было представлено во всей красе и в тончайших деталях в течение трёх месяцев в культурной столице Европы-городе Париж, что стало возможным прежде всего благодаря десятилетиям неустанного труда, совместным усилиям и рвениям археологов двух стран, а также историков, музееведов, культурологов, знатоков и экспертов в этой сфере [8]. Французы, а также посетители музея из многих других стран мира были изрядно впечатлены, если не ослеплены, и восхищены необычайными, разного рода изделиями исторического значения, сохранившимися до наших дней. В подтверждение этого аргумента приведем несколько интервью (с участием автора этих строк) как от представителей Франции, так и от выходцев из других стран. Так, француженка Мартин Лашом дала высокую оценку выставке: «Я пришла в музей Гиме со своей подругой, которая рекомендовала мне Выставку Таджикистана, страны, о которой я очень мало знала. Теперь я очень довольна, получила массу позитивных впечатлений и расширила свой кругозор о поистине богатой истории таджиков посредством очаровательных экспонатов, особенно относительно различных периодов истории народностей, населяющих исторический край вашего государства. Мне пришлось по вкусу все аспекты Выставки Таджикистана; она прекрасна и величественна. В дальнейшем обязательно посещу другие мероприятия, посвященные вашей стране, чтобы изучить ее историю лучше». В последующем интервью, г-н Жунмин Янг, житель Франции, родом из Китая, таким образом изъяснил свои ощущения и мысли о посещенной выставке: «Счастлив прийти на Выставку, презентующую самобытную историю и культуру Таджикистана. Эта экспозиция очень необыкновенна и обладает исключительной красотой, роскошью и изяществом. Для меня весьма любопытна древняя цивилизация и богатая история Таджикистана, самого близкого соседа Китая, тем более, что и Китай, и Таджикистан, и Франция находятся на маршрутах Великого шелкового пути. Признателен организаторам за такую уникальную Выставку о Таджикистане» [4].

Почти каждый посетитель этой выставки буквально долго, сосредоточенно останавливался напротив каждого артефакта, подробно прочитывая справки о нем и пристально разглядывая его, будь то предметы быта, инструменты ремесла или орудия войны, монеты, украшения, наряды, изящные изваяния, статуэтки, скульптуры, произведения живописи, фрески или громоздкие находки из разных периодов

государственного правления и градостроительства мудрых предков таджиков. Выставке придала особый блеск и шик дюжина золотистых экспонатов из «Амударьинского клада» (Сокровища Окса), специально привезенных по этому случаю из Британского Музея в Париж. Г-жа Джозель дю Перье, гостя из Англии, посетившая выставку таджикских экспонатов, выразилась о ней красноречиво и с восхищением: «Данная выставка о Таджикистане очень увлекательна и захватывающа; она тщательно разработана и подготовлена, что можно заметить по блестящим экспонатам, выставленным здесь напоказ.... Различные культуры, религии и языки совмещены в этой исключительной части мира как в «плавильном тигле», вызывает особый интерес также история правления и последовательной деятельности разных династий и государственных. Созерцание конечных плодов труда таджикских мастеров из таких природных ресурсов, как золото, серебро и медь, драгоценные камни и металлы, которыми славится этот край, всех тех красивых предметов и изделий приводят очевидцев в изумление и восторг. Красота разного рода экспонатов и их доведение до совершенства, в том числе драгоценностей и украшений, уникальна. Действительно привлекательная и бесподобная Выставка, ознакомление с которой требует немалого времени, советую всем обязательно посетить ее»[4].

Эта выставка была у всех на устах и дошла до внимания десятков миллионов французов и европейцев, исходя из ее рекламной кампании в общественных местах французской столицы, например посредством ее официального постера на баннерных панно на станциях и коридорах парижского метро или же ярких отзывах о ней в социальных сетях (Facebook, Twitter) и интернет-сайтах. Ее также активно продвигали среди населения французские печатные и электронные средства массовой информации, например такие как видео- и фоторепортажи солидного журнала о светской культурной жизни Парижа “Arts in the City” [1]; кроме того на обозрение миллионов пользователей интернета был выпущен профессионально подготовленный видеоролик отдела коллекций Центральной Азии музея «Гиме» на тему вышеназванной выставки продолжительностью 20 минут [2].

Если согласно официальной статистике Выставку за три месяца (или же, если быть точными, за 77 эксплуатационных дней) посетили в среднем более 30 тысяч человек, то посредством размещения ее рекламного постера на станциях метро о ней ежедневно узнавали от 4 до 7 миллионов жителей и гостей Парижа, пользующихся метрополитеном [3].

Теперь же, переходя на анализ тематики предыстории и работ по подготовке Выставки исторических экспонатов Таджикистана в музее «Гиме», рассмотрим этот процесс с точки зрения руководства и ответственных лиц этого учреждения. В контексте мобилизованных усилий и колоссальной проделанной работы музеев двух стран в целях эффективной реализации проекта по проведению Выставки исторических экспонатов в музее «Гиме», будет целесообразным привести здесь выдержки из бесед и интервью автора этой статьи с самими представителями упомянутого культурного учреждения. Директор музея «Гиме» г-жа Софи Макариу в одной из бесед так выразилась об истории возникновения идеи о проведении выставки: «Идея о реализации проекта по проведению Выставки Таджикистана зародилась еще в 2013 году, когда я возглавила музей «Гиме». Еще тогда я имела беседы с двумя близкими друзьями Таджикистана: один из них Ролан Безенваль, известный французский археолог, который провел множество археологических раскопок в Таджикистане, особенно в местности городища Саразм, а другой, Жан Франсуа Жарриж, бывший директор музея «Гиме», который также много раз бывал в вашей стране. Они оба хорошо осознавали значимость культуры вашей страны, ее археологического наследия, и имели твердое намерение представить все это историческое богатство французам, которые почти не имели представления о нем.... Деликатность и хрупкость содержимого этой торжественной выставки демонстрируют различные артефакты, такие как изделия из золота, серебра и другие редчайшие материалы, а также фрески, памятники и большие статуи. Церемония ее открытия, прежде всего, состоялась с участием президентов Таджикистана и Франции, что является свидетельством безупречного культурного диалога на высшем уровне между нашими странами. Кроме того, мы можем гордиться тем, что эта выставка с ее

историческими, эстетическими, научными характеристиками и прочими аспектами стала хорошей школой по обмену знаниями, навыками и опытом между нашими специалистами» [5].

От себя добавим, что огромная заслуга в проведении данной выставки принадлежит академику Р.М. Масову, инициатором которой он являлся. Он неоднократно встречался с руководством музеев Лувр и Гиме как в Париже, так и в Душанбе по вопросам организации данной выставки в Париже [10].

В свою очередь, научный комиссар выставки таджикских экспонатов в музее «Гиме» Валери Залески так охарактеризовала процесс и объем работы по подготовке этого «исторического фестиваля», а также его суть и посыл в ходе интервью таджикскому телевидению 8 января: «В качестве научного комиссара выставки, я занималась выбором, селекционированием и документированием экспонатов, разработкой их фотографий, затем на этой базе составлением всех необходимых материалов, включая хронологию, статьи авторов, распределение текстов, библиографию, карты, научно-практическую концепцию для подготовки каталога. Одной из важнейших работ также явилась проработка сценографии Выставки на основе каталога: например, как и в каком порядке должны быть размещены экспонаты в залах и соответствующих витринах.... Посредством этой выставки нам удалось показать, до какой степени история таджикского народа древняя и сложная. Ее древность доказана развитием первой городской цивилизации в Центральной Азии на примере древнего поселения Саразм. Сложность же истории таджиков состоит в том, что эта страна исторически являлась центром смешения или столкновения многих цивилизаций, расположившись в сердце Центральной Азии, находясь на пересечении античного и средневекового миров. Этот край в прошлом пережил завоевательские вторжения и набеги стран из запада, начиная от Ахеменидов и Греции Александра Македонского до государства Сасанидов затем арабов, а со стороны востока подвергся нападению монголов, саков и кушан. Таким образом, эта страна сконцентрировала в себе все то богатое историческое и культурное наследие, которое нам доселе не было известно. Вместе с тем, Таджикистан является единственной наследницей персоязычной цивилизации в регионе тюркоязычных государств, что также представляет особый интерес» [5].

В своем интервью г-жа Катя Молле, заведующая отделом выставок и планирования музея «Гиме», таким образом рассудила о вызовах на пути организации выставки, оценила по достоинству ее преимущества и рассказала о своей рабочей поездке в Душанбе: «Данная выставка на самом деле была практически подготовлена уже три года назад, но ввиду определенных технических проблем, а затем из-за пандемии коронавируса она была перенесена на 2021 год, и вот мы имеем счастье быть свидетелями этой беспрецедентной выставки на протяжении трех последних месяцев. Очень много людей посетили Выставку Таджикистана за прошедший период. Теперь французам представилась невероятная возможность воспринять совсем другую культуру, открыть для себя новую цивилизацию, а также познать историческое наследие таджикского народа, о котором в прошлом они не располагали достаточными сведениями. Я считаю, что таджикское общество удовлетворено тем фактом, что его бесценное наследие пересекло границы Таджикистана и прославилось в Европе и во всем мире. Что касается опыта сотрудничества, то прошлым летом я полтора месяца была в Таджикистане и со своими таджикскими коллегами мы занялись упаковкой, затем транспортировкой исторических экспонатов вашей страны во Францию. Ваша страна – это райский край с гостеприимным народом, обладающим фантастическим наследием. Таджики меня приняли очень радушно» [7].

Таким образом, 8 января 2022 года на церемонии закрытия Выставки исторических экспонатов под названием «Таджикистан – стран золотых рек» в Национальном музее восточных искусств «Гиме» г.Париж, с участием политических деятелей и представителей министерств и ведомств Франции, в частности Министерства Европы и иностранных дел и Министерства культуры Французской Республики, ученых, историков, деятелей искусства и исследователей, гражданского общества и работников средств массовой информации, а

также таджикских деятелей науки и культуры, ответственных лиц Посольства Таджикистана во Франции, выступили Помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью Эмомали Насриддинзода и директор музея «Гиме» Софи Макариу [12]. Хранитель коллекций Центральной Азии музея «Гиме» Валери Залески ознакомила собравшихся с основным содержанием Выставки Таджикистана в этом престижном учреждении Франции. В заключение своей речи она выразила свою искреннюю симпатию и благодарность таджикскому народу, поскольку, по ее словам, он представил вниманию народов Европы ценнейшее наследие своей истории и цивилизации, что послужило делу большей популяризации цивилизованного государства Таджикистан.

В своем выступлении Помощник Президента Республики Таджикистан по вопросам социального развития и связям с общественностью Э.Насриддинзода, в первую очередь выразив глубокую признательность от имени Президента и Правительства Таджикистана руководству Франции, музею «Гиме» и всем задействованным лицам в деле реализации известного всем культурного проекта, заявил, что Республика Таджикистан как цивилизованная и культурная страна декларирует расширение культурно-гуманитарных связей одним из приоритетов своей внешней политики и в этом свете назвал проведение выставки исторических артефактов Таджикистана ярким примером такого сотрудничества с Французской Республикой. Глава делегации Таджикистана заострил внимание присутствующих на том, что Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли (Парламенту) Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» 21 декабря 2021 года особо упомянул, что на Выставке исторических экспонатов во французском музее восточных искусств «Гиме» в течение трёх месяцев «были представлены богатая история и культура славной таджикской нации, исторические места нашей страны в различные века, древнее культурное и ремесленническое наследие и неповторимое искусство таджикского народа», а также акцентировал высказанные актуальные размышления Главы государства о том, что возрождение национальных ценностей, защита и представление исторических и культурных памятников очень важны для повышения и укрепления духа патриотизма, самопознания и самосознания народа, в особенности подростков и молодежи. Государственный деятель нашей страны, выражаясь метафорически, справедливо заметил, что эта выставка лишь «капля в океане» и «крупинка из кладези» сокровищ древней цивилизации таджиков, поэтому подчеркнул, что глубокое знание истории и культуры таджикской нации требует многолетнего труда и исследования, а тем временем для более близкого знакомства с этим солнечным краем, его гостеприимным и искренним народом призвал всех узнавших о нашей стране посредством этой выставки, ее рекламной кампании и других мероприятий обязательно посетить Таджикистан. В этом ключе следует отметить, что с 1 января 2022 года Правительство Республики Таджикистан своим постановлением ввело односторонний безвизовый режим для граждан 52 стран, в том числе Франции, в рамках поездок в нашу страну максимум до 30 дней пребывания, что является весьма своевременной мерой, с учетом прежде объявленного периода 2018-2021гг. – годами развития села, туризма и народных ремёсел, а также проведенной во французской столице Выставки исторических экспонатов, которая привлекла внимание и заинтересовала не только французов, но и многие народы единой Европы [11].

В завершение церемонии указами Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в честь 30-летия Государственной независимости Республики Таджикистан и за достойный вклад в развитие культурных отношений между Республикой Таджикистан и Французской Республикой директор Музея восточных искусств «Гиме» города Париж Софи Макариу и хранитель коллекций Центральной Азии музея Валери Залески были награждены орденом «Дусти» («Дружбы»). Из этого гуманного, великодушного жеста Лидера нации можно также сделать вывод, что эти награды являются воплощением взаимной, ответной признательности таджикской стороны за активную роль

французских деятелей культуры в углублении культурного сотрудничества, если вспомнить о том, что четыре мастера искусств Таджикистана удостоились высших орденов Франции от Президента Жака Ширака вслед за красочной программой Дней культуры нашей страны в Париже еще в 2005 году.

Сразу же после вручения высших государственных наград, директор музея «Гиме» в своем интервью таджикскому телевидению высказалась следующим образом: «Для меня и моей коллеги Валери Залески было огромной честью и предметом гордости быть награжденными высшей государственной наградой – орденом «Дусти» по Указу Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Пользуясь этим случаем, хотела бы пожелать правительству и народу Таджикистана всяческих успехов на пути к устойчивому развитию, благоденствия и процветания. Уверена, что в будущем еще большее число туристов посетит ваш райский край». В свою очередь Валери Залески поделилась своей радостью и признательностью, выразив их следующими словами: «Для меня эти моменты действительно незабываемое событие, я даже смущена, только что меня наградили высшим орденом Таджикистана. Я даже вообразить себе не могла, что когда-нибудь удостоюсь такой высшей награды. Конечно, мы рады тому, что данная выставка стала плодом многих лет сотрудничества между нашими странами, логическим следствием тесного партнерства таджиков и французов в целях научно-археологических и исторических исследований. Счастлива также, что смогла внести свой вклад в процесс проведения этой экстраординарной Выставки экспонатов Таджикистана путем более глубокого изучения богатой истории и культуры вашей страны и ее региона. К сожалению, эта выставка подходит к концу, но надеюсь, что данное начинание продолжится и в других странах по планам и намерениям вашего правительства. Уверена, что народы Франции и Европы в целом в будущем совершат больше путешествий в Таджикистан благодаря посещению этого мероприятия, так как его можно назвать своего рода «гидом-путеводителем для потенциальных туристов».

Госпожа Залески верно обозначила тот важный момент, что Выставка Таджикистана, в дополнение к своей функции по просвещению и посвящению иностранных гостей в суть и содержание, загадки и нюансы далекого и недавнего прошлого таджиков, сыграла очень эффективную роль в деле привлечения внимания и интереса огромного числа вероятных туристов к Таджикистану. Тем более, что Францию в 2019 году посетило рекордное количество иностранных туристов в 90 млн. человек, уже который год закрепляя за ней статус ведущего туристического направления на нашей планете [12].

С восхищением и гордостью заявила Председатель культурного общества таджиков во Франции «Равзана», известная скрипачка Шафак Фаррухзод корреспонденту НИАТ «Ховар» после церемонии закрытия выставки исторических артефактов «Таджикистан – страна золотых рек», «Была проделана огромная работа, чтобы эта выставка состоялась на таком высоком уровне. Огромное спасибо всем тем, кто не один год работал и довёл дело до конца, несмотря на пандемию коронавируса. В такое тяжелое время для всех, когда даже куда-то просто поехать непросто, из Таджикистана сумели привезти целый самолёт экспонатов... Мои ученики, которым я в консерватории преподаю таджикскую музыку и рассказываю о нашей культуре, слышали не только из моих уст, но сами воочию смогли увидеть экспозицию и ознакомиться с частичкой нашей истории и культуры» [15]. Действительно, если оглянуться назад и проанализировать пройденный путь, то несомненно существовали сложные этапы подготовки к этой Выставке, включая ограничения, связанные с распространением коронавирусной инфекции, поэтому необходимо отдать должное всем внесшим свой вклад в этот неординарный проект, с самого начала в 2013 году до окончания выставки и возвращения экспонатов на Родину.

Нельзя не отметить отдельно, но кратко об истории и достоинствах Национального музея восточных искусств – «Гиме», названного в честь состоятельного лионского промышленника Эмиля Гиме, который изначально задумывал создать музей, посвящённый религиям Египта, Азии, а также античным религиям. В основу будущего музея предполагалось положить коллекцию, собранную основателем музея Э.Гиме во время его

путешествий: он посетил Грецию, Египет, а затем совершил и кругосветное путешествие (1876) с остановками в Японии, Китае и Индии. Впервые эта коллекция была выставлена в Лионе в 1879 году, а уже в 1889 году коллекция «Гиме» переехала в Париж. Ещё при жизни Эмиля Гиме музей приобрел азиатскую специализацию. Передача предметов искусств из раздела Китая и Японии музея Лувр музею «Гиме» в обмен на его Египетскую коллекцию сделал этот парижский музей в середине XX века одним из крупнейших и богатейших в мире музеев азиатского искусства. В музее выставлены несколько коллекций предметов восточного искусства: Афганистана и Пакистана, Гималаев, Юго-Восточной Азии, Центральной Азии, Китая, Кореи, Индии, Японии [14]. Как сообщила представитель музея г-жа Катя Молле во время одной из наших рабочих встреч, в прошлом музей «Гиме» организовывал национальные выставки привезённых из других стран экспонатов, в частности из Афганистана, Казахстана, Китая, Кореи, Японии, Вьетнама и Камбоджи.

Выставка исторических экспонатов Таджикистана во Франции по новизне, масштабу и уровню стала беспрецедентным событием на европейской арене в истории отношений Таджикистана и Франции, давшим мощный импульс благородной миссии по взаимообогащению культур и открывшим дальнейшие перспективы в целях развития сотрудничества во всех сферах взаимовыгодных интересов. Уникальная особенность данной выставки еще заключается в том, что в истории музея «Гиме» еще не было такой практики, чтобы на церемонии открытия выставки принимали участие сразу главы двух государств, как в случае Таджикистана и Франции. Кроме того, Таджикистан посредством этой интереснейшей выставки достойно ответил взаимностью на ежегодные увлекательные мероприятия Культурного центра «Бактрия», включая красочные светские и просветительские события в рамках Недели Франкофонии в Душанбе. Этот фактор, прежде всего говорит о том, что высшее руководство и элита дружественной нам Франции, доверительного и надежного партнера Таджикистана, полностью признает политический авторитет, международную репутацию и культурный имидж нашего независимого и суверенного государства под мудрым и дальновидным лидерством Президента Эмомали Рахмона. Исходя из сердечных жестов и радушного приема, оказанного нашему Лидеру нации французским Президентом Эммануэлем Макроном в октябре 2021 года, можно с уверенностью констатировать уже высокий достигнутый уровень межгосударственных отношений, взаимной поддержки и уважения интересов друг друга, что в свою очередь способствовало активизации и интенсификации межкультурного обмена и тем самым подготовило прочную почву для дальнейших, еще более креативных инициатив и совместных начинаний таджикско-французского тандема. Это уже не говоря о том, что цивилизованный и процветающий Таджикистан, его богатую культуру и древнюю историю стали узнавать и изучать глубже не только рядовые французские граждане, интеллигенция, но и начали проявлять профессиональный интерес бизнес-лидеры разного профиля, потенциальные инвесторы, промышленники, политические деятели и дипломаты со всего мира.

Подводя итоги, необходимо отметить большой вклад коллектива Посольства Таджикистана во Франции под руководством Посла страны Джамолиддина Убайдулло в деле содействия практическому решению всех связанных с организацией Выставки вопросов (юридических, документальных, логистических, протокольно-дипломатических, финансовых и т.п.) в координации с Министерством иностранных дел Республики Таджикистан, иных ведомств нашей республики и в сотрудничестве с компетентными органами и службами французской стороны.

Источники

1. Видео- и фоторепортаж парижского журнала “Arts in the City” под названием «Les trésors du Tadjikistan enfin révélés au Musée Guimet - Vidéo exposition Paris YouTube» (Сокровища Таджикистана наконец-то обнаружены в Музее «Гиме») [Электронный ресурс] // URL: <https://www.arts-in-the-city.com/2021/11/23/le-musee-national-des-arts-asiatiques-guimet-presente-lexposition-tadjikistan-le-pays-des-fleuves-dor/>. На франц. яз.

2. Видеоролик с презентацией хранителя коллекций Центральной Азии Музея «Гиме» г-жи Валери Залески под названием «[Visite privée] Tadjikistan, au pays des fleuves d'or – Musée Guimet» ([Частный визит] Таджикистан – страна золотых рек – Музей «Гиме»). [Электронный ресурс] // URL: https://www.youtube.com/watch?v=EQ38tp473_I&t=395s. На франц. яз.
3. Выставка Таджикистана во Франции продолжается. Публикация НИАТ «Ховар» со ссылкой на статью Посольства Таджикистана во Франции под названием «Культурный диалог или культура дипломатии» [Электронный ресурс]//Сайт Национального информационного агентства Таджикистана «Ховар». 2021. 20 декабря. URL: <https://khovar.tj/rus/2021/12/vystavka-tadzhikistana-vo-frantsii-prodolzhaetsya-ezhednevno-sotni-tysyach-evropejsev-znakomyatsya-s-istoriej-i-kulturoj-tadzhikskogo-naroda/>
4. Из 4,5, 7,8 специального видеорепортажа для таджикского телевидения на тему Выставки экспонатов Таджикистана под названием «Таджикистан – страна золотых рек» в Музее «Гиме» г.Париж, транслированного 9 и 10 января 2022 года по каналам «ТВ Тоҷикистон», «ТВ Сафина» и «ТВ Чахоннамо»
5. Из беседы автора с директором Музея «Гиме» г-жой Софи Макариу, Париж, 8 января 2022 г.
6. Из публикации по состоянию на 13 октября 2021 г. на странице «Emmanuel Macron» в социальной сети «Facebook»
7. Из специального видеорепортажа для таджикского телевидения на тему Выставки экспонатов Таджикистана под названием «Таджикистан – страна золотых рек» в Музее «Гиме» г.Париж, транслированного 9 и 10 января 2022 года по каналам «ТВ Тоҷикистон», «ТВ Сафина» и «ТВ Чахоннамо» 15
8. Сведения из бесед с представителями Национального музея Таджикистана (Зафаршо Иброхимзода) и Национального музея древностей Таджикистана (Бобомулло Бобомуллоева). Париж, сентябрь 2021 года.
9. Сведения из концепции Национальной Академии наук Республики Таджикистан о проведении Выставки экспонатов Таджикистана под названием «Таджикистан – страна золотых рек» в Музее Гиме.
10. Кабилова, Б.Т. Вклад академика Р.М. Масова в развитие международного сотрудничества Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша. //Муаррих. -2019. - № 4. – С.43-58; Ходжаева Н.Дж. Партнерские отношения – фактор успешного достижения научных целей. //Муаррих. -2019. - № 4. – С.59-68.
11. Таджикистан – страна просвещённых людей и уникальной природы. Во Франции нашу страну восприняли именно такой. [Электронный ресурс]//Сайт Национального информационного агентства Таджикистана «Ховар». 2022. 11 января. URL: <https://khovar.tj/rus/2022/01/tadzhikistan-strana-prosveshhyonnyh-lyudej-i-unikalnoj-prirody-vo-frantsii-nashu-stranu-vosprinyali-imenno-takoj/>
12. Таджикистан с 2022 года вводит безвизовый режим для граждан 52 стран мира [Электронный ресурс]//Сайт Национального информационного агентства Таджикистана «Ховар». 2021. 24 ноября. URL: <https://khovar.tj/rus/2021/11/tadzhikistan-s-2022-goda-vvodit-bezvizovyy-rezhim-dlya-grazhdan-52-stran-mira/>
13. Участие в церемонии открытия Выставки экспонатов Таджикистана под названием «Таджикистан — страна золотых рек» в Музее Гиме Французской Республики [Электронный ресурс]//Официальный сайт Президента Республики Таджикистан. 2021. 13 октября. URL: <http://www.president.tj/ru/node/26976>
14. Шафак Фаррухзод, Председатель культурного общества таджиков во Франции: «Мы гордимся, что выставка «Таджикистан – страна золотых рек» познакомила европейцев с нашей древней культурой» [Электронный ресурс]//Сайт Национального информационного агентства Таджикистана «Ховар». 2022. 10 января. URL: <https://khovar.tj/rus/2022/01/shafak-farruhzod-predsdatel-kulturnogo-obshhestva-tadzhikov-vo-frantsii-my-gordimsya-cto-vystavka-tadzhikistan-strana-zolotykh-rek-oznakomila-evropejsev-s-nashej-drevnej-kulturoj/>
15. Tourisme (Раздел о туризме) [Электронный ресурс]//Официальный сайт Министерства Европы и иностранных дел Франции. ноябрь 2021 г. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/tourisme/> На франц. яз.
16. Histoire du musée Guimet (История музея «Гиме») [Электронный ресурс]//Официальный сайт Национального музея восточных искусств «Гиме». январь 2022 г. URL: <https://www.guimet.fr/musee-guimet/histoire-du-musee-guimet-2/> На франц. яз.

ВЫСТАВКА ИСТОРИЧЕСКИХ ЭКСПОНАТОВ ТАДЖИКИСТАНА ВО ФРАНЦИИ: ТРИУМФ КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ И АПОГЕЙ СБЛИЖЕНИЯ ДВУХ НАРОДОВ

В статье проведен информационно-фактологический анализ и дана оценка достижениям диалога культур и публичной дипломатии между Таджикистаном и Францией через призму проведения Выставки исторических экспонатов Таджикистана в Национальном музее восточных искусств «Гиме» г.Париж в октябре 2021г.-январе 2022 г.

Автор рассматривает значимость данного события в жизнедеятельности и сотрудничестве двух государств, в том числе на высшем уровне, в деле взаимного познания и сближения их народов за 30 лет дипломатических отношений, а также аргументированно описывает и обобщает ход подготовки, организации, посещения и продвижения Выставки таджикских артефактов, основываясь на собственном опыте и содержании самой экспозиции, мнении (интервью) гостей мероприятия, научных материалах, сведениях от экспертов и из электронных источников.

Ключевые слова: *Таджикистан, Франция, международные отношения, внешняя политика, история, независимость, культурная дипломатия, межкультурный диалог, туризм.*

НАМОИШГОҶИ НИГОРАҶОИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ФАРОНСА: ПИРӮЗИИ ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҶАНГӢ ВА АВҶИ БАҲАМОИИ ДУ МАРДУМ

Дар мақола таҳлили иттилоотӣ ва фактологӣ, инчунин арзёбии дастовардҳои муколамаи фарҳангӣ ва дипломатияи оммавӣ миёни Тоҷикистону Фаронса аз тариқи баргузориҳои Намоишгоҳи нигораҳои таърихӣ Тоҷикистон дар Осорхонаи миллии санъати осӣи «Гиме»-и ш.Париж дар давраи аз моҳи октябри соли 2021 то январи соли 2022 оварда шудаанд.

Муаллиф аҳамияти ин рӯйдодро дар ҳаёту ғайриҷида ва ҳамкориҳои ду давлат, аз ҷумла дар сатҳи олий, дар масъалаи шинохти ҳамдигар ва ба ҳам наздик шудани мардумони онҳо дар тӯли 30 соли муносибатҳои дипломатӣ баррасӣ намуда, раванди омодагӣ, ташкил, боздидҳо ва тарғиби Намоишгоҳи осори тоҷикро дар асоси таҷрибаи хеш ва мундариҷаи ҳуди намоишгоҳ, андешаҳои (мусоҳибаҳои) меҳмонони чорабинӣ, маводи илмӣ, маълумоти қоршиносон ва манбаҳои электронӣ бо далелҳои мушаххас матраҳ кардааст.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Фаронса, муносибатҳои байналхалқӣ, сиёсати хориҷӣ, таърих, истиқлолият, дипломатияи фарҳангӣ, муколамаи фарҳангӣ, сайёҳӣ.*

EXHIBITION OF HISTORICAL ITEMS OF TAJIKISTAN IN FRANCE: TRIUMPH OF CULTURAL DIPLOMACY AND APOGEE OF RAPPROCHEMENT OF TWO PEOPLES

The article presents an information and factual analysis and assesses the achievements of the dialogue of cultures and public diplomacy ties between Tajikistan and France through the prism of holding the Exhibition of historical items of Tajikistan at the National Museum of Asian Arts “Guimet” Paris in October 2021-January 2022.

The author highlights the significance of this event in the life and cooperation of the two states, including at the highest level, in the matter of mutual knowledge and rapprochement of their peoples over 30 years of diplomatic relations, and also substantially describes and summarizes the course of preparation, organization, visit and promotion of the Exhibition of Tajik artifacts based on his personal experience and content of the exposition itself, the opinions (interviews) of the guests of the event, scientific materials, information from experts and from electronic sources.

Keywords: *Tajikistan, France, international relations, foreign policy, history, independence, cultural diplomacy, intercultural dialogue, tourism.*

Сведения об авторе: *Шарифзода Ф.А. – кандидат исторических наук. Второй секретарь Посольства Таджикистана во Франции. E-mail: sharipov.firdavs87@gmail.com. Тел.: +33 767 80 37 28.*

Information about the author: *Sharifzoda F.A. - Candidate of Historical Sciences. Second Secretary of the Embassy of Tajikistan in France. E-mail: sharipov.firdavs87@gmail.com. Tel.: +33 767 80 37 28.*

ВАЗЪИ САНОАТ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муллоҷонов А.К.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Истиқлол барои мо рамзи олии ватану ватандорӣ, бузургтарин неъматӣ давлатсозии давлатдорӣ мустақил, қору пайкорҳои пайгирунаи созандагӣ, азму талошҳои фидокоронаи расидан ба истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро омӯзонда, меъёрҳои ҷомеаи шаҳрвандиро таҳким бахшид ва дар як вақт ҳаёти озодонаи ҳар фард ва олитарин дараҷаи бахту саодати воқеии миллатро таъмин намуд. Истиқлолият барои мо нишони барҷастаи пойдорӣ давлат, баҳои симои миллат, рамзи асолату хувият, мазҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва шарафу эътибори ба ҷаҳони мутамаддин пайвастанӣ кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошад.

Мавриди қайд аст, ки яке аз пояҳои истиқлолияти давлатӣ ин рушди иқтисодиёт махсуб меёбад. Рушди иқтисодиёт бе саноат ғайриимкон аст. Заминаҳои саноати ҷумҳурӣ дар замони шӯравӣ гузошта шудааст. Дар даҳсолаҳои охири мавҷудияти замони Шӯравӣ Тоҷикистон ба яке аз ҷумҳуриҳои саноатӣ – аграрии Иттифок табдил ёфта буд. Бинобар ин, дар ин давра маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ҳиссаи маҳсулотҳои саноатӣ нисбат ба маҳсулотҳои кишоварзӣ хеле зиёд буд. Аз ҷумла, дараҷаи инкишофи саноат дар байни 15 ҷумҳуриҳои Иттифок Тоҷикистон ҷойи 10-умро ишғол мекард. Миқдори корхонаҳои саноатӣ ҳам дар ҷумҳурӣ кам набуда, соли 1991 шумораи умумии онҳо ба 2.308 адад расида, шумораи кормандони онҳо 215,4 ҳазор нафар буда, танҳо миқдори коргарони он корхонаҳо 188,2 ҳазор нафар буданд. Аз миқдори умумии корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ 425 ададаш корхонаҳои нисбатан калон буда, аз онҳо 207 корхонаҳои соҳаи вазнин ва 119 ададашон корхонаҳои соҳаи сабук буданд [14, с. 470].

Ҷанги шаҳрвандӣ ба ғайриистиқлолияти саноати ҷумҳурӣ нақши манфӣ гузошта, бештари корхонаҳои саноатии Тоҷикистон аз соли 1996 ин ҷониб зараровар ҳисоб мешуданд.

Дар замони истиқлол ягона корхонаи алюминии тоҷик барои ҷумҳурӣ асоситарин манбаи ба даст даровардани ашёи хориҷӣ ба ҳисоб рафта, ба ивази он ашёи ғалла ва таҷхизоти зарурӣ харида мешуд. Корхонаи номбурда бо маҳсулоти худ мардуми ҷумҳуриро, солҳои душвори 90-уми асри XX, аз гуруснагӣ раҳой дод. Вале махсусан дар солҳои муқовиматҳои шаҳрвандӣ, завод дар ҳолати хело ногувор монд, ки сабаби асосии чунин ҳолат, ин қатъ гардидани ашёи хом – ҳокаи алюминӣ аз давлатҳои ҳамсоя буда, дар натиҷа моҳҳои январ – июли он сол ба хориҷа 90,2 ҳазор тонна алюминӣ фурухта шуд, ки дар асл иқтисодии нақшавии завод дар як сол 517 ҳазор тоннаро ташкил мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул намуд, ки он барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтисодии содиротии мамлакат ва рақобатнокӣ он заминаи амиқ гузорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 дастовардҳои асосии иҷтимоию иқтисодии мамлакатро таҳлилу баррасӣ карда, ба рушди саноат аҳамияти махсус дода, таъкид карданд, ки “мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, аз бумбасти коммуникатсионӣ баромадан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии кишвар ба ғизои хушсифат, инчунин вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегияи худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ – аграрӣ амалӣ гардонида истодаем. Дар натиҷаи тадбирҳои амалнамудаи Ҳукумати ҶТ дар се соли охир ҳиссаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт”. Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ Пешвои миллат пешниҳод намуданд ки “саноатикунонии босуръат ҳадафи чоруми стратегӣ эълон

карда шавад ва то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад» [11, с. 157-163].

Дар ҳалли ин масъала бунёди корхонаҳои коркарди ашёи минералӣ, ашёи хом, маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ дар ноҳияҳои рушди афзалиятнок (тахассусӣ)-и соҳа дар атрофи марказҳои саноатӣ ва сернуфуз нақши ҳалкунанда бозида, дар баробари ба вучуд овардани ҷойҳои нави корӣ воридоти маҳсулоти хориҷиро ба бозори дохилӣ коҳиш медиҳад ва равандҳои муҳоҷирати берунии аҳолии деҳотро пешгирӣ менамояд. Ин имконият медиҳад, ки аз иқтидори техникӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, инсонии шахрҳои калон ва ноҳияҳои саноатӣ барои таҳкими раванди ҳамгироии амиқтару васеътари соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат оқилона истифода бурда шавад.

Соҳаи саноат, ки қисми таркибӣ ва пешбарандаи иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад, дар замони Шӯравӣ дар доираи муносибатҳои кооператсияи байнихамдигарии собиқ ҷумҳуриҳои иттиҳод ғайр аз буд. Тоҷикистон ҳамчун кишвари истеҳсол ва содиркунандаи ашёи хом металлҳои ранга, нодир, асил ва қиматбаҳо, ашёи хом ва нимтайёри саноати бофандагӣ ва маводи ғизӣ, меваю сабзавотро барои коркарди минбаъда ва истеҳсоли маҳсулоти тайёр ба корхонаҳои ҳамкاربодии ҷумҳуриҳои ҳамсоя интиқол меод.

Иқтисодиёти мунтазами мамлакат аз бисёр ҷиҳат ба ҳолати роҳро вобастагӣ дорад. Зеро, алоқаи иқтисодии байни ноҳияҳо маҳз ба воситаи ҳамин роҳро амалӣ мегарданд. Дар аввали соли 2010 бо истифода аз маблағҳои зиёди буҷавӣ ва сармояи хориҷӣ, дар ҷумҳурӣ дар маҷмуъ 1200 км. роҳҳои мошингард, 14 км. нақбҳо, 93 кӯпрукҳо ва 5 км. иншооти зиддитармавӣ бунёд ва таъмиру таҷдид шуданд, ки ба анҷом расидани онҳо барои аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой ёфтани мамлакатамон аҳамияти махсус доранд. Барои амалии ин мақсад сохтмони роҳи байналхалқии Душанбе - Кӯлоб - Хорӯғ - Кулма - Қароқурум аҳамияти бузурги ҷаҳонӣ дорад.

Нақшаи роҳи автомобилгарди Мурғоб - ағбаи Кулма сохтмони 32,6 км роҳро дарбар мегирад, ки он роҳҳои мавҷудаи Помири Шарқиро бо сарҳади Ҷумҳурии Халқии Чин (Хитой) мепайваст. Барқарор намудани роҳи автомобилгарди байни Душанбе ва сарҳади Ҷумҳурии Қирғизистон яке аз вазифаҳои асосии баромадани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бунбасти коммуникатсионӣ ба ҳисоб меравад.

Сохтмони нақби «Истиқлол» ҳанӯз соли 1989 оғоз гардида буд. Танҳо баъди беҳтар гардидани вазъи иқтисодии ҷумҳурӣ, соли 2003 сохтмони нақб идома дода шуд. 23 марти соли 2006 маросими қишлодашавии ин нақб барпо гардид. 26 октябри соли 2006 сохтмони нақби Шар-Шар («Озодӣ»), дарозияш 2224 метр моҳи сентябри соли 2009 ба истифода дода шуд. Санаи 15 марти соли 2010 дар асоси лоиҳаи байни Тоҷикистону Чин, дар шохроҳи Душанбе – Кӯлоб, ба сохтмони нақби Хатлон (Чормағзак) (дарозияш 4430 метр) шуруъ гардида, моҳи ноябри соли 2013 ба истифода дода шуд. Пас аз ба истифода дода шудани ин нақб, масофаи роҳи автомобилгарди Душанбе-Бохтар-Кӯлоб 100 км кӯтоҳ шуд. Шохроҳи автомобилгарди Душанбе – Айни – Шахристон – Истаравшан – Хучанд – Бӯстон – Чанак низ ба анҷом расонида шуд. Ин роҳ Душанберо бо сарҳади Ҷумҳурии Ўзбекистон мепайвандад. Ин вазифаҳо, ба ғайр аз баъзе нуктаҳо, асосан иҷро гардиданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 январӣ соли 2010 ба ғайри саҳмияҳои НБО Роғун шуруъ намуданд. Президенти Ҷумҳур Эмомалӣ Раҳмон дар арафаи ин воқеаи муҳим, 5 январӣ соли 2010 ба мардуми Тоҷикистон бо чунин суханон муроҷиат намуд: «Ҳоло майдони сохтмони ин иншооти барои мамлакатам ба тақдирсоз ба қорзори заҳмати созанда, майдони ҳиммату ҷавонмардӣ, арсаи озмоиши нангу номус ва гузашта аз ин, ба ғояи миллии мо табдил ёфтааст» [7, с. 11-16].

Мардуми Тоҷикистон муроҷиати Президенти кишварро хуш пазируфтанд. Аз тарафи ташкилотҳо ва шахсони алоҳида то 1-уми июни соли ҷорӣ аз ҳисоби ғайри саҳмияҳои НБО Роғун ба маблағи 187 млн. доллари америкойӣ қарз карда шуд. Бинобар ин, бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ дар қатори амнияти озуқаворӣ

ва аз бунбасти энергетикӣ баровардани ҷумхури вазифаи муҳимми стратегии давлат эълон карда шуд.

Дар таърихи 29 октябри соли 2016 ба бунёди сарбанди Неругоҳи барқии оби Роғун хусни оғоз бахшида шуда, 16 ноябри соли 2018 нахустин агрегати он ва 9-сентябри соли 2019 агрегати дуюми он ба истифода дода шуд.

Сохтмони Неругоҳи барқии оби Сангтӯда ҳам соли 1985, яъне дар замони Шӯравӣ ба нақша гирифта шуда буд. Соли 1987 Ҳукумати Иттифок барои ин сохтмон 3 млн. сӯм ҷудо кард. То аввали асри XX ҳамагӣ 20% - и маблағ аз худ карда шуд. Он вақт сохтани танҳо як адад нерӯгоҳ дар назар дошта мешуд ва соли 1994 сохтмонаш бояд ба итмом мерасид. Соли 1993 он лоиҳа ба ду қисм - Сангтӯда – 1 ва Сангтӯда – 2 тақсим карда шуд.

Ҳукумати ҷумхури зарурияти неруи барқро ба инобат гирифта, аз соли 1996 сар карда, барои сохтани Неругоҳи барқии оби Сангтӯда – 1, ҳар сол аз буҷаи давлат 1-2 млн. доллари америкоӣ ҷудо мекард. Аммо, чунин маблағгузорӣ ягон натиҷаи иқтисодӣ надода, танҳо аз соли 2005 дар қисми Сангтӯда -1 корҳои сохтмонӣ ҷоннок гардид. Ҳанӯз 16 феввали он сол барои сохтани он аз тарафи ширкати русиягӣ «Интер РАО ЕЭС» ва вазорати энергетикаи Тоҷикистон ҷамъияти саҳҳомии Русияю Тоҷикистон – «НБО Сангтӯда – 1» бунёд шуд. Хароҷоти умумии сохтмон – 482 млн. доллари америкоӣ муайян гардида, 75% саҳмияхоро тарафи Русия («ЕЭС Русия») соҳиб шуд. Боқимонда (25%) ба ихтиёри Тоҷикистон монд. 15 апрели соли 2005 расман ба корҳои барқароркунии сохтмони НБО Сангтӯда хусни оғоз бахшида шуда, 15 декабри соли 2006 дар ҷойи сарбанди ин нерӯгоҳ маросими бастанӣ дарёи Вахш, бо роҳи тарконидани соҳилҳо барпо гардид. 20 январӣ соли 2008 агрегати якум ва июли соли 2009 агрегати охирин – ҷаҳоруми он ба кор дароварда шуд. Иқтидори нерӯгоҳ 670 меговатт, иқтидори солонаш 2,7 млрд кВт ва баландии сарбандаш – 75 метр мебошад. Ҳаҷми умумии сармояи Русия дар сохтмони НОБ-Сангтӯда-1 беш аз 16 млрд рубро ташкил меод. Моҳи феввали соли 2010 аз ин нерӯгоҳ ба сӯи Афғонистон, ба қашидани ҳатти барқии 220 кВт оғоз намуданд, ки он дар муддати 10 моҳ анҷом дода шуд.

Сохтмони **Неругоҳи барқии оби Сангтӯда – 2** - ро Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба уҳда дошта, 20 феввали соли 2006 маросими сохтмони ин нерӯгоҳ оғоз гардид, ки иқтидори 4 агрегати он - 220 мВт буда, агрегати нахустини он 5 сентябри 2011, агрегати дуюм 10 сентябри 2014 ба истифода дода шуд. Хароҷоти умумии ин объект 220 млн. доллари америкоӣ буда, 180 млн. доллари онро Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба уҳда гирифта, 40 млн. ҳиссаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Чун ҳаққи сохтани ин нерӯгоҳ, тибқи шартнома пас аз ба истифода дода шудани он муддати 12,5 сол Ҷумҳурии Ислонии Эрон аз он истифода мебарад (инро методи «Биотӣ» меноманд). Баъди он Неругоҳи барқии оби Сангтӯда – 2 пурра ба ихтиёри Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузарад.

Саноати имрӯзаи Тоҷикистон дорои заминаи маҷмуии инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ мучаҳҳаз буда, соҳаҳои гуногунро дарбар мегирад. Онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот ва намудҳои маҳсулот, ки ба соҳаҳои истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, истихроҷи ангишт, саноати сабук, мошинсозӣ, коркарди металл ва химия, масолеҳи сохтмон ва саноати ҳӯрокворӣ тааллуқдоранд, муаррифӣ мекунанд.

Масъалаҳои суръатбахшии устувори рушди саноат, дигаргунсозии куллии сохторӣ, таъсиси корхонаҳои муштарак бо ширкатҳои хориҷӣ, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳа, ҷорӣ намудани навоариҳои техникию технологӣ дар истеҳсолоти саноатӣ зерӣ таваҷҷуҳи доимӣ қарордоранд. Ба ин мақсад, даҳҳо созишномаҳои ҳамкорӣ байни вазорат ва ширкатҳои мамлакатҳои хориҷии дуру наздик вобаста ба таъсиси истеҳсолоти нави металлургӣ, истеҳсоли семент ва дигар намудҳои маводи сохтмон, истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, ангишт, нафт ва газ, истеҳсолоти химиявӣ, мошинсозӣ ва коркарди металл ба имзо расида, ба амал бароварда шуда истодаанд. Бо мурури замон, ба муносибатҳои хоҷагидорӣ бозаргонӣ гузаштани иқтисодиёти мамлакат сохтори ташкилии саноат ба куллӣ тағйир ёфта, аксари корхонаҳо дар шакли ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва ҷамъиятҳои дорои масъулияти гуногунӣ моликияти хусусӣ

амал мекунанд. Ҳамзамон, шумораи зиёди корхонаҳои муштарак ва ширкатҳое ба вучуд омаданд, ки аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ таъсис дода шудаанд.

Мухлати 30 соли истиқлолияти мамлакат бо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ садҳо корхонаҳои хурду бузурги истеҳсоли эҳё гардида, ҷойҳои корӣ барқарор шуданд. Агар дар соли 1992 дар ҷумҳурӣ 1628 корхонаҳои саноатӣ вучуд дошта бошанд, пас шумораи онҳо имрӯз ба 2319 адад расида, зиёда аз 100 ҳазор нафар аҳолии мамлакатро ба кор таъмин мекунанд.

Дар соли 2020 ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ дар ҷумҳурӣ ба 5 млрд 721 млн. сомонӣ расонида шуда, суръати афзоиш нисбат ба соли 2018 115,9% баробар шуда, афзоиш 792,9 млн сомонино ташкил дод. Дар ҳамаи соҳаҳои саноат пешрави дида шуда, рушди он дар тамоми минтақаҳо (ВМКБ, Хатлон, Суғд ва НТЧ) аз нақша зиёдтар мебошад.

Дар даврони 30 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муассисаҳои илмию таълимии зертобегӣ вазорат, таъсис ёфтааст, ки барои тайёр намудани кадрҳои маҳаллӣ барои соҳаҳои мухталифи саноатӣ машғул мебошанд.

Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари амалӣ намудани сиёсати саноат, инчунин раванди тайёр намудани мутахассисон ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои корхонаҳои истеҳсолиро бо муассисаҳои илмию таълимӣ, инчунин алоқамандии илмро бо истеҳсолот ба роҳ мемонад.

Дар тобегӣ вазорат шаш муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ - Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон ва филиали он дар шаҳри Исфара, Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, Донишқадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон, Донишқадаи соҳибкорӣ, хизмат ва сайёҳӣ, Коллеҷи кӯҳӣ ба номи С. Юсупова, ду муассисаи давлатии илмию тадқиқотӣ - Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии «Ғизо» ва Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии саноат ва се муассисаҳои нави таҳсилот, аз ҷумла ду литсейи инноватсионӣ дар шаҳрҳои Душанбею Кӯлоб, инчунин, Гимназияи «Соҳибкор»-и назди Донишқадаи соҳибкорӣ, хизмат ва сайёҳӣ фаъолият доранд.

Ғайр аз ин, Донишқадаи Конфутсияи Ҷумҳурии халқии Хитой дар заминаи Донишқадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон соли 2015 ба фаъолият шуруъ кард, ки ин барои мусоидат ба ғайри таълимгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии халқии Хитой ва гузаронидани курсҳои тақмили ихтисос, забони хитой барои донишҷуён ва хоҳишмандон фаъолият менамояд.

Мувофиқи талаботи Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон ва барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои алоҳидаи саноат, масъалаи ҷобачогузориҳои иқтидорҳои истеҳсоли дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо назардошти кофӣ будани захираҳои ашёи хоми табиӣ ва ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ аз афзалиятҳои сиёсати кишвар дар бахши саноат мебошанд.

Дар иртибот ба ин тадбирҳо, бо мақсади беҳгардонии вазъи демографӣ, бештар ба кор фаро гирифтани аҳолии ноҳияҳо ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахш гардонидани истеҳсолот то соли 2015 зиёда аз 70 – 75%-и иқтидорҳои нав, хусусан дар соҳаҳои коркарди нахи пахта, коркарди пӯсту пашми чорво, ҳунарҳои косибӣ ва нафисаи халқӣ, коркарди маъданҳои кӯҳӣ, масолеҳи сохтмон ва коркарди меваю сабзавот дар минтақаҳои дорои манбаи зарурии ашёи хоми вилоятҳои Хатлон, Суғд ва Бадахшон таъсис ёфтаанд.

Бозори маҳсули ҳунарҳои дастӣ дар солҳои истиқлоли давлатии Тоҷикистон, бо афзоиш ёфтани шумораи сайёҳону меҳмонони хориҷӣ серхаридор гардида, шумораи занону духтарони ба ин кор рӯйоварда афзун шуда истодааст.

Си сол барои таҳкими истиқлоли воқеии як давлат аз лиҳози вақти таърихӣ мисли як сония аст. Агар ин 30 солро таҳлил кунем, мебинем, ки истиқлоли воқеӣ дар Тоҷикистон танҳо баъди солҳои 2000 ба даст омада, 10 соли гузаштаи он барои расидан ба ваҳдати миллӣ сарф шуд ва дар ояндаи наздик ҳамаи он нақшаву ҳадафҳои муҳимми стратегияи кишвари азизамон, бахусус, ҳадафи саноатикунони босуръат амалӣ гардида, Тоҷикистони азиз ба яке аз давлатҳои пешрафта табдил хоҳад ёфт.

Адабиёт

1. История таджикского народа Т.5. Новейшая история (1917-1941 гг.) / Под ред. Р.М. Масова. – Душанбе, 2004. – 752 с.
2. История таджикского народа Т.6. Новейшая история (1941-2010 гг.) / Под ред. Р.М. Масова. – Душанбе, 2011. – 688 с.
3. Кабутов, М. География и истосодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Кабутов. – Душанбе, 2003. – 178 с.
4. Каландаров, Н.М. Экономика ГБАО / Н.М. Каландаров. – Душанбе: Дониш, 1985.
5. Кистанова, В. Размещение производительных сил [Текст]: учебник для вузов по направлению и спец. "Экономика" / В. В. Кистанов, Н. В. Копылов, Н. С. Кистанова и др. ; ред.: В. В. Кистанов, Н. В. Копылов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Экономика, 1994. - 588 с.
6. Мирзоев, Р.К. На пути к прогресс / Р.К. Мирзоев. – Душанбе: Дониш 1992.
7. Мурочиатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 5 январи соли 2010. – Душанбе, 2010 – С.7-16.
8. Набиева, Р.А., Таърихи халқи тоҷик / Р.А. Набиева, Ф.Б. Зикриёев – Душанбе, 2006.
9. Нурназаров, М. Хоҷагии халқи Тоҷикистон / М. Нурназаров, М. Раҳимов. – Душанбе, Маориф, 1994.
10. Раҳмон, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ / Иборат аз 3 ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 2001.
11. Сайидзода, З. Мафҳумҳои бунёдии назариёти сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон / З. Сайидзода, П. Давлатзода, А. Даминова. – Душанбе: Контраст, 2018. – 422 с.
12. Файзи истиқлол-25. – Душанбе: Маориф, 2016. – 480 с.
13. Худойбердиев, М. Географияи Тоҷикистон / М. Худойбердиев, М. Раҳимов. Тоҷикистон (ЭСТ). – Душанбе: Дониш, 1984.
14. Ҳотамов Н.Б. Таърихи халқи тоҷик / Н.Б. Ҳотамов, Д. Довудӣ, М. Исоматов С. Муллоҷонов. – Душанбе, 2019.
15. Шимов, В.Н. Региональная эффективность общественного производства: Проблемы. Методы измерения. Пути повышения. – Минск, 1986. – 167 с.
16. Сомонаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minenergoprom.tj

ВАЗЪИ САНОАТ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи саноат дар Тоҷикистон дар даври истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ гардидааст. Аз ҷумла, муаллиф қайд намудааст, ки саноати имрӯзаи Тоҷикистон дорои заминаи маҷмӯии инкишофёфта ва аз ҷиҳати техникӣ мучахҳаз буда, соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад. Онро зиёда аз 90 самти истеҳсолот ва намудҳои маҳсулот, ки ба соҳаҳои истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, истихроҷи ангишт, саноати сабук, мошинсозӣ, коркарди металл ва химия, масолеҳи сохтмон ва саноати ҳӯрокворӣ тааллуқ доранд, муаррифӣ мекунам.

Ҳамчунин, муаллиф дар заминаи таҳлили воқеӣ таъкид намудааст, ки дар давоми 30 соли истиқлоли давлатӣ бо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ садҳо корхонаҳои хурду бузурги истеҳсоли эҳё гардида, ҷойҳои корӣ барқарор шуданд. Агар дар соли 1992 дар ҷумҳурӣ 1628 корхонаҳои саноатӣ вучуд дошта бошанд, пас шумораи онҳо имрӯз ба 2319 адад расида, зиёда аз 100 ҳазор нафар аҳолии мамлакат бо ҷойи корӣ дар ин самт таъмин шудааст.

Ҳамзамон, муаллиф дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи иқтисодиёт, махсусан дар соҳаи саноат, таҳлил намуда, масъалаҳои суръатбахшии устувори рушди саноат, таъсиси корхонаҳо, ҷорӣ намудани навоариҳои техникую технологӣ дар истеҳсолоти саноатиро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, ҳадафҳои стратегӣ, истиқлолияти давлатӣ, шӯравӣ, саноат, иқтисодиёт, корхона, завод, фабрика, технология.

СОСТОЯНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ГОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуется состояние промышленности Таджикистана в период государственной независимости Республики Таджикистан. В частности, автор отмечает, что сегодняшняя промышленность Таджикистана имеет хорошо развитую и технически оснащенную базу и охватывает широкий спектр отраслей. Он представляет более 90 направлений производства и видов продукции, связанных с добычей и переработкой полезных ископаемых, добычей угля, легкой промышленности, машиностроением, металлургической и химической обработкой, строительными материалами и пищевой промышленностью.

Также на основе фактологического анализа автор подчеркивает, что за 30 лет государственной независимости с привлечением внутренних и иностранных инвестиций были возрождены сотни малых и крупных производственных предприятий и созданы рабочие места. Если в 1992 году в республике было 1628 промышленных предприятий, то сегодня их количество достигло 2319 единиц, и более 100 тысяч жителей страны обеспечены работой в этом направлении.

При этом автор анализирует достижения Республики Таджикистан в экономике, особенно в промышленности, и рассматривает вопросы устойчивого ускорения промышленного развития, создания предприятий, внедрения технических и технологических новшеств в промышленное производство.

Ключевые слова: *Таджикистан, стратегические цели, государственная независимость, Советский Союз, промышленность, экономика, предприятие, завод, фабрика, технология.*

CONDITION OF THE INDUSTRY IN DAYS OF THE STATE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In article the condition of the industry of Tajikistan in the period of the state independence of the Republic of Tajikistan is investigated. In particular, the author noted that today's industry of Tajikistan has well developed and technically equipped base and covers a wide range of the industries. It represents more than 90 directions of production and types of products connected with production and processing of minerals, coal mining, light industry, mechanical engineering, metallurgical and chemical treatment, construction materials and the food industry.

Also on the basis of the factual analysis the author emphasized that in 30 years of the state independence with attraction of internal and foreign investments hundreds of small and large manufacturing enterprises were revived and jobs are created. If in 1992 in the republic there were 1628 industrial enterprises, then today their quantity reached 2319 units, and more than 100 thousand residents of the country are provided employment in this direction.

At the same time the author analyzes achievements of the Republic of Tajikistan in economy, especially in the industry, and considers questions of steady acceleration of industrial development, creation of the enterprises, introductions of technical and technological innovations in industrial production.

Keywords: *Tajikistan, strategic goals, state independence, Soviet Union, industry, economy, enterprise, plant, factory, technology.*

Сведения об авторе: *Муллоджонов Асадулло Кучакович – кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел.: (+992) 939127272. E-mail: asadullo1976@mail.ru*

Information about the author: *Mullojonov Asadullo Kuchakovich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities of The Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, tel.: (+992) 939127272. E-mail: asadullo1976@mail.ru*

РИСОЛАТИ ТАЪРИХӢ ВА МАЪРИФАТИИ ОСОРХОНАҲО ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фирдавси Абдулҳамид

**Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллии Тоҷикистон”-и назди Дастгоҳи иҷроияи
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Дар замони ҷаҳонишавии фарҳангҳо он миллате ҳувияти хешро поянда нигоҳ дошта метавонад, ки агар мардуми он дар рӯҳияи худшиносӣ тарбия ёфта, дар ҳифзи арзишҳои миллий кӯшиш намоянд ва ба осори таърихӣ-фарҳангии ниёгони худ арҷ гузоранд.

Саҳми осорхонаҳо дар иҷрои ин амал ҳамчун муассисаи илмӣ-фарҳангӣ муҳим мебошад. Бо ин мақсад дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ ба соҳаи фарҳанг аз ҷумла, таъсиси осорхонаҳо дар ҷомеа таваҷҷуҳи хос зоҳир гардида буд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ташкили осорхонаҳоро барои ҳаёти маънавии ҷомеа ба назар гирифта, соли 1931 дар шаҳри Хучанд [3, 2] ва соли 1934 дар шаҳри Сталинобод аввалин осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ таъсис дода шуданд [7, с. 92]. Дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин чараён равнақи бештар пайдо намуда, тайи чанд соли охир осорхонаҳои нав ва ҷавобгӯ ба фаъолияти осорхонавӣ дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Хучанд, Ҳисор, Турсунзода, Кӯлоб, Роғун, Ваҳдат ва ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Муъминобод, Файзобод, Лахш, Ҳамадонӣ, Ховалинг, Зафаробод, Спитамен, Панҷакент, Ҷалолидини Балхӣ, Леваканд, Балҷувон ва дигар минтақаҳои Тоҷикистон ба фаъолият оғоз намуданд [11, с. 94].

Фаъолияти оммавии осорхона яке аз паҳлуҳои муҳимми қори осорхона дар самти тарбияи афроди ҷомеа дар рӯҳияи инсондӯстию ватандӯстӣ, ташаккули маънавиёти шахсият ва тарбияи зебопарастии онҳо ба шумор меравад. Аз ҷониби дигар, фаъолияти оммавии осорхона яке аз унсурҳои асосии робита бо тамошобин буда, ҳадаф аз он ташаккули фарди фаъоли ҷомеа, пайдо шудани анъанаҳои ахлоқӣ, зебопарастӣ ва донишомӯзӣ дар шахс мебошад. Осорхонаҳо хусусиятҳои хоси худро дошта, ба баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллий ва гиромидошти арзишҳои фарҳангӣ равона шудааст. Рисолати тарбиявии осорхонаҳо дар муаррифии арзишҳои бостонӣ, ки таърихи пурмуҳтавои сарзамин ва анъанаҳои фарҳангиро бозгӯӣ менамоянд, ифода меёбад.

Мавриди зикр аст, ки то имрӯз фаъолияти оммавии осорхонаҳо ва моҳияти он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра таҳқиқ нашудааст. Аммо баъзе мақолаҳои ҷудогона дар аввал танҳо бо мақсади проблемагузори фаъолияти оммавии осорхонавӣ ба назар мерасанд. Ба назар чунин менамояд, ки аввалин таҳқиқот мансуб ба масъалаҳои фаъолияти оммавии осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба нашр расиданд. Аз мақолаҳои гуногун маълум мешавад, ки ин мавзӯро пажӯҳандагон, хусусан, кормандони Осорхонаҳои гуногун мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор доданд. Аз ҷумла, мушқилиҳои фаъолияти оммавии осорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ дар мақолаҳои номзади илмҳои таърих А.Қ. Шарифзода мавриди баррасӣ қарор дода шудааст [9; 10]. Дар мақолаи номзади илмҳои таърих Г. Нуоров проблемаҳои таҳқиқи таърихи осорхонаҳои Тоҷикистон таҳқиқ шудааст [7; 8]. Доир ба фаъолияти иҷтимоӣ – фарҳангии осорхонаҳои Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ осорхонашиноси ҷавони Ф. Шарифзода таҳқиқот анҷом дода, дар доираи имкониятҳо ва дарки ин мавзӯ чанд мақолае рӯйи ҷоп овардааст [11; 12]. Таҳқиқи адабиёт доир ба мавзуи мазкур нишон дод, ки қороманди Осорхонаи миллии Тоҷикистон Ш. Абдуллоева вобаста ба ҷорабиниҳои маърифатии Осорхонаи миллии Тоҷикистон пайваста мақолаҳои гуногунро нашр намудааст [1; 2]. Чуноне ки маълум шуд, доир ба фаъолияти оммавии Осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар замони Шӯравӣ ва ҳам дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқон дар рӯзномаву маҷаллаҳо мақолаҳои ҷудогона ба таъсис расидаанд.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти мо ин муайян намудани самтҳои асосии фаъолияти маърифатии осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ буда, диққати асоси ба намудҳои зерини фаъолияти оммавӣ-маърифатӣ аз қабилҳои ташкилу

баргузории экскурсияҳо, намоишҳо, вохӯриҳо, чорабиниҳои фарҳангӣ ва гузоришҳои телевизионӣ равона шудааст.

Ҳоло чорабиниҳои илмӣ-маърифатӣ дар Осорхонаҳои Тоҷикистон барои пешбурд ва амалӣ намудани сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаррифии натиҷаву дастовардҳои нави илмӣ ва оммавӣ-маърифатии осорхона, муҳокима ва масъалагузории мушкилоти мавҷуда дар самтҳои гуногуни фаъолияти осорхонавӣ, инъикоси намунаҳои олии хунаҳои мардумӣ, ҷалби бештари қишрҳои гуногуни ҷомеа ба тамошои Осорхона ва дар замири онҳо бедор намудани ҳисси баланди миллӣ, ватандӯстӣ, зебопарастӣ ва арҷгузорӣ ба мероси таърихӣ фарҳангӣ равона шудааст.

Воқеан, яке аз роҳҳои муҳимму асосии омӯзиши таърихро имрӯз бояд дар фаъолияти осорхонаҳо бинем, зеро танҳо осорхона метавонад ба воситаи нигораҳо, дар шакли аёни ва алоқамандию пайдарҳамӣ тамоми бурду бохт ва рангорангии таърихро ба шахс расонад. Ба ин васила омӯзиши таърих барои андӯштани таҷриба ва истифодаи бевоситаи он дар рафти кору фаъолият натиҷаҳои дилхоҳ ҳам ба нафъи шахс дар алоҳидагӣ ва ҳам ба нафъи халқу ватан хоҳад буд.

Шакли асосии фаъолияти оммавии осорхонаҳо ин экскурсия мебошад. Яъне фаъолияти ҳаматарафаи кормандони осорхона тавассути экспозитсия пешкаш шуда, бо гузаронидани экскурсия пурра муаррифӣ мегардад. Ҳоло осорхонаҳои кишвар баҳри муаррифии таъриху фарҳанги гузаштаи ниёгон ва дастовардҳои даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон ҷаҳду талош намуда, тавассути баргузор намудани экскурсияҳо шаҳрвандони ватанию хориҷиро ба тамошои толорҳои экспозитсионии осорхона ҷалб менамоянд. Экскурсия ин бо роҳнамоии роҳбалад аз рӯи хатсайри муайян бо мақсади донишомӯзӣ, маърифатӣ, ҳадафҳои илмию таълимӣ, қонсгардонии талаботи зебопарастӣ ва истифодаи пурсамари вақти холӣ, тамошои дастаҷамъии осорхона, мавзевҳои таърихӣ, ғушаҳои табиат, намоишҳо ва дигар нуқтаҳои таърихӣ фарҳангист [6, с. 13]. Аз ин рӯ, бо ин мақсад аз ҷониби осорхонаҳо барои иҷрои ин амал, яъне экскурсияи пурмазмун ва дарбаргирандаи ҳамаи нуқтаҳои болозикр бояд тавваҷҷуҳи хосса бояд зоҳир гардад. Дар ин ҷода дониши хуб, нутқи буррою фаҳмо ва ҳаракати ҷаззоби роҳбалад дар таносуб бо дарки зеҳнии ашъи осорхонавӣ дар тарбияи ғоявӣ ва маърифатии тамошобин ва умуман, намоёндагони қишрҳои гуногуни аҳоли аҳамияти калон дорад. Ҳар як экскурсия новобаста аз он, ки барои кӣ гузаронида мешавад, бояд илман асоснок, пурмазмун ва беҳато ташкил карда шавад. Дар ин ҷода фаъолияти Осорхонаи миллии Тоҷикистон барои дигар осорхонаҳои кишвар намунаи ибрат аст. Зеро дар Осорхонаи миллии шуъбаи алоҳида бо номи шуъбаи оммавӣ–экскурсионӣ фаъолият менамояд. Кормандони он тавассути озмун ва пешниҳоди сайри осорхонавӣ ба қор қабул мегарданд. Ҳамаи онҳо донандаи хуби экспозитсия ва қоидаҳои экскурсия дар осорхона мебошанд. Ҳамзамон, кормандони ин шуъба қодир ҳастанд, ки бо забонҳои гуногуни олам аз қабилҳои англисӣ, арабӣ, хитойӣ, ҳиндӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ ва узбекӣ барои меҳмонон сайри осорхонавӣ гузаронанд. Дар ин ҷодаи фаъолият мушкилиҳо бештар дар осорхонаҳои ноҳиявӣ ба ҷашм мерасад. Зеро роҳбаладон дар бораи нигораҳои ба экспозитсия маълумоти кофӣ надоранд. Ё дар нутқ ва этикаи пешбурди сайр аз ҷониби онҳо ноқисӣ дида мешавад. Фаромӯш набояд кард, ки агар асоси фаъолияти осорхонаро экспонат ташкил диҳад, пас нақши заруриро роҳбалад мебозад, зеро ҳама он ашъи осорхонавӣ, ки арзишҳои муҳими илмӣ ва таърихӣ доранд, маҳз тавассути роҳбалад бо тамоми хусусияташон ба тамошобин муаррифӣ мегарданд.

Дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба санаҳои муҳими таърихӣ кишвар, аз қабилҳои 23 феврал “Артиши миллии”, 8 март “Рӯзи Модар”, 18 апрел “Рӯзи байналмилалӣ ҳифзу нигоҳдории ёдгориҳо ва ҷойҳои таърихӣ”, 9 май “Рӯзи Ғалаба бар фашизм”, 18 май “Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо”, 27 июн “Рӯзи Ваҳдати миллии”, 9 сентябр “Рӯзи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 5 октябр “Рӯзи забони давлатӣ”, 6 ноябр “Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 16 ноябр “Рӯзи Президент”, 24 ноябр “Рӯзи Парчами миллии” ва ғайра шаклҳои гуногуни чорабиниҳои оммавӣ–

маърифатӣ, аз қабилӣ намоишҳои муваққатӣ, конфронсу ҳамоишҳо, вохӯриҳо бо собикадорони ҷангу меҳнат ва рӯзи “дарҳои кушод” гузаронида мешаванд.

Яке аз ҷорабиниҳои муҳимме, ки дар байни дигар ҷорабиниҳои оммавӣ-маърифатии осорхона мавқеи хоса дорад, ин баргузориҳои Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо мебошад. Бояд зикр намуд, ки Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо ин ҷашни касбии тамоми кормандони осорхонаҳо ба ҳисоб меравад. Агар ба таърихи таҷлили Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо назар афканем, 18-уми майи соли 1977 дар конференсияи 11-уми генералии Шӯрои байналмилалӣ осорхонаҳо дар шаҳрҳои Москва ва Ленинград Федератсияи Россия ин ҷорабиниҳои муҳим мавриди баррасӣ қарор мегирад. Аллакай соли 1978 “Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо”-ро беш аз 150 кишвари ҷаҳон, хусусан, дар Тоҷикистон таҷлил намудаанд. Ҳоло ҷорабиниҳои Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ду ҷанба ба худ хос - таҷлили “Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо” ва иқдоми «Шабе дар осорхона» таҷлил мешавад. Бо шарофати Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба вучуд омадани шароити имконият санаи 18 майи соли 2013 нахустин бор дар Тоҷикистон аз ҷониби Осорхонаи миллии Тоҷикистон иқдоми байналмилалӣ «Шабе дар Осорхона» баргузор гардид, ки минбаъд ҳамасола таҷлил гардида истодааст [4, 2].

«Шабе дар осорхона» ҷорабиниҳои хос ва касбии осорхонавист ва он танҳо тамошои муқаррарии толорҳои намоишӣ осорхона набуда, дар доираи ҷунин иқдом тибқи рисолати осорхонавӣ дигар маҳфилҳо, аз қабилӣ маҳфили «устод-шогирд», сахнаҳои театрикунонидашуда, намоиши филмҳои ҳуҷҷатӣ таърихӣ, бозичҳои гуногун зехнӣ дар байни наврасон ташкил карда мешаванд. Ҳамзамон, дар ин сана тамошои Осорхонаҳо ба таври ройгон бе харидории ҷипта баргузор мегардад. Яъне шаҳрвандон ба экспозитсияи осорхонаҳо ва ҷорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ-фароғатие, ки тибқи рисолати касбӣ кормандони осорхонаҳо бахшида ба Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо омода намудаанд, таширф меоранд.

Дигар ҷорабиниҳои нави осорхонаҳо ин таҷлили «Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Ҷуноне ки медонем, мутобиқи моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» 16-уми ноябр дар кишвар «Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷашн гирифта мешавад [5, 4]. Маҳз дар ҳамин санаи таърихӣ, яъне 16 ноябри соли 1994 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бори нахуст ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди халқу ватан савганд ёд карданд. Аз ҷониби дигар, соли 2018 дар ин санаи таърихӣ нахустин агрегати яке аз иншооти муҳимми аср – НОБ-и «Роғун» ба қор дароварда шуд. Вобаста ба санаи мазкур, дар саросари кишвар, махсусан, дар осорхонаҳо низ ҷорабиниҳои шаклан гуногуни фарҳангӣ гузаронида мешаванд. Дар бештари осорхонаҳо гӯшаҳои намоишӣ ташкил намуда, ҳамзамон «Рӯзи дарҳои кушод» эълон гардида, аз соати 10⁰⁰ то 16⁰⁰ ба таври ройгон ба тамошобинон хизмат менамоянд. Аз ҷумла, 16 ноябри соли 2016 дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон бахшида ба таҷлили Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Рӯзи дарҳои кушод» баргузор гашта, бахшида ба ин санаи таърихӣ намоиши махсуси «Тухфаҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон» ифтитоҳ гардида буд. Дар намоиш тавассути экспонатҳо, китобҳо, аксу наворҳо ва дигар осори таърихӣ фаъолияти пурсамар ва ибратбахши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба тамошобинон муаррифӣ гардид.

Яке аз намудҳои дигари фаъолияти оммавӣ-маърифатӣ ин мунтазам дар шабакаҳои телевизионӣ ва барномаҳои радиой ширкат ва вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ суҳанронӣ намудани кормандони осорхонаҳо мебошад. Ин омил, ҳамзамон, дар ҷалби кишрҳои гуногуни ҷомеа ба тамошои осорхона нақш дорад. Хушбахтона, дар шабакаҳои теливизион ва радио барномаҳои соҳавӣ пахш мегарданд, ки кормандони осорхонаҳо дар он иштирок ва суҳанронӣ менамоянд. Аз ҷумла ҳафтае ду маротиба дар барномаи “Сабоҳ” - и шабакаи фарҳангии «Сафина» бахши “Сайри осорхона” бо пешниҳоди гӯшаҳои экспозитсияи осорхонаҳои кишвар пахш мегардад. Дар шабакаи «Тоҷикистон» бахшҳои алоҳида дар барномаҳои “Нурафшон”, “Нигораҳои таърихӣ”, “Субҳи Тоҷикистон”, дар

шабакаи “Баҳористон” барномаи махсусе зери унвони “Як нигора” таҳия ва пахш шуда истодаанд, ки дар ин барномаҳо гузоришҳои мутахассисон доир ба пахлуҳои гуногуни фаъолияти осорхонаҳо пешниҳод шудаанд. Дар радиои Тоҷикистон барномаи хосае бо номи “Оинаи таърих” омода ва пахш гардида истодааст, ки дар он экскурсияи осорхонавӣ пешниҳод мешавад. Яъне дар самти муаррифии шоистаи осори ниёгон ва ба ин васила ҷалби ҳарчи бештари шаҳрвандон ба тамошои осорхона ва маконҳои таърихӣ воситаҳои ахбори омма низ нақши муҳим доранд.

Яке аз намудҳои муосири муаррифии осори ниёгон ин ба таври маҷозӣ дар сомонаҳои иҷтимоӣ пешниҳоди сайр ва гузоришҳои гуногун аз ҷониби кормандони осорхонаҳо мебошад. Ҷиҳати таблиғи ташвиқ ва муаррифии мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик бори аввал дар таърихи фаъолияти осорхонаҳои кишварҳои Осиёи Миёна Осорхонаи миллии Тоҷикистон сайрҳои маҷозӣ (экскурсияҳои виртуалӣ)-ро роҳандозӣ намуд. Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар шабакаҳои иҷтимоии «Facebook», «Twitter», «Instagram», «ВКонтакте» ва «Одноклассники» саҳифаҳои расмӣ худро доро буда, дар онҳо сайрҳои маҷозиро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, арабӣ ва хитойӣ роҳандозӣ менамояд. Чуноне ки мушоҳида мешавад, дастовардҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар пешбурди корҳои оммавӣ барои ҳамаи осорхонаҳои дигари Тоҷикистон беҳтарин намунаи ибрат мебошад.

Албатта, мақсад аз чунин иқдомот ин, пеш аз ҳама, пешбурди сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҷалби кишрҳои гуногуни ҷомеа ба осорхона, муаррифии осори ниёгон, осорхона ҳамчун макони таълимӣ-маърифатии муосир ба шумор меравад.

Хулоса, фаъолияти осорхонавӣ як бахши муҳимми фаъолияти инсон буда, аз даврони пайдоиш то имрӯз фарогири доираҳои гуногуни ҷамъиятӣ гардидааст. Албатта, пайдоиш ва шаклгирии ин навъи фаъолият ба талабот ва муносибати инсон ба табиат ва офаридаҳои зебои ҳуди инсон вобастагии зич дорад. Ниёгони тоҷик низ дар гузаштаи дуру наздик бо табиат муносибати хоса дошта, бахше аз беҳтарин намунаҳои мероси таърихӣ фарҳангии умумибашарино эҷод кардаанд.

Хушбахтона, имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти осорхонаҳо, пеш аз ҳама, ба тарғибу ташвиқи дастовардҳои таърихӣ фарҳангии тоҷикон, табиати зебои Тоҷикистон, таҳкими ватандӯстӣ хувияти миллии ва худшиносии наслҳои гуногуни ҷамъият равона шудааст.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Ш. Сайри Яғнобдара дар Осорхонаи миллии / Ш.Абдуллоева //Адабиёт ва санъат. - Душанбе, 2016. - №2 (1817). – 14 январ.
2. Абдуллоева, Ш. Намоиши расмҳо бахшида ба Рӯзи модар / Ш.Абдуллоева // Баҳори Аҷам. - Душанбе, 2016. - №6-7 (374). – 7 феврал.
3. Ғаниев, Т. Музей ба қор сар кард / Т.Ғаниев // Тоҷикистони советӣ. – 1959.–13 январ.–С. 2.
4. Иброҳимов, З. Шабе дар Осорхона / З.Иброҳимов //Қавонони Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 28 май.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи рӯзҳои ид”. - Душанбе, 2011. - 2 август.// <http://mmk.tj>.
6. Музейные термины. Терминологические проблемы музееведения / под руководство Ю. П. Пищулина. – М., 1986. – 128 с.
7. Нуров, Г. Аз таърихи Осорхонаи миллии ба номи К. Бехзод / Г.Нуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003. - №5.- С. 92-96.
8. Нуров, Г. Аз ташкили намоишҳои муваққатӣ дар Осорхонаи миллии / Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод / Г.Нуров. - Душанбе: Адиб, 2009. - №6. - С.95-98.
9. Шарифзода, А. Мафҳумҳо, усулҳои асосӣ ва марому мақсади экспозитсияи осорхонавӣ / А.Шарифзода // Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод. - Душанбе: Адиб, №8, 2009. - С.3-26.

- 10.Шарифзода, А. Экскурсияи (сайри) осорхонавӣ ва се усули асосии он/ Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод / А.Шарифзода. - Душанбе: Адиб, 2011. - №9. - С.3-18.
- 11.Шарифзода, Ф. Бунёди осорхонаҳои нав дар Тоҷикистон дар даври истиқлол / А.Шарифзода // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2016. – №3. – С. 94-98.
- 12.Шарифзода, Ф. Нақши сомонҳои интернетӣ дар тарғибу ашё ва коллексияи осорхонаҳои Тоҷикистон / А.Шарифзода // Паёмномаи фарҳанг. - Душанбе, 2013. - № 22. – С. 56-59.

РИСОЛАТИ ТАЪРИХӢ ВА МАЪРИФАТИИ ОСОРХОНАҲО ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола фаъолияти оммавии осорхонаҳо дар замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз паҳлуҳои муҳими қори осорхона дар самти тарбияи афроди ҷомеа дар рӯҳияи инсондӯстӣ ватандӯстӣ, ташаккули маънавияти шахсият ва тарбияи зебопарастӣ ба шумор меравад, баррасӣ шудааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, фаъолияти оммавии осорхонаҳо яке аз унсурҳои асосии робита бо тамошобин буда, ҳадаф аз он ташаккули фарди фаъоли ҷомеа, пайдо шудани анъанаҳои ахлоқӣ, зебопарастӣ ва донишомӯзӣ дар шахс мебошад.

Дар мақола диққати асосӣ ба самтҳои муҳими фаъолияти маърифатии осорхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ, аз қабилӣ ташкилу баргузориҳои экскурсияҳо, намоишҳо, вохӯриҳо, чорабиниҳои фарҳангӣ ва гузоришҳои телевизионӣ равона шудааст.

Муаллиф дар натиҷаи омӯзиши мавзӯи мазкур ба чунин хулоса омадааст, ки воқеан, солҳои соҳибистиқлолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти осорхонаҳо, пеш аз ҳама, ба тарғибу ташвиқи дастовардҳои таърихӣ фарҳангии тоҷикон, табиати зебои Тоҷикистон, таҳми ватандӯстӣ хувияти миллии ва худшиносии наслҳои гуногуни ҷамъият равона шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *Истиқлолият, осорхона, экскурсия, намоиш, вохӯрӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, комёбиҳо, мушкilot, масъулият.*

ИСТОРИЧЕСКАЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ МИССИЯ МУЗЕЕВ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается культурно-массовая деятельность музеев в период независимости Республики Таджикистан, как одна из важнейших сторон работы музея в деле воспитания членов общества в духе гуманизма, патриотизма и становления человека как личности, и его стремления к красоте.

По мнению автора статьи, культурно-массовая деятельность музеев считается одним из основных элементов связи музея с посетителем, целью которого является становления активной личности общества, формирование нравственных традиций, стремления к красоте и знаниям.

В статье особое внимание уделяется важнейшим направлениям культурно-массовой деятельности музеев Республики Таджикистан в период независимости, в том числе организация и проведение экскурсий, выставок, встреч, культурных мероприятий и телевизионных выступлений.

Автор в результате изучения данной темы пришёл к выводу, что в годы независимости Республики Таджикистан деятельность музеев в первую очередь была направлена на популяризацию историко-культурных достижений таджиков, прекрасной природы Таджикистана, укрепление патриотизма и национального самосознания.

Ключевые слова: *Независимость, музей, экскурсия, выставка, встречи, культурные мероприятия, достижения, трудности, ответственность.*

THE HISTORICAL AND EDUCATIONAL MISSION OF MUSEUMS IN PERIOD OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the mass activities of museums during the period of independence of the Republic of Tajikistan, as one of the most important aspects of the museum's work in educating society in the spirit of humanism and patriotism is the making of a person as a personality and his aspiration for beauty.

Indeed, the mass activity of museums considered one of the main elements of communication with the visitor, the purpose of which is to become an active personality in society, the emergence of moral traditions, the pursuit to beauty and knowledge.

The article pays special attention to the most important areas of cultural and mass activities of museums in the Republic of Tajikistan during the period of independence, such as organizing and conducting excursions, exhibitions, meetings, cultural events and television performances.

The author, as a result of studying this theme, came to the conclusion that during the years of independence of the Republic of Tajikistan, the activities of museums were primarily aimed at popularizing the historical and cultural achievements of the Tajiks, the beautiful nature of Tajikistan, strengthening patriotism and national identity.

Keywords: *Independence, museum, excursion, exhibition, meetings, cultural events, achievement, difficulties, responsibilities.*

Сведения об авторе: *Фирдавси Абдулхамид – кандидат исторических наук, заведующий отделом новой и новейшей истории Национального музея Таджикистана. г. Душанбе, пр. Исмаила Сомони 11. Тел.: (+992) 918544498, E- mail: firdavs90_tj@mail.ru*

About the author: *Firdavsi Abdulhamid - Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of New and Contemporary History of the National Museum of Tajikistan. Dushanbe. 11 Ismoil Somoni Ave. Tel.: (+992) 918544498; E-mail: firdavs90_tj@mail.ru*

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Турсунов Ф.М., Шоназаров З.М.</i> Бознигарии роҳу воситаҳои тарҷумаи воҳидҳои бемуодили забон дар тарҷумашиносӣ.....	5
<i>Абдуллоева Г.З.</i> Нақши этнолингвистика дар забоншиносии муосир.....	12
<i>Даминова М. З.</i> Калима, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар забони англисӣ ва мутобиқати онҳо дар забони тоҷикӣ (дар мисоли асари бадеӣ).....	19
<i>Ҷоматов С.С., Ҳамроев О.А.</i> Ихтисоршавӣ ҳамчун усули калимасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	24
<i>Ҷабборова Ш.С.</i> Таҳлили як навъи калимасозии зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик.....	30
<i>Давлатов М.И.</i> Использование глагольных фразеологизмов на практических занятиях по русскому языку.....	36
<i>Калоева М.Ҷ.</i> Виҷағҳои лексикиву семантикии чанде аз истилоҳоти марбут ба дини зардуштӣ дар забони ғазали асри XIV.....	44
<i>Каримов Х.Ш.</i> Марзи маъноии концепти «water / об» дар забони англисӣ.....	49
<i>Каюмова С.Ҷ.</i> Таҳлили муқоисавии номи дарахтони мевадор дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	56
<i>Лузинаи З.</i> Афкори муҳаққиқон оид ба лексикаи ифодакунандаи урфу одат ва маросими чашни “Сада”.....	65
<i>Тоирзода А.</i> Калимасозии пасванди -ӣ (-гӣ) ва вазифаҳои он дар осори Шамсиддин Шохин.....	73
<i>Худоёрва Н.</i> Гунаҳои воҳидҳои фразеологӣ ва аҳамияти он дар офариниши образҳои тоза (дар мисоли осори Урун Кухзод).....	79
<i>Эгамбердиева Б.Ғ.</i> Ҷумлаи содаи дутаркиба ва виҷағҳои он дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода.....	85

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Абдурахимов Б.</i> Иртибот ва таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот дар оғози асри бистум.....	92
<i>Додихудоев Ё.Ш.</i> Вазни ғазалиёти Ҳаким Низории Қўҳистонӣ.....	102
<i>Муродов Б.</i> Зистномаи Бедил ва бозсозии он дар бедилшиносии тоҷик.....	113
<i>Саъдӣ Қ.А.</i> Ҷойгоҳи сурудҳои баҳорию наврӯзӣ дар адабиёти гуфторӣ.....	117

Собирова Г.А. Образи манфии намояндагони синфи ҳоким дар эҷодиёти адибони классик.....	129
Ҳошимова Х.А. Мафҳуми «сабк» дар адабиёти муосири тоҷик.....	136
Ҳабибуллоева Н.Н. Мотивы родины в творчестве А. Ахматовой и А. Лахути.....	143

ПЕДАГОГИКА

Гадоев К.Х. Мотивирование студентов при обучении профессиональной лексике английского языка в неязыковых вузах.....	149
Розиқов Б.М. Маводи мултимедӣ ва истифодаи онҳо дар тадриси забони англисӣ.....	157
Содиқова М.С. Проблема совершенствования коммуникативно-речевой деятельности учащихся в свете современных требований.....	164
Сухробӣ Р.С. Вижагиҳои истифодаи қорҳои мустақилонаи донишҷӯён дар дарси забони англисӣ.....	172
Шарифова Л. Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои таърихӣ дар рағбати қорҳои тарбиявӣ.....	181

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Шарифзода Ф.А. Выставка исторических экспонатов Таджикистана во Франции: триумф культурной дипломатии и апогей сближения двух народов.....	189
Муллоҷонов А.К. Вазъи саноат дар замони истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	199
Фирдавси А. Рисолати таърихӣ ва маърифатии осорхонаҳо дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	205

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2021. № 4 (44)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Мирақзода Ф.Ю.
Муҳаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми донишқадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи ҶДММ “Нушбод” ба таъби мерасад.
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабобоев, 148/1.
Ба ҷоп супорида шуд: 28.01.2022. Ба ҷоп имзо шуд: 02.02.2022.
Формати 60x84/8.
Қоғози офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2021. № 4 (44)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосайдзода С.Х.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник института языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии ООО “Нушбод”.
734003, г. Душанбе, ул. Н.Карабоева, 148/3.
Сдано в печать: 28.01.2022. Подписано к печати 02.02.2022.
Формат 60х841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.